

Северо-Восточный федеральный университет им. М.К. Аммосова
Научно-исследовательский институт Олонхо
Институт языков и культуры народов Северо-Востока РФ
Кафедра стилистики якутского языка и русско-якутского перевода

Прокопий Ядрихинский
БЭДЬЭЭЛЭ

ДЬЫРЫБЫНА ДУУШКА-
ДЬЫРЫЛЫАТТА БОГАТЫРЬ
КЫЫС ДЖЫРЫБЫНА
БУХАТЫЫР ДЖЫРЫЛЫАТТА

Олонхо

Запись со слов олонхосута
П.Н.Дмитриев-Туутук

Якутск
2011

УДК 398.224(=512.157)+821.512.157-343.4Ядрихинский
ББК 82.3(2Рос=Як)-6+84(2Рос=Як)-5
Я37

Эппиэттиир редактор и.н.д., профессор **В.Н.Иванов**

Рецензентэр:

Васильева С.П., ф.н.к., СТС уо. НСТ кафедратын сэбиэдиссэйэ,
Данилова А.Н., ф.н.к., ГЧ уо. ААХНПИ м.н.с.

Айымны нууччалы тылбааһа Государство тус сыаллаах «Олонхо» программатынан ытыллар айар куонкурууска СГУ саха филологиятын уонна культууратын факультетыгар саха тылын истилиистикэтин уонна нууччалы-сахалы тылбаас кафедратыгар 2008-2009 үөрэх дьылыгар онгоһуллубута.

Үлэни «Тылбаас түөрүйэтэ уонна практиката» 021714 идэтиии преподавателлэрэ И.В. Собакина уонна Н.С. Сивцева (Атакова) салалтатынан II-V куурус устудьуоннара Борисов Ю., Борисова Ю., Андросова И., Макарова А., Никитина С., Моттуева Т., Филиппова А., Семенова Я., Петрова М., Чохова А., Сивцева С., Григорьева Н., Слепцова М., Сутакова М., Романова И., Жиркова Л., Захарова И., Кондакова С., Осипова Л., Павлова В., Попова П., Скрябина С., Скрыбкина Ю., Сидорова Е., Боярова Л., Андреева Н., Васильева С., Тутукарова Е., Колесова В., Литвинцева Г., Птицына А., Кулаковской П. толорбуттара.

Уопсай эрдээксийэтэ Т.И. Петрова, И.В. Собакина, Н.С. Сивцева (Атакова).

2009 сыл алтынны 12 күнүгэр кафедра мунньаҕа дьүүллэһэн, бэчээккэ мэктиэлээбитэ.

ХИФУ научнай-техническэй сэбиэтэ бигэргэпитэ.

Ядрихинской, Прокопий Прокопьевич.

Я37 Дьырыбына Дьырылыатта кыыс бухатыыр / П.П.Ядрихинской-Бэдьээлэ ; олонхоһут тылыттан П.Н.Дмитриев-Туутук суруйуута ; [сахалыттан нууччалыга тылбаастаатылар: Ю.Борисов уо.д.а. ; редкол.: проф. В.Н.Иванов (отв. ред.) уо.д.а.] ; М.К.Аммосов аатынан Хотугулуу-Илинни федер. ун-т, Олонхо научнай-чинчийэр ин-та, Рос. федер. Хотугулуу-Илинни норуоттарын тылларын уонна культураларын ин-та, Саха тылын истилиистикэтин уонна нууччалы-сахалы тылбаас каф. — Дьокуускай : Сайдам, 2011. — 448 с.

Агентство СІР НБР Саха

УДК 398.224(=512.157)+821.512.157-343.4Ядрихинский
ББК 82.3(2Рос=Як)-6+84(2Рос=Як)-5

© Олонхосут Ядрихинский, П.П.-Бэдьээлэ, 2011

© СВФУ НИИО ИЯиКНСВ РФ, 2011

© Дмитриев П.Н.-Туутук, составление, 2011

© Оформление. Сайдам, 2011

УДК 398.224(=512.157)+821.512.157-343.4Ядрихинский
ББК 82.3(2Рос=Як)-6+84(2Рос=Як)-5
Я37

Ответственный редактор д.и.н., профессор **В.Н.Иванов**

Рецензены:

Васильева С.П., к.ф.н., заведующая кафедрой, СЯЯ и РЯП
Данилова А.Н., к.ф.н., м.н.с., ИГИ и ПНМС СО РАН

Перевод на русский язык выполнен в рамках конкурса творческих проектов по Государственной целевой программе «Олонхо» в 2008-2009 учебном году на кафедре якутской стилистики и перевода факультета якутской филологии и культуры ЯГУ.

В работе приняли участие под руководством преподавателей И.В. Собакиной, Н.С. Сивцевой (Атаковой) 32 студента II-V курсов специализации 021714 «Переводоведение и практика перевода»: Борисов Ю., Борисова Ю., Андросова И., Макарова А., Никитина С., Моттуева Т., Филиппова А., Семенова Я., Петрова М., Чохова А., Сивцева С., Григорьева Н., Слепцова М., Сутакова М., Романова И., Жиркова Л., Захарова И., Кондакова С., Осипова Л., Павлова В., Попова П., Скрябина С., Скрыбькина Ю., Сидорова Е., Боянова Л., Андреева Н., Васильева С., Тутукарова Е., Колесова В., Литвинцева Г., Птицына А., Кулаковский П.

Общая редакция Т.И. Петровой, И.В. Собакиной, Н.С. Сивцевой (Атаковой).

Рукопись обсуждена на заседании кафедры от 12 октября 2009 г. и рекомендована к публикации.

Утверждена научно-техническим советом СВФУ.

Ядрихинский, Прокопий Прокопьевич.

Я37 Девушка-богатырь Джырыбына Джырылыатта / П.П.Ядрихинский-Бэдьээлэ ; запись со слов олонхосута П.Н.Дмитриев-Туутук ; [перевод с якутского языка: Ю.Борисов и др. ; редкол.: проф. В.Н.Иванов (отв. ред.) и др.] ; Северо-Восточный федер. ун-т им.М.К.Аммосова, Научно-исслед. ин-т Олонхо, ин-т языков и культуры народов Северо-Востока Рос. Федер., каф. стилистики якут. языка и русско-якутского перевода. — Якутск : Сайдам, 2011. — 448 с.

Агентство СІР НБР Саха

УДК 398.224(=512.157)+821.512.157-343.4Ядрихинский
ББК 82.3(2Рос=Як)-6+84(2Рос=Як)-5

© Олонхосут Ядрихинский, П.П.-Бэдьээлэ, 2011

© СВФУ НИИО ИЯиКНСВ РФ, 2011

© Дмитриев П.Н.-Туутук, составление, 2011

© Оформление. Сайдам, 2011

О СТИЛЕ ПЕРЕВОДА ЭПОСА ОЛОНХО НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Признание якутского героического эпоса олонхо Всемирной организацией ЮНЕСКО в 2005 г. одним из «шедевров устного нематериального культурного наследия человечества» и последовавшее за ним принятие президентской «Целевой программы по сохранению, защите и популяризации эпического наследия коренных народов на 2005—2016 гг.» налагают на научную и творческую интеллигенцию республики новые серьёзные задачи.

Одной из них является ознакомление иноязычных читателей с текстом самого эпоса. Осуществление полноценного перевода текста олонхо на другие языки — долгосрочная ответственная задача, направленная на:

1) подтверждение **высокого статуса** якутского олонхо, чтобы в ряду всемирно известных эпических произведений разных народов оно прочно заняло достойное место;

2) выход текста олонхо **на мировую арену**, не разменивая выраженных в нём общечеловеческих ценностей и не деформируя специфических художественных достоинств.

Дореволюционные публикации отрывков из олонхо на русском языке были не собственно переводы с письменных текстов, это были переложения олонхо на русском языке, выполненные по заказу исследователей языка саха. Целевая направленная работа над переводом письменных якутских текстов началась в послевоенные годы XX века.

В научной литературе отмечают, что перевод памятников древних культур требует особого подхода. Например, О.А. Смирницкая считает, что «скальдические стихи **орнаментальны и составляют узор**, ... для древнеисландской саги типичен разговорный язык с глагольной инверсией, ... разговорность возведена традицией в канон»; «традиция важна и в переводе, так возник **саговый стиль в переводе**» [Калашникова, с. 459],

Исследователи едины во мнении, что олонхо — поэтическое произведение, в котором представлена вся инструмен-

товка тюркского стихосложения, «первичным его стихобразующим элементом является аллитерация, вторичным — семантико-синтаксический параллелизм». Акад. П.А. Слепцов в своём анализе показывает, что языку олонхо также присуща «формульность», т.е. орнаментальность.

В данное время полностью переведены на русский язык 9 текстов олонхо, среди них есть переводы научные и поэтические, полные и адаптированные, а также один прозаический перевод. Проведённый студентами специализации «Переводоведение и практика перевода» текстологический анализ показывает, что целью переводчиков олонхо является прежде всего передача смыслового содержания произведения.

Теперь в связи с повышением статуса олонхо **принципы перевода** требуют уточнения, а именно:

1) достоверная передача в полном объёме без пропусков и компенсаций смыслового содержания произведения;

2) адекватный перевод оригинального лексико-стилистического материала;

3) сохранение поэтики олонхо, идущей от традиций тюркского стихосложения, чтобы «оригинальная форма присутствовала в сознании читателя» [Чайковский, 38]. Это — количество и структура синтагм, эпических формул, семантико-стилистических и композиционных параллелизмов, традиционных эпитетов, сравнений, гиперболы и т.д.

Иначе говоря, речь идёт о **стиле перевода олонхо**, предусматривающем сохранение отточенного веками изысканного слога сказителей-олонхосутов, который и доставляет читателю неотразимое **эстетическое наслаждение**.

Текст олонхо «Дьырыбына Дьырылыатта» на двух языках позволяет думать, что такой перевод **в принципе** возможен. Действительно непреодолимой трудностью является передача звуковой организации текста, связанной с законами сингармонизма в якутском языке.

В переводе олонхо на русский язык с такой целевой установкой необходимы, в частности, трансформации:

1) инверсия: перенос сказуемого на конец предложения, что передаёт тюркское происхождение жанра; постпозиция определения при имени существительном как один из признаков высокого стиля языка олонхо; разделение однородных определений в русском языке предметным словом по типу характерных для жанра синтаксических параллелизмов;

2) замена: перестройка составного глагольного сказуемого; придаточной части сложноподчинённых предложений

с использованием ненормативного порядка слов и знаков препинания; использование нетипичных в русском языке парных слов, деепричастий, замена союза «и» парными словами и т.д.;

3) перестановка строк в соответствии со строем предложения в якутском языке;

4) лексическая анафора, словесный повтор при наличии синонимов как приём сохранения ритма и рифм в русском тексте, реди́ф в конце эпических тирад «оказывается», «говорят» и т.д.

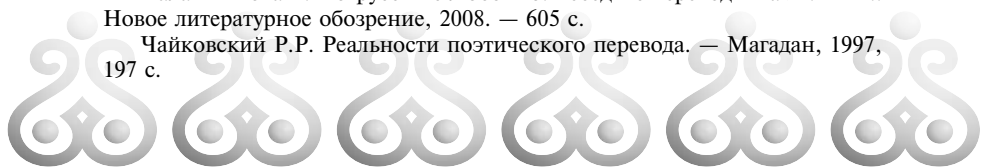
Нет сомнения в том, при целенаправленном кропотливом исследовании арсенал стиля перевода олонхо будет обогащаться, расширяться, повышая качество текстов на других языках. Данное издание будет служить подспорьем для этого.

Для облегчения восприятия многострочных стихотворных текстов олонхо в древнем «накопительном стиле с количественным нагнетанием различного рода определений, эпитетов, цепи сравнений, примыкающих однородных конструкций» (Слепцов) в данном издании микротемы, как правило, **разделены просветом**, однотипные синтагмы — **оформлены в абзацы**.

Т.И. Петрова

Калашникова Е. По-русски с любовью: Беседы с переводчиками. — М.: Новое литературное обозрение, 2008. — 605 с.

Чайковский Р.Р. Реальности поэтического перевода. — Магадан, 1997, 197 с.

ОЛОНХОСУТ П.П. ЯДРИХИНСКИЙ-БЭДЬЭЭЛЭ

Заслуженный работник культуры Якутской АССР, член Союза писателей СССР, талантливый народный певец, известный сказитель Прокопий Прокопьевич Ядрихинский-Бэдьээлэ родился 28 марта 1901 года в Кобяконском наслеге Намского улуса в бедняцкой семье. Из Намского улуса, как и по всей Якутии, издавна выходили большие олонхосуты. Кстати, одним из них был Николай Прядезников, чьи записи были напечатаны ещё в 1895 году в известном труде Э.К. Пекарского «Образцы народной литературы якутов».

Славное имя олонхосутов-саха никогда не ограничивалось пределами своего аласа. Так, широкую известность в народе получили имена И.Н. Винокурова-Табаахырова, С.А. Зверева-Кыыл Уола, Т.В. Захарова-Чээбий, Н.А. Абрамова-Кынат, И.И. Бурнашёва-Тонг Суорун, Н.И. Степанова-Ноорой. Среди них был и П.П. Ядрихинский-Бэдьээлэ.

Родной Кобяконский наслег П.Ядрихинского в Намском районе (в то время — улуса) отличался своими плодородными землями, хорошими урожаями хлебов, потому в поисках сенокосных угодий в засушливые годы сюда обычно навевывались соседи из дальних заречных улусов. Среди них попадались и люди талантливые, большие мастера устного творчества, заядлые олонхосуты, сказочники, певцы.

Так, по воспоминаниям Прокопия, в те годы мальчика лет десяти, в гостях у них несколько дней был сам А.Е. Кулаковский-Ёксёкюлах, осматривая места для сенокоса. Мальчик запомнил «человека со светлым лицом и идущими поперёк густыми усами, они делали его внешность ещё более внушительной. Он вёл по вечерам долгие разговоры со стариками, хотя сейчас трудно сказать, о чём они говорили».

Жизнь в те времена нельзя считать лёгкой, однако семья Ядрихинских была дружная, радушная. Поблизости от зимника и летника жили старики, любители рассказывать про старину, слушать олонхо. Собираясь после трудового дня в маленькой избушке, за чашкой чая с молоком они отводили

душу в общении друг с другом, слушали курьёзные рассказы, исполняли песни. Бывало, слушали и олонхо. Всё это было мальчику очень интересно.

Отец Прокопия считался крепким, работающим мужиком. Летом на традиционных «күүлэй» (ежегодных сборищах-соревнованиях сенокосчиков в округе) не находил себе равных по скорости и качеству работы. На таких непосильных трудах подорвал своё здоровье, стал слепнуть и вскоре ушёл из жизни, будучи не совсем старым человеком.

После смерти отца ещё подростком Прокопий-сын с матерью оказались в подручниках у его дальнего родственника Потапова Петра, по прозвищу Хараарбах. Этот Пётр Хараарбах ценил образную речь саха, интересовался разными рассказами. Он собирал у себя соседей-певцов, знакомых олонхосутов, иногда приглашал ночевать талантливых проезжих, чтобы слушать их исполнение. Такие вечера доставляли молодому парню особую радость. Так, по словам самого Прокопия, не выходя из дома, не отъезжая от аласа, он запомнил олонхо «Могучий Баай-Тойон».

Запомнилось ещё ему, как житель родного Кобьякона по фамилии Игнатёв переиначивал сюжет олонхо, чтобы рассмешить слушателей. Позже он с восторгом слушал у старого, опытного олонхосута Лёгёйского наслегу Борогонского улуса Егора Делюнника олонхо «Весёлый богатырь Кюн Дёсёлдют» и увлёкся его высоким мастерством. Признание среди земляков получило то, как он точь-в-точь исполняет скороговорку-чабырбах известного мастера Дюляй Бёкэннир, позже этот текст был записан со слов П.Ядрихинского.

Из услышанных им исполнений больше других ему нравилось олонхо с большой энергетикой и богатым языком сказителя из Таттинского улуса Николая Малгинова (Көтүөхэ уола) «С жёлто-белого неба наяву спущенным, словами говорящим с молочно-белым конём девушка-богатырь Джырыбына Джырылыатта». Прокопий вспоминает, как Малгинов, высокий, статный, с бледным лицом, умело воспроизводил голоса не только мужчин и женщин, но и коня, духов-иччи, восторгался красотой его голоса, разнообразием мелодий.

Так, с детства слушая разных исполнителей, перенимая манеры маститых олонхосутов, Прокопий Ядрихинский складывался как олонхосут. Постепенно обогащался язык, укреплялся голос, расширялись возможности. В первые годы советской власти, в разгар земпредела Прокопий

Прокопьевич находится в зените своей славы как сказитель. Его стали звать «олонхосут Бэдьээлэ», чем он бывал весьма доволен.

В 1937 году олонхо П.П. Ядрихинского «Кюн Дёсёлдют» в пяти действиях было поставлено на сцене в костюмах и получило признание вначале в своём наслеге, затем — в районе и республике. Постановка была отмечена грамотой и денежной премией республиканской олимпиады.

На юбилейные торжества в честь 15-летия автономии в Намский район выезжали писатели П.А. Ойунский и В.М. Новиков-Кюннюк Урастыров. Там они собрали около десяти олонхосутов и два дня слушали их исполнение. На этой встрече П.Ойунский здоровался с каждым из певцов за руку, долго с ними беседовал: «Вы, олонхосуты, люди очень талантливые, богатые образным языком народа. Поэтому не ограничивайтесь лишь исполнением олонхо, попробуйте создавать современные песни о счастливой жизни сегодня, о нашем развитии», — вспоминал П.Ядрихинский.

Одним из важных событий в своей жизни П.П. Ядрихинский считал состоявшийся в 1939 году первый съезд якутских советских писателей, где наряду с другими народными певцами его приняли в члены Союза писателей СССР. После этого он создал много произведений на тематику сегодняшней жизни, некоторые из них были напечатаны в прекрасных сборниках песен в 1964 и 1972 гг. В год 70-летия Прокопию Прокопьевичу Ядрихинскому-Бэдьээлэ было присвоено почётное звание «Заслуженный деятель культуры Саха АССР».

Олонхо «Девушка-богатырь Джырыбына Джырылыатта» было записано со слов автора в 1970 году с максимальным сохранением всех особенностей языка и произношения сказителя. Значения неясных мест, незнакомых слов были уточнены у самого автора и объяснены в Примечаниях.

По окончании записи П.П. Ядрихинский сказал: «Все слова благодарности за пропаганду и развитие художественного слова саха, за публикацию моего олонхо, которое я перенял у лучших сказителей, за напутствие сборников моих первых стихов и песен адресую народному писателю Якутии Семену Данилову».

П.П. Ядрихинский ушёл из жизни в 1979 году.

П.Н. Дмитриев-Туутук,
научный сотрудник ИГиИПМНС СО РАН

ДЬЫРЫБЫНА ДЬЫРЫЛЫАТТА КЫЫС БУХАТЫЫР

- 1 Былыргы дьыллар
 Быралыйбыт быһылааннаах мындааларыгар,
 Урукку хонуктар
 Уларыйбыт охсуһуулаах уорбаларыгар,
 Эргэтээби дьыллар
 Илбистээх-иирээннээх энгэрдэригэр
 Үс саха үөскүү илигинэ,
 Биэс саха бийһии илигинэ
 10 Субу аарыгыран-айгыстан турар
 Абыс иилээх-саҕалаах,
 Атааннаах-мөнгүөннээх,
 Айгыр-силик бэйэлээх
 Аан ийэ дойду
 Ананан айыллыбыта эбитэ үһү.

- Сир ийэ барахсан
 Симэхтээх сири иһит
 Сиксигин саҕа эрдэбитгэн,
 Сириэдийэн ситэн,
 Тэлгэнэн тэрээдийэн,
 20 Томтойо туоллан үөскүүрүгэр —
 Тулхадыйыа диэн
 Собуруу өттүнэн
 Туналбаннаах добун хайа тулааһыннанан,
 Айгырыа диэн
 Арбаа саҕатынан
 Анааттыбат Анаат муора дьайыгнанан,
 Холборуйуо диэн
 Хотугу улаҕатынан
 Будулбаннаах муус муора модьоболонон,
 30 Иэбэнниэ диэн
 Илин өттүнэн
 Имэнгнээх итии байбал энгэрдэнэн,
 Хара байбал хаймылланан,
 Күөх муора тулаланан
 Күр муус түгэхтэнэн,
 Сымара таас сыттыктанан,
 Хайыр таас хаппахтанан

ДЕВУШКА-БОГАТЫРЬ ДЖЫРЫБЫНА ДЖЫРЫЛЫАТТА

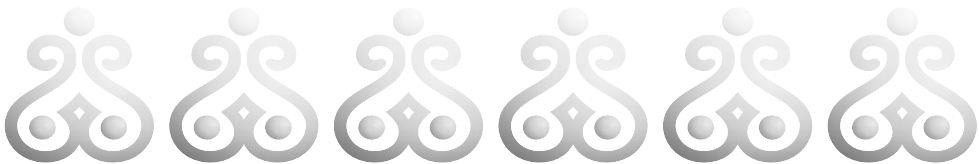
1 Далеко за вершинами
 Древних лет тревожных,
 Давно за хребтами
 Стародавних дней бранных,
 За далями дальними
 Минувших времён беспокойных,
 Когда три саха ещё не появились,
 Пять саха ещё не расселились,
 Эта важная-прославленная,
 10 Восьмикрайняя, восьмигранная,
 Со спорами-раздорами,
 Красивая-нарядная,
 Изначальная мать-земля
 Назначена-сотворена была, говорят.

 Когда мать-земля
 Была размером как дно
 Сосуда-*сири иһит** разукрашенного,
 Когда ей расти-расцветать,
 Разрастаться-расширяться,
 20 Подниматься-располняться время настанет,
 Думая, что качаться начнёт,
 С южной стороны
 Гладкой горой высокой обложили;
 Боясь, что шататься начнёт,
 С западной стороны
 Из моря Араат невозмутимого края сделали;
 Гадая, что сдвинется,
 С северной стороны
 Из океана ледового порог соорудили;
 30 Полагая, что накренится,
 С восточной стороны
 Пылкий океан тёплый расположили.
 Так, океаном чёрным окаймлённая,
 Морем синим окружённая,
 Со дном изо льда толстого,
 С подушкой из камней-валунов,
 Под одеялом из камней мелких,

40 Өн буор үрүттэнэн,
 Дуй буор кырыстанан,
 Сирэм от мэччирэннэнэн,
 Синньэ дьэрэкээн бэйэкэлээх
 Сибэкки бичик-оһуорданан,
 Үгүс элбэх дьүһүлгэннээх
 Кэмэ суох киһи- сүөһү,
 Халын ахсааннаах хамсыыр харамай
 Иилии чэчир симэхтэнэн,
 Айыллан-үөскээн турдаба.

50 Субу абыс хаттыгастаах
 Арабас манган халлаан
 Аан бастаан айыллыытыгар
 Тарабай таба
 Кулгаабын чэчээтин саба эрдэбиттэн
 Тарбанан тараадыйан,
 Кинтэйэн-киэбирэн
 Томтоһуйа туоллан үөскүүрүгэр
 Тулаанына тулланһыа диэн,
 Тобус өргөстөөх
 Толомон манган күнүнэн
 60 Толору көнтөстөнөн,
 Сиэкэнийиэ диэн
 Сэттэ тиһиктээх
 Дьэллик манган ыйынан
 Ситэрэн тэһииннэнэн,
 Холборуйуо диэн
 Холбоһуннаах үргэл кулукуланан,
 Хойуу сулус хоойдонон,
 Дьэллэнгэ сулус энгэрдэнэн,
 Үгүс сулус үрүттэнэн,
 Арабас сулус аллыннанан,
 70 Уоттаах чолбон ойобостонон,
 Уулаах былыт дугуйданан,
 Хаардаах былыт халбаһаланан,
 Уулаах былыт улунгахтанан,
 Сааллар чабылбан дапсыырданан,
 Сүллэр этин олбохтонон,

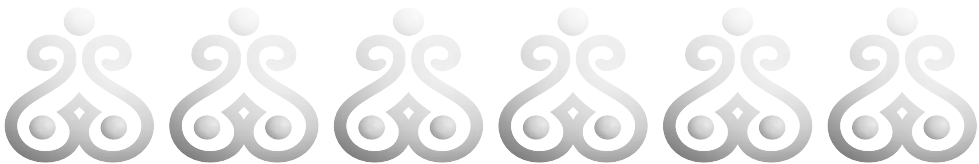
40 Почвой плодородной покрытая,
 Дёрном красным позолоченная,
 С пастбищами из трав зелёных,
 С узорами причудливыми
 Из цветов прекрасных,
 Бесконечно многоцветная,
 Животными и людьми
 Безмерно много заселённая,
 Берёзками-*чэчир* окружённая
 Создана-сотворена стоит.

50 Когда это восьмьярусное
 Жёлто-белое небо
 Ещё только создавалось,
 Уха оленя лысого
 С обрезок-*чэчээ* было,
 Бесконечно расстилаясь,
 Безмерно возгордясь,
 Расширяться оно начнёт,
 Небосвод пошатнётся опасаясь,
 К девятилучистому
 Отменному солнцу белому
 Поводьями подвязали;
 60 Когда тревожиться будет,
 С семью поводьями
 Бледной луной бродячей
 Крепко связали.

70 Страшась, что сдвинется,
 С плеядой звёзд-*юргэл* вокруг
 С кучей звёзд слева,
 Со звездой венера-*делленгэ* справа,
 С множеством звёзд сверху,
 С жёлтой звездой-юпитер снизу,
 С полярной звездой-*чолбон* сбоку,
 С ложем из облака дождевого,
 С порогом из облака снежного,
 С покровом из облака тёмного,
 С крыльями из молнии бьющей,
 С подстилкой из грома мощного,

- Итии былыт иэннэнэн,
 Дьайба былыт дьайыгннанан,
 Самаан сайын садырыынннанан,
 Өнүрүк куйаас өрөбөлөнөн,
 80 Ойон тахсар
 Уоттаах күннээх,
 Ойоболоон сүүрэр
 Тэбиэн ыйданан,
 Арабас манган халлаан
 Айбыллан үөскээн турдаба.
- Субу атааннаах-мөнгүөннээх
 Айгыраस्ताах-силиктээх
 Аан ийэ дойду
 Саргылаах таһаатыгар,
 90 Дьоллоох туонатыгар,
 Алгыस्ताах ньууругар
 Хайдах быһыылаах сир-дойду
 Силигилээн үөскээбитэ эбитэй? — диэн
 Уоннаах харчы саба
 Уу харах ылыгытынан
 Одуулаан көрөн турдахха —
 Субу орто туруу дойду
 Дьогдойор саалыгар,
 100 Үрдүк арбаһыгар,
 Киэн таһаатыгар,
 Кэйбэлдьийбэт киинигэр,
 Хабыллар хаба ортотугар,
 Улабыта биллибэт,
 Унуоргута көстүбэт
 Унаар-мунаар урсуннаах,
 Ортотуттан күн тахсар
 Туналбанныах толуу манган толоон
 Туолаһыйа үөскээн
 Турар эбит доботтоор!
 110 Ол толуу бараан толоон
 Томторболоох ньууругар,
 Килбиэннээх киинигэр
 Кыппайка манган кырдалын
 Кырыыланар дьырбиитигэр

С пеленой из облака горячего,
 С боками из облака прозрачного,
 С влагой из лета благодатного,
 С брюхом из жары палящей,
 80 По утрам восходящим
 С солнцем лучистым,
 По ночам бегущей
 С луною рядом,
 Небо жёлто-белое
 Создано-сотворено стоит.

— На этом свете со спорами-раздорами,
 На земле нарядной-разубранной,
 На просторах её славных,
 На равнинах счастливых,
 90 На поверхности благословенной
 Какая страна такая
 Была сотворена-расцвела,
 Если поинтересоваться —
 С монету в десять копеек
 Очами округлыми присмотреться,
 Увидим-узрим —
 Этого мира срединного
 На заливке возвышающемся,
 На холке его высокой,
 100 На лоне обширном,
 В центре непоколебимом
 В середине самой
 Поле величественное находится;
 Где конец его — не известно,
 Где край его — не видно,
 В середине поля безбрежного,
 Где солнце встаёт,
 Эта долина светозарная
 Стоит, оказывается, друзья!
 110 Того поля внушительного
 На поверхности округлой,
 В центре блистательном,
 Белой гряды продолговатой
 На черте гранёной,

Аан ийэ дойду барахсан
 Аар багааба* буолан анньыллыбыт
 Абыс салаалаах
 Аал Кудук мас*
 Аан ийэ дойдум
 120 Арабас далбатыгар
 Айыллан-үөскээн турар эбит.

Ол маһы буоллабына
 Оччотообу дыон үтүөлэрэ
 Үс күннүктээх сиртэн
 Өтөрү-батыры
 Өрө-һары көрөн
 Уун-утары сүүрдэн кэлэннэр
 Тохтуу түһэн,
 Тула баттаан,
 130 Толуу бараан дьүһүнүн
 Күн диэки өттүтэн
 Күөйэ көтөн
 Көрөн турдахтарына,

Дьэ, сэгэрдэр,
 Силиһэ-мутуга силигилээбит,
 Лабаата-салаата таһымнаабыт,
 Түнкэтэх өттүнэн
 Арыы ньалабай дьабалаах,
 Үс хос үрүмэтийэр
 140 Үрүн ньүөрсүн хатырыктаах.
 Үгүс киһи
 Үлүмнэхэ түһэн быластаатабына
 Төгүрүмтэтин бадахтаабат
 Лөкөй-бараан үскэллээх
 Үтүө мас барахсан
 Өнөрсүйэ үүнэн турар эбит.

Кини барахсан
 Сиэр дьоруо кулун
 Сийин оруутунан
 150 Нэлбигийдии охсуллар
 Нэлиэр көмүс

На жёлтом пупке матери-земли
 Поставленное столбом *Аар багах**
 Дерево восьмиствольное
*Аал Кудук мас**—
 120 Срединного мира сего
 На средоточии золотистом
 Сотворено-создано, оказывается!

То дерево
 Люди знатные тех времён,
 С расстояния езды трёхдневной
 Взглядом пронзительным
 Вверх-вниз разглядывая,
 Прямо к нему подъезжали,
 Останавливаясь,
 130 Вокруг ходили,
 Вид его внушительный
 С солнечной стороны
 Обходя-загораживая,
 Рассматривали.

Вот, друзья,
 Корни-сучья его буйно разрослись,
 Ветви-побеги листвою покрылись,
 С левой стороны
 С трещиной смолянистой,
 140 Тремя слоями пенящейся
 Корой белой покрыто.

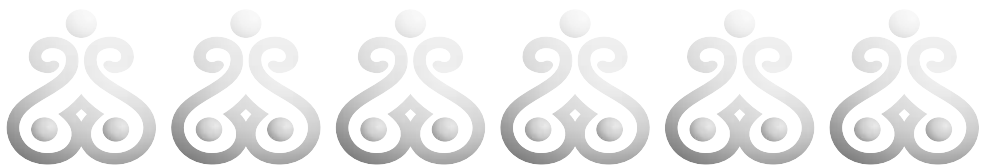
Даже много людей,
 Дружно за руки взявшись,
 Его обхватить не могут —
 Дерево величины могучей,
 Важное, добротное
 Растёт-цветёт, оказывается.

Этого дерева славного
 Жеребцу-иноходцу каурому
 Холку самую достигаю,
 150 Волною широкой
 Золотистая

Сэбирдэбэ сирэлийбит,
 Арабас дьоруо кулун
 Саннын байаатынан
 Санньылыччы тардыллар
 Чаппа көмүс
 Лабыкчата далабайдаабыт.

- Буулуур дьоруо кулун
 Моонньун оруутунан
 160 Ньубалдыччы охсуллар
 Солко нуолур мутукчата
 Мунгутуу нусхайбыт.
 Сиэллээх-моонньохтоох
 Чороон иһиттэри
 Олорчу тутуталаабыт курдук
 Лохуор көмүс
 Толуу туораба торолуйбут.
 Ол нэлиэр көмүс
 170 Сэбирдэбин кытытыттан
 Арылыас кус сымьытын саба
 Арабас быйан
 Аллараа диэки
 Чалырбаччы таммалаан,
 Лохуор көмүс
 Толуу туораабын төбөтүттэн
 Көбөн кус сымьытын саба
 Үрүн сөлөгөй*
 Чөллүргэччи таммалаан,
 Бу мас барахсан
 180 Тула өртө тула
 Сүөгэй арыыта
 Чөнөрө чүөмпэлэрдээх,
 Хайах арыыта
 Харанга далайдардаах эбит.
 Урабас тийибэт
 Уйгу-быйан олохсуйбут,
 Талах тийибэт
 Арабас быйан
 190 Алла-балла барбарбыт
 Баарабай мас барахсан
 Байбайа үүнэн турар эбит.

Листва распустилась.
 Коню-жеребцу рыжему
 Лопатки закрывая,
 Полосою длинной
 Щепой свисая,
 Ягель мотается.

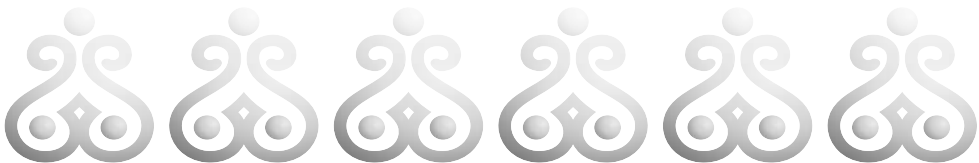
160 Коню-иноходцу чалому
 Самую шею достигая,
 Мерно ниспадая,
 Мягкая хвоя шелковистая
 Во всей красе колышется.
 Как гривой конской
 Украшенные кубки-чорооны,
 Рядами поставленные,
 Шишки его золотые
 Отборные дозрели.

170 С краёв листьев,
 Пышных, золотых
 С яйцо утки-гоголь
 Жёлтое изобилие
 Потоком беспрерывным
 Вниз капает,
 С головок шишек,
 Крупных, спелых
 С яйцо утки-кряква
 Белое изобилие
 Струёй звучной
 Без устали льётся.

180 Вокруг дерева этого
 Из сливок молочных
 Омуты глубокие,
 Из масла сливочного-хайах,
 Водоёмы бездонные.
 Такое белое изобилие появилось,
 Что шестом не достать,
 Жёлтое изобилие разлилось,
 Что тальником не достать,
 190 Вот такое раскидистое,
 То дерево богатое
 Растёт, оказывается.

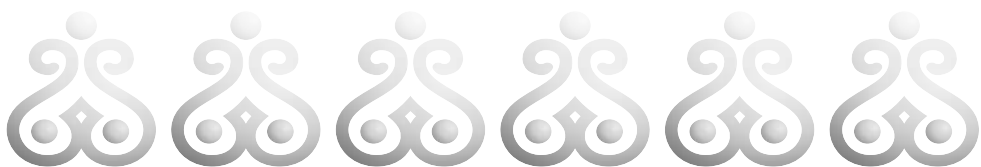
- Кини уйгу-быйангар
 Уһун кэһиитигэр
 Кинкиниир киэнг халлаан
 Кыптыый кириэс кынаттаах,
 Кыылланын кырыы араастаах
 Бииһин уустара
 Барыта мустаннар
 200 Аһаан-аараан,
 Өрөөн-өһүргээн,
 Тохтоон-чуобуһан,
 Ыллаан лаабыаттаан
 Аһаһар мастара эбит.
 Уйгулаах курбуу дыабыл
 Орто дойдуга үөскээбит
 Сүүрэр атахтаах
 Сүр элбэх биистэрэ
 210 Барыта мустаннар,
 Тохтоон чэччийэр,
 Улуйан тиэйэн,
 Аһаан-аараан
 Аһаһар мастара эбит.
 Ынах айыыта* ынгыраммыт,
 Сылгы дьөһөгөйө* ингэрсийбит,
 Айыыһыт хотун* айхаллаабыт,
 Иэйэхсит хотун* эбэрдэлээбит,
 Кэскиллээх кэрэмэс мастара
 Кэйбэйэ үүнэн турар эбит.
- 220 — Бээрэ, добоор,
 Маннык улуу мас
 Үөһээ үрүт салаата
 Ханна тийэн далабалаан,
 Тохтоон-чугуйан турара эбитэй? — диэн
 Өндүл манган халлаан диэки
 Күннүктээн үлүгэр
 Өрү-һары көрөн,
 Өрө хантайан турдахха —

- На его раздолье изобильное,
 На это угощение неиссякаемое
 С неба гулко звящего
 Бесчисленные летающие
 С крыльями крестовидными,
 На ножницы похожими,
 Здесь собираются,
 200 Вдоволь угощаются,
 На дни и ночи остаются,
 Поют-заливаются,
 Около дерева этого
 Все отдыхают, оказывается.
 Рождѣнные в мире срединном
 С поперечными пятнами,
 Обильном и необъятном,
 Множество бегающих,
 210 Вновь и вновь прибегая,
 Все вместе собираясь,
 Рыча-ворча, катаясь,
 Едят-кормятся, возле него
 Благодествуют, оказывается.
*Айыы** скота рогатого замычала,
*Дёсёгёй** скота конного заржала,
*Хотун Айыысыт** восхваляла,
*Хотун Иэйэхсит** заклинала,
 Такое дерево благословенное
 Здесь растёт-расцветает, оказывается.
 220 — Пстой-ка, друг,
 У такого дерева великого
 Ветка самая верхняя,
 Докуда дотянувшись,
 Отступила-остановилась? — подумав,
 Днями целыми стоять,
 Глаз не отрывать,
 Взглядом пронзительным
 Снизу вверх разглядывать —

- 230 Үөһээ бажаахтаах
 Үрдүк үрүт салаата
 Үс хаттыгастаах
 Өндүл манган халлаан диэки
 Өрөкүйэ үүнэн тахсан иһэн,
 Кини диэтэх мас
 Өй булунан
 Аан бастаангы санаата,
 Маннык буолбут эбит:
- Бу үгүс киһи
 240 Үнгэр суута буолбут,
 Элбэх киһи сүгүрүйэр
 Тойоно буолбут
 Ыраас халлаан ыырдаах,
 Чэлгизэн халлаан тэлгэһэлээх,
 Дьолуо халлаан толоонноох,
 Арабас халлаан алаастаах
 Ат бугул саба
 Арабас наадал түптэлээх,
 Манган чүмэчи уота банаардаах,
 Үс бодуол тыыннаах,
 250 Үүт таас үктэллээх,
 Өрүөллээх бэргэһэлээх,
 Кириэстээх торуоскалаах
 Үрүн Аар Тойон офонньор,
 Үрүн Арылы Хотун эмээхсин
 Тобус тулук баһын
 Туура батгаан бырахпыт иһин
 Тохтоппот дьулусханнаах
 Дьоллоох дьулуо манган тусаһаларын
 Хабыллар хаба ортотунан
 260 Өтөрү үүнэн тахсаммын
 Үс үтүөкэн үөстээх
 Үрүн көмүс сэргэ буолан
 Өрө анньылламмын,
 Кинилэр бэйэлээхтэргэ

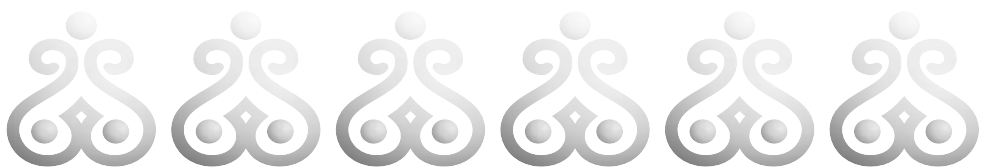
- 230 Ветка самая верхняя
 Со столбом жертвенным на конце
 К трёхъярусному небу белому
 Вздываясь, бурно потянулась,
 Произрастала, оказывается.
 Когда опомнилось,
 За разум спохватилось —
 Мысль его первая
 Такая была, оказывается:
- Множеству народа
 Для жалоб судья,
 240 Многим людям
 Для моления господин,
 С тропой как небо чистое,
 Со двором как небо свежее,
 С долиной как небо гладкое,
 С *алаасом** как небо медное,
 С большую копну-*ат бугул*
 С дымокурор сизым,
 Свечки белой с фонарём-огоньком,
 С тремя духами грозными,
 250 Со ступеньками молочно-каменными,
 Шапку с орлом имеющего,
 Трость с крестом держащего
Юрюнг Аар Тойон старика,
Юрюнг Арылы Хотун старухи
 Счастливого надворья огромного,
 Что кинув девяти пуночек
 Головы отрубленные,
 Не остановить стремления,
 Из середины самой
 260 Насквозь прорастая,
 С тремя ветвям добротными,
 Я, коновязью серебряной,
 Наверх направленной став,
 Ими, такими важными,

Үйэ-саас тухары
 Кэрэхсэтиэм дуо, оболоор! — диэн
 Үүнэн өрөкүйэн иһэн
 Өй булан чугуйбут,
 Санаа булан санньыйбыт эбит.

- 270 Манньык улуу дьон
 Уйгу тунахтарыгар
 Улайданан улааппыт
 Ханньык диэбит
 Кулан дьэллик уолаттар
 Күн аайы туран
 Кундул ханьылы аҕалан
 Таныытын тардырбаппытынан
 Баайан мөбүһүннэрдэхтэринэ,
 Ону тулуйбакка
- 280 Өрүү көмүс хатырыгым
 Үөгэлээбэккэ үлтүрүйэн,
 Үөһээ өттүбүтгэн
 Күр эмэх буолан,
 Орто туруу дьабыл дойдубар
 Охтон түһэр күннээх буоллахпына
 Оһоллоох-боһоллоох,
 Сэттээх-кэнтиктээх буолуо! — диэн
 Кинкиниир киэн халлаан
 Очур быллытыттан
- 290 Тиэрэ ханарыйан,
 Кыталык кынатын курдук
 Таннары намьыыйан үүммүт эбит.

- Ол ийэхситтээх илбиргэстээх
 Нэлэй манган халлаан
 Илин энийэтигэр
 Кыһынны күн тахсыытын туһунан
 Кэйбэйэ үүнэн түһэн
 Сылгы сүөһү айыыта буолбут,
 Омуннаах-уордаах
- 200 Кулан Дьөһөгөй айыы
 Буурай кыrsa дьуолкалардаах,
 Хара саһыл хайгыалардаах,

Навечно буду ли
 Почитаемо, ребята! — сказав,
 Бурно поднимаясь,
 Опомнилось-остановилось,
 Загрустило-задумалось, оказывается.

270 Таких людей великих
 В изобилии вечном
 Вольготно выросшие,
 Юноши-непоседы задорные,
 Каждый день, просыпаясь,
 Пригнав коней необъезженных,
 У кого ноздри раздуваются,
 Кто ногами брыкается,
 Ко мне привязывать станут.

280 Не выдержав этого, моя
 Серебристая кора плетёная
 Незаметно будет рассыпаться,
 И в этом мире срединном
 С поперечными пятнами
 Настанет день, когда я,
 Трухлявым став, упаду,
 Несчастье придёт,
 Возездие наступит! — сказав,

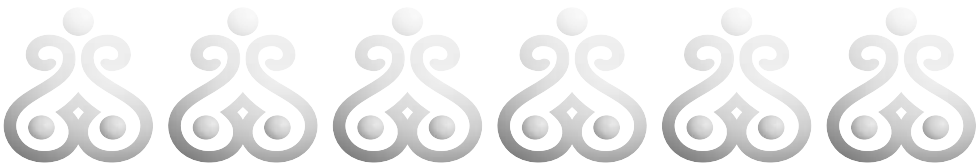
290 Гулкого неба широкого
 От облака-бугорка прогибаясь,
 Как крылья стерха
 Вниз направляясь,
 Прорастало, оказывается.

300 Богиней *Иэйэхсит* благословенного
 Белого неба широкого
 На кромке восточной
 Где солнце зимнее восходит,
 Щедро раскинувшись,
 Скота конного хозяин,
 С пылким нравом грозным
 Кулан *Дёсёгэй айыы*,
 Из песка серого насечками,
 Из лисы-чернобурки зарубками,

- Кэрэмэс саһыл эркээйлэрдээх,
 Кэрэ кытыт сылгы
 Кэрдиис хабарбатын
 Кэккэлэччи туппут курдук
 Килэмэн көмүс
 Аартыгын алын төрдүгэр,
 310 Субу орто туруу дойдуга
 Дьоллоох уол оҕоҕо,
 Саргылаах кыыс оҕоҕо
 Бүтэй чопчу туйахтаах,
 Үрүн ньүөрсүн түүлээх,
 Кунньулу манган кулгаахтаах,
 Арылы дьэрэлкэй харахтаах,
 Сыспай сыыйыы сиэллээх
 Сылгы сүөһүнү
 Айан-кэрдэн биэрэр
 Аартык айыыта буолан
 320 Ыһыах эбир хамыйабын
 Таннары туппут курдук
 Мэнгэлтэйдээх тумустаах,
 Ураанньыктаах хонгоруулаах,
 Улаан ньуурдаах,
 Орохтоох систээх,
 Ханалас быччыннаах
 Хатат эмэгэттээх
 Сурулуур сур дьабыл
 Соноҕос атыыр сылгы буолан
 330 Орто дойдутун диэки
 Төтгөрү хайыһан туран,
 Киэһэ-сарсыарда дьыбарга
 Кистээн дьырылата,
 Ингэрсийэн ньириһитэ турар эбит.
 Ол дорҕоонноох сангата
 Ол-бу үрэх бастарынан
 Ой дуораана буолан
 Дуораһыйа-дьиэриһийэн барбыт,

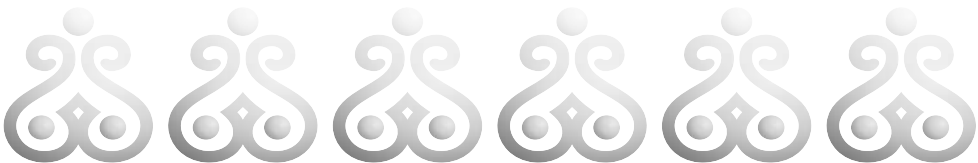
 Субуруйа сүүрэр
 340 Сундулуйар сур бөрө
 Чогдуурун түүтүн

- Из лисы-сиводушки с вехами,
 Каурой кобылы первожерёбой
 Гортани хрящевой,
 Будто рядами расположенной,
 Тропку серебряную
 С самого начала прохода
 В срединном мире проложив,
 310 Парню счастливому,
 Девушке удачливой,
 С круглокопытными,
 С нежной шерстью светлой,
 С ушами длинными,
 С раскрытыми глазами ясными,
 С длинной гривой густой
 Скот конный
 Творящий-дарующий,
 320 Хозяином дорог ставший,
 Как перевернутый, веснушчатый
 Черпак-хамыйах на ысыахе,
 С губами мягкими,
 С белым в переносице пятном,
 Масти буланой
 С тёмной вдоль хребта полоской,
 С мышцами массивными,
 С огнивом — духом-покровителем,
 С пятнами чёрными на лопатках
 Жеребцом став молодым,
 330 В сторону земли срединной
 Оглядываясь,
 В морозцы вечерне-утренние
 Голосом басистым ржёт,
 Стоит-дрожит, оказывается.
 Это ржанье звучное,
 По всем верховьям рек
 Эхом громким отдаваясь,
 Греметь-звенеть начинало.
- 340 Словно загривки вздыбленные
 Серого волка бегущего
 Имеющий длинные

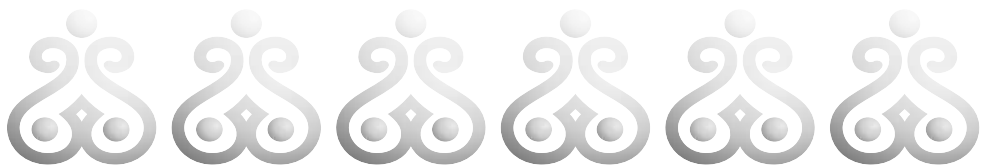

- Туруору тупшут курдук
 Туруорбах сойуо хара аартыктаах
 Тоѳус хаттыгастаах,
 Соһо чуоѳур халлаан
 Уу дьулайыгар
 Тобулу суоруйан үөскээбит
 Чугурумтаҕай сүөһүлээх,
 Киргимтэбэй киһилээх,
 350 Хамсыктаах хамаандалаах,
 Обот-соллонг чабардаах
 Уолуйан уһуктар,
 Ордоотоон сангарар
 Уолугун төрдүгэр
 Улахан бугул саҕа урдаах
 Улуутуйар Улуу Тойон оѳонньор,
 Моонньугар бургунаһ ынах
 Муос хабарбатынан
 360 Быһа баттаан ылбыт
 Баһын саҕа соѳуолаах
 Уордаах Моѳолой Хотун эмээхсин
 Инсэ-мэнэгэй уустара
 Обот-соллонг улуустарын
 Оройунан көрбүт одьунаастара,
 Орто туруу дьабыл дойдуга
 Үргүөр буолан үргүйээри,
 Аргыар буолан аргыйаары
 Халлаан хайдыбытынан,
 Былыт быстыбытынан
 370 Таннары быгыгалаан көрө-көрө,
 Соноѳос атыыр сылгы
 Туруу дойдуга дуораһыйар
 Дорѳоонноох санатыттан,
 Дьукку-бааччы толлоннор,
 Үөһэ-аллара дьабыннарыйгар*
 Үрэл-сарал өрө көтөн
 Кэбиэриһэн биэрэ тураллар эбит.
- Онон ол күнтэн
 380 Бу күнгэ диэри
 Үөһээ үүрээһнээх-биирээһнээх,

Узкие проходы тёмные
 Вверх ведущие,
 В самом темени
 Рыжевато-белого
 Неба девятирусного
 Устроившись прочно,
 Со скотом пугливым,
 С людьми брезгливыми,
 350 С командой голодной,
 С челядью прожорливой,
 Что в страхе просыпаются,
 Криком общаются,
 У самого горла имеющего
 Нарост со стог большой
Улуутуйар Улуу Тойон старика,
 На шее зоб имеющей
 С гортань вырезанную
 Кобылы трехтравой
 360 Грозной *Моголой Хотун* старухи
 Племя жадное-прожорливое,
 Родичи алчные-ненасытные,
 Через темя глядящие,
 Чтоб землю срединную
 С поперечными пятнами
 Сквозняком продуть,
 Ветром суровым пробрать,
 Там, где небо расколосось,
 Где облака разорвались,
 370 Голову высунув, выглядывали.
 Услышав жеребца молодого
 Ржанье зычное,
 Что по миру раскатывается,
 Вовсе перепугавшись,
 По верхним-нижним мирам-*дябын*
 В стороны разные направляясь,
 Назад пятятся, оказывается.

Так, с того дня
 По сей день
 380 От верхнего мира беспокойного,

- Сордоох-содуомнаах
 Тобус бииhin ууһуттан
 Бу туруу дьабыл дойдуга
 Үөһээ өттүттэн
 Үргүөр үргүйбэккэ,
 Аллараа өттүттэн
 Аргыар аргыйбакка,
 Былабай былдыабакка,
 Дьиэлигэй дьиэлийбэккэ,
 390 Очур охсубакка,
 Тэхтир тэпшэккэ,
 Өлүү үтүрүөбэккэ,
 Алдыархай ааннаабакка,
 Эминэ чуумпутук
 Эриэккэс бэйэлээхтик
 Айыллан үөскээн олордохторо.
- Бээрэ, добоор,
 Маннык баарабай мас
 Аллараа таһаата
 400 Хайдах быһыылаах
 Айыллан үөскээбитэ эбитэй? — диэн
 Алын өттүн
 Арыһа баттаан,
 Таннары одуулаан
 Көрөн турдахха —
 Силиргэхтээх баарабай силиһэ
 Сир иһинэн сатала суох
 Сириэдийэ үүнэн баран иһэн,
- Кини диэтэх мас
 410 Кэскиллээх санаата
 Аан бастаан саманнык буолбут.

— Бу аан ийэ дойду
 Иччитэ буолан ньидьирээбит,
 Обуруолаах дьилбиктээх,
 Бобуускалаах түһэхтээх,
 Көнүөр курдук эмийдээх,
 Күрэн манган баттахтаах,
 Ары саһыл иэдэстээх,

Бедственно-скандального,
 От девяти роду-племени
 Пятнистую землю родную
 С верхней стороны
 Сквозняки не продували,
 С нижней стороны
 Ветры суровые не пробирали,
 Беда не надвигалась,
 Горе не постигало,

490 На бугристом не перевернувшись,
 На неровном не опрокинувшись,
 Со смертью не встречаясь,
 С неудачей не сталкиваясь,
 На редкость прекрасной
 Для жизни тихой-мирной
 Сотворены-рождены проживали.

— Постой-ка, друг,
 Такого дерева могучего
 Стан нижний
 400 Каким-таким образом
 Создан-сотворён был — сказав,
 Нижнюю её часть раскрыв,
 Сверху вниз
 Стоять-разглядывать —
 Корни его могучие
 Буйно разрастаясь,
 Замысловато переплетаясь,
 Сквозь землю выступать стали.

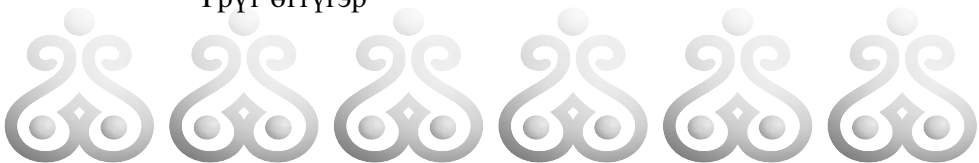
410 Такого вот дерева
 О будущем мысли
 Таковыми вначале были:

— Этой земли-матери родной
 Хозяйкою признанной,
 С бёдрами бисерными,
 С коленями разукрашенными,
 С грудью округлой,
 С проседью волосами,
 С щеками смуглыми,

- Абыныхтаах ытыстаах,
 420 Аан дойду иччитэ
 Аан Алахчын хотун
 Оһобун хангас чанчыгынан
 Таннары үүнэн түһэммин,
 Сүөгэйи ыйыырыгар
 Сатанах масты анһылламмын
 Кини бэйэлээххэ
 Үйэ-саас тухары
 Кэрэхсэтэрим дуу, оһолоор! — диэн
 Үүнэн өрөкүйэн иһэн
 430 Туруйа көтөр кынатын курдук
 Таннары тараадыан
 Саныы түһэн тардыммыт,
 Өйдүү түһэн өрүһүммүт эбит.

— Маннык баарабай эмээхсин

- Балысхан быйангар
 Ханайа уойан
 Халый-илий хаһаламмыт
 Халааннаах сангалаах
 Хотун дьахталлар
 440 Сүөгэй ыйаары
 Киэһэ-сарсыарда аайы
 Хаамсан ханардаһан кэлэннэр
 Тарбахтарынан тардыһан
 Тайана-сигэнэ түстэхтэринэ,
 Ону тулуйбакка,
 Хатыы көмүс
 Хатырыгым хабыланан,
 Аллараа өттүбүттэн
 Ибили сытыйан,
 450 Эмти эмэхсийэн
 Бу айыгастаах далбардаах
 Айыллыбыт аан ийэ дойдубар
 Таннары сабардаан
 Түһнэстэ сытыйар күммэр
 Кэнчээри кэнэбэс ыччаттарга
 Кэнтиэлээх мас буолуо! — диэн
 Сир сибиир ийэ хотун
 Үрүт өттүгэр

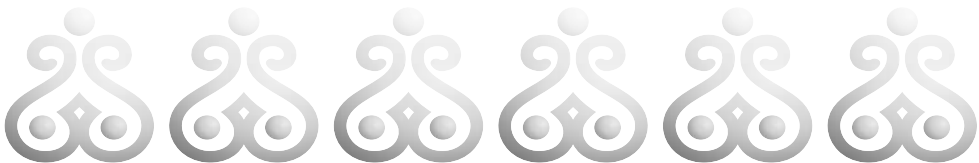

- 420 С ладонями замасленными
 Духа-хозяйки земли
Аан Алахчын Хотун
 Я, с левой стороны очага
 Прорастая вниз головой
 Столбом-*сатанах* воткнутым,
 Для ведра со сметаной,
 Ей, такой величавой,
 На долгие века
 Буду ли интересным, ребята? — спросив,
 Вытягиваясь-вырастая,
 430 Как журавля летящего крылья
 Вниз опускаясь,
 Опомнившись, подтянулось,
 Поняв, спаслось, оказывается.

- Такой почтенной старухи
 От избытка щедрого
 Жиром оплывшие,
 С животами толстыми,
 С голосами раздольными
 Женщины-*хотун*,
 440 Чтоб ведро со сметаной повесить
 Каждый день утром-вечером
 Ходить-выгибаться будут,
 За пальцы взявшись,
 Опираясь-держаться будут.
 Не выдержав этого,
 Из серебра плетёного
 Кора моя шелушиться станет,
 С нижней части
 Насквозь прогнивши,
 В труху превратившись,
 На распрекрасную, щедрую
 Землю-матушку созидательницу
 Сверху вниз
 Опрокинусь-упаду,
 Для поколения молодого
 Деревом греховным будет! — сказав,
 В верхнюю часть
 Земли сибиря-матушки

- 460 Өтөрү үүнэн
 Өрүкүйэн тахсан баран,
 Иэйэхситтээх-илбиргэстээх
 Нэлэй манган халлаан
 Илин энгийэтигэр,
 Сайынҥы сардангалаах күн
 Сандаара сырдаан
 Сайа көтөн тахсыытын туһунан
 Нусхайа үүнэн тийэн,
 Ынах сүөһү айыыта буолбут
 Ыллаах буҕа —
- 470 Дьохсол тойон,
 Наарай хотун
 Харангаччы көтөр хайгыалардаах,
 Тулдук көтөр дьуолкалардаах,
 Нэтээги кыыл эркээйилэрдээх
 Кэрэмэс саһыл кэлин тыһын
 Кэккэлэччи туһпут курдук
 Килиэ көмүс аартыгын
 Алын төрдүгэр,
 Бу алгыстаах аан ийэ дойдуга
- 480 Саргылаах кыыс оҕоҕо,
 Дьонуннаах уол киһиэхэ
 Атырдыах тыраҕас туйахтаах,
 Хара симиин түүлээх,
 Ураа-ланкыр муостаах
 Ынах сүөһүнү
 Айан-кэрдэн биэрэр
 Аартык айыыта буолан,
 Мооньугар буулаҕалаах,
 Кутуругар хоболоох,
- 490 Күөх эбириэн
 Атыыр кунан оҕус буолан,
 Аан дойдутун диэки
 Таннары хайыһан туран,
 Киэһэ-сарсыарда дьыбарга
 Айаатаан ланкыната
 Мөбүрээн ньириһитэ турар эбит.

Ол кунан оҕус

- 460 Насквозь пробившись,
 Бурно поднявшись,
 Богинями украшенного
 Широкого неба белого
 На склоне восточном,
 Где солнце летнее
 Лучами сияя-светясь,
 На небо восходит,
 Где хозяева скота рогатого,
 С пахучей струёй-муksусом
 470 *Джохсол Тойон,*
Наарай Хотун
 Проживают-обитают,
 Где тропкой серебристой
 Проходит перевал
 С насечками как ласточки,
 С зарубками как пуночки,
 С вехами как летяга,
 Словно рядами разложены
 Лисы-сиводушки лапки задние.
 В этом мире благословенном
 480 Девушке счастливой,
 Юноше достойному
 С копытами развилчатыми,
 С чёрной шерстью густой,
 С ветвистыми рогами острыми
 Скотину домашнюю
 Творящий-дарующий,
 Прохода хозяином,
 Быком молодым став,
 Масти пёстрой,
 490 С хомутом на шее,
 С кистью белой на хвосте,
 В сторону земли родной
 Оглядываясь, стоит,
 В морозы вечерне-утренние
 Рёвом ревьёт,
 Мычит-гудит, оказывается.

Того бычка молодого

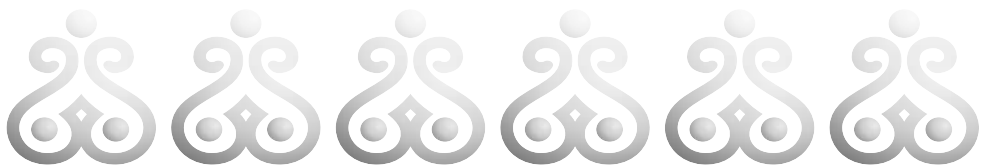

Дьалбааннаах айаата
 Салгын баһыгар
 500 Саар куолакал тыаһын курдук
 Сатарыы, ньирихийэ турар эбит.

Хардан эһэ кыыл
 Сабырбабын түүтүн
 Таннары сахсыйбыт курдук
 Танныстыгас хаан ньамабыллай
 Хара суорба аартыктаах,
 Алдьархайдаах аймырыыннаах
 Аллараа аат дыабын дойдутугар
 Таннары сабардаан үөскээбит
 510 Хатан өлөр ынахтаах,
 Хаары буолар сылгылаах,
 Хахсаат буолар ыттаах,
 Харалбан өлүү хамаандалаах,
 Соххор-содуом норуоттаах

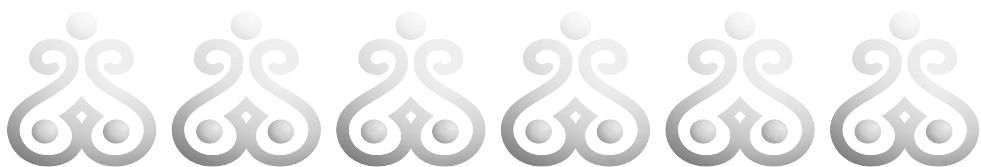
Адабатын кэспит,
 Арбаһаһын бүрүммүт,
 Арсыын адаар тиистээх,
 Аллараа дойду абата буолбут
 Арсан Дуолай офонньор,
 520 Имириир дойду ийэтэ буолбут
 Хара Мэнириэн эмээхсин
 Харса суох хаһытаһар
 Халын дыабын хамаандалара,
 Ньүкэн хара улуустарын
 Түүн сырыылаах,
 Түүлээх уллунгахтаах
 Түрүлүүр түөкүннэрэ —

Бу алгыстаах аан ийэ дойдуга
 Аргыар буолан аргыйаары,
 530 Силлиэ буолан сиргийээри
 Хайа хайдыбытынан,
 Сыыр быстыбытынан
 Өрө үнүөхтээн
 Өнгөйөн көрө-көрө,
 Бу атыыр кунан орус
 Чабааннаах айааныттан

Рёв тревожный
 В воздухе до верха самого
 500 Словно набат царь-колокола
 Слышится-раздаётся, оказывается.

Как будто заливки
 Медведя матёрого
 Сверху трясут-потряхивают,
 С тёмной дорогой отвесной,
 Грязью-кровью покрытой,
 В стране страшной-ужасной,
 В нижнем мире адском
 Развелись-обжились
 510 Сдохнувшими от голода коровами,
 С гибнувшими от норицы лошадьями,
 Со слабеющими от холода собаками,
 С командой из смертей косоглазых,
 С кривым народом скандальным,
 Обутый в колодку,
 Одетый в доху,
 С редкими как аршин зубами
 Отцом мира нижнего ставшего
 520 *Арсан Дуолай* старика,
 Матерью мира злого ставшей
Хара Мэнгирен старухи
 Большая команда кровавая,
 Что ор яростный поднимает,
 Той страны тёмной
 Ночью оживающие,
 Воришки-пятки волосатые
 Злодеи-мошенники —
 Чтоб землю эту благословенную
 Сквозняком пробирать,
 530 Ветром холодным продувать,
 Меж трещинами скал,
 Через развалины гор
 Вверх протискиваясь,
 Выглядывая-вылезая,
 Рёва грозного
 Того быка молодого

540 Чахчы-бааччы чабыян,
 Көрө-билэ күрэнэн,
 Аллараа ньүкэн дьайыгнарыгар
 Таннары такаалаан
 Тарбаһан биэрэ тураллар эбит.

550 Онон ол күнтэн
 Бу күнгэ диэри
 Аллараа абыс бийин ууһугтан
 Аргыар аргыйбакка,
 Үргүөр үргүйбэккэ,
 Дьан-дьаһах тарбаммакка,
 Тумуу-сөтөл тунуйбакка,
 Ыарыы-ынчык иһилибэккэ,
 Эриэккэстэн эриэккэстик
 Эминэ чуумпутук
 Этиэхтэн эрэ кэрэтик
 Эгэлгэлээн олодохпут үһү.

560 Дьэ маннык,
 Үөһээ дьабынга үөтүүлээх,
 Аллараа дьабынга ахтыллыылаах,
 Суостуганнаах сурахтаах,
 Амырыннаах ааттаах
 Аан ийэ дойдуга аатырбыт
 Аал Кудук мас барахсан
 Айылан үөскээбит,
 Айгырастан үүммүт
 Аллар быйаннаах
 Айгырастаах алаас,
 Туоллар уйгулаах
 Туналбаннаах толоон
 Дьоһун-бараа солото,
 Албан-дьаһах аата
 Ким-хайа эбитэй? — диэтэххэ,

570 Кыраай дойдуттан
 Кыйа көтөн кэлбит
 Кырыйы көмүс кынаттаах,
 Кутуу көмүс куорсуннаах,
 Тарды көмүс дабыдаллаах,
 Эрийи көмүс эрбийэлээх,

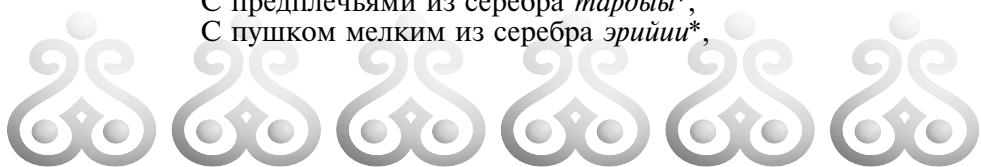

Не на шутку пугаясь,
Глаза закрывая,
В мир свой нижний
540 Вниз головой проваливались,
Расходились, оказывается.

С тех давних пор
До дня сегодняшнего
Из восьми родов мира нижнего
Сквозняком не продувало,
Ветром суровым не пробирало,
Ни болезнь не приставала,
Ни хворь не находила,
550 Нытья-стона не слышно,
Счастье да благодать,
Покой да тишина такая,
Что словами не сказать,
На матери-земле настали, говорят.

Ну, так вот,
В небе верхнем зачатое,
В мире нижнем упоминаемое,
С молвою ужасной,
С чином страшным,
В мире срединном славное
560 Древо *Аал Кудук мас*,
Где появилось-произошло,
Выросло-произрастало
Если поинтересоваться —
То поле красивое,
Что изобилием наполнено,
Тот *алаас* ненаглядный,
Плодородием наделённый,
Как же называется,
Каким он кажется? — сказать,

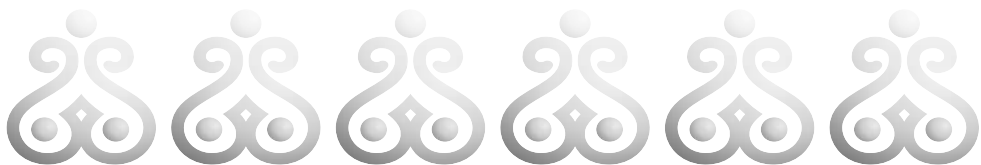
570 Края далёкие
Облетевши, прилетела
С крыльями из серебра *кырыйы**,
С перьями из серебра *кутуу**,
С предплечьями из серебра *тарды**,
С пушком мелким из серебра *эрийи**,

580 Кыһыллыгыра атахтаах,
 Кырыылардаах тумустаах,
 Кылдьыылардаах харахтаах,
 Кынтабаркаан унуохтаах,
 Кынталдьыйбыт быһыылаах,
 Кырымпалыы куоластаах,
 Кынкынасчай ырыалаах,
 Кыталыктыыр кыылларым
 Кыйа-хайа көтөн
 Кытытыгын булан түспэтэх
 Кыйдам манган кырдаллаах.

590 Собуруулуур дойдуттан
 Суруйа көтөн кэлбит
 Торум курдук дьүһүннээх,
 Дьогдьобор унуохтаах,
 Дьоробор сотолоох,
 Уһун моойдоох,
 Сундулу тумустаах,
 Хоромуонньалыыр куоластаах,
 Хонкунасчай сангалаах
 Туруйалыыр кыылларым
 Тула-хайа көтөн
 Тулатын туймуулаабатах
 Туналбаннаах толоонноох.

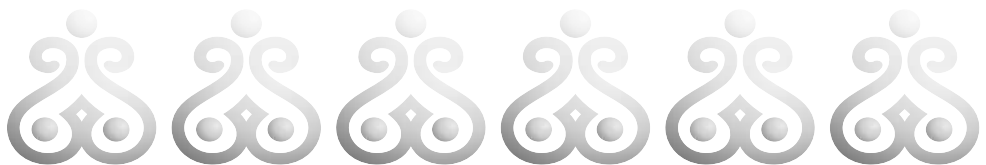
600 Арбаангылыыр сибииртэн
 Айаннаан кэлбит
 Ханабаркаан унуохтаах,
 Хабырбас сангалаах
 Хойуу борууга
 Ханардаһан хаамсар
 Хаастыырыга кыылларым
 Ханайа-ханайа көтөн
 Харт таманын булбатах,
 Хонон-өрөөн ааспыт
 610 Киллэм ыраас хонуулаах
 Сандаһ манган алаас
 Аан дойду далгырата буолбут
 Даладыкы эбэ хотун диэн эбит.

С ножками окрашенными,
 С клювом гранёным,
 С глазами с ободками,
 Со станом стройным,
 580 С походкой надменной,
 Подобно скрипке поющей,
 С голосом высоким
 Белая птица-стерх,
 Долину ту низко облетая,
 Конца-края не находя,
 Спуститься не могла.

Из стран южных
 По небу светлому летевшие
 С видом горделивым,
 590 Со спиной сутулой,
 С голеньями высокими,
 С шеей длинной,
 С клювом вытянутым,
 С голосом скрипучим,
 С кликом призывным
 Птицы-журавли,
 Поле вокруг облетев,
 Края не видели —
 Такое поле широкое было.

600 С запада-сибири,
 Издалека летевшие,
 С голосом гогочущим, ропотом ворчливым,
 Грудь колесом,
 В хвоще густом
 Важно выступающие,
 Птицы-гуси,
 Облетев-оглядев,
 Конца-края не найдя,
 На ровной поляне чистой
 610 Дни-ночи проводили.
 Этот белый *алаас* сверкающий
 Мира срединного называется
Хотун Даладыкы, оказывается.

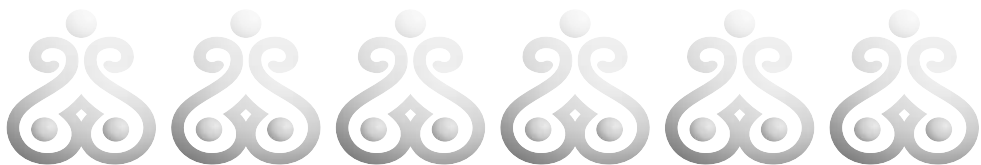

Маннык албаннаах дойду

- Хайдах быһыылаах
 Силигилии турар
 Сиинньэ дьэрэкээн оттоох-мастаах
 Сир эбитий диэн
 620 Иэйиэхситтээх илбиргэстээх
 Нэлэй манган сьһыыларын
 Илиниктиир энгэринэн
 Эргийэ баттаатахха —
 Этгээх ат кутуругун
 Элли быһа баттаабыт курдук
 Эргэнэ хара тыалара
 Элээннии үүнэн кииртэлээбит.
 Эмээхсин дьахтар
 Бэскилээх аһын
 Бэтэрээ диэки
 630 Силэйэ тарпытын курдук
 Нэлиэр көмүс ото-маһа
 Намылыйа сириэдийбит.
 Күнү быһа
 Күндү көлүөс чыычаахтар
 Дьырибинии ылласпыт
 Дьикти-кэрэ дойдулара буолла.

Дьоһуннаах толооннорун

- Собуруулуур өттүнэн
 Тобус ураанньыктаах
 640 Улуу тумулаттарын
 Үрүт өттүлэринэн
 Сэтгэлээх сонобос сылгы
 Сунньулу уһун кутуругун
 Догдоччу быспыт курдук
 Дуобат хара тыалара
 Тула үүнэн түһүтэлээбит.
 Офонньор киһи
 Дьорбуонка бэргэһэтинэн
 Нуобалдьыччы охсуллар
 650 Солко нуолур мутукчата
 Мунутуу нусхайбыт.
 Киэһэ-сарсыарда аайы

Какая же она,
 Земля прославленная,
 Какими же растениями,
 Зеленью цветистой покрыта,
 Если поинтересоваться —
 620 Благословенную богиней *Иэйиэхсит*
 На обширную поляну белую
 С восточной стороны
 Повернуться-посмотреть —
 Словно сытых лошадей в теле
 Хвосты подстриженные,
 Тёмные леса обнажённые
 Рядами ровными растут.
 Словно старуха-*эмээхсин*
 Волосы свои
 630 На лбу прядями
 Распустила-расчесала,
 Растения золотисто-зелёные
 Раскинулись-расцвели.
 Днями целыми
 Птички певчие
 Там пели-щебетали,
 Таким мир прекрасным стал.

Полей достойных той земли
 С южной стороны,
 С девятью пятнами белыми
 640 Над мысами отменными,
 Сверху нависая,
 Словно семитравых жеребцов
 Хвосты длинные
 Коротко подрезанные,
 Леса в тёмном бору
 Вокруг поднялись-околожили.
 Человека старого
 Шапки-ермолки
 650 По самую макушку свисая,
 Хвоя золотисто-зелёная
 Расцвела-распустилась.
 Там по утрам-вечерам

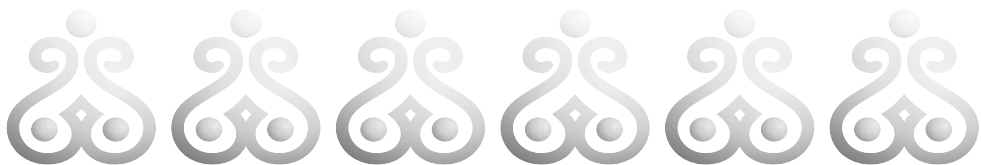
Тулдук, чооруос көтөрдөр
 Чуубутуруу ытласпыт,
 Туйаара-дайаара көппүт
 Толуу дьонун дойду буолла.

Саргылаах даладыйар алаастарын

- Арбаа сабатынан
 Анаарыччы баттаан
 660 Адыылаан көрдөххө —
 Абыстаах атыр сылгы
 Ардайдаах сиэлин
 Адаарыччы охсубут курдук
 Арыы линкир тыалара
 Арыаллаһан үүнэн кииртэлээбит,
 Хотун дьахтар
 Хампа дьабакатынан*
 Санныылыччы тардыллар
 Чампа көмүс лабыкчата
 670 Тэнийэн далабайдаабыт.

Киэһээни килбиэнгэ,
 Сарсыардаангы сарыалга
 Алтан түөстээх
 Арыат чыычаахтар
 Чаабыгыраччы ытласпыт,
 Дайаара көтөн
 Дабыдалларынан оонньообут
 Талыы-талба дойдулара буолла.

- Томторболоох хочолорун
 680 Хотугу улабатынан
 Тула баттаан
 Одуулаан турдахха —
 Торум хойуу бытыктаах
 Тойон дьон дорооболоһон баран,
 Дьонумсуйа туттан
 Чуобуйа хаамсаннар
 Лонкунаһан иһэллэрин курдук
 Тор хара тыалара
 Тулалыы үүнэн тахсыталаабыт эбит.

Птички-тулук, чорус
 Поют-чирикают,
 Летают-порхают,
 Такая страна благодатная оказалась.

На эти благодатные,
Алаасы обширные
 С западной стороны
 660 Издавека поглядеть —
 Как восьмитравых коней-жеребцов
 Гривы-волосы густые
 По ветру развеваясь,
 Высокие леса глухие
 Рядами выросли-поднялись,
 Женщины-*хотун* важной
 Шапки-*дябака** нарядной
 Макушки касаясь,
 670 Нежная хвоя золотая
 Так разрослась-распустилась.

При сиянии вечернем,
 При блеске утреннем
 Медногрудые птички-*аарыат*
 Звонко щебеча,
 Крыльями играя,
 Летают-мелькают,
 Вот такой добротной,
 Земля прекрасной оказалась.

На долины высокие
 680 С северной стороны
 Обозреть-присмотреться —
 Словно люди большие,
 Господа с бородой густой,
 Чинно поздоровавшись,
 С видом достойным,
 С разговорами громкими,
 Рядом шагают-идут,
 Леса величавые
 Вокруг растут, оказывается.

690

Чороон иһиттэри

Олоччу тутуталаабыт курдук

Лохуор көмүс туорахтара

Лохугураһа торолуйбут,

Толуу оттоох-мастаах

Туруу дойду эбит.

Күнтэн күн аайы

Көмүс түөстээх

Көлүөс чыычаахтара

Көбүһэ-көбүһэ

700

Күннээх дойду

Көй үгүс ырыаларын

Көнү-бааччы көйгүөрдэр

Күөх-уйгу дойду буолла.

Ол анараа өттүгэр

Таба-тайах дойдуланан

Тамайа сиэлбит,

Чонкутунан оонньообут

Лаанкы ойуур тайбалардаах,

Абыс адаар чампарыктаах,

710

Арандаал таас хайа дьайыннардаах

Эһэ-бөрө элбээбит

Иһирик ойуур эркиннэрдээх,

Саһыл-саарба саспыт

Хатын чаран алыылардаах,

Бэдэр-кырса мэнээктээбит

Бэс чагда билиилэрдээх эбит.

Ол кэтэх өттүнэн

Кэмэ-кэрдиитэ биллибэт

Күөх нуурал байҕал

720

Кырыы кылдыытыгар

Көтөр кынаттаах бииһэ

Көччөхтөөн көтөр,

Сараан ааһар сирэ эбит.

Кырыаны билбэтэх кыһыннаах,

Өксүөнү көрбөтөх күһүннээх,

Барбатах бараахтаах,

Көппөтөх көбөннөөх,

Кэрээбэт кэбэлээх,

690 Словно кубки-чорооны
 Вокруг расставленные,
 С шишками золотыми,
 Крепкими, крупными,
 С лесами-деревьями пышными
 Земля отменная, оказывается.
 Изо дня в день
 Птички-кѣлѣс златогрудые,
 Друг за другом подхватывая,
 Страны солнечной
 700 Множеством голосов
 Начинают петь-распевать,
 Вот такой землѣй
 Зелёного изобилия она была.

Дальше той стороны
 Есть чащобы таѣжные,
 Где рогатые олени-лоси
 Длинноногие резвятся;
 Есть высокие скалы зубчатые
 С восемью выступами,
 710 Есть валежники лесные,
 Где волки-медведи водятся;
 Есть долины-березники
 Чашами окружённые,
 Где лисицы-соболѣи таятся;
 Есть перешейки сосновые,
 Где рыси-песцы водятся.

За той стороной
 Бескрайной, безбрежной,
 Глади спокойно-синей
 720 По дужкам-краям
 Весь род птичий
 Слетается-садится,
 Линяет, оказывается.
 Инея зимнего не знает,
 Ненастья осеннего не ведает,
 Кулики на юг не убегают,
 Кряквы не улетают,
 Кукушки куковать не устают,

730 Өрөөбөт өтөннөөх,
Сайын эрэ сатыылаабыт
Сылаас дойду эбит.
Кыталык ылласпыт кырдаллардаах,
Туруйа хонуксуйбут хонуулардаах,
Куба саарбыт хочолордоох,
Буобура нусхал булуннардаах,
Сарыал тангалай сыһылардаах,
Саргылаах алаастардаах эбит.

740 Ол кэлин өтгүттэн
Кэрэ отун-маһын
Кичимэлээн көрдөххө —
Сэтгэ салаалаах
Сирэм күөх от сирэлийбит;
Абыс салаалаах
Ача күөх от анаарыйбыт,
Тобус салаалаах
Солко нуолур от нусхайбыт,
Уйгу тунах уһураабыт,
Арабас быйан аллыбыт,
750 Киэн кэскил чэчирээбит,
Киһи-сүөһү үөскээбит
Сир ийэ килбиэннээх киинэ,
Талбаарар таһаата,
Туллубат туттааба,
Улуу дьабыл дойду
Уолбат туоната буолбут эбит.

760 Маннык дьоллоох дойдуга
Хайдах быһыылаах
Киһи-аймах киргиллээхтэрэ,
Ураанхай саха одьунаастара
Олох-дьаһах онгостон,
Баай-тала тэринэн,
Дьииэ-уот чэчирэтэн,
Айыллан үөскээбиттэрэ эбитэй диэн,
Тула баттаан
Одуулаан көрөн турдахха —
Бу толуу дойду
Туналбаннаах дьуодьатыгар,

730 Горлицы не умолкают —
 Одно только лето знает
 Тёплый край, оказывается.
 Стерхи на долинах садятся,
 Журавли на полянах дремлют,
 Лебеди на низинах отдыхают,
 С уголками укромными,
 С равнинами гладкими,
 С *алаасами* благодатными, оказывается.

Какие же растения
 Землю эту покрывают
 740 Внимательно осмотреть —
 Семилиственная трава трубчатая
 Буйно разрослась,
 Восьмилиственная осока зелёная
 Щедро расстелилась,
 Девятилиственная трава шёлковая
 Повсюду раскинулась.
 Сочная благодать спустилась,
 Жёлтое изобилие растеклось,
 Белое изобилие разлилось,
 750 Счастливое будущее расцвело,
 Множество людей развелось,
 Мира срединного средоточие,
 Место непорочное,
 Пятнистой матери-земли
 Раздолье неиссякаемое, оказывается.

На такой земле счастливой
 Какие же такие
 Из людей примечательные,
 Из уранхайцев саха отменные
 760 Чтоб жизнь здесь обустроить,
 Богатство себе накопить,
 Жилище своё соорудить
 Появились-родились,
 От места не отходя
 Приглядеться-посмотреть —
 На этой земле солидной,
 Долины её светозарной

- Эргичийэр киинигэр
 Кырындыал манган кырдалын
 770 Кылбалдьыйар кырсыгар
 Кыстык дьизбит буоллун диэн
 Тобус уон саһаан усталаах,
 Абыс уон саһаан туоралаах
 Маанылаах бастын
 Мас маалтаар балаһаны
 Тутта охсон кээспитгэр эбит.
 Отордуур дьизбит буоллун диэн
 Буобура нухал булунгар
 780 Тобус моһоллоох,
 Томороон собус тутуулаах
 Буор холомону
 Туруорбуттар эбит.
 Сайылык дьизбит буоллун диэн
 Сарыы тангалай халдьаайыга
 Абыс чампарыктаах,
 Тиһик дьарбаалаах
 Даладыйар туос ураһаны
 Тардан кэбиспитгэр эбит.
- Ол кэнниттэн
 790 Туналбаннаах толоон ортотунан
 Дугуйа хааман кэлэн,
 Тобус тулук баһын
 Туура баттаан бырахпыт иһин
 Дуорас тохтоппот
 Дьулусханнаах дьулуо манган
 Тусаһаларын иһигэр киирэн,
 Тура түһэн баран
 Тула баттаан көрдөххө —
 Бастын киһи кэлэн
 800 Атын баайдын диэннэр
 Матаар ойуу баттааһыннаах,
 Бабыгырыы олорор
 Бар өксөкү
 Барыллыа кыыллаах*
 Бастын байбарыын манган сэргэни
 Байбааччы анньыбыттар эбит.
 Отто киһи тохтоотун диэннэр

770 На оси срединной,
 На лоне её блестящем,
 На траве зелёной
 Длиной в девяносто саженей,
 Шириной в восемьдесят саженей
 Почтенный-гостеприимный
 Зимник из брёвен —
 Балаган-кыстык просторный
 Быстренько поставили, оказывается.

На осеннее время-отор

780 В местечке укромном
 Из брёвен тонких
 Грубоватое жилище-холомо,
 Дёрном покрытое,
 Поставили, оказывается.

Для летнего жилища-сайылык

На пригожем склоне южном
 С восьмью выступами,
 С расшитыми узорами
 Широкою урасу берестяную
 Натянули, оказывается.

790 После этого
 Через гладкое поле счастливое
 В надворье такое огромное,
 Что кинув,
 Девяти пуночек
 Головы отрубленные,
 Не остановить стремления,
 Шагами лёгкими пройдя,
 От места не отходя
 Постоять-поглядеть —

Чтоб большой человек

800 С дороги устав,
 Лошадь свою привязал,
 С узором-матаар продавленным,
 С клёкочущим двуглавым
 Чучелом бар кыыл-ёксёкю*
 Белый столб-коновязь богатый
 Поставили, оказывается.

Чтоб средний человек с дороги

810 Оһуор-бичик ойуулаах,
Куллугуруу олорор
Кураҕаччы кыыллаах
Орто олук сэргэни
Олордо охсубуттар эбит.
Кэлин киһи кэлэн
Кэскиллэннин диэннэр,
Кэрэниис ойуулаах,
Кэбийэ кэпсии олорор
Кэбэ кыыллаах
Кэйбэйэ манган сэргэни
Кэккэлэтэн кэбиспиттэр эбит.

820 Ити кэнниттэн
Кэриччи баттаан көрдөххө —
Сэттэ тилийэ килиэбинэлээх,
Абыс арҕара ампаардаах,
Тобус тула хотонноох,
Күрүө-хаһаа үксээбит,
Кыбыы, дал кыаҕырбыт,

Толоон-толоон аайыттан
Тонобос эриэн чуобуйбут,
Алаас-алаас аайыттан
830 Ала сүөһү аалласпыт,
Сыһыы-сыһыы аайыттан
Сыспай сиэллээх сырсыбыт,
Халдыайы, халдыа аайыттан
Хара сүөһү ханыыласпыт,
Үрүйэ, үрэх аайыттан
Үрүн сүүрүк үөрдүспүт,
Куула, хочо аайыттан
Кугас сүөһү хойдубут.

Ураа-ланкыр муостаах
840 Уутуйан чуобуспут,
Айхал атахтаах
Ааллаһан ааннаабыт,
Балысхан-халысхан баайдаах,
Үллэр үгүс сүөһүлээх,
Үтүө дьон олохторо буолла.

Кыстык дьиэлэрин

810 Коня своего остановил,
 С узорами-рисунками,
 С чучелом-курагаччы бормочущим
 Обычный столб-коновязь,
 Поставили, оказывается.
 Чтоб мелкий человек с дороги
 Отдохнул-отдышался,
 С зарубками нехитрыми,
 С чучелом кукушки,
 Бесперывно кукующей,
 Простой столб-коновязь
 Рядом поставили, оказывается.

820 После того,
 По рядам пройтись-посмотреть —
 С семью большими хлебнями,
 С восемью главными амбарами,
 С девятью вокруг *хотонами**,
 С заборами-оградами,
 С изгородями-загонами,

830 Со всех полей туда
 Коровы-пеструшки идут,
 Со всех *алаасов* туда
 Коровы-белобоки тянутся,
 Со всех лугов туда
 Длинногривые несутся,
 С южных склонов туда
 Скотина рабочая тащится,
 Со всех ручьёв-ручейков
 Скакуны резвые туда скачут,
 Со всех склонов, долин
 Скот бурый там сходится.

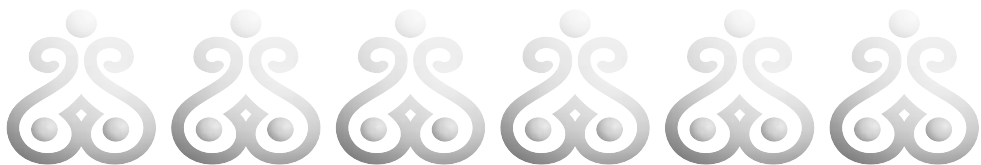
840 Скота рогатого
 Уйма завелась,
 Скакунов быстроногих
 Множество родилось,
 С богатством несметным,
 Живности множеством,
 Богатых людей житьё, оказалось.

Если их зимник-кыстык

- Тула чуннаан турдахха —
 Тулхадыйыа диэннэр
 850 Собуруу ойбоһунан
 Тобус уон уолах тиитинэн
 Тулланнаабат гына тулааһыннаабыттар,
 Айгырыа диэннэр
 Арбаа энэринэн
 Абыс уон чаллах тиитинэн
 Айгыраабат гына анаабыллаабыттар.
 Хоту өтүнэн
 Холборуйуо диэннэр,
 860 Үгүс үөмэх тиийинэн
 Үрэллибэт гына өйөөбүллээбиттэр.
 Илин эркининэн
 Иэбэйиэ диэннэр,
 Сэтгэ уон чиргэл тиитинэн
 Ингэлдьийбэт гына
 Тирээбиллээн тэптэрбиттэр.

- Онтон туран
 Көлөһүммүнээх ат
 Күммүнүктээх сиртэн
 Көбө-саба айаннаан
 870 Күрдүргэччи сиэлэн киирэр
 Күндэлэс манган
 Күүлэлэрин иһигэр
 Көтөн түһэн баран,
 Буруйдаах боһуйбатах,
 Айыылаах атыллаабатах,
 Абыс уолан киһи
 Абыс хонукка аччарыһан аһар
 Аарыктаах лип-хаан халбаннарын
 Арыяа баттаан,
 Уон хаардаах
 880 Улахан атыыр оһус
 Умса түһэн сытарын курдук
 Уолах тиит боруоктары
 Доһуйа атыллаан,

Со всех сторон рассмотреть —
 Боясь, что пошатнётся,
 850 С южной стороны
 Из девяноста лиственниц молодых,
 Подпорку поставили;
 Думая, что разойдётся,
 С западной стороны
 Из восьмидесяти лиственниц толстых
 Опору прочную соорудили;
 Считая, что сплющется,
 С северной стороны
 Множеством лиственниц,
 860 Крепко-накрепко подпёрли;
 Опасаясь, что накренится,
 С восточной стороны
 Семьюдесятью крепкими столбами,
 Чтобы не качалось,
 Глухо-наглухо сколотили.

 А затем
 Конь весь в поту,
 День езды
 Без остановки пробежав,
 Рысью крупной
 870 В широкие светлые
 Сени попав,
 Двери толстые,
 Что виновный не осмелится,
 Грешный не отважится,
 Лишь восемь молодцов
 На восьмой день насилу одолевают,
 Тяжёлые с побрякушками
 Наскоро открыв,
 Будто десятитравый
 880 Бык-пороз громадный
 Навзничь упал,
 Порог из лесин толстых
 Легко переступив,

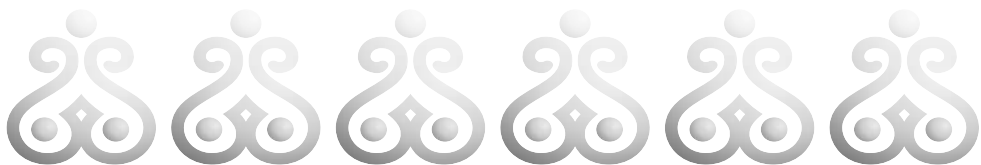
Дьиэлэрин иһигэр киирэн
 Лиһигир гына тура түһэн,
 Үрүт өтгүн
 Өйдөөн-дьүүллээн
 Өрү-һары көрө түстэххэ —

890 Үөһээ үүрээһнээх-биирээһнээх,
 Үс төгүл түһүмэхтээх
 Үөдөн биһин уһуттан
 Үргүөр үргүйүө даһаны диэннэр,
 Үстүү үөмэс тиити
 Үрүт-үрдүлэригэр ууран
 Үрдүк бэйэлээх
 Өтгүктээтэххэ өбүлдьүйбэт
 Өһүөлэтэлээн кэбиспиттэр.

 Хаппыт хатан дьылжа маһы
 Хайыта кырбаан
 900 Алта арана дьапталжалаах
 Анныһалаатахха айгыраабат
 Анал үрүттээн кэбиспиттэр.
 Ол үрүт өтгүнэн
 Үчүгэйэ үс арсыһын холобурдаах,
 Үөгүлээтэххэ үрэллибэт
 Үрүн туой буорунан
 Үллүйэн кэбиспиттэр.

 Алын таһаатынан
 Сарыһы наарсыннаабынан,
 910 Түнэ түркүннээһинэн
 Үс хос гына
 Үллүйэ быраһаннар
 Бүрүйэ тардыбыттар.

 Ити кэнниттэн
 Дьиэлэрин алын таһаатын
 Анаан анаардахха —
 Аллараа аһыс төгүл түһүмэхтээх
 Анаһастаах, арбаһастаах
 Абааһы биһин уһуттан
 920 Аргыар аргыйыаһа даһаны диэннэр,

С шумом-грохотом
 В доме оказавшись,
 Взглядом привычным
 Вверх-вниз посмотреть,
 Их жилище разглядеть —

990 Боясь, чтоб
 От трёх поколений
 Верхнего мира беспокойного
 Сквозняки не продували,
 Из лиственниц сырых
 Тремя рядами,
 Высокие-прочные,
 Толкнуть — не дрогнут,
 Матицы сколотили.

900 Из сухостоя калёного,
 Вдоль распилив,
 Шестью слоями,
 Надавить — не прогнутся,
 Потолки настелили.
 Поверх этой балки,
 В три аршина толщиной,
 Трясти — не рассыпится,
 Белой землёй-глиной
 Плотно накрыли.

910 Со стороны нижней
 Из ровдуги — лучшей,
 Из замши — прочной,
 Тремя слоями
 Сверху набросив,
 Наглухо заткнули.

920 После этого
 Дома нижнюю часть
 Начать разглядывать —
 Думая, чтоб
 От восьми поколений
 Нижнего мира клыкастых
 Ветром холодным не пробирало,

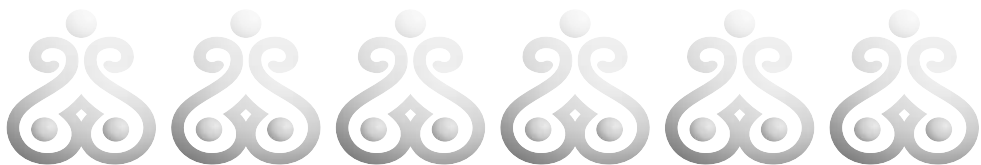

Абыс хос гына
 Ньыгыл хара тааһынан
 Тэпсэн ньээкэйэн,
 Тинилэхтээбит иннигэр
 Тырыттан-хайыттан алдыаммат
 Таас дыапталбанан
 Муосталаан кэбиспиттэр.

930 Ол үрүт өттүнэн
 Бөртөлөөх бөрө тириитинэн,
 Үчүгэйдик көһүннүн диэннэр,
 Үс хос гына
 Үллүйэ бырахпыттар эбиттэр.

940 Дьыэлэрин ис киэлитин
 Эргитэн эгэлгэлээтэххэ —
 Иэйиэхситтээх-илбиргэстээх
 Нэлэй манган халлаан
 Илин энгийэтиттэн
 Сэтгэ өргөстөөх
 Дьэллик манган күн
 Тэмтэйэ ойон тахсыгыта,
 Дьыэбитин саманан
 Дьэрэкээннээн киэргэттин диэннэр
 Илин эркининэн
 Сэтгэ сиринэн
 Сиритэ-хайыта кырбаан
 Тигии таас түннүктээн
 Дьэргэтэн кэбиспиттэр.

950 Тобус өргөстөөх
 Толомон манган күн
 Дьолуо үрдүк халлаан
 Сандаарар уу дьулайыгар,
 Тохтоон туналыһан ааһарыгар
 Маанылаан-мандардаан манан
 Манньыйан аастын диэннэр,
 Собуруу өттүнэн
 Тобус сиринэн
 Тобулута сынньан
 Сүлүүдэ таас түннүктээбиттэр.

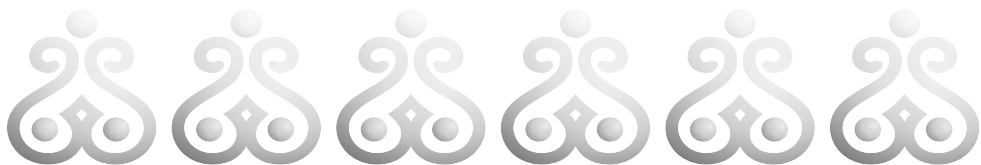

Из чёрного камня крепкого,
 Восемью слоями,
 Изо дня в день
 Топтать — не истоптать,
 Из года в год
 Тереть — не истереть,
 Полы настелили.

930 Чтоб на пол этот
 Приятно смотреть было,
 Лучшую шкуру волчью
 Тремя слоями
 Сверху накинули.

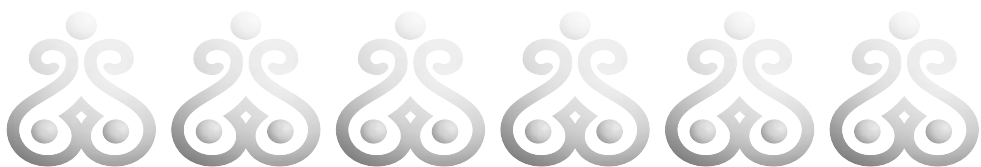
940 Если взглядом окинуть
 Внутренний вид жилища —
 Благословенной богиней *Иэйэхсум*
 Обширной равнины белой
 С восточной стороны
 Семилучистое белое
 Бродячее солнце горячее
 Когда высоко поднимется,
 Узором лучей ярких
 Чтоб дом их украсило,
 Стену восточную
 В семи местах
 Топорами прорубили,
 Из осколков стекла зашитыми
 Окнами прибрали.

950 Когда девятилучистое
 Добротное солнце яркое
 По светозарному, высокому
 Небу счастливому
 Мимо проплывать будет,
 Благодать свою засылать,
 Милостиво их согреть,
 Стену южную
 В девяти местах
 Насквозь прорезали,
 Окна из слюды поставили.

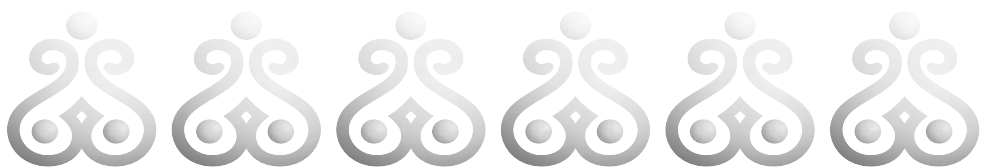
- Абыс өргөстөөх
- 960 Аламай манган күн
Айаннаан аарыгыран,
Арабас алын дырбиитигэр
Арандаал таас хайа чампарыгар
Тыргыл көмүс саһарбата
Таннары сардырбаан,
Саабылаан батас биитин курдук
Сатыылаан түһүүтүгэр
Сардангата саманан дьээбитин
Саататан аастын диэннэр,
- 970 Арбаа энэринэн
Абыс сириэнэн
Айым-сайым охсон
Арынга таас түннүктээбиттэр.
Түлэй-бараан түүн ийэбэ
Дьүкээбил уота умайан
Дырим-ирим көттөбүнэ,
Дьээбитин манан
Дьэргэтэн аастын диэннэр,
Хотугу ойобоһунан
- 980 Үс сириэнэн үлтү сынһан,
Өнгөөт-чөнгөөт охсон
Чарт тымтык түннүктээбиттэр эбит.

- Ханас диэки
- Халбарыччы көрөн кэбистэххэ —
Ынах сүөһү иһитэ
Ыга кыстаммыт эбит,
Саар ыаҕас* сааһыламмат,
Кытыйа бөбө кыабырбыт,
Чабычах бөбө дьаарыстаммыт.
- 990 Уна диэки
Уларыта көрөн кэбистэххэ —
Сылгы сүөһү иһитэ
Сааһыланан ахан турар эбит:
Көйүөр айах күүгүнээбит,
Саамы иһит далабайдаабыт,
Чороон бөбө чоубуспут.

- Когда восьмилучистое
 960 Ласковое солнце белое
 По небу чистому,
 По краю его нижнему
 Над землёй проходить будет,
 Перед зарёй вечерней
 На выступах горы каменной
 Словно пальмы большой
 Лезвие блестящее
 Лучи вниз пускать будет,
 Чтобы у них погостило,
 На стене западной
 В восьми местах
 Окна широкие проделали,
 Стеклом-*арынга* застеклили.
 Когда ночью тёмной
 Сияние северное загорится,
 Свет его разольётся,
 Чтоб очаг их домашний
 Хоть немножко осветило,
 На стене северной
 980 Просветы узенькие
 В трёх местах проделали,
 Лучинками-*чарт* заставили, оказывается.

- Повернувшись немного,
 Влево покоситься —
 Для молока коровьего
 Посуда рядами поставлена:
 Большие сосуды-*саар ыагас*,
 Деревянные чаши-*кытыйа*,
 Берестяное лукошко-*чабычах*.
 990 Повернувшись вправо
 Также присмотреться —
 Для молока кобыльего
 Посуда повсюду разложена:
 Кубки для питья-*кёгёр айах*,
 Разливные ложки-*хамыйах*,
 Кумысные кубки-*чороон*.

Бу дьиэлэрин ис киэлитигэр
 Остуоруйалаһа турар олоппостордоох,
 Олонхолоһо турар остуоллардаах,
 1000 Ыллаһа турар ыскааптардаах,
 Сэһэргэһэ турар сэбэргэнэлэрдээх,
 Таабырыннаһа турар долбуурдардаах,
 Үгэлэһэ турар үгэхтэрдээх,
 Хоһоонноһо турар хотоннордоох эбит.

Уна диэки олорор киһи
 Улар саҕа буолан
 Уччаан көстөр,
 Кэтэҕириин баар киһи
 Кэбэ саҕа буолан
 1010 Кээмэйдэнэн көстөр.
 Ханас диэки хаамар киһи
 Хабды саҕа буолан
 Кыччаан көстөр,
 Суол ааныгар турар киһи
 Суор саҕа буолан
 Чуучуйан көстөр.

Уһун уорҕалаах,
 Кэтит киэлилээх
 Маанылаах бастын
 1020 Мас маалтаар балаҕаннарын
 Хабыллар хаба ортотугар
 Абыс хаардаах
 Буралыйар буор хара
 Атыыр кунан оҕустар
 Айаатаһан-күрдьүөгэһэн
 Алаас-сыһыыга киирэннэр,
 Харсан-харсан бараннар
 Хайалара да кыайбакка
 Муостарыттан иилсиһэн
 1030 Кынгыһахтыы сыталларын курдук
 Модьу-хаан бэйэлээх
 Модьоболоохтор эбит.
 Алтан ньуурдаах
 Алаас-сыһыы
 Анарынан холобурдаах

Внутри дома этого
 Стулья сказки рассказывают,
 Столы *олонхо* исполняют,
 1000 Шкафы песни распевают,
 Балки беседу ведут,
 Полки загадки загадывают,
 Чуланы басни читают,
 Хлева стихи слагают, оказывается.

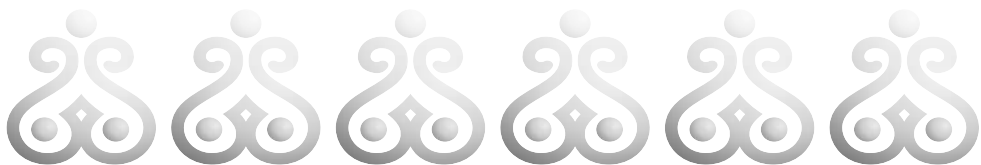
В таком жилище
 По правую сторону сидящий
 Не больше глухаря кажется,
 На заднем месте лежащий
 Не больше кукушки
 1010 Маленьким кажется,
 По левую сторону ходящий
 Не больше тетерева
 Мелким кажется,
 У дверей стоящий
 Не больше ворона
 Крохотным кажется.

Длины немеряной,
 Ширины неведомой,
 Почтенного-гостеприимного
 1020 Балагана деревянного
 В самом центре
 Словно восьмитравые
 Черноты земляной
 Бычки некладеные
 С рёвом-шумом
 На поляне-*алаас* встретившись,
 В схватке жестокой
 Равными оказавшись,
 1030 Рогами сцепившись,
 В бессилии упавшие,
 Такой важный-здоровый
 Порог имеется, оказывается.
 С медно-жёлтой травой
 Широкого *алааса*-долины
 Величиной с половину

Холумтаннаахтар эбит.

- Тобус ураанньыктаах
Улуу тумулаттарын үрдүлэригэр
Тобус саастаах
1040 Сур дьабыл дьүһүннээх,
Ханалас былчыннаах
Ханыл атыыр сылгылар
Дьохсооттоһо туралларын курдук
Дьоллоох суорба хаан
Дьондойбут оһохтоохтор эбит.
Ол суорба хаан оһохторугар
Сэттэ чиргэл тиити
Сэттэ модьу оҕуһунан
Сухсурбалыы состорон киллэрэн,
1050 Илдьи кумалаан
Икки чанчыгыттан ингиннэрэн
Оттон тигинэттэхтэринэ,
Туох да нэмэ-хомо суох
Сэттэ түүннээх күнү мэлдьи
Сэллиир диэни билбэккэ
Линкинэччи умайар,
Аалыы көмүс кыымнаах
Аал уоттарын
Үрүн күлэ уҥа өттүнэн
1060 Көтөл бугул саба буолан
Үнкүрүйэн түһэ турар эбит.
Хара көмөрө
Ханас чанчыгынан
Ат бугул саба буолан
Чыккыраччы таммалыы турар эбит.
Хара түлэхэ буруолара
Уһун ураа үөлэстэринэн
Өрө төтөлүйэн тахсан
Кинкиниир киэн халлаанҥа
1070 Хара дьайба былыт курдук
Таннары сабыытаан,
Тарбанан биэрэ турар эбит.

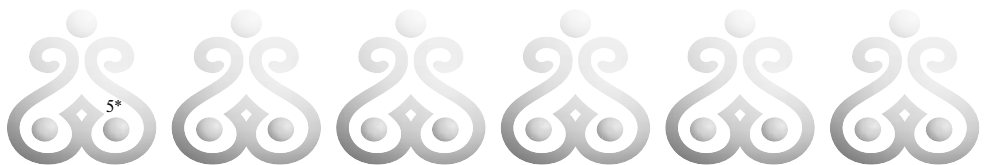
— Бу аал уоттаах,

Шесток имеется, оказывается.

- 1040 Над холмами высокими
 С девятью полосками
 Словно девяти травые
 Серой масти с пятнами,
 С мускулами крепкими
 Жеребцы необъезженные,
 Как друг другу против ставшие,
 Печь из глыбы каменной
 Выступает, оказывается.
- 1050 Эту печь тёсаную
 Семь деревьев крепких,
 На семи быках сильных
 Гуськом привезённых,
 Разрубив-расколов,
 Во всю ширь
 Так топят, что
 Ни на миг не затухая,
 Семь дней и ночей подряд
 Искрами золотыми-аалыы
 Пышет, горит-трещит.
 Священного огня
- 1060 Пепел белый
 С правого боку
 Словно копна большая
 Бесконечно сыпится, оказывается.
 Угли чёрные
 С левого боку
 Словно стожок сена
 Беспрерывно падают, оказывается.
- 1070 Чёрный дым жертвенный
 Вверх из труб высоких
 Пучками густыми клубится,
 В гулко звенящем небе широком
 Словно серое облако мрачное
 Медленно сползая,
 В воздухе исчезает, оказывается.

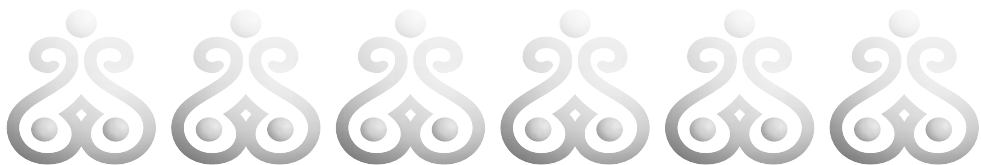
— Кто же такие

Алаһа дьиэлээх,
 Араҕас тусаһалаах
 Ханнык албан-дьаһах ааттаах,
 Туох дьонун сололоох
 Дьон аймах чулуулар,а,
 Ураанхай саха ордуктара
 1080 Олохсуйан олороллоруй? — диэн
 Сураҕалаан буллахха,
 Ирдээн-тордоон иһиттэххэ —
 Аан дойду аҕата буолбут
 Арылы Тойон оҕонньор,
 Сир сибиир ийэтэ буолбут
 Кэрэмэс Хотун эмээхсин
 Кэлэн олохсуйбут кииннэрэ,
 Алаһа бараан дьиэлэрэ эбит.

Кинилэр диэтэх дьон
 1090 Саллар саастарын,
 Үллэр үйэлэрин тухары
 Таптаабыттарынан далаҕайдаан,
 Билэллэринэн биэрэн тэбэн,
 Көнүллэринэн күөдүлгэхтээн,
 Көмүрүө унуобунан
 Көмүс тиистэрин чингэтэн,
 Сөрүүн сүөгэйинэн
 Күөмэйдэрин чөллөрүтэн,
 Саамал кымыһынан
 1100 Санааларын тарҕатан,
 Араҕас арыынан
 Айахтарын сайҕаан,
 Халын хаһанан
 Харчы оонньоон,
 Суон саалынан
 Мохсуо барахсан,
 Аһаан-сиэн, атан-бөтөн,
 Байан-тайан олорбуттар эбит.

Маннык бэйэлээх дьон
 1110 Эдэр-сэнэх саастарыгар
 Оҕо-уруу үөскээн

С огнём священным,
 С очагом уютным,
 С надворьем обжитым,
 С именем каким славным,
 С чином каким важным,
 Из людей лучшие,
 1080 Из уранхайцев отменные
 Здесь проживают,
 Послушать, подробно расспросить —
 Всей вселенной отцом ставший
Арылы Тойон старик,
 Земли-сибири матерью ставшая
Кэрэмэс Хотун старуха
 Место это обживают,
 В доме этом обосновались.

 Вот такие люди
 1090 Всю жизнь свою долгую,
 Весь век свой длинный
 По желанию единому,
 По разумению своему,
 Беззаботно-беспечно,
 Костью ноздреватой
 Зубы золотые укрепляя,
 Сметаной прохладной
 Горло прочищая,
 Кумысом свежим
 1100 Жажду утоляя,
 Маслом мягким
 Рот увлажняя,
 Кусками жира
 Плитки-*харчы* бросая,
 Кусками сала
 В городки играя,
 В богатстве и изобилии
 Жизнь проживали, оказывается.

 Такие люди славные
 1110 В годы молодые-сильные,
 Ребёнка не родили,

Отой төрөөбөтөх эбит.
 Көмүс унуохпутун кетөбөр,
 Алтан унуохпутун аранастыыр,
 Аал уоппутун отгор,
 Алаһа дьиэбитин баһылыктыыр,
 Албан ааппытын ааттатар
 Оҕо-уруу дьолуттан
 Олох маттыбыт диэннэр,
 1120 Олус хоргутан-хомойон,
 Түлүк түүннэ
 Түмүллэ мунчаарар буолбуттар.

Дьэ, ити курдук
 Эмээхсин абыс уон сааһын
 Томтойо туолуутугар
 Дьылҕа хаан дьайыытынан
 Оҕо үөскээн,
 Оһоҕостоох буолан,
 Уһугунан дугуммут
 1130 Уол оҕону төрөтөн,
 Түөлбэ күөл саҕа
 Үөрүүлэрэ үксээбит,
 Саар булгунных саҕа*
 Соргулара үрдээбит.
 Санааларын хоту
 Саргылара салаллан,
 Саппабырбыт санаалара
 Салгын хоту сайҕаммыт.

Маннайгы уолларыттан
 1140 Мааны бэйэлээхтэн
 Оһонньордоох-эмээхсин
 Күннэрин-ыйдарын таһаараннар,
 Күө-бааччы олорон эрэннэр,
 Туйабын саҕатыттан
 Чучугур чообур аттаах,
 Дьороҕоно сото
 Тойон Дьөлүүт буоллун диэн
 Таптаан ааттаабыттар эбит.

Ити кэнниттэн

Потомства не заимели;
 Кости золотые схоронить,
 Останки медные в *арангас** сложить,
 Огонь святой затапливать,
 Очаг уютный поддерживать,
 Имена их прославлять
 Детей-отпрысков не оставили;
 В обиде-отчаянии,
 1120 Что лишены счастья детей иметь,
 Ночи тёмные они
 В унынии коротать стали.

Ну вот, когда старухе
 Восемьдесят лет
 Ровно стукнуло,
 По указанию *Джылга Хаана*,
 Старуха понесла,
 Беременной стала,
 1130 Мальчика прыткого
 На свет родила.
 Как озеро широкое
 Ликование наступило,
 Как гора *саар-булгуннях**
 Счастье возросло,
 Их заветная
 Мечта исполнилась,
 Грусть глубокая
 В воздухе испарилась.

От первенца любимого,
 1140 Сына распрекрасного
 У старика со старухой
 Солнце с луной всходило,
 Счастье исходило,
 С самых копыт чубарого
 Коня имеющий
 Длинноголенастый
Тойон Дёллут богатырь
 С любовью его нарекли.

И после этого

- 1150 Эмээхсин эрэйдээх эмиэ
 Сыта сыынабалаан,
 Олоро луунхаран,
 Улаханнык үгдэрийэн,
 Ыараатар ыараан,
 Ыйа кэлэн ыксаан,
 Күнэ кэлэн күөйэн,
 Киис тириитэ тэллэбигэр
 Саһыл тириитэ суорбаныгар,
 Кырса тириитэ сыттыгар
- 1160 Утуйа улугуран,
 Сыта сыынабылаан,
 Ынчыга ыксаппытыгар,
 Энэлгэнэ элбээбитигэр,
 Обонньоро уолуйа соһуйан,
 Омургутуйа куттанан,
 Олох маһыгар олоро түһэн
 Олоо-молоо көрүтэлээтэ,
 Уолаттарга ордоотоон кэбистэ:
 — Сорук Боллур уолу
- 1170 Сулбу-халбы түргэнник
 Субу билигин киллэрин! — диэтэ.

Онуоха буоллабына
 Оройдорунан көрбүт,
 Ортолорунан дугуммут
 Оторой-моторой уолаттар
 Ойуоккалаһан таханнар
 Сорук Боллур уолу
 Сулбуччу ынгырдылар.

- 1180 Тэбэнэттээх тэлэйбэтэх,
 Үөnnээх өнгөйбөтөх
 Лип-хаан халбаннара
 Тэлэллэ түһэрин кытта,
 Чуоһур буур таба
 Уорбатын тириитэ сонноох,
 Өрөбөтүн тириитэ ыстааннаах,
 Илин тыһа үтүлүктээх,
 Кэлин тыһа этэрбэстээх,
 Баттабын тириитэ бэргэһэлээх,

- 1150 Старухе бедной снова
 Невмоготу сидеть стало,
 Невыносимо лежать было,
 Сильно намаялась,
 Шибко изнурилась;
 Месяц родов подходил,
 День родов наступал,
 В постели соболиной,
 Под одеялом лисьим,
 На подушке песцовой
- 1160 Постоянно лежать,
 Бесперывно спать,
 Громко стонать,
 Стенать стала.
 Старик от страха растерялся,
 От неожиданности испугался,
 На скамейку присел,
 Туда-сюда поглядел,
 На прислугу накричал:
 — *Сорук Боллур* посылного
- 1170 Ко мне сейчас же, живее,
 побыстрей приведите! — сказал.

Тогда
 Через темя глядящие,
 Посредине перепоясанные
 Мальчишки-забияки прыткие
 Сразу повскакали,
Сорук Боллур посылного
 Быстренько позвали.

- 1180 Дверь толстая-тяжёлая, что
 Озорной не открывал,
 Проказник не заглядывал,
 Как только распахнулась,
 В шубе из огузка
 Оленя-рогача чубарого,
 В штанах из брюшка,
 В рукавицах из лапок передних,
 В торбасах из лапок задних,
 В шапке из шкурки на голове

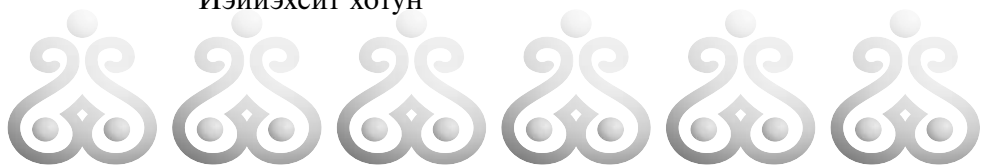
1190 Солбуччу сорукка сылдыар
 Сорук Боллур уол
 Ойон киирэн
 Аан таһыгар
 Арылы Тойон офонньор иннигэр
 Дугдурус гына
 Тура түһэн баран,
 Чуо-бааччы добуйан,
 Сүгүрүйбэхтии турда.

1200 Оччотугар офонньор киһи
 Сорук Боллур диэки
 Алгыстаабынан сымнабастык
 Арылыччы көрөн олорон,
 Сорудах тылы
 Субу курдук диэн этэ олордо.

— Дьэ, бу! Дьэллэм бэйэлээх,
 Түргэн дьөһүөлдүтүм,
 Сулбуччу сырыылаах
 Сорук Боллур уолчааным!

1210 Этэн баран
 Эбирийиэх иннинэ,
 Сайынггы сардангалаах күн
 Саабылаан батас биитин курдук
 Саарадыйа тахсарын диэки
 Самантан тус илин
 Туналбаннаах толооннору
 Торбо сэлиинэн барангын
 Туораталаабытын кэннэ,
 Туой буор ардайдаах
 Туоллар булгунньах
 Тулатын чуннаатаххына,
 1220 Буор холомоҕо олорор
 Айыыһыт көтөбөөччү
 Айыы Нуоралдын эмээхсингэ
 Атара сэлиинэн тийиэнгин:

— Айыыһыт хотун*
 Ала-чахчы арыалласпыт үһү,
 Иэйиэхсит хотун

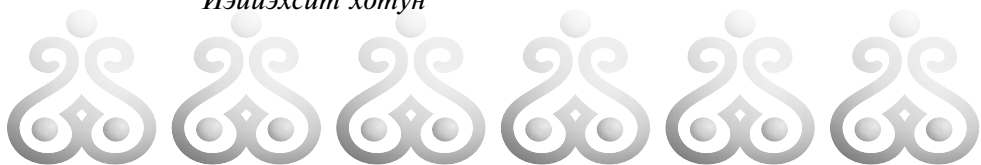

1190 Шустрый-быстрый,
 Никем незаменимый
Сорук Боллур посылный
 Заскочив, возле двери
 Перед *Тойон Арылы* стариком
 Робко ступив,
 Чуток постояв,
 Колени согнув,
 Кланяться стал.

1200 Тогда старик почтенный,
 На юношу посылного
 С нежностью поглядев,
 Взором ясным окинув,
 Такие слова-поручение
 Спокойно говорил-сидел:

— Ну, вот! Ты, мой послушный,
 Расторопный самый
 Мальчик мой,
Сорук Боллур посылный!
 После слов своих
 Дух перевести не успею,
 1210 Где лучи солнца летнего
 Словно лезвие пальмы большой
 Сверкать начинают,
 В сторону восточную
 Долины ясные
 На рысях крупных
 Как только проскочишь,
 Из глины жёлтой с прослойками
 К важной горе-*булгуннях**
 Тихонько присмотришь,
 1220 Там в земляном жилище-*холомо*
 Живущей повитухе
 Старушке *Айыы Нуоралджын*
 Быстренько вот что передай:

— *Айыысыт хотун*
 Сама явилась,
Иэйиэхсит хотун

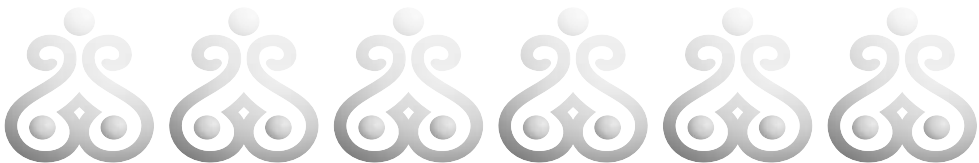

Илэ-чахчы иэнигийбит үһү.
 Бара охсоннун
 Иэйиэхсити энгэрдэһэн,
 1230 Айыыһыт хотуну
 Албаан-силээн
 Атаарыан үһү! — диэ.

Инньэ диирин кытта
 Сорук Боллур уол
 Сүгүрүйбэхтээн баран
 Таһырдыа ойон тахсан,
 Тус илин диэки
 Туһаайа тутунна да,
 1240 Тинилэбэ харааран,
 Тэллэбэ тэлээрэн,
 Этиэх түргэнэ
 Эмискэ үлүгэр
 Элэс гынан хаалла.

Өр-өтөр буолбакка
 Өрө көрөн,
 Үөһээ тыһынан,
 Айыыһыт көтөбөөччүнү
 Аҕала оҕуста.

Аарыктаах халҕан
 1250 Аһылла түһэрин кытта,
 Буур тайах кыыл
 Уорбатын түнэтэ
 Оноолоох сонноох,
 Өрөбөтүн түнэтэ кыабакалаах,
 Кэлин тыһа олооччулаах,
 Илин тыһа үтүлүктээх,
 Баттабын тириитэ
 Дьабака бэргэһэлээх,
 Сүрэби-быары манньытар
 1260 Сүдү сэбэрэлээх эмээхсин
 Долгулдьуйа хааман
 Киирэн кэллэ да,
 Улуу тойон оҕонньорго

- С добром повернулась,
 Поскорей приезжай,
 С *Иэйиэхсит Хотун* пройдишь,
 1230 С *Айыысыт Хотун* поводишь,
 Благословением-*алгыс**
 Их провожай! — скажи.

- Как только старик сказал,
Сорук Боллур посылный
 Несколько раз поклонился,
 Во двор выскочил,
 В сторону востока
 Прямым направился,
 Только пятки засверкали,
 1240 Только подол промелькнул,
 Слова молвить не успели,
 Глазом не моргнули,
 Из глаз уже пропал.

Долго ли, коротко ли —
 От бега запыхавшись,
 Глубоко вздохнул,
Айыысыт Нуоралджын повитуху
 К дому подвёл.

- Дверь с побрякушками
 1250 Широко распахнулась,
 В шубе-*оноо* из ровдуги
 Огузка лося-самца,
 В штанах с цепочкой-*кыбака*
 Из замши брюшка,
 В торбосах-*олооччу* из лапок задних,
 В рукавицах из лапок передних,
 В шапке-*дябака*
 Из шкурки головы,
 С лицом приятным
 1260 Старушка важная
 Походкой плавной
 В дом прошла,
 К старику-*Тойон*

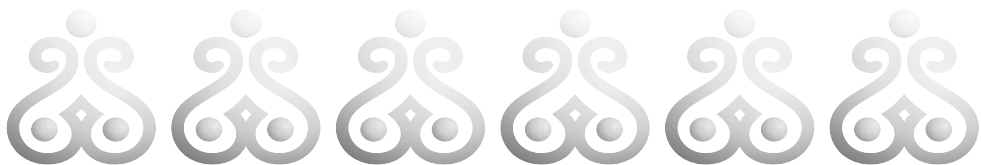
Утары хааман кэлэн:
 — Уруй-тускул!
 Айхал айылыат,
 Ахан ини буоллун! — дии-дии,
 Сүгүрүйбэхтээн кэбистэ.

- Ханас диэкиттэн
- 1270 Халааннаах сангалаах
 Хатын дьахталлар
 Хабылыктаһан кэлэннэр,
 Ыалдьыт ытык эмээхсини
 Тас таңаһын
 Тарбахтарынан хастыы тутан
 Хайырбастаах хаппахчы
 Ханас өттүгэр
 Хап-сабар илдээн
 Тап-тып гыннаран
- 1280 Ыйаан табырбатан кэбистилэр.

- Ити кэнниттэн
- Халааннаах сангалаах
 Халадаай сарыы ырбаахылаах,
 Аһыныгас санаалаах
 Айыыһыт көтөбөөччү эмээхсин
 Аа-дуо хааман тийиэн
 Дьиэлээх хотун
 Нарын киэргэл ойуулаах
 Ньяарсын сарыы быыһын
- 1290 Аргый арийа баттаан
 Антах диэки
 Ааһа турда.

Балай да ботур-ботур
 «Бу, ити», — диэн ботугурастылар.
 Ибир-сибир иһиллибэттик
 «Итинник», — дэһистилэр.

- Эмээхсин энэлгэнэ эбилиннэ,
 Сынылбана сытырхайда.
 Айан талыыта киирэн
- 1300 Дьалыһыйбахтаан ылла.

Прямо направилась:
— *Уруй-тускул!*

Айхал айылыат,
Ахан уни буоллун! —

С поклоном произнесла.

С левой половины

1270 Говорливые-голосистые,

Женщины *хотун*

Торопливо подбежали,

Гости почтенной

Одежду верхнюю,

Руками проворными

Быстренько сняли,

В чулане-*хаппахчы*

На левой стене

Постукивая «*тап-тып*»,

1280 Пospешно повесили.

После этого

Женщина голосистая

В замшевой рубашке-*халадаай*,

Повитуха сострадательная,

Старушка *Айыысыт*

Узорами расшитой

Нежной замшевой

К занавеске хозяйки

Неспеша подошла,

1290 Легонько её приоткрыв,

Дальше туда

Прошла.

Там «вот это, вот то» говоря,

Долго шептались,

Почти неслышно

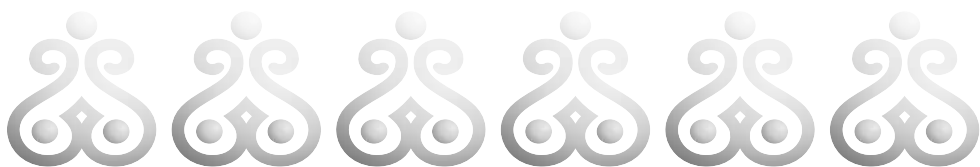
«Так, так» договаривались.

Старуха сильней

Причитать стала,

Схватки начались,

1300 Голосить стала.

Айыыһыт көтөбөөчү
 Айыы Нуоралдын эмээхсин
 Быыһы арыян туран:
 — Нохолоор, туттумахтаан!

- Хотуйдаар, хамсаммахтаан!
 Уолаттар, хатын тоһоботуна
 Хаба тардан киллэрэнгит,
 Хап-сабар саайа охсун.
 Кыргызтар, алааскыт
 1310 Анаатга мунутаабыт
 Ача күөх отуттан
 Ажала охсоннот
 Аллара тэлгии тардын! — диэтэ.

- Инньэ диирин кытта
 Тобус туруйа уолаттар
 Сырсан бөтөрүһэн тахсаннар
 Ханьылаһа үүммүт
 Хатын наскыл чарантан
 1320 Үс хатын тоһоботун
 Үлтү кумалаан киллэрэн,
 Орон ааныгар саайан
 Таһырбатын кэбистилэр.
 Сэттэ кыталык кыргызтар
 Сырсан кыбылыктаһан тахсаннар
 Алаастарын арба сабатыттан
 Абыс салаалаах ача күөх оту
 Мадьыгыччы көтөбөн киллэрэннэр
 Тэлгэтэ охсон кэбистилэр.

- Ити кэнниттэн буоллабына,
 1330 Хантан даһаны ылбыттарын
 Ким да харахтаамына хаалла —
 Хара хоруонка хадьаһыннаах,
 Үрүн хоруонка үүдэһиннээх,
 Кыһыл хоруонка кыбытыылаах,
 Күөх хоруонка көтүтүүлээх,
 Арабас хоруонка ардайдаах,
 Барча көмүс байбаралаах
 Сарыы ньаарсын быһыы
 Налыччы тарда бустулар.

- Повитуха добрая
Айыы Нуоралджын старушка
 Занавес приоткрыв, сказала:
 — Ребятки-*нохоо*, поторопитесь!
 Девки-*хотуй*, пошевелитесь!
 Парни, в лес сходите,
 Колы берёзовые принесите,
 Быстрее в землю забивайте.
 Девушки, в *алаас* сбегайте,
 1310 В силе полной
 Осоку зелёную
 Скорее принесите,
 Внизу постелите! — сказала.

- После этого
 Девять юношей
 Журавлю подобные,
 Вперегонки выбежали,
 В роще березовой
 Три деревца срубили,
 1320 Три кола занесли,
 Возле кровати
 Быстренько вбили.
 Семь девушек
 Стерху подобные,
 Толкаясь, выбежали,
 С западной стороны *алааса*
 Осоку-траву восьмилиственную
 Затащив, постелили.

- И после этого,
 1330 Откуда достали — не поняли,
 Увидеть не успели,
 Бисером чёрным обшитую,
 Бисером белым пришитую,
 Со вставкой из бисера красного,
 С разводами из бисера жёлтого,
 С узорами из бисера зелёного,
 С рисунками из бисера синего,
 Из замши тонкой занавеску
 Натянули-прикрепили.

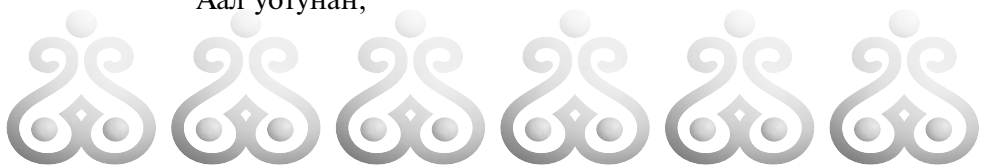
1340 Киирии-тахсыы элбээтэ,
Сибигинэһии-ботугураһыы үксээтэ:
— Эмээхсин энэлгэниттэн
Эрдэттэн иһиттэххэ,
Чулуулаан билгэлээтэххэ
Чуо-бааччы чулуу бухатыыр оҕо
Үөскээбит быһыылаах! — дэстилэр.

Абыныахтаах дьылбэктээх,
Аһыныгас санаалаах
Айыыһыт көтөбөөччү
1350 Аллараа быыс иһиттэн
Аргый аҕай налыа хааман
Аал уот иннигэр
Айхаллыы-айхаллыы ангыраата,
Уруйдуу-уруйдуу сүгүрүйдэ.
Умайан күлүбүрүү турар уокка

Уйгу тунабы кута-кута,
Абыныахтаах ытыһынан
Аастыйбыт икки чанчыгын
Бабыа көмүс
1360 Биэс тарбаһынан
Имэринэн кэбиһэ-кэбиһэ,
Алгы-силиити турда.

— Уруй-тускул!!!
Айхал-айылыат
Ахан ини буоллун!!!
Айа-кэрдэ турааччы
Абырыалаах ньылбэктээх,
Боуускалаах түһэхтээх,
Көнүөр курдук эмиийдээх,
1370 Күрэн манан баттахтаах,
Ары саһыл иэдэстээх,
Абыныахтаах ытыстаах,
Биһиктээх оҕо мээчиктээх,
Мэнгнээх оҕо бэриктээх —
Аан Айыыһыт хотун эбэкэм!

Дьэ, дьэ эрэ,
Эйиэхэ анааммын
Аал уотунан,

1340 Торопиться-суетиться начали,
Шептаться-шушукаться стали:
— К причитаниям старухи прислушаться,
Заранее можно догадаться,
Дитя-ребёнок не обычный,
А богатырь замечательный
Рождается, кажется! — сказали.

 С коленями смазанными,
С душою сострадательной,
Добрая повитуха *Айыысыт*
1350 Из полога нижнего
Походкой плавной
Перед огнём священным
Говорить-привечать начала,
Воспевать-славословлять стала.

 Огонь, пламенем пышущий
Белым изобильем угощала,
Ладонями смазанными
Два виска с проседью
Крючковатыми
1360 Пятью пальцами золотыми
Медленно поглаживая,
Благословляла-благодарила.

 — Да будет *уруй-тускул!!!*
Да будет *айхал-айылыат*
Да будет *ахан уни!!!*
Творящая-созидающая,
С бёдрами бисерными,
С коленями разукрашенными,
С округлой грудью,
1370 С волосами с проседью,
С щеками смуглыми,
С ладонями масляными,
С младенцем в люльке,
Ребёнка с родинкой дарующая —
Всевышняя *Аан Айыысыт Хотун!*

 А ну-ка, ну,
Для тебя
Огонь священный зажигаю,

- Ајам анах
 1380 Арајас арытынан
 Айах тутан,
 Аһатан-сиэтэн
 Аалыастан ахан эрэбин!
 Күрэн манган баттахтаах
 Күн күбэй хотун эбэкэм
 Сиэр сылгы
 Сиэллээх кутуругун
 Силэйэ тарпыт курдук
 1390 Сиэги нэлэй аартыгы сэгэтэн,
 Эргэтээби үрүн суолгун солонон,
 Туһааннаах дьолбутун
 Дуулаҕа кыыс оҕото
 Тосхойон кулу! — диэн,
 Аналлаах айыһыппытын
 Ааттаах кыыс оҕото
 Анаан аҕал! — диэн
 Үс дьүһүлгэн күлүккэр*
 Үнэн-сүгүрүйэн эрэбин.
 Күдэн күүстээххэ төлкөлөө,
 1400 Буулаҕа буойунна тускулаа! — диэтэ.

Ити курдук ыллаан бүтээт,
 Абыныахтаах ытыстаах
 Айыы Нуоралдын эмээхсин
 Аман тамалыа,
 Айыыһыт тардан,
 Тиэрэ кэдэрийэ-кэдэрийэ,
 Күлэн чачыгыраан барда.

- Кэриэн иһит курдук
 Кэккэлэһэн турбут
 1410 Кэргэн-чабар дьахталлар
 Көбүйсүбүт курдук
 Күүскэ күлэн-салан,
 Үөрэн-көтөн тураннар,
 Өрөс-чөрөс туттаннар,
 Күр муустаах үрэх
 Көнүһүн халаан уута

- Коров немолодых
 1380 Маслом жёлтым угощаю,
 Первою потчую,
 Благословение «*алыас*»
 Многократно повторяю!
 С проседью волосами
 Хозяйка земли родной,
 Будто лошади саврасой
 Хвост с гривой раздвинув,
 С верёвкой божьей
 Проход широкий приоткрыв,
 1390 Былую дорожку белую расчистив,
 Счастье нам предназначенное —
 Девочку крепкую
 Подай-преподнеси! — говоря,
 Предначертанную нам *Айыысыт*
 Девочку замечательную
 Дай-подари! — говоря,
 Пред тремя тенями твоими
 Голову склоняю-молю,
 Силой великой надели,
 1400 Воином могучим определи! — сказала.

 Так закончив петь,
 С ладонями масляными
Айыы Нуоралджын старушка
 Слова заветные высказывая,
 К богиням обращаясь,
 Взад-вперед прогибаясь,
 Смеяться-заливаться стала.

- Как расставленная посуда-*кэриэн*
 Женщины в ряд стоявшие,
 1410 Вся прислуга-обслуга,
 Будто друг другу подражая,
 Веселясь-радуясь,
 Смело-бойко держась,
 Шуметь-дурачиться стали,
 Словно поток бурливый
 Разлива весеннего

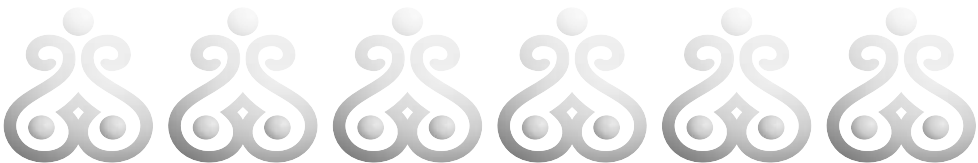
Күрүлүү устарын курдук,
Күллэрэстээн күүгүнэстилэр,
Айыыһыты айхаллаан атаараннар
1420 Аллараастаан айаардылар.

Утаакы буолбата,
Хатан үлүгэр куоластаах
Кыыс оҕо ытыыр сангата,
Олорор дьонноро
Ойон туруохтарыгар дылы,
Турар дьонноро
Олоро түһүөхтэригэр дылы,
Эһиэнньэхэйдээн иһилиннэ.

Онуоха оҕонньор барахсан,
1430 Ойон тура-тура, олорбохтоото,
Сүүһүттэн ытыр-бытыр
Үөрбүт санаата
Үтэйэн кэбиспит
Көлөһүн таммахтарын
Бэдэр тириитэ
Сиэхтээх бэгэччэгинэн
Туора-маары соттумахтаан кэбистэ.

Оҕонньорго утары хааман иһэн
Алгыстаах санаалаах
1440 Айыыһыт көтөбөр
Айыы Нуоралдын эмээхсин:
— Илин халлаан
Итии бодуол эркиннээх,
Эбэрдэлээх энгийэтигэр олохтоох,
Истин иһирэх бэйэлээх
Иэйэхсит хотун эйиэхэ
Кыыс оҕо кылаан чыпчаххайын,
Күн улуунун күтүр күүстээбин
Айан-кэрдэн биэрдэ! — диэтэ.

1450 Бйдаабар ыраас ньуурдаах,
Күннээбэр күндү бэйэлээх,
Көмүс күөрэгэйбит,
Күндү далбарайбыт

- Речки с толстым льдом,
Смехом заливались,
Айыысыт провожая
1420 Ржали-хохотали.
- Немного погода,
Девочки новорожденной
Голос звонкий раздался,
Что сидевшие все
С места враз повскакали,
Стоявшие все
Тут же разом присели,
Такой громкий был.
- И тогда старик бедный,
1430 Места себе не находя,
То садился, то вставал,
От радости такой
На лбу выступившие,
Пота-испарины
Капли мелкие
Рукавами из шкуры рысей
Вкривь-вкось вытирал.
- Старуха-повитуха,
1440 Роды принимающая,
Айыы Нуоралджын сострадательная
Навстречу ему пошла:
— Неба восточного
С горячими стенами грозными
На кромке тёплой живущая,
Приветливая *Иэйэхсит хотун*
Из девочек отборную-остистую,
В улусе солнечном
Самую сильную
Тебе сотворила-подарила!- сказала.
- 1450 С ликом луны светлее,
Солнца ясного дороже,
Жаворонок наш золотой,
Пташечка дорогая,

- Албан-дьянах аата
 Арагас манган халлаантан
 Илэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх,
 Дыллыа манган аттаах
 1460 Дьырыбына Дьырылыатта, — буоллун диэн,
 Кылааннаах кыыс тускулугар
 Чугас дойдулаабы
 Чуораанынан түмэннэр,
 Ыраах сирдээбини
 Хоболообунан хомуйаннар,
 Тобус хонук устата
 Төбүөрүйбүт түөлбэ күөл саба
 Түһүлгэни төрүттээтилэр.
 Барба малааһыны тэрийэн
 Ааспыттары аһатан,
 1470 Тубараабыттары тоторон,
 Тунах ыһыабы туругуттулар.
- Олонхо олонхо курдук,
 Омуннаах собус буолла.
 Бу оҕолоро үс хонон
 Үстээх оҕо саба
 Өнгөрсүйэн үүннүлэр,
 Биэс хонон
 Биэстээх оҕо саба
 Бэччийэн бардылар,
 1480 Уон хонон
 Уоннаах оҕо саба
 Улаатан истилэр.
- Кыыс оҕо убайыныын
 Толоонно киирэннэр
 Тула сүүрэн сырыстахтарына,
 Тулуппат буолан истэ;
 Хабылыктыы оонньоотохторуна,
 Хапсаҕайа билиннэ...
 Маһы-оту былдыастахтарына
 1490 Харса суох батарыта харбаан
 Кыайа-хото туура тутар,

- Имя её славное —
 С жёлто-белого неба
 Наяву спущенным,
 Словами говорящим
 С молочно-белым конём
Джырыбына Джырылыатта будет, решили,
 1460 В честь девочки отборной
 Бубенчиков звоном
 Ближних позвав,
 Колоколов звоном
 Дальних пригласив,
 На девять дней и ночей
 Как озеро широкое
 Место-*түсюлгэ* щедрый устроили,
 Голодных угостив,
 Отощавших накормив,
 1470 Белого изобилия праздник —
 Ысыах провели.

- Как всегда, в *олонхо*
 Всё преувеличено.
 Дети эти
 На третий день
 Как трёхлетние стали,
 На пятый день
 Как пятилетние
 Довольно окрепли,
 1480 На десятый день
 Как десятилетние
 Быстро подросли.
 Когда девочка с братом
 На долину выходя
 Бегать начинали,
 Его обгонять стала,
 Когда в *хабылык** играли,
 Ловчей оказывалась...
 Когда палку тянули,
 1490 Смело хватала,
 Тут же отбирала,

Харбаабытын хайа харбыыр
Хатан ингиирдээх,
Сытыы сырайдаах,
Сырдык сэбэрэлээх
Кыыс оҕо барахсан
Кылаан чыпчакхайа буолар
Моһуоннанан истэ.

- 1500 Дьэ, ити кэнниттэн
Оҕонньордоох эмээхсин
Сылы-сыллатаабы
Уоллаах кыыс оҕолоро
Эрбии тииһин курдук
Эмдэй-сэмдэй эрбэлдьиһэн,
Бургунас муһун курдук
Эгил-тэгил улаатан
Эрдийэн истилэр.
Алаас аайы аараан,
1510 Тумул аайы добуян,
Сыһыы аайы сырсан,
Хонуу аайы куоталаһан,
Күөлэһийэ оонньоон,
Чээлэй солко окко
Чэччилии таалалаан,
Күнү быһа көрүлээн,
Көччүйэр буоллулар.
Уол оҕо барахсан
Чаачар саанан оонньоон
Саатыыр идэлэннэ,
1520 Кыыс оҕо барахсан
Кыптыыйынан кыраһыннаан,
Кыра ийи
Кыайа-хото тутан
Кыһалҕатыйбат буоллулар.
Уол оҕолоро буоллабына
Буутун этэ буһан,
Холун этэ хойдон,
Сийин этэ ситэн,
Бухатыырга моһуоннаах,
1530 Күүстээххэ көрүгнээх,

С руками крепкими,
 С ногами резвыми,
 С умом острым,
 С лицом светлым,
 Остистая-отборная,
 Девушка лучшая —
 Богатырь вырастала.

1500 Так, после этого
 Старика со старухой
 Дети-погодки
 Мальчик с девочкой,
 Как зубья пилы равные,
 Ростом одинаковые
 Как рога коровы молодой,
 Рядышком расти стали,
 Силы набирать стали;

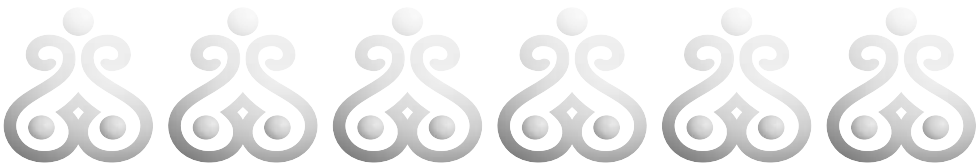
По всем *алаасам* бегали,
 По всем лугам прыгали,
 1510 На равнинах гонялись,
 На полях состязались,
 На зелени шёлковой,
 На траве мягкой
 Игнали-кувыркались,
 Днями целыми
 Шумели-веселились.

Мальчик-молодец
 Луком-*чаачар саа*
 Забавляться стал,
 1520 Девочка-молодчина
 Взяв в ножницы-*кыттый*,
 Шитьём мелким
 Довольно ловко
 Заниматься стала.

Парень молодой
 В тело входить стал,
 Мускулы на руках окрепли,
 Мышцы на ногах созрели,
 На вид сильный,
 1530 Богатырем выглядел,

- Быһыйга быһыылаах,
 Быспытынан тиит курдук быччыннардаах,
 Хастаабытынан тиит курдук харылардаах,
 Суллаабытынан тиит курдук сотолордоох,
 Үс былас өрбөлдүйэр өттүктээх,
 Сэттэ былас холобурдаах
 Дьирэ буурай систээх,
 Абыс былас холобурдаах
 Дада дуурай сарыннаах эбит.
- 1540 Алтан үүт тиэрбэһин курдук
 Арылхай сытыы харахтаах
 Паамат кыыл
 Уллунун унуобун
 Уһаты туппут курдук
 Сырыылаах муруннаах,
 Орбобордуну уостаах,
 Кэчигир таас тиистээх,
 Арыы саһыл иэдэстээх эбит.
- 1550 Тэргэн ый саба
 Тэрэли манган кулгаахтаах,
 Сирэйдээх бэрдэ,
 Дьүһүннээх үтүөгэ,
 Сахаттан бастыннара,
 Ураанхайтан ордуктара
 Үрдүк үскэллээх
 Үтүөкэннээх киһи буолан
 Өнөрсүйэ үүнэн,
 Туйгуутуу улаата охсубут эбит.
- 1560 Дойдутун улабатынан тулахачыйан,
 Сирин сибиирин
 Сиксигинэн тэлэһийэн,
 Ойуурдары оймоон,
 Тыаларын сыымайдаан,
 Куруннарын курдаттаан,
 Бултаан-алтаан,
 Буур тайабы
 Муннуттан сиэтэн,
 Хардан эһэни
 Сабырбатыттан сыһан,

- На глаз быстрый,
 Мышцы, что дерева-*тиит** обрубки,
 Предплечья, что дерево-*тиит* оголённое,
 Голени, что дерево-*тиит* ошкуренное,
 Три сажени маховых в бёдрах,
 Семь сажений маховых
 В поясице,
 Восемь сажений маховых
 В плечах оказался.
- 1540 Словно колечки узды медные
 С круглыми глазами зоркими,
 Словно мамонта стопы
 Кости длинные,
 Вертикально поставленные
 С носом продолговатым,
 С губами пухлыми,
 С ровными зубами мелкими,
 С щеками смуглыми, оказывается.
- 1550 Будто луна полная
 С большими ушами светлыми,
 С лицом красивым,
 С видом приятным,
 Из саха отборный,
 Из уранхайцев лучший,
 Ростом высокий,
 Человеком превосходным
 Быстро выросший,
 Уже взрослым стал, оказывается.
- 1560 По краям обширным разъезжал,
 Всю землю-сибирь
 По всем углам объезжал,
 Во всех лесах бывал,
 По всей тайге ходил,
 Леса выжженные видал,
 Везде охотился-добывал,
 Самца-сохатого
 За нос водил,
 Медведя матёрого
 За холку таскал,

- 1570 Барар тыатын иччитэ
 Барылы кэскиллээбэ,
 Бараммат быйаннааба
 Байдам тутуу
 Баай барылаах
 Байанай эһэтэ
 Бэтгэх көрөн мичингэттэбинэ,
 Үрүн хара түүлээби
 Өлөрөн үллүктээн,
 Түөһүгэр көтөбөн,
 1580 Санныгар сүгэн,
 Бойум бултаах,
 Өлгөм үскэллээх
 Булан-талан кэлэр буолбут.

- Саппабырбат сардангалаах
 Сарсыардаангы сырдык күн
 Сандаара үүммүтүгэр
 Үнкүүлээн барыах курдук
 Үс атахтаах,
 1590 Сыдыай манган ньуурдаах
 Сыһыы ангара холобурдаах
 Сандалы манган остуолга
 Төбүрүөннүү мустаннар,
 Төгүрүччү олороннор
 Сарсыардаангы аһылыктарын
 Сага аһаан эрдэхтэринэ,
 Буруйдаах бофуйбатах,
 Айыылаах аспатах
 Лип-хаан халбаннара
 Соботохто арылла түстэ да,

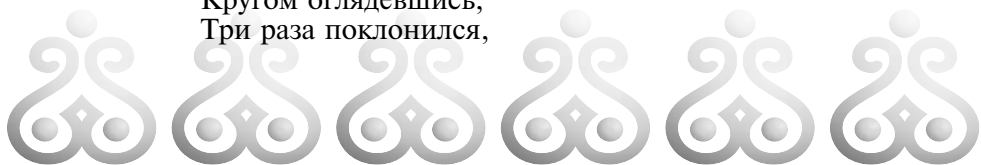
- 1600 Догдоон сонноох,
 Догдолубут быһыылаах,
 Дьобус чуопчаар сангалаах
 Сорук Боллур уол
 Тэнкэ тиингин курдук
 Тинигирэйэ ойон киирэн,
 Дьиэлэрин ортотугар
 Догдорус гына түстэ да,
 Өгүрүк-төгүрүк көрбөхтөөт,
 Үс төгүл сүгүрүйбэхтээт,

- 1570 Когда хозяин леса
Барылы всё имеющий,
 На счастье обильный,
 На руку щедрый,
 Дедушка *Байанай*
 К нему поворачивался,
 Ласково улыбался,
 С белой-чёрной шерстью
 Пушкину охапками
 К груди прижимая,
 1580 На плечах поднимая,
 С добычей богатой,
 С гостинцем обильным
 Домой возвращался.

- Когда утро наступило
 Светлое, лучезарное,
 На трёх ножках
 Как бы танцующих,
 С гладкой белой
 Поверхностью блестящей
 1590 Вокруг стола-*сандалы*
 С половину долины,
 Когда все собрались,
 Вокруг уселись,
 Есть-завтракать
 Как только начали,
 Дверь толстая-тяжёлая, что
 Виноватый не касался,
 Грешный не открывал,
 Вдруг настежь распахнулась,

- 1600 В пальто коротком,
 Вида неприметного,
 С голосом звонким,
Сорук Боллур посыльный
 Словно белка лесная
 На ногах резвая,
 В дом вбежал,
 Посреди очутившись,
 Кругом оглядевшись,
 Три раза поклонился,

- 1610 Үөгү-тойук былаастаах
Ыллыы-туойа турда.
— Аһулаа-тан! Аһулаа-тан!
Аан ини дойду аҕата буолбут
Арылы Тойонуктуур офонньор,
Сир ини сибиир ийэтэ буолбут
Кэрэмэс Хотунуктуур эмээхсин,
Туйахтарын саҕатыттан
Чучугур чуобур аттаах
Дьороҕоно сото
- 1620 Тойон Дьөлүүт бухатыыр
Тустуур ини бэйэбэтигэр
Дьоллоох ахан ытыскытыгар
Туллук көтөр саҕа
Дорообобун тутаахтаан:
Хайа дойдуттан
Ханнык ааттаах киһи
Кэрии тыа кэтэбэр
Кэкэллэн олорор
Кэбэ кыыл курдук
- 1630 Кэс тылгын кэпсээн
Кэбийдин диэтэргит —
Тус илин диэки
Орто дойду улай ньууругар
Олохсуйан үөскээбит
Анды Баалыыр Тойон офонньор,
Чөркөй Өтүмэх Хотун эмээхсин
Сулбу-халбы сырыылаах
Сорук Боллур уоллара
Тура тэбинэммин
- 1640 Субу кэллим курдукчай!
Ол тоҕо диэтэргит —
Күнгэ булбут күөрэгэйдэрэ
Сэттэ былас
Сизэрэй солко суһуохтаах
Сирэйдээх үчүгэйэ
Сыралыма Куо кыыстарын
Хотугу холоруктаах халлаан
Хонкуйар хоту улаҕатыгар
Муус будулбан дойду иччитэ

- 1610 Вперемешку с выкриком
 Песню-тойук завёл.
 — *Асулаа-тан! Асулаа-тан!*
 Всей вселенной отцом ставший
Арылы Тойон старик,
 Земли-сибири матерью ставшая
Кэрэмэс Хотун старуха,
 С самых копыт чубарого,
 Коня имеющий
 Длинноголенастый
- 1620 *Тойон Дёллют* богатырь,
 Из вас лично каждый
 Птичке-снегирь подобное
 Слово приветственное
 В ладони добрые примите.
 Какого имени человек,
 С какой земли-краю явившись,
 Перед нами стоит,
 Словно кукушка с опушки
 Леса соседнего
- 1630 Кукует-сказывает,
 Если интересуетесь —
 На середине самой живущих
 Стороны восточной
 Земли-матушки нашей
Анды Баалыыр Тойон старика,
Чёркэй Ётүмэх Хотун старухи
 Самый расторопный
Сорук Боллур посылный, я,
 Без остановки к вам спешил,
- 1640 Только что прискакал!
 По какой надобности, скажете —
 Стариков этих дочь-пташку,
 В семь сажений маховых
 С серой косою шёлковой,
 Лицом несравненную
Сыралыма Куо прекрасную
 Северных небес вьюжных
 В северном углу холодном
 Края ледового хозяин

1650 Тобус бүгүйэх систээх,
 Кэй-тубут келөлөөх
 Тимир Чохчордоон обургу
 Анаан-минээн
 Адабийан тахсан
 Күүс өгтүнэн күтүөттээн,
 Күлүк буолан күлүгнээн
 Көрүгнээх сүөһүнү көбүрэттэ,
 Барык буолан барыгнаан
 Баайы-дуолу бараата.

1660 Чэйи, чэй эрэнчэ!
 Этэн баран эбирийиэх иннинэ
 Элэстэнэн тийэнгин,
 Туруук очуос курдук
 Дурда-хахха буолангың,
 Үрүн өркөн тыыннарын
 Өрүһүйүөн үһү!

 Хоруй тылгын
 Хоннорууй диэммин
 Үстүүр дьүһүлгэн күлүккэр
 1670 Үгэн-сүктэн эрэбин,
 Курдукчай! Курдукчай! — диэн
 Кулуһута турда.

 Тойон Дьөллүүт бухатыыр ону
 Туруору тутан толкуйдаата,
 Сытыары тутан сыаналаата:

 — Бу көхсүтгэн көнтөстөөх,
 Көмүскэллээх өйдөөх,
 Күн өркөн дьонноро,
 Арбаһыттан тэһииннээх,
 1680 Аһыныгас санаалаах
 Айыы хаан аймахтара
 Анаан-минээн ааттаспыттарын
 Аккаастаһан кэбиһэр
 Адьас сатаммат! — диэн амалыйда,
 Үнүүлээбинэн-батастаабынан
 Өрү-һары көрөн кэбистэ,
 Кэлэр сирдэрэ
 Кэлии үүтэ буолбатын,

1650 С девятью на спине изгибами,
 В упряжке оленьей-кэй-тубут*
 Разбойник *Тимир Чохчордоон*
 Из дальнего угла северного
 Намеренно выбравшись,
 Силком с собой утащил,
 Тенью тёмной забравшись,
 Скот забойный протравил,
 Призраком чёрным крадучись,
 Добро-богатство разграбил.

1660 *Чэйи, чэй эрэнчэ!*
 Дух перевести не успею —
 Тебя просили явиться,
 Утёсом каменным для них,
 Защитником стать,
 Белой души солнечной
 Спасителем быть!

Слова ответного
 Твоего прошу,
 Трем теням твоим,
 1670 Кланяюсь-молю,
Курдукчай! Курдукчай! —
 Скороговоркой пропел.

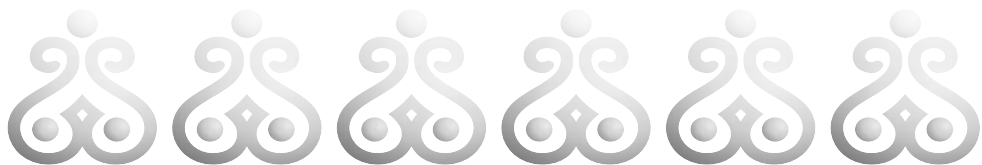
Услышав такое,
Тойон Дёллю'т богатырь
 Призадумался-прикинул:

— С поводьями за спиной,
 С душою сострадательной
 Людей страны солнечной,
 С вожжами за холкой,
 1680 С помыслами добрыми
 Людей племени *Айыы Хаан*
 В просьбе-мольбе отказать,
 В горе-беде оставлять
 Никак нельзя! — промолвил,
 Словно пики-сабли взгляд
 Вверх-вниз направил.

Место, куда идти,
 Никогда не кончится,

- Барар сирдэрэ
 1690 Баџана үүтүнүү бүтэйбэтин,
 Санаарџаан санныйбатыннар,
 Мунчааран мунурдамматыннар.
 Өрөгөйбүт үрдүө,
 Саргыбыт салаллыа! — диэн
 Быһыта баттатаалаан
 Быһал-гэһэл сангаран
 Этэн бүтэрин кытта —
 Ханас диэкиттэн
 1700 Туруйа кыыл курдук
 Дорџоонноох сангалаах
 Толуу көрүннээх
 Тойон киһи
 Тура сонньуйан,
 Отут муунта истээх
 Чороон иһиккэ
 Тобус-толору
 Дьоруо ат бидилгэхтиир
 Арыылаах саамы кымыһын
 Долгупшакка тутан аҕалан,
 1710 Сорук Боллур уолга
 Сүгүрүйэн туһаайда.

- Оччону көрөн баран,
 Оџочоос көрүннээх
 Сорук Боллур уолчаан
 Саамы кымыстаах чороону
 Икки илиитин тэбэгэйинэн
 «Тап» гыннаран ылан
 Айаџар ингнэри тутан кэбиһээт,
 Киһитэ эргиллэн истэбинэ
 1720 Ингнэрбит иһитин
 Илиитигэр туттаран кэбистэ да,
 Сорук Боллур уол
 Үөрбүт-көппүт быһыытынан
 Догдолуйан тахсан
 Чуоџур буур табатыгар
 Дугдурус гынан олоро түһээт,
 Тус илин диэки

- 1690 Где жить
Везде найдётся,
Пусть не печалятся,
Пусть не мучаются,
Торжество наше возвысится,
Счастье наше возродится! —
Сказал будто отрубил,
Медленно это промолвил,
Речь только закончил —
С левой стороны
- 1700 Журавлю подобным,
С голосом громким,
Вида солидного
Господин важный
На ноги поднялся,
Фунтов в тридцать
Кубок-чороон огромный,
До краёв наполненный,
Кумысом свежим,
Маслом сдобренным,
Ни капли не расплескав,
- 1710 Сорук Боллур посылному
С поклоном поднёс.

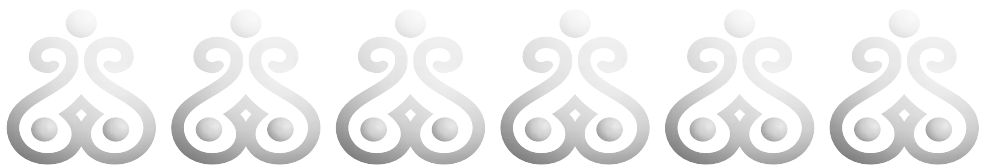
- Благодать такую увидев,
Совсем ещё молодой
Сорук Боллур посылный,
Чороон с кумысом свежим
Двумя руками
Ловко «тап» схватив,
Ко рту приложил,
Кубок сразу опрокинул,
- 1720 Тотчас посуду пустую
Хозяину вернул.
После такого угощения,
Сорук Боллур посылный
С видом довольным
Легко ступая вышел,
На оленя-рогача вскочил,
Прямо на восток,

Тэгэличчи батгаан
Тэлээрэ көгүтэ турда.

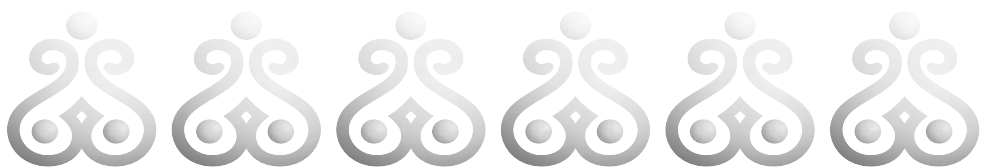
- 1730 Тойон Дьөлүүт бухатыр
Ыксаабыт-тиэтэйбит киһи быһыытынан
Бэргэһэ-бэргэһэ сағаны бэллэннэтэн,
Үтүлүк-үтүлүк сағаны үллэннэтэн,
Бото-бото сағаны боллоннотон
Хардары-таары хаалаан,
Олбук-солбук уган
Аһаан сиэн кимирийбэхтээн баран,
Ойон тийиэн,
Абыс уолан киһи
- 1740 Албаһынан аһар
Аарыктаах лип-хаан халбанын
Арыһа батгаан,
Буруйдаах боғуйбатах,
Айыылаах атыллаабатах
Уолах тиит боруогуттан,
Ойон тахсан,
Көлөһүңнээх ат
Көбө-саба сиэлэн киирэр
Күндэлэс манган күүлэтин,
- 1750 Күөйэ көтөн
Дьэллик манган тэлгэһэтигэр
Тэгэлийэн киирэн,
Абыс арбара ампаарыгар
Биирдэ баар буола түстэ.

- Хатанан турар
Хатан тимир олуурдарын
Унуохтаах отон курдук
Турута тыыталаан,
Улаба ампаарга ойон киирэн
- 1760 Эргим-ургум көрбүтэ —
Дьэ дуо, добоор,
Бухатыр киһи таннар танһаһа
Тутгар тэрилэ-тэриэбэтэ,
Айыы оҕото атыгар
Симэхтээх сэбиргэлэ

Решительно направил,
Быстро понёсся-полетел.

- 1730 *Тойон Дёмлю'т* богатырь
Поспешно-торопливо
В рот что попало подряд
Толкать-пихать начал,
Вперемешку лопать-хлебать стал,
Куски большие как шапки уплетал,
Куски толстые как рукавицы уминал,
Быстренько поел-пожрал.
 Подскочив к двери с побрякушками
Такой толстой-тяжелой,
- 1740 Что восемь людей молодых
Только хитростью одолевают,
Широко её открыл,
Порог из лесин толстых,
Что виновный не осмелится,
Что грешный не отважится,
Легко перескочил.
 Перебежав сени светлые,
Такие просторные,
Что конь весь в поту
- 1750 Рысью крупною пробежит,
По двору чисто-белому
Круг большой сделав,
У восьми друг за другом стоящих
Амбаров внезапно оказался.
- Амбаров засовы тяжёлые,
Задвижки из болванки железной
Словно кустики толокнянки
Вырывал-выбрасывал,
К амбару крайнему подскочил
- 1760 И оглядевшись, увидел —
 А ну-ка, друзья,
Одеяния богатыря славного,
Доспехи ратные,
Снаряжения разные,
Упряжь коня расшитая

Алтан сардаанажа*
Анньыллан ахан тураллар эбит.

- Уол оџо ону көрөн
 1770 Үлүһүйэ үөрдэ
 Сөрү диэн сөхтө,
 Бэри диэн бэркиһээтэ.
 Үөрүүтүгэр тэптэрэн,
 Өттүгүн баһын охсунан,
 Өрө көтөн баран
 Эккирээн лиһийбэхтээбитигэр
 Тилийэ тиэргэн иһэ
 Эрчимнээх тингилэх тыаһыттан
 Ингэлдьийиэх курдук гынна.
 Ол кэннэ тойон Дьөллүүт
 1780 Үарахан тимир ыстаанын,
 Үраас тимир үрбаахытын,
 Болгуо тимир болтуотун,
 Кэрдийс тимир кээнчэтин,
 Эрэдэһин тимир этэрбэһин
 Кэтэн килэдитэн кэбистэ.

- Айыы оџото атыгар
 Айанныыр сэбин-сэбиргэлин
 Малдьарыччы көтөбөн таһааран,
 Бастын сэргэтин төрдүгэр
 1790 Чөмөбөлүү уураат,
 Өрүү тимир көнтөстөөх
 Аарыктаах бас быатын
 Сулбу сүүдүтэн ылла да,
 Сиэлэн-хааман дьиэгэнийэн
 Сэттэ хостоох
 Сибиэ дьэргэл күрүөтүгэр
 Айаас ахан
 Айыы оџото ат сылгытын,
 Көнтөһү кэппэтэх
 1800 Күн оџото көлөтүн,
 Тула сүүрдэн өрүкүтэ сылдьан,
 Көбүлүгэр түһэн
 Күүһүнэн көнһүөрдэ тутан,
 Аарыктаах баһын быатын

На *сардаане** медной
Развешены-разложены, оказывается.

1770 Молодец, такое увидев,
Разом повеселел,
Очень удивился,
Весьма поразился.
От радости очумев,
По бедру себя хлопнув,
На месте подпрыгнув,
Так запрыгал-заплясал,
Что дворы ближние
От грохота ступни тяжёлой
Чуть было не зашатались.

1780 После этого *Тойон Дёллю'т*
Штаны тяжёлые из железа,
Рубаху чистую из стали,
Пальто из болванки железной-*болгуо**,
Портянки из железа сечёного-*кэрдийс**,
Торбаса из железа кручёного-*эрэдэжин**
На себя надел-заблестал.

1790 Коня-дитя *Айыы*
Упряжь тяжёлую
На руки взяв,
Возле коновязи-*сэргэ* почтенной
В кучу положив,
С поводком из железа-*ёрюю**,
Побрякушками убранный,
Недоуздок достав,
К загону просторному
С семью закутами
Шагами быстрыми прошёл.

1800 Необъезженного
Коня-дитя *Айыы*,
Поводьев не познавшую
Лошадь-дитя солнца,
Вокруг загона прогоняя,
За гриву богатую схватив,
Силой своей одолевая,
Недоуздок с побрякушками,

Кэтэрдэн «лып» гыннарда да
 Сиэтэн тэлэгэччитэн,
 Өтгүктээн өрүкүтэн
 Бастын сэргэтигэр
 Бырдаатгаан ажалан
 1810 Баайа охсон кэбистэ.

Ити кэнниттэн
 Иэбии тимир тэһииннээх
 Өрүү тимир үүнүн
 Өһүллүбэт гына
 Уостуганнаан кэтэттэ.

Өрүү тимир сөрүөтүн сөрүөлээтэ,
 Боууска тимир бототун ботолоото,
 Халлаан мөнгүнэ ынгырын
 «Хап» гына уурда да,
 1820 Кутуу тимир холумун холумнаата,
 Иэбии тимир дьиримин дьиримнээтэ,
 Кырыйы тимир кычымын кычымнаата,
 Тарды тимир чаппараабын баайда.
 Эрэдэһин тимир быалыктаах
 Эрэмэдэйин иилэ бырахта.

Көлүччэ күөлбэр
 Көтөөрү гыммыт
 Көбөн кус тэһииккээн
 Күөкэгэр моонньун
 1830 Күөгэччи туппутун курдук
 Тимир хонсуоччутугар
 Үс сиринэн салаалаах,
 Алта сиринэн боуруолаах
 Айы дапсылы кымныытын
 Тэлэһитэн таһааран
 Иилэ бырахта да,

Эргиллэ биэрээт,
 Иэримэ дьэтигэр көтөн түһэн,
 Аал уотун иннигэр
 1840 Сөһүргэстии түһэн,
 Сүгүрүйбэхтии турдаба.

Хаас курдук халакынас
 Халааннаах сангалаах
 Ханалдьыйан хаамар

На голову «лыт» надел,
 Коня, что рвался-метался,
 Ногами брыкался,
 К лучшему столбу-коновязи
 За поводок привёл,
 1810 Крепко-накрепко привязал.

После этого
 Уздечку из железа гнutoго-иэгии,
 С поводком из железа кручёного-ёрюю
 Надев, крепко так завязал,
 Что не развяжется.

Потник-бото из железа-ёрюю настелил,
 Из серебра-богууска подложил,
 С лукой высокой-мёгюён
 1820 Седлом-ынгыыр ловко «хан» оседлал,
 Подпругу-холум из железа-кутуу затянул,
 Ремень-дирум из железа-иэгии пристегнул,
 Тебеньки-кычым из железа-кырыйы повесил,
 Чепрак из железа-тардыы привязал,
 С перемычкой железной-эрэдэсин
 Кожаную суму-эрэмэдэй набросил.

Будто на пруду-кёлюччэ
 Взлететь готовой
 Утки-кряква напуганной
 Кокетливо изогнутая,
 1830 Шея длинная,
 На крючок, что на луке седла,
 С тремя ветвями,
 С шестью кольцами
 Кнут плетёный от Айыы
 Наскоро достав
 Ловко подвесил,

Тут же повернувшись
 В дом уютный залетел,
 Раскланиваясь,
 Пред очагом священным
 1840 На колени упал.

Женщина-хотун
 С голосом залиivistым,
 Словно гусь гогочущим,

Хатын дьахтар
 Абыс мээрэй истээх
 Мас ымыяа кытыйаба
 Кыл имэрийэ
 1850 Тобус-толору кутуллубут
 Ааттаах ат батыччахтыыр
 Арыылаах саламаатын
 Муордыа хаан модьобоҕо,
 Алаас сыһыы быһаҕаһын саба
 Алгыстаах холумтанга аҕалан
 Билгэһиччи олордон кэбистэ.

Сиэллээх дэлбиргэлээх
 Ыһыах эбир хамыйабын
 Утары уунан биэрбитигэр
 Тойон Дьөлүүт ойон туран
 1860 Үс төгүл толору баһа-баһа,
 Уруйдуу-уруйдуу
 Аал уотун аһатан-сиэтэн,
 Албаан-силээн туран
 Күүгүнэччи кутан кэбистэ.
 Онуоха умайа турар уот
 Күөх төлөнүнэн
 Күлүм-салым күөдүйдэ,
 Кыһыл төлөнүнэн кытыаһынна.

Ити кэннэ кини
 1870 Анар атабын сөһүргэстээтэ,
 Биирин оллооннуу уурда,
 Анар илиитинэн өтгүк баттанна,
 Биир илиитинэн
 Күннүктээх сиртэн
 Күлүмүрдээн көстөр кылааннаах,
 Үөрбэ хаан үнүүтүн
 Өрө дапсылыйан тутан олорон,
 Саманнык диэн тойуктаах,
 Ситинник диэн эгэлгэлээх
 1880 Ааттаһа-көрдөһө,
 Алгы-силиии турдаба.

Выпятив живот ступающая,
 В чашу-*кытыйа* деревянную,
 В восемь черпаков
*Саламаатом** наполненную,
 До прошитых краёв волосяных-*кыл*
 1850 Маслом так густо сдобренную,
 Что конь добрый застрянет,
 С порогом толстым,
 С половину *алааса* широкого
 На шесток благословенный
 Через силу поставила.

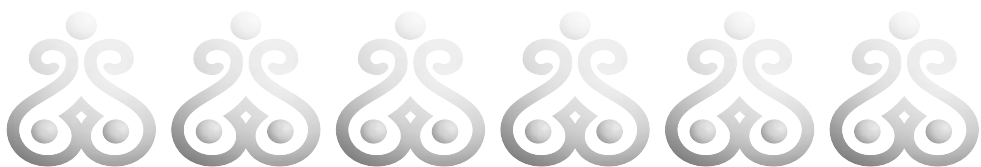
Гривой конской убранный
 Пёстрый ковш-*хамыйах*
 Ему протянула.
 1860 *Тойон Дёллют* с места вскочил,
 Ложкой полной трижды черпая,
 Благодарствуя-прославляя,
 Огонь священный
 Угощать-кормить,
 Брызгать-заклинать стал.
 Горящий в печи огонь
 Ещё сильнее разгорелся,
 Синим пламенем запылал,
 Красным пламенем заплясал.

После этого
 1870 На одно колено встав,
 Ногу на ногу закинув,
 Одной рукой подбоченясь,
 В руке другой
 Имеющую острière,
 Что за день езды блистает,
 Пику грозную свою
 Вверх направив,
 Словами такими
 1880 Молить-просить стал,
 Заклинания такие
 Стоял-говорил.

- Дьэ, бу! Дьэ, бу!
 Үөл мас үтэлээх,
 Аһаах мас аһылыктаах,
 Кураанах мас курумнаах,
 Күл тэллэх,
 Көбүөрүннүк суорбан,
 Көмөр сыттык,
 Чуобур сото,
 1890 Толбон түөс,
 Бырдыа бытык,
 Кыбырыл түһүмэт —
 Хатан Тэмиэрийэ тойон эһэм,
 Дьэ эрэ, эһэкэм,
 Киэннэр кистээн ииппит,
 Уһуннар хорботон оҕолообут
 Дьоллоох уол оҕон
 Тобус кулукулаах
 Содуомнаах суолу тобулан,
 1900 Абыс харабалаах
 Аартыгы арыян,
 Айыы хаан аймаҕын
 Атаҕастаабыттарын иһин,
 Күн улууһун көнүлүн
 Күөмчүлээбиттэрин иһин
 Атын дьабыннар
 Ааттаахтарын кытта
 Хаан харсан халбарыйса,
 Күөн көрсөн күрэхтэһэ,
 1910 Күрөс былдыһаһа барар,
 Тэлгэһэбиттэн тэлэһийэр
 Тэргэн күнүм үүннэ,
 Аан ийэ дойдубуттан араһар
 Аламай күнүм аһаарыйда.

Тойон эһэкээниэм,
 Тобус очурдаах суолу тобуларбар
 Токутар улар саҕа
 Дьолбун тускулаан,

— Дя-э, бу! Дя-э, бу-а!

Еда твоя — дерево сырое,
 Пища — дерево гнилое,
 Сухое на корню дерево,
 Постель — из пепла,
 Одеяльце — *кобёрюннюк*,
 Подушка — из угля,
 Голень пёстрая,
 1890 По колено — борода,
 В отсветах — грудь,
 Внушительно важный
Хатан Тэмерийэ, тойон дедушка!

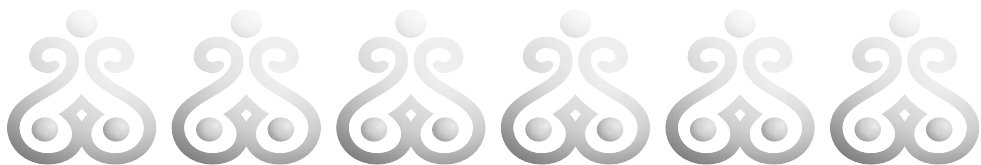
Ну-ка, дедушка мой!

Вырастивший меня,
 Охранявший-лелеявший,
 Счастливец-сын твой
 Решил проторить путь
 1900 С девятью заслонами,
 Решил выйти на дорогу
 С восемью засовами —
 Родичей *Айыы Хаана*
 За обиду отомстить,
 Людей *улусов* солнечных
 За свободу заступиться,

С мира нижнего-*дябын*

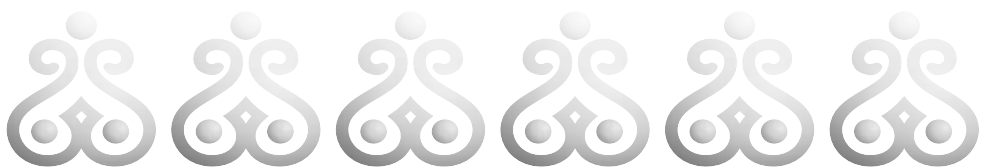
Грозными-отменными
 В схватку кровавую вступить
 С равными встретиться,
 1910 Силою помериться,
 От дома родного оторваться
 Время настало,
 С землёй своей расстаться
 День ясный наступил.

Тойон мой, дедушка,
 Чтоб с девятью ухабами дорогу пройти,
 С глухаря-*улар* токующего
 Счастьем надели,

Абыс айдааннаах
 Аартыгы ангаабыллыырбар
 1920 Анаалык улар саба
 Саргыбын салайан,
 Түһэн биэрбэт төлкөлөө
 Охтон биэрбэт онгоруулаа,
 Кэхтэн биэрбэт кэскиллээ!
 Эргиллэн кэлиэхпэр диэри
 Оттубут уоппун умуруорума,
 Суон сүллүгэспин төлөрүтүмэ,
 Лип-хаан халбаммын арыттарыма,
 1930 Таабылаах да убаһаны таһаарыма,
 Толугурдаах да торбоһу туоратыма!

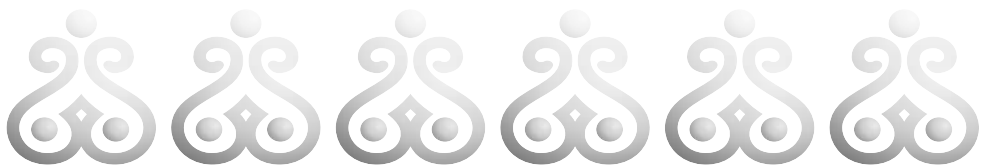
 Үөһээни үлүскэннээх-үлүгэрдээх
 Үс бийһин уһуттан
 Үргүөр буолан үргүйдэхтэринэ,
 Үрүн төлөннөөх буруобунан
 Үөһэ диэки үтэйэ тураар!
 Аллараа аат дыабын аймабыттан
 Аргыар буолан аргыйдахтарына,
 Ханырбаастаах үөттүрэххинэн
 1940 Дьалбарыта далбаатыгы тураар!
 Орто дойдуттан
 Обот соллонноохтор
 Орооһор оймуур буоллахтарына
 Уоттаах кыымгынан
 Удьурбаччы утаара тураар! — диэн
 Сүһүөхтээх бэйэтэ
 Сүгүрүйбэхтээн баран,
 Тобугун үрдүгэр дьобуйбахтаан
 Таһырдыа ойон тахсан,
 1950 Айыы оҕото атын
 Өрүү тимир көнтөһүн
 Өһүлэ тарта,
 Иэһии тимир тэһииниттэн
 Иилэ хабан ылла да,
 Эппэнэ-тэппэнэ ингэхэтиттэн
 Куулаттан көшпүт
 Куртуйах улар курдук,

Чтоб с восемью раздорами
 Пути мне миновать,
 1920 С самца глухаря-*улар*
 Удачей одари,
 Доли хорошей пожелай,
 Судьбой везучей надели,
 Счастливого будущего отведи!
 До возвращения моего
 Огонь священный не гаси,
 Ворота никому не отворяй,
 Дверь тяжёлую не открывай,
 1930 Даже жерёбенка паршивого не теряй,
 Даже телёнка шелудивого не убавляй!

 Если из мира верхнего,
 От трёх родов-племён грозных
 Сквозняком потянет,
 Дымом с пламенем белым
 Повыше проталкивай!
 Если из рода мира нижнего
 Ветром холодным продует,
 Кочергой с надрезами
 1940 Подальше отгоняй!
 Если из мира среднего
 Жадные-алчные
 Мешать-встревать начнут,
 Искрами огненными
 Прочь прогоняй! — сказав,
 В суставах кланялся,
 В коленях сгибался.
 Затем
 Из дома выскочив,
 1950 Коня своего — дитя *Айыы*,
 Поводья железные-*ёрюю* развязал,
 За поводок железные-*изгии*
 Плетёные схватил,
 На стремяна прыгучие
 Ногой одною наступив,
 Словно из леса вылетевший
 Глухарь вскочил,

- Халлаан мөнгөнэ ынгырыгар
Хатана түнээт,
1960 Сонобоһун тэһиинин
Тус илин диэки
Тэгиличчи баттаан,
Кытаанахтык кымныбылаата,
Күүстээхтик табылыйда.
- Сонобос ат барахсан
Турар сиритгэн
Тобустуу саһаан сир
Тобута буурдаталаан,
1970 Түөрт хаардаах бугул саба
Түөрэн көмүс туйабынан
Түһэрин дьүүлэ биллибэккэ түстэ,
Ойорун оломо көстүбэккэ ойдо.
Үрдүк хара тыатын
Үлтү үктэтэн,
Эргэнэ хара тыатын
Ибили тэптэрэн,
Бар хара тыатын
Барчалыы көтүтэн,
Ааһа көтөн,
1980 Айаннаан дайбатан истэ.
Аламан-чабаан
Алаастарын ааһыталаан,
Туналбаннаах улуу
Толоотторун туораталаан,
Килбиэннээх киэнг
Сыһыыларын чиэрэстэтэлээн,
Өр дуу, өтөр дуу айаннаан,
Үөмэс-саамас көтүтэн,
Тус илин диэки
1990 Дьулурутан иһэн көрө түспүтэ —
Тунаарар-мэнээрэр
Туналбаннаах толоон
Туоллар ортотугар
Тобус моһоллоох
Тус холомо туналыйан турар эбит.
Ол унга тэллэбэр

- 1960 За седло высокое
 Выпуклое ухватился,
 Поводья коня лихого
 В сторону востока
 Широко развернув,
 Кнутом жёстким ударил
 И во весь дух помчался.
- 1970 Жеребец милый,
 Землю кусками разрывая,
 По девять сажений
 Сразу перескакивал,
 Как четыре копны под снегом
 Копыта золотые
 Словно земли не касаясь
 Бесперывно мелькали.
 Тёмный бор высокий
 Безжалостно сокрушая,
 Леса обнажённые
 Под ногами разрушая,
 Леса дремучие
 В бурелом превращая,
 Всё дальше-дальше
 1980 Беспощадно нёсся.
 Широкие *алаасы*
 Грозные проходя,
 Солнечные долины
 Великие переходя,
 Славные луга
 Просторные оставляя,
 Долго ли, коротко ли
 Неопределенно так
 Прямо на восток
 1990 Устремляясь, вдруг увидел —
 Широкой равнины светлой
 В середине самой
 На девяти жердях толстых,
 Берестяное жилище-*холомо*
 Блестит-стоит, оказывается.
 С правой стороны

- 2000 Тобус сулуйбутунан
Туруйа кыыл курдук
Субан уолаттарын оруолдбуттаммыт,
Ханас өртүгэр
Абыс кыһыйбытынан
Кыталык кыыл курдук
Кындыа кыргыттарын арыалдбыттаммыт,
Көрө түстэххэ —
Айыы дьахтарын
Таллан саарык бастынга,
Күн кыһын
Көстөр үтүө дьүһүннээбэ,
Үрдүк үскэллээбэ,
2010 Үтүөкэннээх барахсан
Мүөттээбинэн мөлбөөрүччү көрөн,
Саахардаабынан сандаарыччы одуулаан,
Хадьы үктээн ханардаан,
Эрийэ үктээн мэтэрдээн,
Сөрүү үктээн дьүөдьэрдээн
Уун-утары киниэхэ
Ойуу-бичик үктээн,
Өрүкүнэйэн кэллэ да,
Этэн-тыынан эбилдытэн,
2020 Эгэлгэлээн барда.

- Көр, көр субу!
Туспа дойду тойоно
Туйабын сабатыттан
Чучугур чуобур аттаах
Дьоробоно сото
Тойон Дьөлүүт бухатыыр
Тустуур бэйэбэр туһаайбыт
Дорообобун тутууй дуу!
Туһааннаахай добоччугуом,
2030 Тохтоо, болбой эрэ,
Тускулаах тойукпун,
Этэр тылым эгэлгэтин
Үс хос эргиирдээх,
Ньыгыл таас оройгор
Таба далабайдаан сэнгээрий эрэ.
Хайа дойдуттан

2000 Девяти молодым,
Журавлям подобными
Юношами стройными окружённая,
С левой стороны
Восемью стройными,
Стерхам подобными
Девушками чистыми провожаемая,
Получше присмотреться —

Из женщин *айыы*

Отборная из отменных,
Из девушек земли солнечной
Прекрасная из красивых,
Сложения крупного

2010 Девушка великолепная,
Глазами медовыми глядя,
Очами сахарными взирая,

Бёдрами виляя,

Витиевато шагая,
Плетёно ступая,
Узоры выделявая
Прямо к нему подошла,
Напротив став
Возбуждённо говорить,

2020 Запальчиво сказывать стала.

— Смотри, смотри же вот!

Другого края *тойон*,
С самых копыт чубарого
Коня имеющий,
Длинноголенастый
Тойон Дёллю'т богатырь,
Тебе личное

Приветствие моё прими!

Дружок мой назначенный,

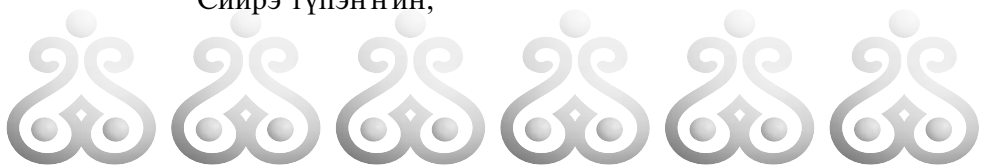
2030 Мой *тойук** заветный,
Смысл слов причудливый
Крепкой башкой своей
О трёх обручах
Послушай-внимай,
Верно оцени.

Из краёв каких,

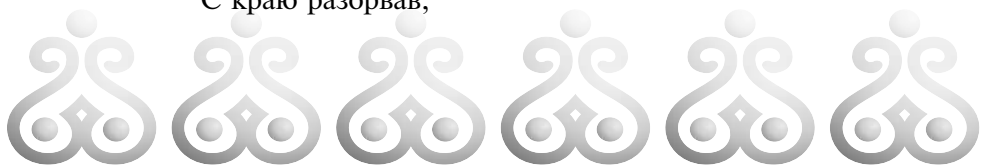
- Ханнык ааттаах
 Кыыс оѳо кылаан бэрдэ
 Туох суо-бараан соруктанан
 2040 Суолбар тоһуйдун?
 Ханнык халыг дьанҭа наадаланан
 Аартыкпар манаатыг,
 Албан аатыг кимий? — диэтэргин
 Араѳас манган халлаанга
 Айыллаан үөскээбит
 Дьэһэгэй Тойон аѳалаах,
 Сидириин Хотун ийэлээх,
 Уулаах былыт дугуйдаах,
 Ордук ойѳос
 2050 Уйуллаан Куо диэн мин буолабын!

- Одун хаантан онгорууланан
 Тобус хаттыгастаах
 Дьулуо манган халлаан
 Сул туос суругуттан,
 Абыс хаттыгастаах
 Араѳас манган халлаан
 Аранга туос аркыыматыгтан,
 Сэттэ хаттыгастаах
 2060 Сэндэлэс дьэллик халлаан
 Тигии туос испииһэгиттэн
 Билэн-көрөн билгэлээтэххэ,
 Истэ-билэн сэргэбэлээтэххэ —
 Эн биһиги эрдии-ойохтуу буолан
 Тэллэххэ тиэлийэ сытарга
 Тэннээхтэринэн кэскиллэммит эбиппит,
 Хоойго хонугулуу сытарга
 Холоонноохторунан онкулламмыт эбиппит!
 Ол иһин дьүрүс халлаан
 2070 Үрдүк билгэ дьүүллээхтэрэ
 Сөпкө сүбэлэстэхтэрэ,
 Киэн халлаан кичимэлээхтэрэ
 Кирдьыги кэпсээтэхтэрэ.
 Окко түспүт онгоруугун
 Ойо көтөнгүн,
 Сиргэ түспүт сэрэбиэйгин
 Сиирэ түһэнгин,

С именем каким
 Девушка блистательная,
 С какой целью важной
 2040 На пути меня поджидаешь,
 По какой надобности большой
 На дороге караулишь,
 Как твоё имя славное? — спросишь,
 На жёлто-белом небе
 Сотворённая-рождённая,
 С отцом *Дясэгэй Тойон*,
 С матерью *Сидириин Хотун*,
 В облаке дождевом живущая,
 Ребро лишнее имеющая
 2050 *Уйуллаан Куо* — это я!

 По назначению *Одун Хаана*
 Девятирусного
 Неба чисто-белого
 Из письма берестяного,
 Восьмирусного
 Неба жёлто-белого,
 Из архива берестяного,
 Семиярусного
 Бродячего неба просвечивающего
 2060 Из прошитого списка берестяного
 Если узнавать-примечать,
 Прислушиваться-присматриваться —
 Мужем и женою стать,
 На постели одной лежать
 Нам с тобой предначертано,
 Ночами в обнимку спать
 Нам с тобой предписано.
 Вот почему неба звучного
 Высокие судьи-предсказатели
 2070 Правильно посоветовали,
 Неба хозяева заботливые
 Правду нам поведали.
 Участь на траву упавшую
 Посредине порвав,
 Жребий на землю выпавший
 С краю разорвав,

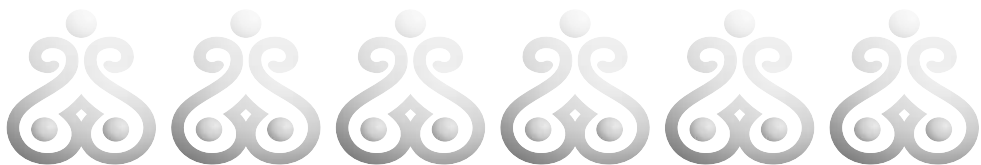

Анала-минэлэ суох
 Атын дьахтары
 Ойох ылаары
 2080 Доржоон суолу тобулбут
 Сураххын истэннэр,
 Суо-бараан соругунан
 Суолгар тоһуйтардылар.

Айбы обото ат барахсан
 Таныытын тыаһа
 Хаппыт таратаайка-ороппууска
 Хатан тыаһын курдук
 Өрө тарчыгыныы-тарчыгыныы,
 Аһары түһэн,
 2090 Антах халыһыйан истэбинэ,
 Итиччэни истибит
 Тойон иччитэ
 Туора тардан тулахаччытта,
 Хаанньары тардан
 Холоруктатан таһаарда.

Тобус оруолдьут уолаттар
 Супту сойуодуһан кэлэннэр
 Уһа уостуганыттан бобо туттулар.
 Абыс арыалдьыт кыргыттар
 2100 Халарыктаһан кэлэннэр
 Ханас амабааччытыттан
 Хаанньары тартылар:
 — Орто туруу дойдуга
 Тобуорутан түһэрэннэр
 Суолугар тоһуйангын
 Туһааннаах тойон эргин тохтотон,
 Олоххут тускулун оһостун! — диэтилэр.

— Дьэ, туһааннаах доборум,
 Мин эрэйдээх тугу этиэм баарай?!
 2110 Көһсүн күнү бүөлүү
 Көһпөйбүтүн иннигэр
 Көрөр хараххын быһа симэнгин
 Көрүөһхүн көрбөтөһхүн!

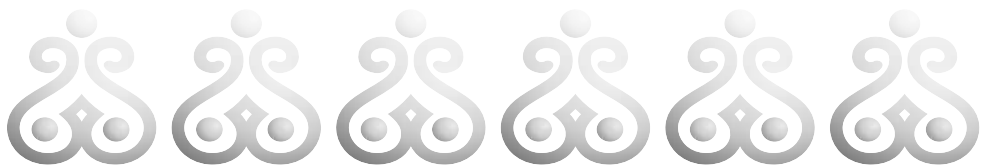

Тебе не назначенной,
 На женщине другой
 Жениться задумав,
 2080 В дорогу долгую ты пустился,
 Весть такую услышав,
 Меня с целью важной
 На дорогу твою направили.

Милый конь — дитя *Айыы*,
 Ноздрями фыркая
 Как таратайка засохшая,
 Звук скрипучий
 Бесперывно издавая,
 2090 Дальше было пролетал,
 Напрямик путь держал.
 Но *тойон*-хозяин его,
 Весть такую услышав,
 За поводья потянул,
 Рукою крепкой
 Коня с дороги свернул.

Девять парней-прислужников
 Вмиг прискакав,
 Удила справа сдержали,
 Восемь девиц-прислужниц
 2100 Тотчас прибежав,
 Удила слева удержали,
 В сторону увели:
 — В мир этот срединный
 Тебя боги сами послали,
 Указали, где в пути встретить
 Суженого, его остановить,
 Вместе жизнь заложить! — сказали.

— Ну, суженый мой родной,
 Что мне, бедной, ещё сказать?!
 2110 Хотя спина так широка,
 Что солнце заслоняет,
 Ты глаза свои закрыл,
 Очевидного не видел!

Саннын халлааны сабарды
 Дабдайбытын иннигэр
 Истэр чуор кулгааххын
 Түүнэн саба бүөлэтэн
 Истиэххин истибэтэххин!

- 2120 Албан ааккын алдытаары,
 Дьонун солобун сууйаары,
 Күөт ыт күлүүтүгэр ыытаары,
 Эриэн ыт элэгэр киллэрээри,
 Адьарай бийһин таптаабыт,
 Биллибэт бэрдин билсибит,
 Киһи кэскилин кэспит,
 Олох тускулун оймообут
 Кубулбат куймуур дьахтарга
 Курдары таттарангын,
 Айаннаан адабыйан истэбин
 2130 Абаккатын эриэхсит!

Туһааннаах доборгуттан
 Туора хаамтаххына
 Олорор олохпут огдолуйуо,
 Киэр хайыстаххына
 Кэскилбит кэлтэрийиэ!

- 2140 Тойон Дьөллүүт,
 Тохтоо, болбой эрэ,
 Айан кийитэ
 Ааспытын буолуо —
 Амтаннаах аста аһаа,
 Суол кийитэ
 Субараабытын буолуо —
 Субай утах миэхэ баар.
 Сырыы кийитэ
 Сылайбытын буолуо —
 Сытан сынньанаргар
 Сымнаҕас орон,
 Сылаас хоой миэхэ баар.

- 2150 Дьолгуттан тумнума,
 Туһааннаах доборум! — диэн,
 Туойан бүтэрин кытта
 Айыы обото ата барахсаны
 Таннары халарыктатан аҕалан

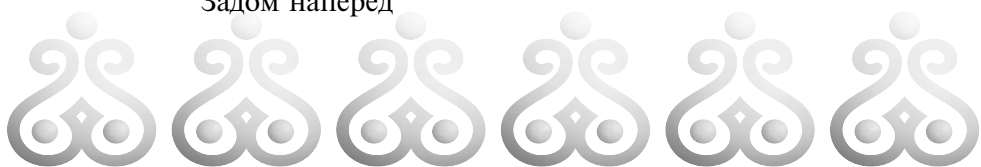
Хотя плечи так широки,
 Что небо прикрывают,
 Уши чуткие свои
 Волосами так заложил,
 Что явного не услышал!

- 2120 Чтоб имя славное опозорить,
 Чин важный замарать,
 Чтоб псы пёстрые насмехались,
 Кобеля пегие зубоскалили,
 С миром нижним связавшейся,
 С нечистым слюбившейся,
 Честь человека нарушившей,
 Устои жизни разрушившей,
 К лживой женщине коварной
 Так сильно привязавшись,
 С видом важным едешь,
 2130 Как же обидно, досадно!

 Если от суженой
 В сторону отойдёшь,
 Жизнь наша разладится,
 От подруги отвернёшься,
 Будущее ушербным будет!

Тойон Дёлю'т,

- Постой-внемли,
 Путник с дороги,
 Небось, проголодался,
 2140 Еды вкусной попробуй;
 Человека в пути
 Жажда, верно, замучила,
 Напиток у меня свежий;
 Странник уставший
 Малость, видать, притомился,
 Полежи, отдохни,
 Постель мягкую постелю,
 Телом тёплым отопрею,
 Счастье своё не обойди,
 2150 Дружочек сужённый! — сказала.
 Только *тойук* закончила,
 Коня верного — дитя Айыы
 Задом наперёд

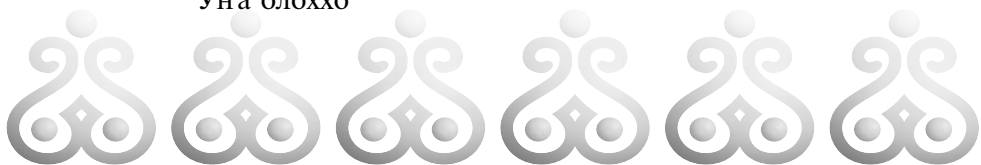
Матаар ойуу баттааһыннаах
 Бабыгырыы олорор бар кыыллаах
 Бастын байбары манган сэргэлэригэр
 Баайан кэбистилэр.

- Тойон Дьөлүүт бухатыыры
 Соххор өттүнэн
 2160 Сулбу тардан түһэрдилэр да
 Тобус оруолдьут уол
 Уна өттүгэр ойуоккалаһан,
 Абыс арыалдьыт кыыс
 Хангас өттүгэр батысыһан,
 Аан диэки ааһа хаамтылар.

- Онуоха Тойон Дьөлүүт көрбүтэ —
 Сэргэ төрдүттэн
 Ураһа айабар дылы
 Сэттэ салаалаах
 2170 Солко нуолур оту
 Долгуччу тэлгэспиттэр эбит.
 Хара хоруонка хадьяаһыннаах,
 Үрүн хоруонка үүйээһиннээх,
 Кыһыл обуруо кытыылаах,
 Даладыйбыт далла ураһа
 Сарыы ньяарсын аанын
 Арыһа баттаан киирбитэ,

- Аан анныттан
 Бастын олоххо диэри
 2180 Бөртөлөөх бөрө тириитин
 Бөрүү тарданнар
 Үктэл уурбуттар эбит.
 Бастын олох үрдүнэн
 Күннээх хара саһыл тириитин
 Кэккэлэччи таппыттар,
 Хардан эһэ тириитинэн
 Хардары ууран хадьяаһыннаабыттар эбит.

- Ортоку олоххо
 Уоттаах кыһыл саһыл тириитин
 2190 Уһаты тутан уурбуттар,
 Уна олоххо

К столбу-*сэргэ* почтенному
 С узором-*матаар* вдавленным,
 С чучелом-орлом бабахаящим
 Его привязали.

- 2160 *Тойон Дёллют* богатыря
 С тыльной стороны
 Быстро с седла стянув,
 Девять парней-прислужников
 Справа окружая,
 Восемь девиц-прислужниц
 Слева сопровождая,
 К дверям провели.

- 2170 Тогда *Тойон Дёллют* увидел —
 От основания коновязи
 До входа в *урасу*
 Семилиственной
 Травую шёлковой
 Дорога была устлана.
 Бисером чёрным прошитый,
 Бисером белым сшитый,
 Бисером красным окаймлённый
 Занавес из замши нежной
Урасы-далла
Тойон Дёллют раздвинул,

- 2180 С самого порога
 До сиденья-*олох* почётного
 Шкуру волчью постелили,
 С полосками чёрными
 На лапах передних
 На месте почтенном сверху
 Шкуру лисы-сиводушки
 Рядами развесили,
 Шкуру медведя матёрого
 Напротив положили, оказывается.

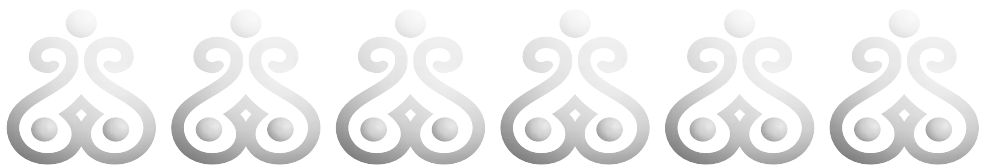
- 2190 Среднее сиденье-*олох*
 Лисы-огнёвки
 Шкурой вдоль накрыли,
 На правое сиденье-*олох*

Улаан убаһа тириитинэн
 Олбох олохтообуттар.
 Кэнники олоххо
 Кириэстээх кэрэмэс саһылынан
 Киэргэтэн кэбиспиттэр,
 Тиистээх-тынгырахтаах
 Бэдэр кыыл тириитин
 Бэрийэ тардан кэбиспиттэр эбит.

- 2200 Үстүү атахтаах
 Сандалы манган остуолу
 Төгүрүччү тардыталаан
 Күн дьонун күндү астарын,
 Айыы дьонун
 Амтаннаах маанылаахтарын
 Ааба тарда охсубуттар.
 Чороон айабы чоубушпуттар,
 Кэриэн ымыйаны* кэккэлэппиттэр,
 Матаачах иһити бааралаабыттар,
 2210 Саамал кымыс садырыннаах,
 Арабас арыы далбардаах,
 Сөн сүөгэй сүдүрүүннээх,
 Төгүрүк түөлбэ остуолу
 Төлкөлүү охсон кэбиспиттэр эбит.

- Тойон Дьөллүүтү
 Тойон киһи быһыытынан
 Туспа айах тутаары
 Бастын олоххо илдьэн
 Олордоллорун ажай кытта,
 2220 Этэн баран эбирийиэх,
 Көрөн баран чыпчылыйыах иннинэ
 Эмискэ үлүгэр
 Икки кулгаабын тыаһа
 Арылыас кус кынатын тыаһын курдук
 Өрө кыһыра түстэ да,
 Түгнэри-таннары халарыктаан
 Үрүт өртө үмүрүк,
 Алын өртө нэлбиһэх
 Хара күнкүс дыабын аартыгынан

Жеребёнка чалого
 Шкуру постелили,
 Дальнее сиденье-олох
 Лисицы-сиводушки с крестом
 Шкурой украсили,
 С зубами-когтями
 Шкуру рыси
 Сверху накинули, оказывается.

- 2200 На трёх ножках
 Белые столы-сандалы
 Вокруг расставили,
 Племян *айыы* блюда дорогие,
 Жителей страны солнца
 Лучшие яства вкусные
 Всё на них поставили,
 Кубки-чороон аях там собрали,
 Чаши-кэриэн *ымыйа* рядами выставили,
 Чаши-матааччах парами поставили,
 2210 С кумысом свежим,
 С маслом жёлтым,
 Со сметаной густой
 Круглый стол-тёлбэ
 Быстро накрыли, оказывается.

- Тойон Дёллю'т* богатыря
 Как *тойона* первым угостить,
 Блюдом первым потчевать,
 К месту почётному подвели.
 Как только усадили,
 2220 Дух перевести не успели,
 Глазом моргнуть не сумели,
 Вдруг у богатыря в ушах
 Подобно шуму крыльев
 Утки-гоголь засвистело,
 Всё вмиг завертелось,
 Под ногами перевернулось,
 Кверху узкий,
 Книзу широкий
 В чёрный проход смердящий

2230 Лүнкүр-ланкыр, бас-атах
Аллараа диэки супту курулаан,
Дьөлө дьуобуран түһэн хаалла.

Ити кэнниттэн
Эргийэ баттаан көрдөххө —
Обуруо тиһик ойуулаах
Ураһа суох буолбут эбит.
Толоон тумулулар
Алта байах салаалаах
Кэниэрдээх кэрэх тиитигэр,
2240 Ат сылгыны умсары тардан
Бобо баайбыттара,

Сэттэ түүннээх күнү мэлдьи
Туйабынан табыһан,
Тобугунан сүргэйэн,
Ингэри тардан
Туһааннаах тулаһатыгар
Тус арбаа диэки
Тобугун-дьылбэгин дьуккуруттаран,
Көмөгөйүн түөһүн дьөлөрүттэрэн,
2250 Суон саала субуктуйан,
Итиллибит ийэ алааһын
Илин энээригэр
Иччитин илэ-бааччы сүтэрэн,
Ингэрсийэ-ингэрсийэ
Иэгэлдьийэ эриэкээн иһэр эбит.

Дьырыбына Дьырылыатта барахсан
Толоон иһигэр
Добуйа хааман иһэн
Көрө түспүтэ —
2260 Алта адаар салаалаах
Чаллах тиити
Таһнары соспут
Туһааннаах убайын
Тойон Дьөлүүт бухатыыр
Аналлаах ат көлөтө,
Харт-тамана хайдан,
Түөрт сүллүгэс
Мүһэтэ мүккүллүбүт эбит.

2230 Мира нижнего-*дябын*
Он вниз головой полетел
И в бездну провалился.

После этого
Придя в себя, оглянулся —
Бисером расшитой урасы
Рядом не оказалось.
На выступе поляны
С шестью стволами толстыми
К жертвенному дереву-*кэрэх*
2240 Жеребца мордой в землю
Туго-крепко привязали.

Целых семь дней и ночей
Поле твёрдое копытами бил,
Землю коленями раскидывал,
Столб-*кэрэх* расшатав,
Со стойки своей
На западной стороне
Ноги-колени в ушибах,
Шея-грудь в ранах-ссадинах,
2250 Жир толстый на шее растеряв,
К *алаасам* родимым
На восток направился,
Хозяина своего потеряв,
Со ржанием тихим
В места родные поплёлся.

Джырыбына Джырылыатта милая
По поляне широкой
Походкой плавной прохаживаясь,
Вдруг увидела —
2260 С шестью ветвями широкими
Дерево-*чаллах* толстое
Волочащего,
Родного брата своего
Тойон Дёллюют богатыря
Коня — дитя *Айыы* —
Шкура вся разодрана,
Четыре столба-конечности
Еле передвигаются.

Өрүү тимир көнтөхүн
 2270 Өхүлэ тардан
 Сиэтэн тэмтэгэлдытэн ажалан
 Сибиэ дьэргэл күрүөтүгэр хаайан,
 Абыс салаалаах
 Ача күөх оту
 Ангар кырыытыттан
 Анаарыччы тардан кэбистэ.

Саныыр санаата сайгыйда,
 Өйдүүр өйө өрүкүйдэ.
 Турар сириттэн
 2280 Тоҕустуу саһаан сири
 Тоҕута буурдаталаан кэлэн,
 Тусаһатын ортотугар
 Дьобойон биирдэ үктэннэ,
 Көлөһүnnээх ат
 Көбө-саба сиэлэн киирэр
 Күндэлэс манган күүлэтигэр
 Абыс уолан киһи
 Абыс күн устата
 Аччарыһан аһар
 2290 Аарыктаах лип-хаан халбанын
 Арыһа баттаата.

Айыылаах атыллаабатах,
 Буруйдаах боҕуйбатах
 Уолах тиит боруогун
 Үрдүнэн Үргүлдү ойон,
 Уолугун үүтүнэн
 Уһууту тынанан,
 Дьиэтин иһигэр биирдэ
 Лиигир гына тура түстэ.

2300 Онуоха дьиэлэрин эркиннэрэ
 Имэ-хомо суох эттэххэ
 Дьигиһийбэхтээн ылла,
 Баһаналара бачыгыраамахтаата,
 Өһүөлэрэ өбүллэннээтэ,
 Муосталара хотолдьуйда.

Оҕонньордоох эмээхсингэ

2270 Поводья кручёные-ёрюю развязала,
 Коня за повод схватила,
 К загону просторному
 С закутами привела,
 Восьмилиственную
 Траву-осока зелёную
 Много натаскала,
 Вволю расстелила.

2280 Что случилось поняв,
 Что стряслось рассудив,
 От места оттолкнувшись,
 Саженой в девять
 Прыжками крупными-буур
 В самой середине двора-тусаһа
 Враз оказалась.

2290 В сени, что конь в поту
 Рысью крупной влетает,
 Такие широкие-светлые,
 Дверь, что восемь молодцов
 Через восемь дней
 С трудом преодолевают,
 Такую тяжёлую с побрякушками
 Быстро распахнув,
 Порог, что виновный не осмелится,
 Грешный не отважится,
 Из лесин толстых
 С ходу перепрыгнув,
 Из глубины души
 Возбуждённо дыша,
 В доме родном
 С шумом-грохотом очутилась.

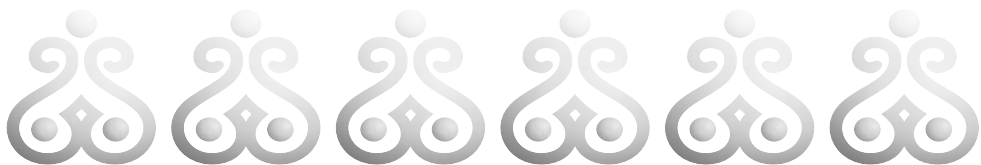
2300 Сказать не лукавя,
 Тут стены дома
 Вдруг задрожали,
 Столбы закачались,
 Матицы затрещали,
 Половицы ходуном пошли.

У старика со старушкой

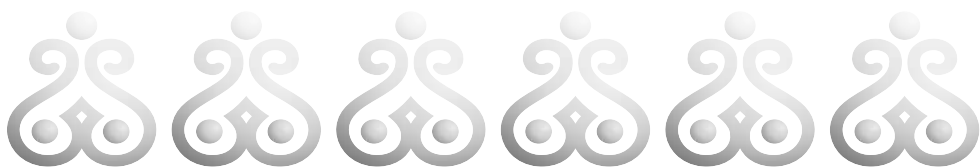
- 2310 Үллэр үйэлэрин,
 Саллар саастарын тухары
 Маннык бэйэкээннээх
 Уорааннаах уллунгахтаах,
 Ньиргиэрдээх тингилэхтээх
 Ыалдыт даҕаны сылдыбатах,
 Хонохо даҕаны хоммотох
 Дьонноро ыгылы ыксаатылар.
 Онтон уолуйа соһуйаннар,
 Омургутуйа дьулайаннар,
 Өрү-һары көрө түспүттэрэ,
 Бэйэлээтэр бэйэлэрин кыыстара
 Дьырыбына Дьырылыатта
 2320 Кыыс бухатыыр барахсан
 Тобус тулук баһын
 Туура баттаан бырахпыт иһин
 Тохтоппот дьулуо манган
 Тулаһатын доргутан,
 Дьиэтигэр киирэн
 Дьондохуйан турар эбит.

- Кыыс ийэлээх аҕатын диэки
 Үс өрөгөстөөбүнэн
 Үөргү-сүөргү көрөн,
 2330 Сардангалаабынан сандаарыччы кыһан,
 Өрөөбүт уһун өһүлэн,
 Хоммут уһун хоннорон,
 Көмүс хобо күөмэйин көнкөтөн,
 Алтан чуораан айабын аһан,
 Кәрдиис көмүс тангалайыттан эбэһэлээн,
 Тымтык көмүс тылынан дьырылатан,
 Сыйыы көмүс тииһин быһыһанан
 Саманнык кэпсэллээх буолла.

- Көр бу! Көр бу!
 2340 Айбыт аар тойон аҕакам!
 Ииппит күбэй хотун ийэкэм!
 Бар дьонум барыгыт!
 Этэр тылым эгэлгэтин
 Истэ сэргэлээн!

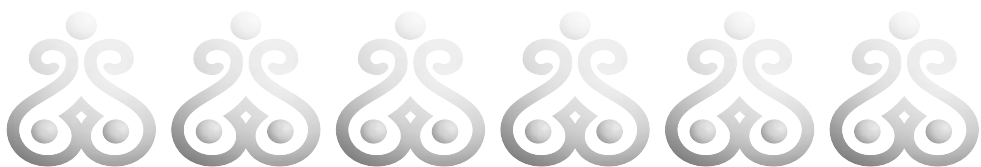

- Во весь век длинный,
 Во всю их жизнь долгую
 Человек такой —
 2310 С поступью тяжёлой,
 С шагами громкими
 Ни гость не гостил,
 Ни путник не ночевал,
 Старички оторопели,
 Очень сильно испугались.
 Исподволь приглядевшись,
 Немножко вздохнули,
 Дочь свою узнали.
Джырыбына Джырылыатта
 2320 Милая девушка богатырь,
 В счастливое, гладкое
 Надворье такое огромное,
 Что кинув, девяти пуночек
 Головы отрубленные,
 Не остановить стремления,
 Так шумно зашла, оказывается.
 Девушка на отца с матерью
 Глазами трёхлучистыми
 Вверх-вниз глядя,
 2330 Словно зарево сияя,
 После молчания долгого
 Уста сжатые разомкнула,
 Губы уснувшие пробудила,
 Горгань златозвучная задвигалась,
 Уста меднозвучные раскрылись,
 Слова дорогие посыпались,
 Сквозь зубы золотые-сыыйыы*
 Такой вот рассказ повела.
 — *Кёр бу! Кёр бу!* Смотрите!
 2340 Сотворивший *Тойон*-отец мой!
 Воспитавшая *Хотун*-мать моя!
 Весь народ мой!
 Смысл слов моих
 Слушайте-внимайте!

- Бүгүнгүлүүр өһөгөйдөөх
 Үкэй манган күнгэ
 Тойон убайыкам
 Туһааннаах сонобоһо,
 Аналлаах ата,
 2350 Миинэр мингэтэ
 Хатан унуоҕа хардастан,
 Халын тириитэ хайдан кэлбит.
 Тойон убайбын
 Туора улуус торботторо
 Чокуйан умсардылар быһыылаах,
 Өлөрөн өһөгөйдөөтүлэр быһыылаах.
 Дьэ, ол иһин кини
 Ир суолун ирдээн
 Ириэнэбэр тийэн инниэм,
 2360 Тор суолун тордоон
 Тонугар тийэн чугуйуом!
 Айыы оҕото аппын,
 Тутгар сэппин,
 Таннар тангаспын
 Анаан-минээн
 Абыс уон киһи
 Алгыһын алҕаангыт,
 Тобус уон киһи
 Дьолун тускулаангыт,
 2370 Сүүс киһи
 Сүбэтин сүбэлээннит,
 Түһэн биэрбэт төлкөлөөннүт,
 Охтон биэрбэт онҕуулаангыт,
 Алҕаан-силээн
 Аан дойдубуттан,
 Алаһа дьиэбиттэн
 Атааран көрүөххүтүн
 Ала-чахчы көрдөһөн
 Үс дьүһүлгэн күлүккүтүгэр
 2380 Үнгэн-сүктэн эрэбин! — диэтэ.

Оҕолорун туһунан
 Онукайы истэн бараннар
 Оҕонньордоох эмээхсин

- В сегодняшний
 Белый день светлый
 Брату-*тойону* моему
 Жеребец небом посланный,
 Конь предназначенный,
 2350 Спутник его верный вернулся,
 Кость его калёная повреждена,
 Кожа его толстая порвана.
 Брата моего старшего
 Из чужих улусов хищники
 Загубили, кажется,
 Злорадствуя, видать, убили.
 Вот потому решила я
 По следам его тёплым ступая,
 2360 Дойду до него живого,
 Следы его остывшие разыскивая,
 Найду его мёртвого!
 Коня моего — дитя *Айыы*
 Ко мне приведите,
 Орудия-снаряжения,
 Одеяния-доспехи
 Восьмидесяти человек
Агысом благословив,
 Девяноста человек
 Счастья пожелав,
 2370 Ста человек
 Советы высказав, принесите,
 Судьбы счастливой пожелайте,
 Доли бессмертной посулите.
 С такими словами
 Из дома родимого,
 С *алааса* родного,
 Чтоб проводили меня,
 С просьбой такую,
 К трём теням вашим
 2380 С поклоном пришла! — сказала.

О сыне своём
 Когда такое услышали,
 У старика со старухой

Икки иэдэстэринэн
Харахтарын чопчу уута
Уруускай чөмчүүк курдук
Мөл-мөл таммалыы олордо.

Арылы Тойон оѳонньор
Оллоонноон олорон эрэ,
2390 Кыыһыгар туһаайан
Аѳатын алгыһын,
Ийэтин баѳатын
Этэн киирэн барда.

— Муой! Муой!
Күндү көмүс күөрэгэйбит
Күммүт-ыйбыт буолбут
Араѳас манан халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
2400 Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манан аттаах
Дьырыбына Дьырылыатта бүөбэйбит,
Эбэһэлээх этэр тылбын,
Албаннаах атаарар алгыспын
Сүрэххэр-быаргар сүүдүтэн,
Эккэр-хаангар ингэрэн
Икки тэргэн ый саѳа
Кэрэ чуор кулгааххынан
Истэ сэргэбэлээ эрэ!

Эн төрүүргүн кытта
2410 Дьылѳа хаан ыйыытынан,
Үрдүк дьүүл этиитинэн
Уус-хаан төрүттэрэ
Кытах Бахсы уустарыгар
Улахан соболонно,
Барѳа манһаѳа
Суолга соргулаах,
Айанна аналлаах,
Кыргыһыга кэтэр
2420 Таннар танаскын,
Тутгар сэпкиң-сэбиргэлгин
Ситэри онгоронно
Сэтгис ампаар иһигэр
Көмүс сардаанаѳа ыйаммыта.

По щекам обеим
 Слезы из глаз
 Как жемчужины русские
 «*Кап-кап*» покатались.

2390 *Арылы Тойон* старик,
 Ногу на ногу закинув,
 К дочери своей обратясь,
 Отца благословение,
 Матери пожелание
 Говорить начал.

— *Муой! Муой!*

2400 Дорогая пташечка наша,
 Наше солнышко с луной,
 С жёлто-белого неба
 Наяву спущенным,
 Словами говорящим
 С молочно-белым конём
Джырыбына Джырылыатта голубка,

Слова мои знаменательные,
 Славный *алгыс* напутственный
 Сердцем-умом внимай,
 Душой-телом принимай,
 Как две луны полные
 Прекрасными ушами чуткими
 Выслушай-поинтересуйся!

2410 Как только ты родилась,
 По указанию *Джылга Хаана*,
 По велению высших судей,
 Родоначальники *Уус Хаана*
 Кузнецам *Кытах Бахсы*
 За вознаграждение крупное,
 За награду высокую,
 На счастье в пути,
 На удачу в дороге
 В схватке-сражении
 Тебе заказали

2420 Одеяние-снаряжение,
 Полностью приготовили,
 В седьмом амбаре
 На *сардаане* золотой повесили.

- Тобус субан
 Туруйа уолу оруолдбуттан,
 Сэттэ кындые манган
 Кыталык кыргыттары арыалдыттатан
 Алааһын иһинэн
 2430 Ааллаһа айаннаан тийэнгин,
 Абыс салаалаах
 Аал Кудук мас аттыгар
 Аал уоту аһатан-сиэтэн,
 Албаан-силээн арчылаан,
 Аалыастаан барангын,
 Арыы ньалабай дыбатын
 «Топ, топ» тонсуйа-тонсуйабын,
 Тонобостоох бэйэн долгуйан,
 Сүһүөхтээх бэйэн сүгүрүйэн,
 2440 Хоолдуктаах бэйэн хонкуйан,
 Албаан сүгүрүйэн көр! — диэн.

- Абата ыллаан бүтэрин кытта,
 Иһиттим-истибэтим диэбит курдук,
 Дьырыбына Дьырылыатта кыыс бухатыыр
 Турар сиригэр
 Тулахачыйа түстэ да,
 Күндэлэс манган күүлэтин
 Үргүлдү үктээн,
 Тобус тулук баһын
 2450 Туура баттаан бырахпыт иһин
 Тохтоппот дылуу манган
 Тусаһатын ортоугар
 Сожотохто үктэннэ да,
 Абыс арбара ампаардарын
 Айабар тийэ оҕуста.

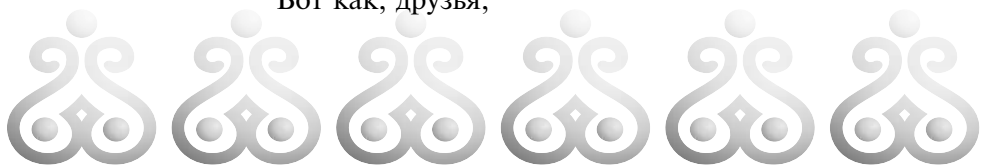
- Суомах тимир күлүүстэрин,
 Долобоһун болгуо олуурдарын
 Туос тордуйа курдук
 Тостурута тардан,
 Сэтгис ампаарга
 2460 Сэгэлдьийэн киирэн
 Эргим-ургум көрбүтэ —
 Дьэ дуо, доботтоор,

- В сопровождении девяти стройных
 Словно журавли парней молодых,
 В окружении семи белых
 Как лебеди девушек нежных,
 Спокойно-важно пройдясь,
 Из *алааса* своего выехав,
 2430 Возле дерева *Аал Кудук*
 С восемью ветвями
 Огонь священный разложив,
 С благословением «*алыас*»
 Его угостив-покормив,
 В трещину смолистую
 «*Тук-тук*» постукивая,
 В суставах наклоняясь,
 В позвонках сгибаясь,
 2440 Голову свою склоняя,
 Проси-заклинай! — сказал.

- Как отец пение закончил,
 Слова его слыша-не слыша,
Джырыбына Джырылыатта богатырь
 Будто только этого ждала,
 На месте закрутилась,
 Сияющие сени белые
 С разбегу перескочила,
 Посреди счастливого, гладкого
 Надворья такого огромного,
 2450 Что кинув, девяти пуночек
 Головы отрубленные,
 Не остановить стремления,
 Восьми один за другим амбаров
 У дверей очутилась.

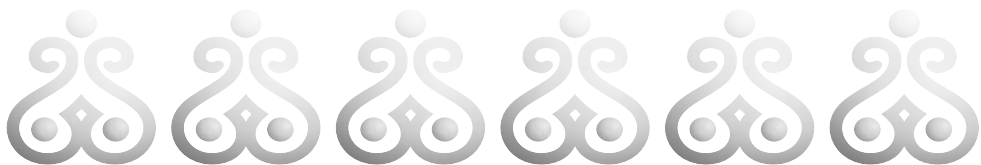
- Из тяжёлого металла ключи,
 Из железных болванок задвижки
 Словно сосуды берестяные
 Ломая, срывая,
 Походкою лёгкой подошла
 2460 К амбару седьмому
 И оглядевшись, увидела:
 Вот как, друзья,

Бухатыр кыыс оҗо
 Таннар тангаһа,
 Туттар сэбэ-сэбиргэлэ
 Кырыы-кырыытынан кыстанан,
 Көмүс сардаанаҗа
 Көстө ууруллан тураллар эбит.

- Ону көрөн
 2470 Кылын уоҗа киирбит
 Кыыс оҗо кылааннааҗа
 Биллэ-көстө мичилийдэ,
 Үөрэн-көтө үлүһүйдэ,
 Дьиэҗэ-уокка кэтэр
 Саһыл-саарба тангаһын
 Баһыттан атаҗар дылы
 Биирдэ ньылбы тутан кэбистэ,
 Көмүс сардаанаттан
 Күн уотугар
 2480 Күлүмүрдүү умайар,
 Күүгүнүү оонһуур,
 Көмүс куйах тангастарын
 Көнү көтөҗөн ылла.

- Сэттэ тиһилик көмүс бииллээх,
 Тоҗус сомоҗо көмүс оноолордоох,
 Чопчу көмүс дьогдьуурдардаах,
 Дуул балык хатырыгын курдук
 Тулларыттаҗас дуулаҗалаах*
 Толбоннууар дуолан тангаһын,
 2490 Кыргыһыыга кэтэр
 Кыыгыныы тыаһыыр
 Кылаан тыйыс куйаҗын
 Кэтэн күүгүнэтэн кэбистэ.
 Тоҗус буур тайах
 Уорҗатын түнэтинэн
 Чулуулаан оноһуллубут,
 Кустук өнө оонһуур
 Күлүмүрдэс курунан
 Кумуйа тардынан кэбистэ.
 2500 Түстээх от курдук

Девушки-богатыря,
 Одежня разные,
 Снаряжения готовые
 Рядами тесными
 На *сардаанах* золотых,
 На полках разложены, оказывается.

- Увидев это,
 2470 Сильно разгневанная,
 Девушка остистая
 Разом повеселела,
 Заулыбалась-засмеялась,
 Одежду домашнюю,
 Лисью-соболиную
 С головы до ног
 Разом сбросила.
 В лучах солнца
 2480 Огнями горящие,
 Золотом сияющие,
 Шелками шумящие,
 Доспехи богатырские
 Всё с *сардааны* сняла.

- С семью на талии ремешками,
 С девятью на спине вставками-*оноо*,
 С золотыми на рукавах сборками,
 Словно из чешуи рыб крупных
 Одежду огнём сверкающую
 На себя надела,
 2490 Кольчугу новую,
 Для сражений изготовленную,
 Звоном звенящую
 Немедля натянула.
 Девяти лосей-самцов
 Из ровдуги лучшей
 Огузка отборного,
 Цветом радуги играющим
 Ремнём блестящим
 Туго затянулась,
 2500 Как стога сложенные

Томтогор түөһүгэр
 Кылбан күһэнэ куйабы
 Күөйэ тутан кэбистэ,
 Иилэбэс көмүс иэмэбин
 Икки тэргэн кулгаабар
 Илибирэччи иилэн кэбистэ.

2510 Тардыы көмүс тангалайдардаах,
 Эрийии көмүс эрэдэһиннэрдээх,
 Чопчу көмүс чампарыктардаах,
 Кутуу көмүс куорсуннардаах,
 Күлүмүрдүүр көмүс бэргэһэтин
 Көбү-сабы кэтэн кэбистэ,
 Бөртөлөөх бөрө тириитэ бүүрүктээх
 Өрүү көмүс үтүлүгүн
 Үлүһүччү-халыһыччы анһынна.

2520 Ити кэнниттэн
 Кимээн-имээн дойду
 Киилэ кииллээх,
 Хамаан-имээн дойду
 Хатына хатыннаах,
 Томоон-имээн дойду
 Туоһа туостаах,
 Өлүү дырибинэй балыгын
 Сииһин үөһэ ингэрчэлээх,
 Хаһыылаах хахай кыыл
 Таманын иниирэ тардыылаах,
 Улуу үрэх тоһойдуу
 Түһэ сытарын курдук
 Муос дырибинэй ох саатын
 2530 Сулбу таһыйан ылла.
 Туһаайыллыбыт тускуну куоттарбат
 Түүлээх түркүн оноһосторун,
 Кубулбаттаах бииһин
 Куоттарбакка күһуйар
 Куорсуннаах курабааччы охторун
 Холбуу тута-тута,
 Көмүс курбуу куругар
 Күөйэ-хаайа тутан кэбистэ.
 Солбонноох бииһин суһарарга

На груди высокие
 На солнце сверкающую
 Кольчугу прикрепил,
 К ушам как луна полная
 На кольцах висят
 Серьги золотые продела.

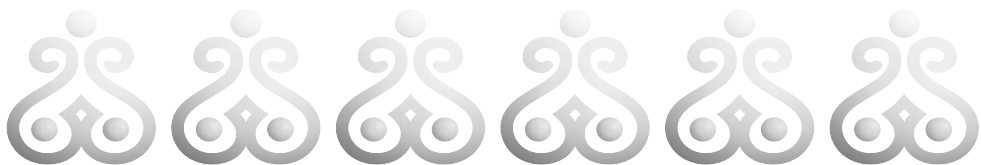
Украшенную золотом-*тарды*,
 Серебром-*эрийи*,
 С дужкой из золота-*чопчу*,
 2510 С перьями из золота-*кутуу*
 Сияющую шапку золотую
 С радостью на голову надела,
 С оторочкой из шкуры волчьей
 Рукавицы из золота-*ёрюю*
 Второпях на руки натянула.

После этого
 Лук свой из крепи древесной
 С местности *Кимээн-имээн*,
 Из поленьев березовых
 2520 С местности *Хамаан-имээн*,
 Из бересты лучшей
 С местности *Томоон-имээн*,
 С обмоткой сухожильной
 Из аорты рыбы смертной,
 Сухожилиями скреплённый
 Грозного льва рычащего,
 Словно речка великая
 Изгибаясь течёт,
 С тетивой из бивня толстого
 2530 Из ножен выхватила.

Точно попадающие
 Стрелы-*тюркюн* с пером,
 Из рода хитрых-лукавых
 Никого не упускающие
 Стрелы-*курагаччы* с пером —
 Все вместе,
 За пояс свой золотой
 Торопливо сложила.
 Чтоб истребить ненасытных,

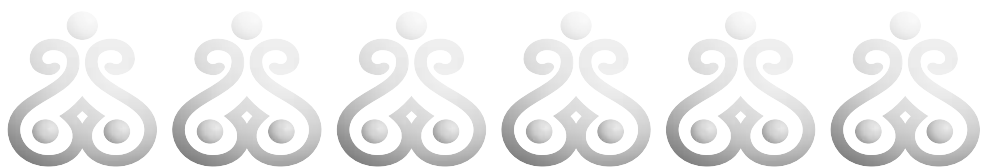

- 2540 Тобус уон тобус бууттаах
 Солотуу көмүс собооччутун
 Курбунахтаах унга өттүгэр
 «Топ» курдук тутан кэбистэ.
 Сандаарар дьилэй кыыннаах
 Сыалаах эти көрдөбүнэ
 Сылбырба үлүгэрдик
 Сылыбырайан тахсан
 Сандалы манган остуолга
 Кынкыр-кынкыр,
- 2550 Кылбан-кылбан экирии турар
 Сытыы кылыс быһабын
 Харбаан ылан,
 Ханас өттүгэр
 «Тап» курдук ылан
 Баанан кэбистэ,
 Күнү-ыйы бүөлүөх курдук
 Күтүр улахан көхсүгэр
 Толбонноох көмүс күһэнэ куйабын
 Көхсүн харабар күйөн
- 2560 Кэтэн «дьип» гыннаран кэбистэ,
 Таһыр көмүстэн
 Дьапталлан оҥоһуллубут
 Сарын куйабынан ситэриннэ,
 Толуу көмүстэн
 Чулуулаан оҥоһуллубут
 Тобук куйабынан дугунна,
 Хатан тимиртэн
 Дьапталлан оҥоһуллубут
 Харытын куйабынан ханатынна.
- 2570 Кыыс оҥо кыламаннаах хааһа
 Күннүктээх сиртэн
 Кырталдьыйан көстөр
 Кыргызһыга туттар
 Сытыы кылбар кылааннаах,
 Уолан киһи
 Уон күннүктээх сиртэн
 Уостаах тийһэ ортолдьуйан көстөр,
 Охсуһууга туттар

- 2540 В девяносто девять пудов
Колотушку золочёную
На пояснице с правой стороны
Ловко «*топ*» прицепила.
 В ножнах плотных
С острым лезвием блестящим,
Мясо жирное увидев,
Ловко выскакывая,
На белом столе-сандалы
«*Кынкыр-кынкыр*» позванивая,
2550 «*Кылбан-кылбан*» поблескивая,
Радостно прыгающий
Нож-клинок острый
Проворно выхватив,
На пояснице с левой стороны
Быстро «*тап*» привязала.
 На спину широкую,
Что солнце-луну заслоняет,
Золотую с переливом броню
Прикрывая чакру,
2560 Плотно «*дып*» посадила,
Из золота-*тасыыр**
Бронёй листовую
Плечи довершила,
Из золота-*толуу**
Броню отменную
К коленям приложила,
Из железа калёного
Броню слоистую
На предплечья закрепила.
- 2570 Где ресницы и брови девушки
Издали, с пути однодневного
Блеском отражаются,
Для битв нужным
С острым лезвием сверкающим,
 Где губы-зубы парня
Издали, с пути десятидневного
Вовсю отражаются,
 В схватках нужную

- 2580 Охоллоох ончихтоох,
Өхүөннээх-өргөстөөх,
Кындыаланар кылааннаах
Үөрбэ хаан үнүүтүн
Өрө дапсылыйда да,
Таһырдыа тахсан
 Көрө түспүтэ —
Аар тойон аҕата
Оноолоох сонун
Ноноччу кэппит,
Дьабака бэргэхэтин
- 2590 Дьалтаччы ууруммут.
Күнү көрдөрбүт
Күбэй хотун ийэтэ
Бууктаах сонун
Моточчу кэппит,
Хороох бэргэхэтин
Хороччу ууруммут,
Дьон-сүөл бөҕөтө
Чуобуһа охсубут эбит.
- 2600 Кыыс оҕо кылаан туйгуна
Дьырыбына Дьырылыаттаны
Тобус туруйа кыыл курдук
Субай манган уолаттар
Ойуоккалаһан моторуһан кэлэннэр
Уна өтгүнэн оруолаатылар,
Сэтгэ кыталык кыыл курдук
Кындыа манган кыргыттар
Сырсан кылыбыраһан кэлэннэр
Ханас өртүнэн арыаллаатылар.
- 2610 Арбаһыттан тэһииннээх
Айыы хаан аймағын
Араныччылыырга анаммыт,
Дьыгыс хаантан дьылбалаах,
Одун хаантан онгоһуулаах,
Көмүскэс санаалаах
Күн өркөн улууһун
Күөмчүлэппэт күүстэммит,

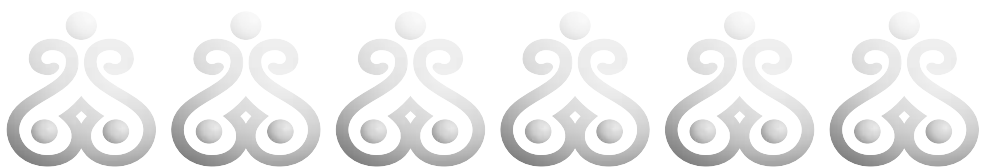

- 2580 С обухом грозным,
С блеском холодным,
С остриём сверкающим
Пику грозную,
Вверх направив,
Во двор выскочила
И увидела —
Отец её высокочтимый
Шубу с разрезом-*оноо*
На себя натянул,
Шапку-*дябака*
- 2590 На голову насадил.
Белый свет подарившая
Мать её достопочтенная,
Пальто, пухом отороченное,
Ладно надела,
Шапку высококую-*хороох*
Торчком на голову поставила,
Много людей-народу
Пришло-собралось, оказывается.
- 2600 Увидев отменную-остистую
Джырыбына Джырылыатта девушку,
Как девять серых журавлей
Девять юношей бледнолицых,
К ней подскочив,
С правой стороны обступили.
Как семь белых журавлей
Семь стройных девушек светлолицых,
К ней подбежав,
С левой стороны окружили.
- 2610 С поводьями за спиной
Людей племени *Айыы*
Защитницей назначенная,
С судьбой *Джыгыс Хааном* указанной,
С участью *Одун Хааном* уготованной,
С душой милосердной
Людей племени солнца
Заступницей созданная,

Буулаҕа бухатыыр буоларга
 Дьүрүс хаантан төлкөлөөх,
 Дьылҕа хаантан бйаахтаах
 2620 Орто туруу дойдуга
 Тускулланан үөскээбит,
 Араҕас манан халлаантан
 Илэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх,
 Дыллыа манан аттаах
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Кыыс бухатыыр обургу
 Дьындас гына түстэ.

Тоҕус тулук баһын
 2630 Туура батгаан бырахтахха
 Тохтоппот дьулусханнаах
 Дьоллоох-соргулаах
 Дьолуо манан тулаһатын
 Добуйа хааман тахсан иһэн,
 Ийэлээх аҕатыгар,
 Бар дьонугар туһаайан,
 Үрүн күн күлүмүн курдук
 Үс төгүл сүгүрүйэн,
 Үс өргөстөөбүнэн
 2640 Өрө көрөн кэбистэ.

Тоҕус салаалаах
 Лохуора күөх оту
 Нуобалдьыччы үктээннэр,
 Абыс салаалаах
 Ача күөх оту
 Анаарыччы тэбэннэр,
 Алаастарын устун
 Атаарсыһан истэхтэринэ
 Дьырыбына Дьырылыатта
 2650 Бухатыыр кыыс оҕону
 Өйдөөн-дьүүлээн туран
 Ойоҕоһугтан одуулаан,
 Кытытыттан кыҥаан,
 Кэнниттэн кээмэйдээн

Силой наделённая,
*Дюрюс Хааном** определённая,
*Джылга Хааном** посланная,
 2620 В этот мир срединный
 Богатырем рождённая,
 С жёлто-белого неба
 Наяву спущенным,
 Словами говорящим
 С молочно-белым конём
Джырыбына Джырылыатта,
 Девушка-богатырь удалая
 Пред народом предстала.

Счастливого, гладкое
 2630 Надворье такое огромное,
 Что кинув, девяти пуночек
 Головы отрубленные,
 Не остановить стремления,
 Плавной походкой пройдя,
 Матери-отцу,
 Всему народу
 Точно солнце светлое,
 Трижды поклонилась,
 Словно пики-сабли
 2640 Взглядом окинула.

По девятилиственной
 Зелёной траве-*лосуора*
 Мягко ступая,
 По восьмилиственной
 Яркозелёной траве-*ача*
 Осторожно шагая,
 По алаасу родному
 Когда шли-проводжали,
Джырыбына Джырылыатта
 2650 Девушку-богатыря
 Внимательно разглядеть,
 Сбоку присмотреться,
 Со стороны прицелиться,
 Сзади примериться,

Көрөн кэбистэххэ —

Күүстээххэ көрүнгнээх,
 Быһыйга быһыылаах,
 Бухатыырга мөссүөһнээх,
 Бысталаабытынан тиит курдук
 2660 Быппастыгас быччыннардаах,
 Хастаабытынан тиит курдук
 Хабыллаҕас харылардаах,
 Суллаабытынан тиит курдук
 Дьондоллубут сотолордоох эбит.

Үс былас холобурдаах
 Өрбөлдүйэр өттүктээх,
 Түстээх от саҕа
 Түөрт былас холобурдаах
 2670 Томтолдьуйар түөстээх,
 Алта былас холобурдаах
 Ласпалдьыйар самыылаах,
 Сэттэ былас холобурдаах
 Дьирэ-буурай систээх,
 Абыс былас бадахтаах
 Дада буурай сарыннаах эбит.

Киис кыыл кэтэбин
 Килбиэннээх кэрэ түүтүн
 Кэккэлэччи туппут курдук,
 2680 Сүүрүктээх уу ньуурун тэнэ
 Кылбачыйа кутулла оонньуур
 Сэттэ былас хаарыан солко
 Толбоннуулар уһун суһуохтаах эбит,

Халыымнаах хара тииннэри
 Хардарыта туппут курдук,
 Хата дыргыл хаастардаах эбит,
 Аарыктаах алтан үүн
 Абырыалаах тиэрбэһин саҕа
 Арылхай сытыы харахтардаах эбит,

Буур тайах уллунун унуобун
 2690 Уһаты туппут курдук,
 Сыыйыллаҕас кырыылаах муруннаах,
 Обугур таас уостаах,
 Кэчигир таас тиистээх,
 Сэтгэлээх ый нэмиэтин саҕа

- Посмотреть —
 На глаз сильная,
 По виду пряткая,
 С осанкой богатыря,
 Будто стволы дерева-*тиит* отрезанные
 2660 С мышцами тугими,
 Будто стволы дерева-*тиит* окоренные
 С предплечьями крепкими,
 Будто стволы дерева-*тиит* очищенные
 С голенями высокими, оказывается.
 В три сажени маховых
 С бёдрами круглыми,
 Словно сена стожок
 В четыре сажени маховых
 С грудью высокой,
 2670 В шесть сажений маховых
 Со спиной округлой,
 В семь сажений маховых
 С поясницей толстой,
 В восемь сажений маховых
 С плечами широкими, оказывается.
 Как шкурки соболей
 Остистые, щедрые,
 Рядами разложенные,
 Как гладь на солнце играющей
 2680 Речки быстротечной,
 В семь сажений маховых
 С длинной косой блестящей, оказывается;
 Как шкурки беличьи китовые,
 Головой друг-другу лежащие,
 С бровями писаными, оказывается;
 Как колечки железные
 Уздечки медной с побрякушками
 С глазами ясными, оказывается;
 Словно лося-самца
 2690 Вдоль уложенные ступни
 С горбинкой носом длинным,
 С пухлыми губами подвижными,
 С ровными зубами жемчужными,
 Словно месяц седьмой луны

Сэргэх чуор кулгаахтаах эбит,
 Сайынны күнүм
 Сандаарыйа тыгар
 Саһарбатыгар холоонноох,
 2700 Тобус күн холбоспутун курдук
 Толбонноох ньуурдаах,
 Үс күн үөрдүспүтүн курдук
 Үтүөкэннээх дьүһүннээх,
 Үрдүк үскэллээх
 Кыыс оҗо кылаан бэрдэ,
 Уһук туйгуна кини эбит.

Ол тийэн көрө түспүтэ —
 Айгырастаах-силиктээх
 Аал Кудук мас
 Ханас тэллэбэр
 2710 Сэттэ дьэһиэлдьит кыргыттар
 Аал чачыр уоту
 Айгыһыннаран кэбиспиттэр.
 Абыс мээрэй истээх
 Мас ымыяа кыттыаҗа
 Тобус толору бысхалдьыйбыт
 Арыылаах саламааты
 Аал уот иннигэр
 Аҗалан олордон кэбиспиттэр,
 Сэгэлдьийэн барых курдук
 2720 Сиэллээх-дэлбиргэлээх,
 Хамсыыр хайырҗастаах
 Ыһых эбир хамыйаҗын
 Ылан ууран кэбиспиттэр.

Ол кэннэ
 Сэттэ дьэһиэлдьит
 Кыталык кыргыттар
 Абыныахтаах илиилэринэн
 Икки чанчыктарын
 Сиккиэр тыал
 2730 Силэйбитин курдук
 Өрө имэринэн кэбиһэ-кэбиһэлэр,
 Дьырыбына Дьырылыатта диэки

- С ушами чуткими, оказывается.
 Подобно лучам
 Летней зари
 С лицом светлым,
 2700 Словно девять светил сошлись
 С видом лучезарным,
 Словно три солнца соединились
 С обликом сияющим,
 Крепкого сложения
 Девушка отборная,
 Крайне отличная, оказывается.
- Дойдя до места, увидела —
 Раскидистого, ветвистого
 Деревя *Аал Кудук*
 2710 С левой стороны
 Семь девушек-прислужниц
 Огонь священный,
 Важный развели.
 Восьмикратной ёмкости
 Чашу-*ымыйа* деревянную,
 До краёв наполнив
Саламаатом, маслом сдобренным,
 Перед очагом священным
 Принесли-поставили.
 2720 Будто танцевать готовый
 С конской гривой-*дэлбиргэ*
 С побрякушками-*хайыргас*,
 Пёстрый ковш-*хамыйах*
 Для праздника-*ысыах* рядом положили.
- Потом
 Семь девушек-прислужниц
 Стерхам подобных,
 Пальцами смазанными
 Виски поглаживая,
 2730 Будто ветерок лёгкий
 Волосы их растрепал,
 В сторону раздвигая,
 На *Джырыбына Джырылыатта*

Тырыбыначчы көрөннөр,
 Үлүһүйэ үөрэннэр,
 Күлэ-сала чачыгыраһа
 Тураллар эбит.

- Дьырыбына Дьырылыатта
 Ойон тийэн,
 Чохчоохойдоон барыах курдук
 2740 Чонкур хамыйабы
 Сулбу ойутан ылан
 Үс төгүл сомсон,
 Умайан күүгүнүү турар
 Аал уот үс чанчыгар
 Күө-бааччы баһан
 Аһам анах арыгытынан
 Айах туппутугар,
 Үөрбүт-көппүт курдук,
 Күөх төлөн
 2750 Күлүм-салым күөдьүйдэ.

- Дьырыбына Дьырылыатта
 Кыыс бухатыыр наскыһыйан,
 Аал Кудук маһы
 Күн өтгүнэн
 Күөйэ хааман тийэн
 Арыы ньалаһай дыбатын
 «Топ-топ» тонсуйа-тонсуйа,
 Сүһүөхтээх бэйэтэ сүгүрүйэн,
 Хоолдуктаах бэйэтэ хонкуйан,
 2760 Анар атаһынан сөһүргэстээн,
 Биир илиитинэн
 Сыһаах баттанан,
 Иккис илиитинэн
 Үөрбэ хаан үнүүтүнэн
 Өрө дапсылыйа тутан олонорон,
 Өрөөбүт уоһун өһүллэ,
 Хоммут уоһун хоннордо,
 Алтан чуораан
 Айабын аһан,

Трепетно глядя,
 Всё более увлекаясь,
 В радости трепыхаясь,
 Хохочут-смеются, оказывается.

Джырыбына Джырылыатта

- 2740 К девушкам подскочив,
 Будто плясать готовый
 Формы изогнутой
 Ковш-чонкур быстро выхватив,
 Три раза черпнув,
 Печи пылающей
 Со стороны боковой
 Обильно угостила,
 Маслом коровы немолодой
 Духа огня священного окропила,
 В радости-счастье
 Пламя голубое
 2750 Заплясало-заиграло.

Джырыбына Джырылыатта

- Девушка-богатырь
Аал Кудук дерево
 Со стороны солнечной
 Неспешно обойдя,
 В трещину дерева смолистую
 «Тук-тук» постукивая,
 В суставах наклоняясь,
 В позвонках сгибаясь,
 2760 На одно колено встав,
 Рукою одной
 Подбородок подперев,
 На руке другой
 Пику грозную
 Высоко подняв,
 Рот сжатый разомкнула,
 Губы уснувшие пробудила,
 Меднозвучные
 Уста раскрывая,

2770

Көмүс хобо

Күөмэйин көнкөтөн,
 Кэрдиис көмүс хабарбатыттан
 Кэрэтитэ кэбэхэлээн,
 Сыйыы көмүс
 Тийхин быыһынан
 Лынкыначчы сангаран,
 Ыллыы-туойа,
 Ааттана-көрдөһө,
 Албана-силэнэ турбут

2780

Өрөгөйдөөх өһүн хоһооно
 Маннык буолла:

— Дьэ! Дьэ! Дьэ эрэ!

Субу аан дойду
 Иччитэ буолан ньидьирээбит,
 Абырыалаах дьылбэктээх,
 Бобуускаалаах түһэхтээх,
 Күрэн маган баттахтаах,
 Көнүөр курдук эмиийдээх,
 Ары саһыл иэдэстээх,

2790

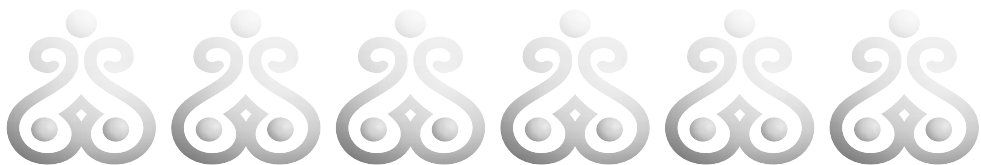
Абыныахтаах ытыстаах
 Аан ийэ дойдум иччитэ
 Аан Алахчын хотун эбэкэм!

Киэн таһааһар

Кичимэлээн ииппит,
 Уһун уорбаһар
 Тускулаан үөскэппит
 Дьонуннаах оһон,
 Дьоллоох кыһын —
 Кыһалбаһа ыларан,

2800

Туспа туруу дойду
 Содуомугар тэптэрбит
 Тойон убайым —
 Туйабын сабатыттан
 Чочугур чообур аттаах
 Дьороһоно сото
 Тойон Дьөлүүт бухатыыр
 Туһааннаах суолун сонордоон,

2770 Златозвучную
 Гортань раздвигая,
 Колокольчиком зазвучала,
 Бубенчиком зазвенела,
 Через зубы
 Золотые-сыыйыы
 Голосом звенящим
 Петь-напевать,
 Просить-умолять,
 Славить-восхвалять

2780 Удачу-победу
 Такими словами стала:

— Дя-э! Дя-э! Давай-ка!

Этой земли-матушки
 Хозяйкой признанная,
 С бёдрами бисерными,
 С коленями разукрашенными,
 С проседью волосами,
 С грудью округлой,
 С щеками смуглыми,
 2790 С ладонями замасленными
*Дух-иччи** Земли-матушки
Аан Алахчын хотун!

На широком лоне твоём
 Заботливо воспитанная,
 На мощном хребте твоём
 Бережно выращенная,
 Отпрыск достойный,
 Счастливая дочь твоя —
 В беду попавшего,
 2800 В скандалах мира иного
 Пострадавшего

Брата своего старшего —
 С самых копыт чубарого
 Коня имеющего
 Длинноголенастого
Тойон Дёллю'т богатыря
 По следу тёплому идти,

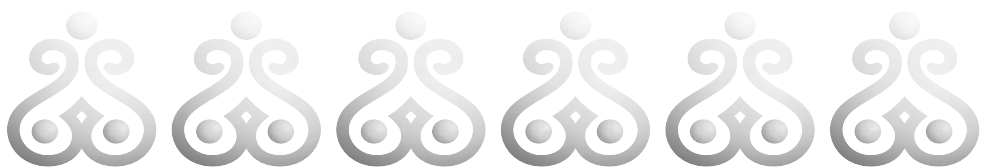
- Обот соллон биийн кытта
Туруулаһа барар күнүм буолла.
- 2810 Аартыгым аргыһа
Айыы обото ат көлөбүн
Анаан-минээн
Абала охсууй!
Саар булгунных саба
Саргыбын салайан,
Туруук очуос курдук
Дьолбун тускулаан,
Албаан-албаан
Атаарый диэммин
- 2820 Үс бараа күлүккэр
Үстэ сүгүрүйдэбим буоллун! — диэн.
Ыллаабыт сангатын дуораана
Ыраата сүтэ илигинэ,
Аал Кудук мас
Арыы ньалабай хатырыга,
Хачыгырыы-бачыгырыы тыһаан,
Хамнаан наскылдьыйарга дылы гынна,
Нэлиэр көмүс сэбирдэбэ
Илибирдии сэгэйэргэ дылы гынна,
- 2830 Чопчу көмүс туораба
Дорбооннонорго дылы гынна,
Аргый абай арыллан,
Хайа ыстанан тэлэлиннэ да,
Хабыйахаан курдук
Хаар манган баттахтаах
Хотун хаан эмээхсин
Көнүөр курдук эмийин
Кэлтэгэй кэрэтигэр дылы
Күөгэс гына түстэ,
- 2840 Тиистээх тынырахтаах
Сизгэн кыыл тириитинэн
Дэйбиирдэнэ-дэйбиирдэнэ,
Сардангалаабынан ыраастык
Сандаарыччы көрөн туран,
Саймаарыччы сангара турдаба:

— Уруй-тускул!!!

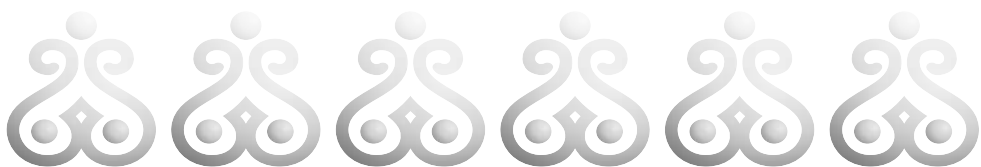

- С жадным племенем алчным
 Поборотся мой день настал.
 2810 Дитя *Айыы* — коня верного
 В походах спутником
 Мне назначенного,
 Приведи же скорее!
 Как горка *саар-булуннях**
 Везенья желая,
 Как утёс высокий,
 На счастье благословляя,
 Заклиная-восхваляя,
 2820 Чтоб проводила меня,
 Пред тремя тенями твоими
 Трижды кланяюсь! — сказала.
 Отзвуки песни этой,
 Умолкнуть не успели —
 Деревя *Аал Кудук мас*
 Кора смолистая,
 С шумом-хрустом
 Как будто раздвинулась,
 Широкие листья золотые
 Незаметно задрожали,
 2830 Шишка золотая как бы
 Звуки издавать стала.
 Медленно раздвигаясь,
 Будто расколосась-раскрылась,
 Как куропатка белая
 С прядями снежно-белыми
 Важная женщина-*хотун*
 С грудями обнажёнными
 По круги тёмные сосков
 Вдруг оттуда высунулась.
 2840 Шкурой росомахи
 С зубами-когтями
 Плавно размахивая,
 Светлыми глазами
 Лучистыми глядя,
 Увлеченно говорить стала:

— *Уруй-тускул!!!* Слава-слава!!!

- Күн улуунун күүрэгэйэ,
 Айыы аймагын айаарата!
 Күндү биэбэйим,
 2850 Этэр кэскиллээх тылым
 Эгилэ эгэлгэтин
 Илэ-чахчы ингэрэн,
 Истэ сэргэбэли туруй, эрэ!
 Атын дыбыннар
 Араскааттаах аартыктарын
 Арыяр кэмгэр
 Айыы обото ат көлөбүн
 Анаан-минээн
 Албаан-силээн туран
 2860 Атаарар күнүм дьэ буолла.
 Субу мантан тус собуруу
 Туналбаннаах добун байбал
 «Кулу» диир кудумньулаах
 Кудулуйар куулатыгар,
 Тобус халтараан мэнэник
 Уһулута ойон тахсыбыт
 «Оччугуйда» диир оппуостаах
 Очуос хайа дьулайыгар,
 Тобус курбуулаах,
 2870 Абыс кырыылаах
 Алтан килэди хаһаа,
 Халлаанга хабырыһа,
 Күнү көрсө
 Күүрчэхтии ытылла турара буолуо.
 Ол иһигэр
 Одун хаантан онгоһууланан,
 Дьыгыс хаантан дьылбаланан,
 Дьөһөгөй айыыттан кэскиллэнэн
 Арабас манган халлаантан
 2880 Идэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх,
 Дыллыа манган ат
 Дьырылааччы кистээбитинэн
 Төлкөлөнөн түспүтэ.
 Туһааннаах сонобуһун

- Жаворонок улуса солнечного,
 Певунья рода *Айыы!*
 Бесценное дитя моё,
 2850 Вещих слов моих
 Мысли мудрые
 Слушай-внимай,
 Душой-сердцем принимай!
 Когда в путь раскатистый
 К тварям ничтожным
 Иных миров выходишь,
 Коня твоего — дитя *Айыы*
 Словами особыми
 Восхваляя-благословляя,
 2860 Провожать день настал.
 Отсюда на южной стороне
 Могучего моря светлого,
 Будто просящей «давай»
 На северной кромке его,
 На вершине утёса,
 Где друг за другом девять
 Будто говорящих «ещё-ещё»
 Выступов скользких,
 С девятью рядами,
 2870 С восемью гранями,
 Конюшня вся из меди,
 Неба достигая,
 Солнце встречая,
 Мутовкой крутится-стоит.
 В ту конюшню
Одун Хааном сотворённый,
Джыгыс Хааном указанный,
 Духом *Дёсёгэй Айыы** определённый,
 С жёлто-белого неба
 2880 Наяву созданный
 Словами говорящий,
 Молочно-белый конь
 Со ржаньем звучным
 Тогда спущен был.
 Жеребец, тебе назначенный,

Киил мас курдук
 Кичимэлээх сындааһыннаах,
 Чуор мас курдук
 Туйгуутуур быччыннардаах,
 2890 Тохтубат хааннаах,
 Сындыыс тэнэ сырыылаах,
 Эмэхсийбэт эттээх ат бэрдэ,
 Соноѳос-сылгы соргулааѳа

Итии силиминэн
 Сирилэччи ииктээн,
 Тымныы болгуонан
 Баһыгыраччы саахтаан,
 Кими да чугаһаппакка
 Холлоѳостоох уотунан
 2900 Тоѳо уһуура турар буолуо.

Ону сылгылаан тийэнгин:
 — Туһааннаах иччин мин кэлим,
 Тохтоо, болѳой! — диэн баран,
 Сылгылаан тийбит киһи
 Алтан хаһаа аанын
 Аһан аччарыһа барбакка,
 Хампы тэбэн кэбистэххинэ,
 «Лах» гына олоро түһэрин кытта
 Сэк курдук сэрэнэн,

2910 Ох курдук онгостон,
 Кустук курдук
 Курбачыйан тийэнгин,
 Өрүү көмүс көнтөһүн
 Өһүлэ тардаат,
 Өрөкүтэн таһааран,
 Үрдүк мындаатыгар
 Олоро түһээр.

Үс түүннээх күн устата
 Омуннаахтык үлүгэр
 2920 Ойон урбачыйы,
 Мөнгөн өрүкүйүө.
 Онно суһуобун силир гыммакка,

- Как из крепи древесной
 Создан выносливым,
 Как из лиственницы сухой
 2890 Рождён отменным,
 С кровью нельющейся,
 С мышцами крепкими,
 С телом неувядающим,
 Жеребец счастливый,
 Горячим клеистым
 Потоком мочится,
 Крицей холодной
 Густо испражняется,
 Никого не подпуская,
 Будто из бочки-*холлогос*
 2900 Огнём пышет-стоит.
- Когда до него дойдёшь:
 — Я твоя хозяйка настоящая,
 Подожди, выслушай! — сказав,
 До цели дойдя,
 Медной конюшни дверей
 Не силясь открывать,
 Враз ногами разобьёшь,
 Как присядет «*лах*»,
 Осторожно, но уверенно,
 2910 Как тетива натянутая,
 Как стрела-кустук нацеленная,
 Походкой решительной подойдя,
 За поводья золотые
 Крепко схватив,
 С ветерком выведешь,
 На хребет его высокий
 Ухватисто сядешь.
- Конь три дня и три ночи
 Сколько в нём есть мочи
 2920 Скакать-резвиться будет,
 Биться-брыкаться станет.
 Там коса твоя пусть не распустится,

Бэргэһэн дажаны иэбэйбэцкэ,
Тор тэһиинин тутаар,
Торбо уодьуганын тардаар.

Тобус харабалаах

Тэргэн суолу тобулан,
Дьол-соргу дьуксуурданан,
Туспа дьябын

2930 Дьорболоохторугар тийэн

Туруулаһар күннэр

Тутум да сиргэ чугуруппакка,
Харыс да сиргэ халбарыппакка,
Тупшуккун тута тонхороннотоор,
Харбаабыккын хампы самнараар!

Адьярай аймағын

Хайыһан көрбөт дьяһахтаан,
Үлүгэр бийһин

2940 Өрө көрбөт өһүктээн,
Өлбүккүн-сүшпүккүн өрүһүйэн,

Өрөгөйдөөн кэлэннин

Киһи-сүөһү кэскилин чэчирэтээр,
Орто дойду олобун туругурдаар!

Бу ханас эмийбиттэн

Үс төгүл төхтүрүйэ

Ыймахты обор эрэ!

Буулажа бухатыыр буоларгар

Ааспат аһын,

Өһүллүбэт өйүөн

2950 Тубураабат сөлөгөйүн буолуо! — диэтэ.

Онуоха буоллабына,

Дьырыбына Дьырылыатта

Кыыс бухатыыр обургу

Сөһүргэстии түһэн,

Көнүөр курдук

Ханас эмийиттэн

Үс төгүл үлүмнэхэн

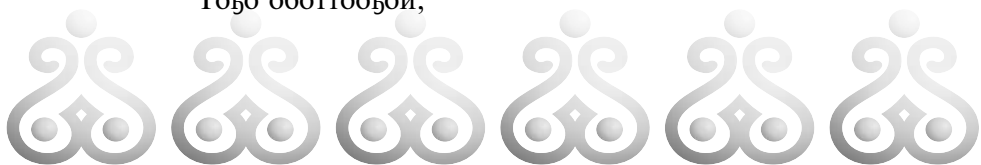
Ыймахты оборон баран,

Төрдүһүн дуксуйан эрдэбинэ:

2960 — Тохтоо, болбой, хотуой!

Обордобун бајас

Тобо оботтообой,

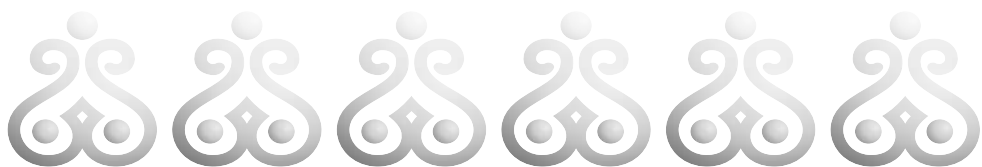
Шапка твоя пусть не собьётся,
 Поводья жесткие не выпускай,
 Удилами крепкими обуздай!

- С девятью преградами
 На дорогу широкую выйдя,
 В сопутствии счастья-удачи,
 С тварями отважными
- 2930 Миров иных встречаясь,
 В схватки вступая,
 Ни пяди не уступай,
 Ни аршина не отдавай,
 Пойманного сразу поражай,
 Схваченного тут же доконай!
- Чтоб племена *адяраев** злых
 На нас больше не смотрели,
 Чтоб родичи бедствие приносящих
 Больше не поднимались,
- 2940 Чтоб пропавших разыскав,
 С торжеством возвратилась,
 Чтобы человечество расцвело,
 Жизнь в мире торжествовала!
- Теперь из левой груди моей
 Три раза подряд
 Молока глотни!
 Для богатыря могучего — это
 Едой нескончаемой,
 Запасом неиссякаемым,
- 2950 Влагой живительной будет! — сказала.

- И тогда
Джырыбына Джырылыатта
 Девушка-богатырь удаляя,
 На колени упав,
 К левой груди припала,
 Трижды с жадностью
 Молока глотнув,
 В четвёртый раз потянулась,
Аан Алахчын на это сказала:
- 2960 — Постой-погоди, девка,
 Послушай-внимай!
 Как же это ты

- Эмнэбин бајас
Тојо ингсэлээбэй! — диэн баран,
Сиэгэн тириитэ дэлбииринэн
Силэйэ далбаатаата да,
Аал Кудук мас
Бэйэтэ бэйэтинэн буолан хаалла.
Дырыбына Дырылыатта
- 2970 Туруору тутан толкуйдаата,
Сытыары тутан сыаналаата:
«Тојо бајас дыктитэй!
Аан дойду иччитэ
Аан Алахчын хотун
Илэ бэйэтинэн
Иэнигийэ кэстөн
Иһирэх тылы эттэбэ үһү!
Айыы хаан аймахтарын
Араначчылыырга аналлаах,
- 2980 Күн улуунун көмүскүүргэ
Үрдүктэн төлкөлөөх,
Киэн кэскиллээх
Эбит буоллабым», — дии санаата.
- Миинэр мингэтин сылгылыы,
Көлүнэр көлөтүн көрдүү
Сулбу ыстанан турда да,
Тохтоло суох
Дьулуруйа сүүрэн,
Үгүс элбэх бултаах
- 2990 Үрдүк хара тыаларын
Үрүт өттүлэринэн үөмэхтээн,
Үлүһүйэ-халыһыйа сүүрэр
Үрүйэлэрин нөңүөлээн,
Алтан чабаан ньуурдаах
Алаастарын ааһыталаан,
Торбо күлүм күөхтээх
Толооннорун туораталаан,
Орто туруу дойдутун
Собуруу улабатыгар
- 3000 Миинэр мингэтин сылгылаан
Уйуһуйан тийээн,

Так бурно сосёшь,
 Как жадно пьёшь! — сказав,
 Махалкой из росомахи
 От девушки отмахнулась,
 В *Аал Кудук* дерево
 Сразу оборотилась.

Джырыбына Джырылыатта

- 2970 Вдоль-поперёк
 Думать-размышлять стала:
 «Что за чудо!
 Дух-хозяйка земли
Аан Алахчын хотун
 Облик свой
 Наяву мне показала,
 Слова тёплые сказала, ведь!
 Племена *Айыы Хаан* оберегать,
 Людей солнечных улусов защищать
- 2980 Свыше предназначено,
 Сверху предопределено,
 Судьбой светлой дано,
 Видимо, мне!» — подумала.

Девушка-богатырь вскочила,
 Коня верхового искать,
 Друга-спутника привести
 Бегом стремительным
 Тут же отправилась.
 Богатые зверями-дичью
 Тёмные леса высокие
 Быстро пробежав,
 Бурные ручьи
 Стремительные перейдя,
 Широкие медножёлтые
Алаасы оставляя,
 Зеленью сияющие
 Долины проходя,

- 2990 До края южного
 Мира срединного
 3000 Коня верхового искать
 Добравшись, остановилась

Одуулаан көрбүтэ —
 Добун байбал куулатыгар
 Тобус мэнэһиктээх
 Чохчурун тумула,
 Оол курдук,
 Туора туоһахта саҕа
 Туналыһан көһүннэ.

- 3010 Ону өрө сүүрэн
 Батыгырыйан тахсан,
 Таннары өнгөйөн
 Арҕаа-собуруу диэки
 Тэлэйитэ анааран,
 Көрө түспүтэ, добоор,
 Абыс кырыылаах
 Алтан уорук хаһаа
 Күөттэнэ сытар
 Күөх тумарык
 Күүдэпчилэнэ оргуйар
- 3020 Кутаа уот ортотугар,
 Сэттэ сырал уотунан
 Быыстала суох
 Быһыта кымньыылыы,
 Тохтоло суох
 Тоҕо уһуура турар эбит.

- Дьырыбына Дьырылыатта
 Кыыс бухатыыр онуоха
 Тохтоон-чугуйан турбакка,
 Саараан саныы барбакка,
- 3030 Соһуйан көшпүт
 Сүһүгурай кыыл курдук
 Сулбу ойон тийэн:

— Туһааннаах иччинг мин кэллим,
 Тохтоо, болҕой! — диэтэ да,
 Кэннинэн чинэрийбэхтээт,
 Дьиэрэнкэйдээн тийэн,
 Аһыллар диэни билбэт
 Ампаалыктаах-айдааннаах
 Ампаар уорук халыг халҕанын,

И присмотрелась —
 На кромке северной
 Моря широкого
 Друг за другом рядами
 С девятью выступами
 Отметина белая
 Издали едва светилась.

- 3010 Ногами сильно топая,
 Бегом наверх взобравшись,
 Сверху вниз обозревать,
 На запад-юг вдаль,
 Глядеть-взирать стала,
 И вдруг видит, друзья!
 В восьмиугольном
 Огромном загоне медном,
 Посреди бушующего
 Огня неистового,
 Маревом синим
 3020 Костра пылающего
 Конь её стоит,
 Семью огнями пышет,
 Безостановочно дышит,
 Жаром словно кнутом
 Бесперывно бьёт, оказывается.

Джырыбына Джырылыатта

- Девушка-богатырь
 Не испугалась-не попятилась,
 Долго думать не стала,
 3030 Как внезапно вспугнутая,
 Птица, быстро взлетевшая,
 К нему подскочила:

— Вот пришла я, хозяйка твоя,
 Подожди, выслушай! — сказав,
 Чуть назад отпрянув,
 Вприпрыжку подбежала,
 Никогда не открытые двери тяжёлые
 Грозных-спорных
 Амбаров огромных

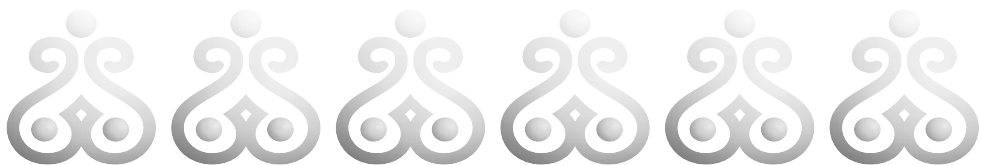

3040 Хаһнытыты түһээт,
Хампы тэбэрин кытта,
Халыгырыы эргийбит
Хаһаа уорук биирдэ
Хаалдыга хас да сиринэн
Хайа ыстанарга дылы гынаатын,
Халарыктаабытынан тийиэн,
«Лах» гына олоро түстэ.

3050 Онуоха буоллабына,
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр барахсан
Ох курдук оностон,
Кустук курдук куоһанан
Холлобостоох уотунан
Өрө хаһынгырыяа турар,
Сэбин-сэбиргэлин кэппитинэн
Сэгэйэ битийбэхтии турар
Айыы оҕото ат барахсан
Өрүү көмүс көнтөһүн

3060 Уон субуйа кырынаас курдук
Нарын тарбахтарынан
Өһүлү тардан кэбистэ да,
Үөгүлээбитинэн үрдүк мындаатыгар,
Үргэн көппүт
Үгүрүө кыыл курдук,
Өрө ыстанан табыста.

3070 Сонобос ат сылгы
Туора-маары ойуолаан,
Өрө-таннары тэбиэлээн,
Холлобостоох уотунан
Тоһута үһуурбахтаан,
Харахтарын уоттара
Хатат кыымын курдук
Таннары сыккыраамахтаан,
Чыллырыыт көмүс түүтэ
Өрүкүйэ күүрэн,
Үс түүннээх күн устата
Өрүтэ үөмэхтээн

3040 С резким выкриком
 Ногою разбила.
 Балки трухлявые
 Загона огромного,
 Тут и там поломались,
 С шумом повертевшись,
 Несколько кругов сделав,
 Сразу на землю «лах» осел.

Тогда

3050 *Джырыбына Джырылыатта,*
 Милая девушка-богатырь,
 Как тетива натянутая,
 Как стрела-кустук нацеленная,
 К коню — дитя *Айыы*,
 Как из бочки-*холлогос*
 Огнём горячим изрыгая,
 При всём снаряжении приплясывая
 Стоящему подошла,
 Плетёные поводья золотые
 Словно десять горностаев гибких
 3060 Белыми пальцами нежными
 Вмиг развязала,
 С криком резким
 Словно испугнутая
 Птица-кулик,
 На хребет высокий взлетела.

Жеребец молодой

Налево-направо кидаясь,
 Вверх-вниз брыкаясь,
 Как из бочки-*холлогос*
 3070 Огнём горячим изрыгая,
 Из глаз искры
 Будто из-под кремня испуская,
 Как опилки серебра, чешуйчатой
 С белой шерстью вздыбленной,
 Три дня и три ночи
 Со ржанием громким
 Вверх-вниз выгибаясь,

3080 Үөһээ көтө-көтө,
 Өрө тыбыырбахтаан,
 Үрдүк мөнүөнүттэн
 Үнкүрүтүөх быһыынан
 Мөбөн урбачыта сырытта.
 Онуоха буоллабына
 Кыыс оҕо кылаан бэрдэ
 Дьырыбына Дьырылыатта обургу
 Суһуоҕа да силир гыммата,
 Бэргэһэтэ даҕаны
 Иэбэх гынан көрбөтө.

3090 Соноҕос ат барахсан
 Иһирэх санаалаах
 Иччим кэлбит диэн,
 Уоҕа-кылына тахсан,
 Омуна-төлөнө мөлтөөн,
 Сыалаах бэйэтэ
 Сыһыйан барда,
 Этгээх бэйэтэ
 Эмэлийэ быһыытыйда,
 Уоттаах тыына
 Уоста хараата.
 3100 Тор тэһиини туттарда,
 Торҕо уодьуганын таттарда
 Тохтоттоххо тохтуур оломнонно,
 Салайдаахха салаллар быһыытыйда.

 Кылааннаах кыыс оҕо туйгуна
 Дьырыбына Дьырылыатта обургу
 Тохтотон-уоскутан туруорбата,
 Толоҕоһун тэһиинин
 Тус хоту диэки
 Тэгэличчи баттаата да,
 3110 Кытаанахтык кыһыгыраччы кымныылаата,
 Тэтимнээхтик тибилийэн киксэрдэ.

 Онуоха баара дуо, добоор,
 Соноҕос ат барахсан
 Түөрт байбарыын атаҕын
 Бааналыы тэбинэн турбут сириттэн

Вверх вырываясь,
 Бился-дыбился,
 3080 С хребта высокого
 Словно свалить пытаюсь,
 Из стороны в сторону кидался.

При этом
 Отменной девушки удалой
Джырыбына Джырылыатта
 Даже коса не распустилась,
 Даже шапка на голове её
 Нисколько не сдвинулась.

Жеребец молодой,
 3090 С душою доброй
 Хозяйке поверив,
 Потихоньку отходил,
 Пыл свой погасил.
 Жеребец в нагуле
 Дух могучий укротил,
 Конёк в теле
 Злобу свою усмирил,
 Дыхание огненное
 Угасать стало.

3100 Поводья тёмные отпустил,
 Удила жёсткие закусил,
 Надо подчиняться — подчиняться начал,
 Надо слушаться — слушаться стал.

Отборная из девушек
Джырыбына Джырылыатта
 Отдохнуть-отдышаться не дав,
 Поводок от сердца
 Резко на север
 Развернув,
 3110 Плетью жёстко огрела,
 Ногами с силой придавила.

Вот тогда-то, дружок,
 Милый конь-жеребец
 С места, где на четырёх ногах
 Как на столбах стоял, оттолкнулся,

Тоџустуу саһаан курангнаах
 Тонг буору
 Тоџута тэбитэлээн,
 3120 Абыстыы саһаан курангнаах
 Иэдьэгэй буору
 Ибили тэбитэлээн,
 Түөрт хаардаах бугул саҕа
 Түөрэм таас туйабынан
 Түһэрин дьүүлэ биллибэккэ түстэ,
 Ойорун оломо биллибэккэ ойдо.

Орто дойдуну уйуһутан,
 Халлааны сатарытан,
 Аалсыһа турар
 3130 Аабылаан ойуурун ааһан,
 Силбэһэ сытар
 Сиибиктэ үрэбинэн тэлэһийэн,
 Күнкүнүү турар
 Кураанах курунунан уйуһутан,
 Орто дойдуну унгуордаан
 Үөһэ көрдөххө — халлаан,
 Аллара көрдөххө — халлаан,
 Куйаар дойдуну курдаттаата.
 Кулгаабын тыаһа

Арылыас күс
 3140 Кынатын тыаһын курдук
 Куугунаан барда,
 Сырайа-хараҕа
 Сытыы чыпчакхайынан
 Быһыта курбуулана истэ.

Холоруктуу ытыллыбыт
 Хороҕой чунку бэйэлээх
 Хапсык өлүүгэ ылларбыт
 Хара маҕаас оҕус тириитин
 3150 Хастыы тарда ылан
 Хардарыта туһпут курдук
 Хара дьай халаатаабыт

Землю мёрзлую
 Саженой на девять
 Кусками откидывая,
 Землю талую
 3120 Саженой на восемь
 В массу творожную превращая,
 Как четыре копны под снегом,
 Четыре каменных копыта
 Замелькали — не разобрать,
 Когда-где ступают — не понять.

От мира срединного отдаляясь,
 Небо разрывая,
 Тощие кустарники-*аабылаан*
 Пробегая,
 3130 Рядом текущие ручейки-*сиибиктэ*
 Перескакивая,
 Сухостойные леса-*курунг*
 Объезжая,
 Мир срединный проезжал:
 Вверх взглянуть — небо,
 Вниз взглянуть — небо,
 Мир бескрайний пролетал.
 В ушах
 Будто утки-гоголь
 3140 От крыльев летящих
 Шумело-гудело,
 В лицо-глаза
 Будто плетью
 Ветром сильным хлестало.

В места,
 Будто везде вихрем занесло,
 Будто в год голодный
 Скот мором скошивший,
 Шкурой быков павших
 3150 Небо светлое заслонило,
 Зло чёрное поселилось,

Харанга халлаанын кытта
 Халлараан чэлгэ сирэ
 Хардан эһэ курдук
 Хапсыһа түспүт дойду
 Хотугу улабатыгар
 Халыһытан тийдэ.

3160 Үс мэнэһик уорааннаах,
 Абыс кэрдий чампарыктаах,
 Бэдэр кыһыл тириитин
 Тынгырахтаах тиистэри
 Таннары сахсыйбыт курдук
 Таллан эбириэн дьүһүннээх
 Таһыгырыыр таас хайа
 Тарабай киллэм оройугар
 Табыгыратан табыста.

3170 Харанга дьанхалара
 Харааран көһүннүлэр,
 Дьайдаах дьаангылара
 Таннары суоруйдулар,
 Өлөрсүүлээх өргөстөрө
 Өрүтэ уһуурдулар.
 Чуо-бааччы булан,
 Чуннуу быһыытыйан,
 Чугаһаан кэлбитэ —

3180 Үрүт өтгө үмүрүк,
 Алын өтгө нэлбиһэх
 Хара күнкүс сыттаах,
 Хас да хаардаах
 Хара суор атыыр оҕус
 Хааннаах хабарбатын
 Хайа баттаан ылан
 Хаптаччы бырахпыт курдук
 Хаан ньамабыллай аартык
 Сарбынньах удабан
 Саннын унуоҕа хайгылаах,
 Сэлээр мэнэрик
 Сийин унуоҕа эркээйилээх,
 Домноох ойуун
 3190 Тонобоһун унуоҕа дьуолкалаах,

Будто два медведя матёрых
 Во время гололеда
 В схватке мёртвой сцепились,
 За краем северным,
 В местах холодных
 Вдруг оказался.

3160 Словно шкуру рыси
 С тремя полосками,
 С восемью дужками,
 С зубами-когтями острыми
 Сверху вытряхивали,
 На верхушку плешивую
 Гор каменистых,
 Скал в крапинках
 С топотом взбежал.

3170 Там сосульки тёмные
 Издалека чернеют,
 Утёсы грешные
 Сверху свисают,
 Пики гибельные
 Вверх наострились.
 Издали присмотревшись,
 Будто насторожившись,
 Поближе подошёл —

3180 Кверху узкий,
 Книзу широкий,
 Тёмный, смрадный,
 Словно старого
 Быка-пороз чёрного
 Гортань кровавую
 Вдоль разрубив,
 Плашмя бросили,

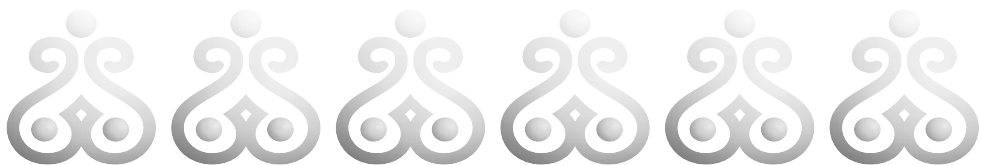
3190 Проход кровавый
 С затесиной из костей
 Удаганки-*Сарбынних*
 С зарубками из костей
 Менерячки-*Сэлээр*,
 С вехами из костей
 Шаманки-ворожеи,

Тобулу суоруйан
 Аллараа дьабын түгэбин диэки
 Хаанынан халыгнаабыт,
 Өһөбүнэн өгүөннээбит,
 Ыйыстыбытын ыыппатах,
 Мэнгиэстибитин мэлиппит,
 Түгэбэ көстүбэт үлүгэр
 Таннары дьуобаран
 Түһэн бара турда.

3200 Араҕас манган халлаантан
 Илэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх,
 Дыллыа манган ат
 Күннээх өттүнэн
 Күөйэ көтө сылдьан
 Кистээн дьырылытан баран,
 Киһилии кэпсээтэ,
 Ураанхайды онолуйда:

— Тыбырыкпын, табырыкпын!
 3210 Анньаһаа, анньаһаа!
 Ахан ини, ахан ини!
 Аналлаах иччикээм,
 Истэ тардьый!
 Илбистээх ыллыгы тэлэйэр,
 Алдьархайдаах аартыгы арыйар,
 Содуомнаах суолу тобулар
 Тосхоллоох күммүт туһаайда!
 Орто дойдуттан уйуһуйан,

3220 Аллараа дьабынҥа
 Адаҕыйан тийиэнҥин
 Адьарай биһин кытта
 Күөн көрсөр,
 Хаан харсар күнҥэр
 Үрдүк мындаабытттан түһэ охсоор,
 Оччобуна орто туруу дойдубар
 Төһөнөн көччүйүөм!
 Хаһан наада буолар
 Күннээх буоллаххына,

Молча пробивая,
 Кровью залитый,
 Сгустками крови помазанный,
 Что поймал — не выпускает,
 Что проглотил — не возвращает,
 Вглубь бездонного
 Мира нижнего,
 Вниз головой
 Проваливаться стал.

3200 С жёлто-белого неба
 Наяву спущенный,
 Словами говорящий
 Молочно-белый конь
 С солнечной стороны
 Почтительно обходя,
 С ржаньем звучным
 По-человечески сказывать стал,
 По-уранхайскому вещать начал:

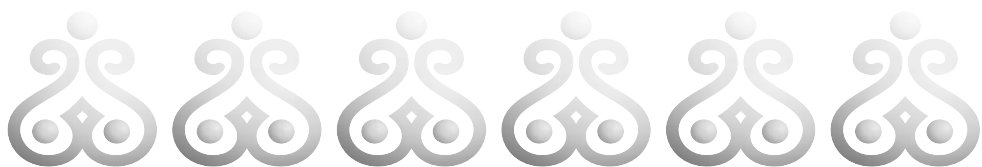
 — *Тыбырыкпын табырыкпын!*
 3210 *Иго-го, иго-го!*
Ахан ини, ахан ини!
 Назначенная хозяйюшка моя,
 Меня скорее выслушай!
 Дорогу бедственную торить,
 Путь гибельный проложить,
 Стезю шумную пробить
 Срок назначенный наступил!
 От мира срединного отдалившись,
 В мире нижнем-*дябын*
 3220 Внезапно оказавшись,
 С отродьем дьявольским
 В поединок вступать,
 Кровь проливать время придёт,
 С хребта высокого быстрее спускайся —
 В мир срединный вернувшись,
 Я буду резвиться!
 Если наступит день,
 Когда позовёшь меня,

3230 Албан ааппын ааттаан
 Адабыян ынгырдаххына,
 Этэн баран эбирийиэх иннинэ,
 Көрөн баран чыпчылыйах иннинэ
 Баар буолуојум,
 Хотун иччикэйиэм!

3240 Инньэ диэтэ даҕаны,
 Айыы дьөһөгөй ојото
 Ат сылгы барахсан
 Хара күнкүс аартыгынан
 Сулус быстыбытын курдук
 Сојотохто үлүгэр
 Көүлэ өрүкүс,
 Сиэлэ нэлэс,
 Кутуруга субурус гынан хаалла.

3250 Идэнэ кэһиитэ суоју
 Иһирдьэ киллэрбэтэх,
 Куданга тутуура суоју
 Курдары аһарбатах,
 Анысханнаах аллараа дойду
 Айанын суолун анаабыллаабыт,
 Аартык иччитэ
 Үс адаҕа бастаах
 Өлөр өлүү мојой кыыла
 «Кулу» диэх курдук
 Куолайа куллурбаата,
 «Ајал» диэх курдук
 Айаҕа чангырбаата.

3260 Маны истэн Дьырыбына Дьырылыатта
 Кыыс бухатыыр бэйэтэ:
 — Айан араскааттаах,
 Суол содуомнаах, — диэн
 Туруору тутан толкуйдаата,
 Сытыары тутан сыаналаата.
 Суостуганнаах-суодаллаах,
 Субу кураҕай дойду
 Суолун иччитин

Имя моё славное
 3230 Непременно называя,
 Дух перевести не успеешь,
 Глазом моргнуть не сумеешь,
 С тобой рядом буду,
 Госпожа-хозяйка моя!

Так сказав,
 Конь-дитя *Айыы Дёсёгэй*
 Милый жеребец,
 В смрадный проход чёрный,
 Как звезда падающая,
 3240 Холку развевая,
 Гриву раскидывая,
 Хвостом размахивая,
 Вниз проскользнул.

Без гостинца в суме
 Никого не пускавший,
 Без подарка в руке
 Никому не разрешавший,
 В нижний мир студёный
 Входы дальние
 3250 Тёмные подпирающий,
 Хозяин прохода,
 Смерти змей трёхглавый,
 Будто «дай» говорит,
 Глухо в гортани кудахтал,
 Будто «неси» велит,
 Металлом в горле клекотал.

Услышав это, девушка-богатырь,
Джырыбына Джырылыатта:
 — Нет пути без раската,
 3260 Не бывает дороги без скандала.
 Вопрос стояче решила,
 Условие лежаче оценила,
 Грозного хозяина дороги
 Этой мрачной,
 Страны скудной

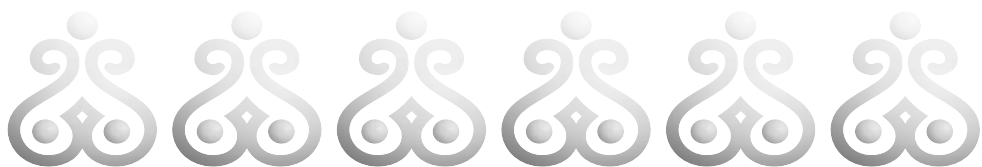

Сылаабынан сыһаабыртахха,
 Амырыннаах-алдыархайдаах,
 Аллараа дылэй дойду
 Аартыгын иччитин
 3270 Амтаннаабынан аһаттахха
 Аһарыаба! — дии санаата.
 Айыы дьёһөгөй оҕото
 Аналлаах атын
 Нэлиэр көмүс сиэлиттэн
 Абыс атыыр кылы
 Арыяа тардан ылан,
 Айхаллаабытынан антах амалыйда,
 Уруйдаабытынан утары уунна.

 Онуоха буоллабына
 3280 Дьол тускулаах,
 Саргы аналлаах диэбит курдук,
 Анды харабын саба
 Алаарыйан хаалбыт,
 Алабаркаан бэйэлээх,
 Аан ийэ дойдутуттан арахсарыгар
 Анаан-минээн ылбыт,
 Абыс тыргыл көмүс сиэлэ
 Арыл гына түстэ да,

Ача сүмэһин оттоох,
 3290 Алаас сыһыыга көччүйбүт
 Абыс ахта байтаһын
 Атыыр сылгы буоланнар,
 Таньылары тардырбатан,
 Туора-маары ойуолаан,
 Сырсан лиһигирэхэ сырыттылар.

 Онугайы көрөн баран,
 Аартык иччитэ үөһүн таттарда.
 Өрө көбүөхтүү олорор
 Үс мэнэгэйдээх бэлэһигэр
 3300 Тэһии кундул хангыллары
 Тиһигирэччи тэптэрбитинэн,
 Тобулу чупчуруйан ылан,

Едой жирной угостить,
 Сердитого хозяина прохода
 Такой страшной,
 Страны непроницаемой
 3270 Пищей вкусной покормить,
 Тогда могут пропустить! — поняла.
 Дитя *Айыы Дёсөгэй* —
 Коня своего
 Золотую гриву
 Широкою распустив,
 Восемь волосков-*кыл* выдернув,
 Громко восхваляя заговорила,
 Радостно привечая ему протянула.

 Как говорят,
 3280 Счастье — предопределено,
 Удача — предназначена,
 Как зрачок утки-турпан
 Широкой-гладкой,
 Приветливо глядящей,
 С матерью-родиной расставаясь,
 Что с намерением с собой взяла,
 Те восемь волосков золотых
 Вдруг распустились,
 Травую сочной покрытых
 3290 На *алаасах* привольных
 В восемь жеребцов
 Нагульных превратившись,
 С храпом громким
 Налево-направо прыгая,
 По полю носиться стали.

 Увидев их,
 Хозяин прохода вопль испустил,
 В ходуном ходящую
 Глотку прожорливую
 3300 Прытких, необъезженных,
 Резво ногами бьющих,
 Восемь жеребцов нагульных

Ахта байтаһын абыс атыры
 Аяабымсах аяаар,
 Кураадыйбыт куолайыгар
 Куду тардан ылан,
 Соботохто суох,
 Биирдэ мэлис гыннаран,
 Мэнгистэ охсон кэбистэ.

3310 Ити кэнниттэн
 Амтаһыйбыт айах амалыйда,
 Топпут куолай куллурбаата:

— Бууйа-бууйа, бууйантайбыан!

Алаатыгар оҕолоор,
 Айахтатыам ини.
 Эминэ туомуй
 Этиэм ини!

3320 Үллэр үйэлэр тухары
 Үнүөхтэһэн көрө сатаабыт
 Үс дойду үгүлэрин
 Үрдүк унгоохтарын
 Үөрэбэс гынан үлтүрүппүт,
 Атын дойду ааттаахтарын
 Ат гынан мииммит
 Арбыйа тиистээх,
 Аллараа дыабын аймахтара
 «Барбыты манас,
 Кэлбити кэтэс», — диэннэр,
 Балыктааҕар кэлэбэй,
 3330 Сымыйтааҕар бүтэй киһини
 Сиэбэтэх да силгэлэрин,
 Кыайбатах да кыһыаччытын,
 Хоппотох да холгумнарын
 Хонуккар диэн биэрбэккэ,
 Кулугур кулгаахтаатылар,
 Этирик түөстээтилэр.

3340 Күн сарданата түмүллэн,
 Күлүмүрдүү сыдыайбытын курдук,
 Кыыс оҕо кылаан бэрдэ
 Байтаһынныттан бэрсэнгин,
 Сааллааххыттан салайаннын,

Со свистом жадным
 В пасть свою ненасытную,
 В гортань длинную,
 Кучей всех вобрав,
 Разом одним,
 Живыми проглотил,
 Следов даже не оставил.

3310 После этого
 Рот наполнив заговорил,
 Живот набивши заголосил:

— *Бууйа-бууйа, бууйантай!*

Ах, ребята,
 Сейчас я расскажу.
 Ещё бы это мне
 Сейчас я подскажу!

3320 Во веки веков
 Трёх миров верхних,
 Подняться выше желающих
 Жителей кости благородные
 Громившие-крушившие,
 Среднего мира сильных
 Как коней объезжающие
 С зубами кривыми,
 Исчадия миров нижних
 «Смотри, кто ушёл,
 3330 Следы, кто пришёл» — приказав,
 Человеку рыбы немее,
 Яйца замкнутее
 Проглотить на ночь
 Даже остатки не давая,
 Даже объедки не бросая,
 Даже огрызки не оставляя,
 До голода довели,
 В скелет превратили.

3340 Светлоликая,
 Словно солнце лучезарная,
 Из девушек остистая
 Жеребцов нагульных
 Куском жирным угостила,

Хоннуолааххыттан холбоонгун,
 Сиэллээххиттэн сэмсэлээнгин
 Илдэ кэлбит
 Идэһэ кэһиинг,
 Куду аспыт
 Куданга тутуун
 Куччугуйун иннигэр,
 Куурбут куолайбын хоһуоктаттын,
 3350 Ааспыт аяхпын амтаһыттын.

Дьэ, дуу хотуой,
 Араҕас манган халлаантан
 Идэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх,
 Дыллыа манган аттаах
 Дьырыбына Дьырылыатта,
 Аллараа дойдуга ааһар
 Аргыардаах аартыккын арыйдым.
 Түгэх дойдуга түһүөрүйэр
 3360 Дүрбүөннээх суолгун тобуллум.
 Өрөгөй бөбөн үрдээн,
 Үөмэс-саамас көтүтэн,
 Орто дойдугар төннөргөр
 Дэлэй собустук тутуурданан,
 Идэнэ-куданга кэһиигин
 Илдэ кэлэн тийһиннэрээр! — диэн
 Быһал-тэһэл кэпсэл сана
 Баллыгырыы хаалла.

Хамсаабыты хабан ылар
 3370 Хап-чалахай инньэ тыллаах,
 Үс дьүһүлгэннээх күлүгүн
 Быһа бараары гыммыты
 Көхсүн харабынан
 Дьөлө көрөн кэбиһэр,
 Хахсааттаах халлаан
 Хатааһын сулуһун курдук,
 Хатан-чабаан харахтаах,
 Үрдүнэн үрүг чыычаабы
 Өрүү көтүппэтэх,
 3380 Аннынан сур күүдээби
 Супту аһарбатах

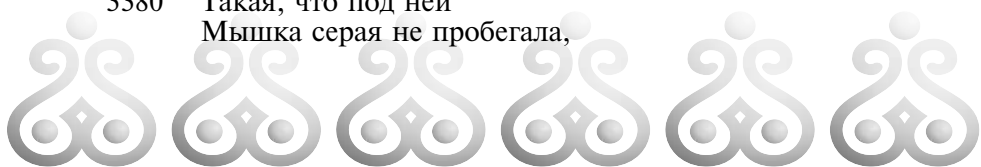
Скота тучного
 Сала толстого достала,
 Мяса вкусного положила,
 С собой прихватившей
 Пищей вкусной покормила,
 Гостинец твой хотя небольшой,
 Кусок хотя маленький,
 Мой рот голодный утолил,
 3350 Мою гортань высохшую смочил.

Ну, а теперь, девка,
 С жёлто-белого неба
 Наяву спущенным,
 Словами говорящим
 С молочно-белым конём
Джырыбына Джырылыатта,
 В мир нижний ведущие
 Ворота выюжные открыл,
 До мест дальних доводящий
 3360 Проход тревожный тебе пробил.

Славу высокую добыв,
 Скачками неверными будешь
 В мир срединный возвращаться,
 Гостинцев побольше,
 Да кусков пожирнее прихвати,
 Чтоб и нам досталось! —
 Так словами невнятными
 Приговаривая, остался.

Всё живое схватывающим
 3370 С жалом-языком слизистым,
 Всех проходящих
 Три тени имеющих
 Сзади взором ядовитым
 Насквозь поражающий,
 На грозную звезду чолбон
 На небе ненастном похожими
 Глазами пронзительными,

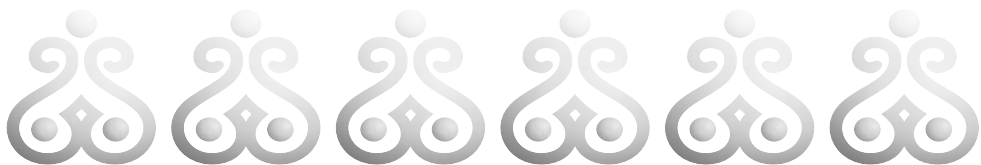
Такая, что над ней
 Птица белая не пролетала,
 3380 Такая, что под ней
 Мышка серая не пробегала,

Үс садажа күөкэгэр бастаах,
 Өлөр өлүү Моҕой кыыла
 Өрө түллэх гынаат,
 Түнкэтэх өтгүнэн тура холоруктаабытыгар
 Хаан ньамабыллай аартык
 Ханас чанчыга хайа ыстанан,
 Айан суола арыл гына түспүтүгэр,
 Айыы дьөһөгөй оҕото ат барахсан
 3390 Айаннаабытын кубулуппакка
 Атаралыы көтө турда.

 Ол дьигискэnnээх айанна
 Ат сылгы барахсан
 Хаан халысхан хайаларын
 Хайыта тэбэн хампарытта,
 Таас дьигискэн ыллыктарын
 Сиритэ тэбэн синнэрдэ,
 Муус дьулуо суолларын
 3400 Тобута тэбэн сууларда,
 Аат дьабын аартыктарын
 Атабынан арбыйа оонньоото,
 Дьэбилгэ бадараан сибиирдэригэр
 Тибилыйэн тийиэн,
 Дьылбэгин оруутугар дылы
 Үлтү күөдүлгэхтээн
 Көмөгөйүнэн күртэ,
 Дьылбэгинэн силэйдэ,
 Тус хоту нуоралаан
 Түөрт хаардаах бугул саҕа
 3410 Түөрэм таас туйабынан
 Түөрт чөнгөрө
 Тыымпы күөл курдугу
 Тыыра тэптэрдэ.

 Кунан оҕус саҕа
 Тон буорунан тобурахтаата,
 Тингэнэ ынах саҕа
 Дьылэй тааһынан тибилыйдэ,
 Туйабын тыаһа
 Ньиргиэр этиннии ньириһийдэ,
 3420 Холлобостоох уотунан уһуурда,

Змея смерти трёхглавая,
 Шею длинную вытянув,
 На сторону тыльную
 От себя завертелась.

Левая часть слизистого
 Прохода кровавого раскололась,
 Дорога широкая открылась,
 Дитя *Айыы Дёсёгэй* —
 3390 Славный конь по ней дальше
 Рысью пустился-понёсся.

На этом пути неровном
 Конь тот славный
 Скользкие горы кровавые
 Копытами разбивал,
 Неровные тропы каменные
 Ногами раскидывал,
 Дороги ледовые

3400 Брыкаясь раскрошил,
 В нижние миры проходы
 Копытами истоптал,

В места сибирские,
 В трясины болотистые
 С ходу влетая
 По колено увязал,
 По горло барахтался,
 Коленями расталкивал.
 Прямо на север направляясь,
 Болото разбрасывая,

3410 Как четыре копны под снегом
 Копытами каменными
 Четыре круглых озера-*тыымпы*
 В лесу просадил.

С четырёхтравых бычков-*кунан*
 Кусками земли мёрзлой закидывал,
 С трёхтравые тёлки-*тингэсэ*
 Глыбами каменными забрасывал,
 Звон его копыт

3420 Громом гулким прогремел,
 Огнём из бочки-*холлогос* задышал,

Сааллар чабылжан дапсыырданна.

Ньүкэн дойду үөнүн-көйүүрүн,
 Ыырын-дьяарын ыраастаан,
 Манган байбарыын
 Атабын анныттан
 Сэтгэ илбистээх
 Силлиэ-буурҕа сирдьиттэннэ,
 Дьылбэгин анныттан
 Абыс алдьархайдаах
 3430 Аан холорук аргыстанна,
 Тобугун анныттан
 Тоҕус боһоллоох
 Дохсун буурҕа дуксуурданна.

Турар кумалааннары
 Тостурута көтүппүтэ,
 Торҕон бөрө буоланнар
 Улууһа-тиэйэ хааллылар;
 Эмэх мастары
 3440 Эмтэритэ тэптэртээбитэ,
 Эгэ-дьэгэ эккирээмэхтиир
 Сэлээр мэнэрик буоланнар
 Силбиэтэнэ хааллылар;
 Сытар мастары
 Сыйа тэптэрбитэ,
 Сырҕан эһэ буоланнар
 Сабырҕахтаһа хааллылар;
 Чуор мастары
 Тосторбута тэптэрбитэ,
 Дуолан ойуун буоланнар
 3450 Домнуу, туйа хааллылар.
 Турар очуостар төбөлөрө
 Тохтон суулуннулар,
 Сытар сындыыс хайалар
 Сырылыгы тобуннулар,
 Сымара хара таастар
 Харьылыччы көтгүлэр.
 Ол дьяабы дойдутун
 Ото-маһа тараах иэнин курдук
 Таннары сыйылынна,

Молнией свирепой забивал.

Насекомых нижнего мира очистил,
 Весь их запах-вонь продул,
 Из-под ног его
 В белой шерсти мохнатой
 В семь кругов
 Метель сильная поднялась,
 Из-под ляжек его
 Восемь бедственных
 3430 Вихрей завертелось,
 Из-под колен его
 Девятикратная
 Пурга страшная началась.

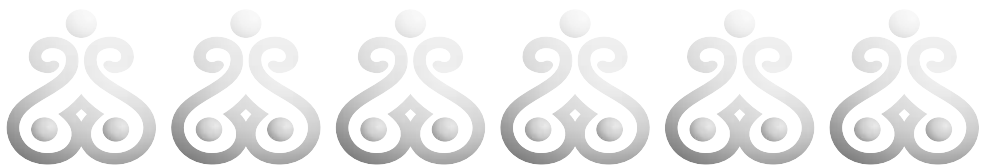
Сухостои сломанные,
 Волками голодными
 Тотчас обернувшись,
 Вить-завывать стали;
 Деревья трухлявые,
 3440 Под копытами рассыпаясь,
 Бессмысленно прыгая
 Кликушами став,
 Гневно имеречить начали;
 Валежники старые,
 Ногами истоптанные,
 Медведями свирепыми став,
 Друг друга за загривок таскать стали;
 Крепкие деревья молодые,
 На ходу сломанные,
 В шаманов мощных превратясь,
 3450 Вслед заклинать остались.
 Вершины утёсов стоячие
 Сорвались-рухнули,
 Гонные хребты лежащие
 Посыпались-рассыпались,
 Чёрные глыбы каменные
 В воздух взвились.
 Заклятой той страны
 Словно зубья гребешка
 Растительность поредела.

3460 Бэтэрээ хайалар мэнгирэстилэр,
 Анараа хайалар айаатастылар,
 Улаба хайалар оруластылар,
 Охол очуостара
 Уһуугаан чункунаттылар,
 Илбис хайалара
 Иһиирэн чыскыттылар,
 Кыргыз бырааннара
 Кытаанахтык кыланһылар.

3470 Хаан сатай халлааннарын
 Түөрт түллэр муннугуттан
 Сүллэр этиннэр
 Өрө сүүрэн лүһүгүрөөн тахсаннар,
 Хаанынан хаахтыгы туруох курдук
 Халлаан төбөтүн оройугар
 Таннары дьааһыйдылар.
 Чабылбан уота чабылыһан,
 Сындыыс уота сырсан,
 Аһаах маска алкыйда,
 Кураанах маска улкуйда,
 3480 Үөл маска үөгүлээтэ.

Муус ноонобой кунаннар
 Буркунга муннулар,
 Хара наанабай ынахтар
 Хаарга типтэрдилэр.
 Харалбан абааһылар
 Ааны булбакка атан өллүлэр,
 Соххор абааһылар
 Суолу булбакка токуччу тоннулар,
 Көстүбэт* ыаллара
 3490 Күдэрик буолан көттүлэр,
 Илиэһэй ыаллара
 Сэбирдэх буолан сиксилинилэр,
 Абааһы ыаллара
 Аабылаан буолан айманһылар.
 Халлааннара тордуйалаах уу курдук
 Хараара дьалкылынна,
 Хара өһөх хаанынан

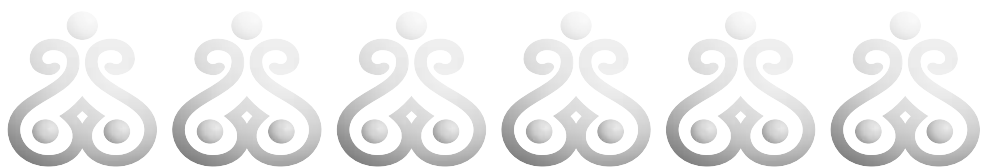

3460 Горы ближние замычали,
 Горы дальние заревели,
 Горы задние зарычали,
 Утёсы-*осол** увечные
 Тяжело задышали,
 Горы-*илбис** схваток
 Свирепо засвистели,
 Сопки сражений
 Пронзительно завопили.

3470 Из четырёх углов беспокойных
 Неба раскорёженного
 Раскаты грома страшного,
 Вверх прогрохотали,
 Будто кровью излиться готовясь,
 С макушки неба
 Вниз грянули,
 Засверкали молнии,
 О деревья бьющие,
 Кометы пробегая,
 В деревья сухие скрывались,
 3480 В лиственницы сырые терялись.

 Толстые бычки упрямые
 В пурге затерялись,
 Чёрных коров низеньких
 Сугробами занесло,
 Духи-*абаасы** косоглазые
 Не найдя прохода застыли,
 Духи-*абаасы* кривые
 Не видя дороги замерзли.
 Соседи-*көстүбэт**
 3490 Пылью морозной разлетелись,
 Соседи-лешие
 Как листья затряслись,
 Соседи-*абаасы*
 В суматохе пропали.
 Небо как вода в сосуде-*тордуйя*
 Берестяном расплескалось,
 Сгустками крови чёрной

- Хатайдаабыт курдук буолла.
 Сирдэрэ атыяхтаах уу курдук
 3500 Синниэх айылаах иэгэлдьийдэ,
 Сиигинэн бутуйбут курдук буолла.
 Муус будулбан байбал
 Муннугуттан бууралаата,
 Кытытыттан кыыһырда,
 Түгэбиттэн түөһүлүннэ,
 Анныттан аймаһыйда,
 Хаан балаһа бааллара
 Таас хайа чампарыгар
 Таһымнаан табыстылар.
- 3510 Соботох харахтаах,
 Сойуо тумустаах
 Сутаакы биистэрэ
 Туулаан-ардьалаан
 Бағалаан-чохулаан
 Аһыыр-сиир сирдэриттэн
 Сэтгэ хос кэрдиистээх,
 Абыс хос чампарыктаах
 Хаан балаһа бааллар
 Өрө дьэбилиһэн тахсаннар
 3520 Таннары эбирийбэхтээн ыллылар.
 Онтон оппуттара,
 Үгүрэлии-үгүрэлии,
 Үөһэ дьабынҥа үргэн көттүлэр.
 Часкыйа-часкыйа,
 Аллараа биискэ
 Таннары такаалаан тарбастылар.
 Халлааннарынан көтөр кынаттаах
 Кыайан дапсыйан көппөккө,
 Хара далайга хаптаран
 3530 Таннары даллаахтаан умуста,
 Сирдэригэр сүүрэр атахтаах
 Кыайан бөкөйөн сүүрбэккэ,
 Үлтү үңкүрүйэн сүттэ,
 Ууларыгар салаллар лапчааннаах
 Сатаан сундулуйа устубакка,
 Халын хара тыа

3500 Вперемешку расползлось,
 Земля словно вода в лукошке-*атыйах*,
 Готовом развалиться,
 В берестяном зашаталась.
 Мутное море ледяное
 Со всех углов рассердилось,
 С краев разгневалось,
 Со дна разволновалось,
 Снизу растревожилось,
 Волны кровавые
 Гор каменистых
 Навесов достигали.

3510 В местах,
 Где одноглазые,
 С клювом острым
 Племена голодные-*сутаакы*
 Вершами-мордами
 Ловили-кормились
 Лягушками-рыбками,
 Волны кровавые
 В семь рядов,
 На восемь ступеней поднимаясь,
 3520 Всех смывали.

Те, что остались,
 С криком птицы-бекас
 В дали безвестные-*дябын*
 Вверх улетели,
 Среди нижних племён
 Внизу затерялись.
 Крылатые на небе,
 Не имея сил в воздух подняться,
 В воды чёрные
 3530 Вниз головой погрузились,
 Четвероногие на земле
 Не имея сил бегством спастись,
 По земле катаясь, разбились,
 Плавающие в воде
 Не умея на плаву держаться,
 В лесу тёмном

Хатан дьылба маһыгар
Хайыларыттан өрө ыйаанан,
Хатан өллө.

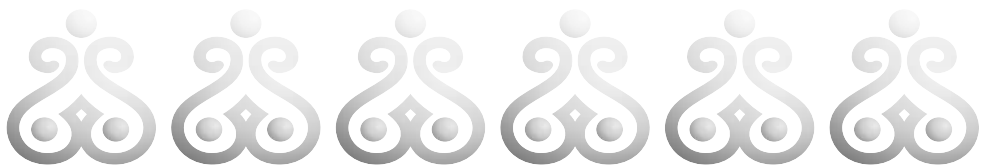
- 3540 Күн ангара күннэрэ
Көстүбэт буолла,
Ый ангара ыйдара
Ыһылы мэлийдэ.
Тобус түүн хараната
Түмүллэн түстэ.

Ол курдук кыыс бухатыыр
Дьырыбына Дьырылыатта обургу
Содуомнаахтык дьулуһутан
Туһаайбыты умсаран,
3550 Араллааннаахтык айаннаан,
Табыллыбыты таннаран,
Түбэспити түннэрэн
Өрүкүтэн тийиэн,
Таһыгырыы тохто турар
Таллан таас хайаба
Өрө үөмөхтэтэн тахсан
Көрө түспүтэ —

- Кыырай ыраах
3560 Кыстык угун курдук
Хара лаһыр ордуулар
Хараара-барыаран көһүннүлэр.

Ол икки ардыгар,
Ыһыы-хаһыы, кый кырдаат
Ытылбан буола түстэ.

Хара лаһыр уорабай диэкиттэн
Ыйдангатаабы тиит күлүгүн курдук,
Суодал бэкир хара
Тобус тон буйуттар
3570 Өһөхтөөбүнэн үөгүлээн,
Хааннаабынан хахааран,
Өһүктээх үнүүлэрин
Өрө тупшутунан,
Өлөрсөр өйдөөх
Уун-утары сүүрэн

За деревья высохшие
 Жабрами зацепившись,
 Там задохнулись.
 3540 Полдня солнца
 Не видно стало,
 Полмесяца луны
 Не видно было,
 Девяти ночей тьма
 На землю надвинулась.

 Так вот девушка-богатырь
Джырыбына Джырылыатта удаляя
 Суматоху поднимая,
 Идущих истребляя,
 3550 Возбуждённо-буйно скакала,
 Встречных растапывая,
 Поперечных опрокидывая,
 Неукротимо ехала,
 С булыжниками падающими
 На отменную гору каменную
 Быстро взобравшись
 Вот что увидела —
 Далеко-вдали
 Как черенок наковальни
 3560 Постройки мелкие
 Виднелись-чернели.

 В это время
 Переполох страшный,
 Визг-крик начался.
 С низких построек чёрных
 Как в ночь лунную
 Тени лиственниц высокие
 Девять воинов холодных-*тонг* *
 3570 С криком злобным,
 С рёвом диким,
 С надрывом смертельным,
 Пики кровавые верх направив,
 Резать-убивать готовые
 Навстречу передвигаются,

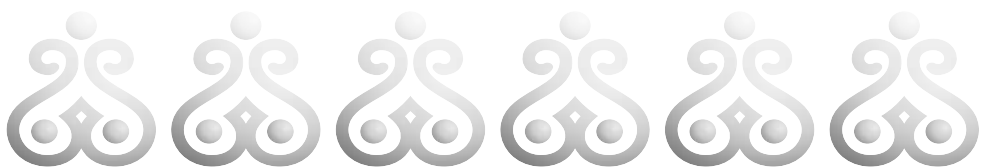
Бүгүлэхтэһэн иһэллэр эбит.

- Дырыбына Дырылыатта обургу
 Хапсаҕайдык хамсанна,
 Суһаллык тутунна,
 Муос дырибинэй ох саатын
 3580 Сулбу тардан ылла да,
 Түүлээх түркүн охторунан
 Тобус тон дуоланнарын
 Түөрэхтэтэн кэбистэ.

- Хара дьуоҕа былыт үрдүгэр
 Дүнүр ангара дүнүрдээх,
 Былаайах ангара былаайахтаах,
 Быста-быста салҕаммыт бытырыыстаах
 Удаҕан одьунааһа
 3590 Илэ дэриэтинньик
 Уун-утары дьиэһийэн кэллэ да,
 Өһөрөөрү үөппүтүнэн барда,
 Сиэри дьиэһийбитинэн барда —

- Ээһэ-һэй, ээһэ-һэй!
 Иһиликпин-таһылыкпын,
 Иэдээникпин-куодааныкпын!
 Эчикийэ, эчикийэ эристиин,
 Эн дуу күтүр дьаалы
 Энчирэппэт эрчим эрбэх,
 Мүччүрүппэт сүлүһүн сөмүйэ,
 3600 Эриэкээбит эбиккин,
 Мунгур үйэм тухары
 Дурда-хахха онгостубут
 Тонг дуолан уолаттарбын
 Долборукка токуйар
 Торбостооҕор куһаҕаннык
 Чокуйталаан умсардаҕын
 Дьуламтатын эриэхсит!

- Хотуой, хотуой киһийдэх,
 Тойон ахан убайгын
 3610 Сордоох суолун сонордоон
 Тобулу суоруйбуккун
 Тобуктатан чокуйуом.

Вроде как перекачываются.

Джырыбына Джырылыатта удалая,
 Движениями быстрыми,
 Приёмами ловкими
 3580 Тугой лук костяной
 Мгновенно выхватила,
 Стрелы с пером-*тюркюн* выпустила,
 Девять воинов холодных-*тонг*
 Тут же всех уложила.

На чёрном как болото облаке
 С полу-бубном в руках,
 Полу-колотушкой размахивая,
 В одежде с бахромами рваными
 Удаганка удалая,
 3590 Привидение наяву —
 Убить-губить нороя,
 Прямо на неё надвинулась,
 Безумолку верещать стала:

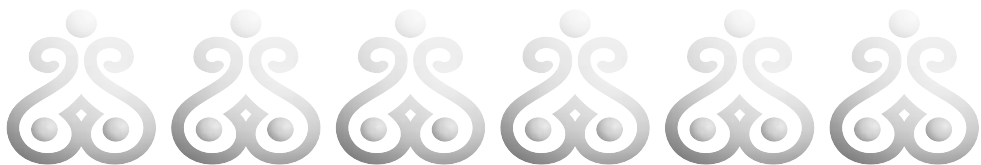
— *Эгэ-гээй, эгэ-гээй!*

*Исиликпин-тасылыкпын,
 Иэдээникпин-куудааныкпын!*
 Это ты ли, чудовище,
 С пальцем энергичным,
 Ты ли, дьявол страшный,
 С пальцем ядовитым,
 3600 Нашла, достала-таки меня!
 Моих до конца дней
 Защитников-заступников,
 Сыновей могучих
 Хуже чем телят,
 Лежащих в яслях,
 Застукала-загубила,
 Как больно, как страшно!
 Эй ты, девка-отроде,
 3610 Несчастливого брата своего
 По следам ты пришла,
 Молча заклевала,
 На коленях тебя забью.

Кэлбит тахсыбатах,
Түспүт төннүбэтэх
Дьүгэн үөдэн түгэбэр,
Кэбэл үөдэн кэтэбэр
Кэллэбинг буолуо!!!

- Кэннигинэн кэбиэриппэккэ,
Иннигинэн чугуруппакка,
3620 Тобус уон тобус
Кудумньулаах куотар кубулбаппынан
Куктуй курус халлаан
Хааннаах хара бурут
Халлараан ханаат быатынан
Хам-кум кэлгийээхтээн,
Баҕа үөн курдук бахчараннатыйам,
Тыймыыт үөн курдук тырангалатыйам,
Чоуу үөн курдук чохчороннотуом,
Тобуста тонхороннотуом.
3630 Атахтардаах илиилэргин
Кэдэрги кэлгийбэхтээн
Тимир линкир
Түнкээлийэ хаайыбыбар
Түнкэлитэн түһэрэммин
Иннэ гынан ииннэриэм,
Сүүтүк гынан сүүдүтүөм,
Кут бэйэбин кубулутан,
Сүр бэйэбин сүүйэммин,
Кулугур таас кулгаахтыам,
3640 Килэбир таас харахтыам,
Дьэбиннээх иэдэстиэм,
Тордохтоох ньуурдуом.
Тойон убайбар аналлаах
Хотун дьахтар онус ойох
Бэйэбинэн кэлбиккэр
Биирээхтээн тураммын
Биэс чупчурбан иннэлээх
Бэлэспинэн күлэбин! — диэн баран,
Быһыы тупсаран, быар куустан,
3650 Быакайа сытыйан турдаҕа.
Обот Хобочой удабан
Тойук ангарын туойан,

Знай, отсюда не возвращаются,
 Спустившись, не поднимаются,
 В мир нижний,
 В пропасть бездонную
 Ты же ведь попала!!!

Тебе назад не отступить,
 Вперёд не двинуться.

3620 Девяноста девятью
 Уловками-хитростью
 Скучного неба холодного
 Кровавым ядовитым
 Канатом-верёвкой скользким
 Крепко тебя свяжу.

Лягушкой прыгать будешь,
 Ящерицей вилять-ползать,
 Жуком водяным скакать начнешь,
 Девять раз сгибаться станешь.

3630 Руки-ноги крепко
 За спиную связав,
 В тяжёлую железную
 Клетку-хаайыы

Глубоко внизу упеку,
 Иголкой усохнешь,
 Напёрстком иссохнешь.

Душу-кут* уломаю,
 Силу-сюр* одолею,
 Уши глухими будут,

3640 Глаза слепыми станут,
 Со щеками ржавыми,
 С рожей в саже ты будешь.
 Тойону, старшему брату моему,
 Хотун-женой десятой
 Ты сама явилась,

Весьма этому радуясь,
 С пятью иглами жадными
 Гортанью смеюсь! — сказав,
 Руки на груди сложив,

3650 Кокетничать принялась.

Обот Хобочой удаганка
 Пол-тойука завывая,

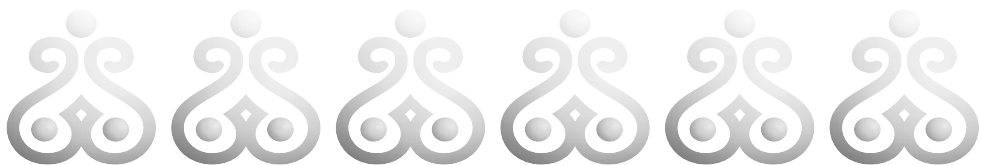

Ырыа быһаҕаһын ыллаан,
 Тобулу чускуутаан,
 Былаайах анара былаайабынан
 Быыстала суох
 Быыгыначчы таһыйда,
 Дүнүр анара дүнүрүн
 Дүүгүнэччи тыаһатан,
 3660 Түлэхэ уотунан түнкүнэттэ,
 Таннары халарыктыгы сырытта.

Онуоха буоллабына,
 Уоҕа-кылына оонньообут
 Дьырыбына Дьырылыатта обургу
 Айыы оҕото атыттан
 Этэн баран эбирийиэх иннинэ
 Эстэриик чокуур курдук
 Сулбу ыстанан түстэ да,
 Соноҕоһун торҕо тэһиинин
 3670 Орто дойдутун диэки
 Тэгиличчи тутан кэбистэ.
 Атын самыытыгар
 «Тап» гына охсон баран:

— Күнүг сиригэр көччүй!
 Айыы сиригэр аһаа!
 Бохтор күннээх буоллахпына,
 Албан ааккын ааттаан
 Адабыян ынгырыабым,
 Айыы дьөһөгөй оҕото
 3680 Аллаах-ааттаах ат сылгым,
 Ыраах да буолларгын чугас буолаар,
 Этэн баран эбирийиэх иннинэ
 Кэлэ тардаар! — диирин кытта,
 Соноҕос барахсан
 Тус собуруу диэки
 Сулус быстыбытын курдук
 Соҕотохто суох,
 Биирдэ мэлис гынан хаалла.

Ити кэнниттэн Дьырыбына Дьырылыатта

Пол-песни запевая,
 Насквозь выкрикивая,
 Полу-колотушкой
 Бесперывно
 Била-колотила,
 В пол-бубна
 Шумела-гремела,
 3660 Звоном поминальным звенела,
 Вниз головой падала.

И тогда
 Девушка разгневанная,
Джырыбына Джырылыатта удалая,
 С коня дитя-Айыы
 Дух перевести не успев,
 Словно искорка из-под кремня
 Мигом спрыгнув,
 Коня поводья жёсткие
 3670 В сторону мира срединного
 Быстро развернула,
 В круп коня «*тап*» ударив,
 Громко сказала:

— В стране Солнца резвись!
 В краю Айыы кормись!
 Когда мне туго станет,
 Тебя именем славным
 Непременно позову,
 Дитя *Айыы Дёсёгёй*,
 3680 Конь мой добрый-резвый,
 Если далеко — будь близко,
 Дух перевести не успею,
 Рядом окажись!

Только она сказала,
 Как милый жеребец
 Словно звезда сорвался,
 В южную сторону пустился,
 Мгновенно скрылся.

Джырыбына Джырылыатта,

3690 Өрө көрө түспүтэ,
Хара күнкүс бэйэлээх
Халлаан ап оѳурук быата
Олор өлүү суолун курдук
Хатыллыбытынан таннары халарыктаан,
Төбөтүн оройугар
Түһэн иһэрин көрөөт,
Тоѳус уон тоѳус бууттаах
Солотуу көмүс чохоочтутун
Сулбу сүүдүтэн ылла да,

3700 Үөгүлүү түһэн баран
Өрө көрөөт,
Үлтү далайарын кытта
Таннары саккыраан,
Сындыыс уота буолан
«Сылыпыс» гынаат,
Сыйылла ыһыллан хаалла.

Кыыс оѳо кылаан бэрдэ
Муос дырибинэ ох саатын
Сулбу тардан ылла даѳаны
3710 Обот Хобочой удаѳан,
Хара дьуоѳай былыт үрдүгэр
Таннары ыһылланнаан
Хахаара часкыйа сырыттаѳына,
Куорсуннаах кураѳаччы обун

Холбуу тутан баран,
Кулгаах тааһыгар дылы
Лынкыначчы тардан,
Түөлбэ хаан дүнгүрүн туһаайан
Төлө тардан кэбистэ,

3720 Эрбэѳин тыаһа
Сааллар этин ньиргиэрин курдук
Ньирили и түстэ да,
Обот Хобочой удаѳан
Дүнгүрүн дьөлө сүүрдэн кэбистэ.
Иирбэн-дьаарбан илиититтэн
Мүччү туттаран,
Халты харбатан,
Удаѳан дүнгүрэ

3690 Взглянув вверх, увидела,
 Как чёрные смрадные,
 Неба пути колдовские,
 Словно ворон смерти
 Прямо над её головой
 Закручиваясь, виляя,
 Вниз спускаются.
 В девяносто девять пудов
 Золочёную колотушку свою
 Тут же выхватила,

3700 С резким выкриком
 Вверх взлетев,
 С размаху рассекла.
 Аркан в огни-*сундыыс* *
 Сразу превратившись,
 Вмиг промелькнул,
 Рассыпался-исчез.

Девушка отменная
 Лук костяной выхватила,
 Когда удаганка
 3710 *Обот Хобочой* ненасытная,
 На чёрном облаке нависшем
 Крик резкий испуская,
 Визжа-кукарекая
 Крутилась-вертелась,
 До барабанной перепонки
 Тетиву тугую натянув,
 Стрелу с пером-*курагаччы*
 В бубен-*дунгюр* направив,
 Палец отпустила.

3720 Звук её пальца большого
 Как грохот грома страшного
 По небу прогремел и --
 Бубен *Обот Хобочой* удаганки
 Стрела насквозь пролетела.
 Из пальцев цепких
 Выскользнув,
 Из рук неуклюжих выпав,
 Удаганки бубен огромный

3730 Сойуодуйбут суор курдук
 Супту сурулаан,
 Таннары халааран
 Хара дэбилгэ бадараанга
 Хампы түһэн,
 Дьөлө дьуобаран хаалла.

Обот Хобочой удабан обургу
 Сутаакы бөрөлүү
 Сундулуйа чускуутаан,
 Хардан эһэлии
 Хатаннык часкыйан,
 3740 Хааннаабынан хахтаан,
 Үөһнээбинэн үөгүлээн,
 Симэһиннээбинэн силлээн,
 Сэттэ харыс биилээх
 Дьиппэ өлүү сүллүгэһин
 Тэлээрдэн таһааран,
 Айыы кыһһын

Туос хоноруутун туһулаан
 Таннары дапсыйан истэбинэ,
 Дьып курдук оностубут
 3750 Дьырыбына Дьырылыатта
 Кыыс бухатыыр онуоха
 Үөгүлүү түһэн баран
 Солотуу көмүс чохоччутунан
 Күн өтгүнэн
 Күөйэ дапсылыйан
 Утары тоһуйан дуксуйарын кытта,

Субай хааны улайдаабыт
 Удабан оботтоох сүллүгэһэ
 Хоолдьугунан тосту ыстанан,
 3760 Тулламай угун эрэ тутан хаалла,
 Тимир тэрээгин элэмтэтэ
 Тэрээдийэн тийиэн,
 Арбаа Араат таас чампарыгар
 Аһа бүппүт
 Алтан олгуй курдук
 Таннары ланкынаан түстэ.

3730 Вороном поражённым
Стремительно
Вниз покатился,
Вдребезги разбился,
На дно болота чёрного
Навсегда запропастился.

Обот Хобочой удаганка

3740 Волком голодным
Протяжно завывая,
Медведем матёрым
Свирепо рыча,
Кровью харкая,
Сукровицей плеваясь,
Червями изрыгая,
С лезвием в семь пядей
Дубину смертоносную
Стремительно выхватив,
Девушки *Айы*
На переносицу направив,
Ударить хотела было.

3750 Ладно «*дьын*» одетая
Девушка-богатырь
Джырыбына Джырылыатта
С воплем громким
Колотушку золочёную,
С солнечной стороны
Загораживая,
Напротив подставила.
Крови алой напившаяся,
Удаганки дубина кровожадная
В перешейке переломалась,
Короткая рукоять одна осталась.

Железяка дубины
Покатилась-повертелась,
Горы Араат западной
Как большой
Пустой котёл медный
На подножье каменное ударилась.

Былыт быстыбытынан

- 3770 Быртах сырай
 Былтарыс гынна,
 Халлаан хайдыбытынан
 Хааннаах дьабады
 Хаанньарыс гынна.
 Манна барыкыс,
 Итиннэ сүөдэкис
 Буола түстэ.
 Илбис-иирээн ииримтийдэ,
 Оһол-содуом улаатта —
 3780 Үөгүлүү-үөгүлүү
 Өтгүктэһэн өрүкүстүлэр,
 Кылана-кылана
 Кырбаһан киирэн бардылар,
 Часкыһа-часкыһа
 Чабырҕай алларыстылар.

- Айыы кыыһа барахсан
 Дьырыбына Дьырылыатта обургу
 Тобус уон тобус бууттаах
 Солотуу көмүс чохоччутунан
 3790 Солбонноох-содуомнаах
 Обот Хобочой удаһаны
 Уостуганнаан дуксуйда,
 Оройго чокуйа,
 Дайбаатаһын айы
 Табыталыыр буолла.
 Адьарай кыыһа,
 Аһарык бэрдэ,
 Часкыйа-часкыйа
 Чалахайынан тыбыырда,
 Таннары халарыктаата,
 3800 Хахаара-хахаара
 Хаанынан хаһыырда,
 Куота көтө сылдьан
 Курдьаһанан илгиһиннэ,
 Дэгиэ хара тынҕырабынан
 Дэлби тутуох курдук
 Сирэйгэ силлии,
 Харахха хаахтыы сырытта.,

Из-за облаков рваных

- 3770 Рожа поганая
 На миг высунулась,
 В отверстии неба
 Рыло с кровью в углах рта
 Кривое промелькнуло.
 Кутерьма кругом пошла,
 Сброду много собралось,
 Нечисти всякой прибежало,
 Драка-брань усилилась,
 Бед-несчастий прибавилось —
 С криком-воплем
- 3780 Друг на друга бросались,
 С воем-визгом
 Друг за друга хватались,
 С визгом-криком
 Виски друг другу долбить стали.

Прекрасная девушка Айыы

- Джэрыбына Джэрылыатта*
 Девяноста девятью пудовой
 Колотушкой золочёной
 Бедовую-скандальную
- 3790 *Обот Хобочой* удаганку
 По башке ударила,
 Пыл-гнев умерила,
 С каждым размахом
 В цель попадать стала.

Адэрайская дочь

- В руки не давалась,
 Умело увертывалась,
 С визгом-криком
 Слизью фыркала,
- 3800 Курицей кудахча
 Кровь испускала,
 Уклоняясь-увиливая
 Гадами мелкими исходила,
 Ногтями грязными
 Царапаться стала,
 В лицо блевала,
 В глаза плевала.

- Ол кэнниттэн буоллабына
 Дьырыбына Дьырылыатта обургу
- 3810 Оуустабын аайы
 Одьороннотон барда,
 Кырбаатабын аайы
 Кыадьараннатан барда,
 Дайбаатабын аайы
 Дьаадьараннатан барда.
 Халбаһа тимир
 Хара лээгэй бэргэхэтин
 Харса суох хайыта сынньан,
 Тобус уон тобус ойуун
- 3820 Чохолойун унуоҕа
 Хобо чуорааннаах,
 Абыс уон абыс удабан
 Арбаһын унуоҕа
 Хампа хара бытырыыстаах,
 Сэттэ уон сэттэ
 Сэлээр мэнэрик
 Сийин унуоҕа
 Сэнньэлгэ нээлбиир симэхтээх,
 Сэттэ сиринэн силбээһиннээх,
- 3830 Тобус сиринэн курбуулаах
 Тон болгуо куйабын
 Тохтоло суох тобута охсон,
 Хопчоллубут курбуһабар ингиннэрдэ.
 Сараһын кыһын сарылаппытынан,
 Хара лааҕай баттабыттан
 Харса суох батары харбаат,
 Уна илиитинэн
 Умсары далайан,
 Дулба курдук
- 3840 Тулахаччытан таһааран,
 Сэттэ бэчээтинэй сирин
 Синнэри бырабан түһэрдэ.

Солбонноох-содуомнаах
 Обот Хобочой удабан
 Өлөр үөһүн таттаран,
 Өһөх хаанынан
 Өбүрүҥнүү-өөбүрүҥнүү үөгүлээтэ,

После этого

Джырыбына Джырылыатта

- 3810 Девушки удалой
Удар становился точнее,
Кулак тяжелее,
Тумаки больше,
Шаги твёрже,
Размах шире.

Шапку её чёрную

- Из железа сплошного
Безжалостно разбив,
С бубенчиками
3820 Из костей черепа
Девяноста девяти шаманов,
С бахромой чёрной

Из костей поясницы

- Восьмидесяти восьми удаганок
С нарядами в придаток,
Из костей спины широкой
Семидесяти семи имяречек
С семью связками,
С восемью вставками,
3830 С девятью клиньями
Кольчугу из болванки железной
Беспощадно разбив-раскрошив,
За крестец костлявый зацепила.

Девушку-чертовку

- С визгом-криком
За волосы грязные схватив,
Рукою правой
Лицом вниз столкнула,
Опомниться не дав,
3840 Как кочку приподняв,
За семь шагов печатных
Навзничь кинула.

Жадная-скандальная

Обот Хобочой удаганка

Крик истошный издала,

Кровью харкая

Прерывисто закричала,

Өрүтэ бөгүөхтүү сытта.

— Абытайбыан-халахайбыан!

- 3850 Алдырхайбын араллааммыан!
 Чэй эрэ, хотуой,
 Тыһы кыл саба
 Тыын быһаһаһына
 Тохтоо, болдой!
 Тойон Дьөллүүт убайыкайгын
 Түстүүр ини бэйэбэр,
 Тоннуур ини күөнгэр
 Туттарбахтыам курдукчай!
 Өлөрбөккө-өһөрбөккө эрэ
- 3860 Үрүн тыыммын өрүһүйэннин,
 Үлэһит онгостуоххун
 Төһө-хачча буолуой?!!

Үлэһиппинэн үчүгэйбин,

- Асчыппынан ааттаахпын,
 Атас-доһор туһугар
 Алыстаахай дыахтарбын,
 Хотуой, хотуой хойут да
 Хотун оностуобум!
 Охсоргун уурат,
 3870 Кырбыыргын кыалыгыт!!
 — Сөп! — эрэ диэтэргин
 Сип-сибилигин,
 Этэн баран эбирийиэх иннинэ
 Тус хоту бараммын
 Будулбаннаах байбал
 Кудулуйар куулатын
 Тоһус мэнэһик чохчуругар
 «Түп» гынар түптүрдээх
- 3880 Түүнүктээх түрмэттэн
 Туһааннаах убайгын
 Тойон Дьөллүүт бухатыыры
 Түөрт үтүгэн түгэбиттэн
 Түптүр дуобаттан босхолуом,
 Экчи биири этэбин! — диэтэ.

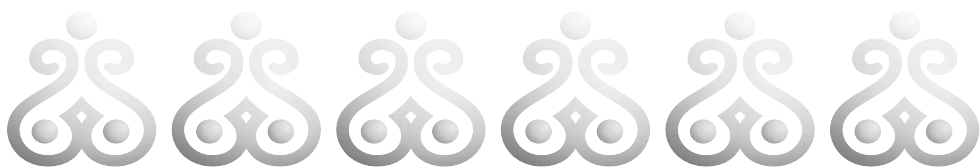

Задыхаясь взмолилась:

— *Абытайбын-халахайбын!*

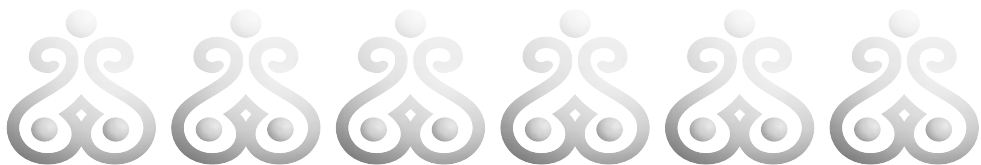
- 3850 Вот беда-суматоха!
 А ну-ка, девка,
 С волосок тонкий
 Чуток подожди,
 Отдышаться дай,
 Погоди-послушай!
 Братана твоего
Тойон Дёллю'т богатыря
 В ручки тебе вручу!
 Не губи-не режь меня,
 3860 Душу мою пощадив,
 Себе служанкой сделать
 Каково же это будет?!!

- Работяга я хорошая,
 Стряпуха отменная,
 Друзей-подруг ради
 На всё готовенькая.
 Девка, девка, навсегда
 Госпожой моей будешь!
 Бить меня перестань,
 3870 Колотить кончай!!!
 — Как скажешь «да»,
 Дух перевести не успеешь,
 Глазом моргнуть не сумеешь,
 Прямо на север отправлюсь,
 Моря бушующего
 С северной стороны
 На девяти уступах стоящего,
 Покрышку «*тюп*» имеющего,
 3880 Из острога заплесневелого
 Брата твоего старшего
Тойон Дёллю'т богатыря
 Из бездны губокой,
 Из трясины прикрытой
 Вытащу, слово даю! — сказала.

- Дьырыбына Дьырылыатта обургу
 Туох даҕаны
 Тутуу-хабыы биэрбэккэ,
 Умсары талахачытан,
 3890 Сылла-мылла сытыйбыт
 Сылластыбыт сырайынан
 Дьэбилгэ бадараанга
 Дэлби быраҕан,
 Тобус ойоборун
 Туос тордуйа курдук
 Тобу үктээн кэбистэ,
 Хаалдыктаах баһын
 Хайа эрийэн ылан
 Хаһыгыты түһээт, халлаан диэки
 3900 Кыыратан кэбиспитин
 Хаабыргыыр-халаахтыыр
 Хара мангаас суордар,
 Харыс да сиргэ
 Халты хамнаппакка
 «Хап» гыннаран ылан,
 Хамаҕа үлүгэрдик
 Хам-кум ыйыһыннылар.

- Ити кэнниттэн
 Кыайан-хотон кылыһыйан,
 3910 Үөрэн-көтөн үлүһүйэн,
 Дьырыбына Дьырылыатта обургу,
 Үөрбэ хаан үнүүтүн
 Өрө тушпутунан,
 Тус хоту диэки
 Өрүтэ үөмэхтээн,
 Тон сири тобугун оруутугар дылы
 Тобулута нуоралаан,
 Ириэнэх дьэбилгэни
 Иэччэбин хараҕар дылы
 3920 Ибилитэ лээбилээн,
 Чэгийн таастан тэбиммитэ
 Дэлбэритэ ыстанан,
 Ньиргир этин курдук
 Ньиринийэ хаалла.

Дьырыбына Дьырылыатта удалая

Ни на миг не мешкая,
 Опомниться не давая,
 Ничком свалила,
 3890 Неприглядной
 Мордой сморщенной
 В болото вязкое
 С силой сбросила,
 Девять рёбер
 Как лукошко-*тордуйа* из бересты
 Ногой наступив поломала,
 Голову с позвонком шейным
 Ловко свернув,
 С криком громким
 3900 Высоко в небо метнула.

 Кудахча-каркая,
 Белоголовые
 Вороны чёрные,
 Ни на вершок не отставая,
 Ни минуты не мешкая,
 Вмиг «*хан*» поймали,
 Быстро проглотили.

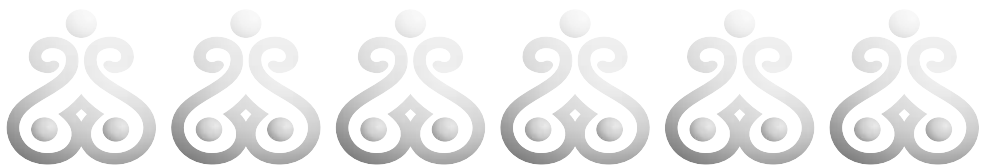
 После этого
 Победой окрылённая,
 3910 Радостью охваченная,
Джырыбына Джырылыатта удалая,
 Пику грозную
 Вверх вскидывая,
 В северную сторону
 Напрямик направляясь,
 Землю мёрзлую до чашек коленных
 Вглубь продавливая,
 В болото талое
 До сустава бёдренного
 3920 Вниз проваливаясь,
 Что камни твёрдые
 Ступнёй крошила,
 Под ногами падая
 Громом гремели.

Очуос тумулаттартан
 Омуннаахтык дугуммута
 Тоѳута ыстанан,
 Дорѳоон этиннии
 Дуораһыйа хаалла.
 3930 Күкүр таас хайалары
 Үрүт өтгүлэринэн
 Өрүкүйэ сүүрэн
 Үөмэхтээн иһэн,
 Тус хоту диэки
 Көрө түспүтэ дуо, доѳоор!

Хотугу чунку халлаан
 Харанга улаѳатыттан
 Муус будулѳа байѳал диэкиттэн
 Тоѳус бүгүйэх систээх
 3940 Кэй-губут көлөлөөх
 Тимир Чохчордоон обургу
 Хара түлэһэ буруонан
 Өрө төтөлүйэн,
 Кутаа уотунан тоѳо уһууран,
 Дойдугун долгутан,
 Халлаанын дьалкытан,
 Уун-утары омуннаахтык
 Уоптара айаннаан иһэр эбит.

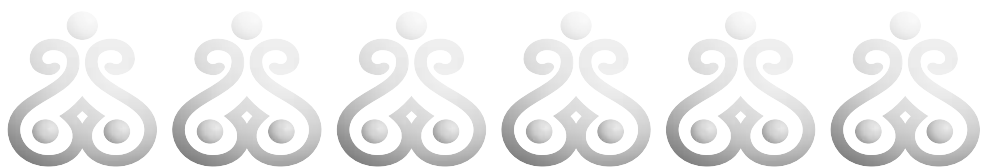
Онуоха Дьырыбына Дьырылыатта
 — Бу өлөөрү өһөгөйдөөбүт
 3950 Өлүү күтүр өстөөх
 Хайдах быһыылаах,
 Ханник бадахтаах,
 Дьүһүн баран үскэллээх
 Дьин-хаан сэбэрэлээх
 Илэччи эбитий, — диэн
 Уллунгабын тингилэбиттэн
 Төбөтүн оройугар дылы,
 Өрү-һары өрө көрөн таһаарбыта —
 3960 Түбэспэтэх дьүһүһнээх,
 Табыллыбатах дьаһахтаах
 Аат-дьабын адырбатыта эбит.

- На сопки скалистые
 В раздражении
 Ногой упиралась,
 Глыбы каменные
 Вниз срываясь,
 3930 Громом отдавались.
 Вершины отвесные
 Гор каменистых
 Галопом проскакивая,
 Прямо на север
 Как взглянет, дружище!
- Из глубины тёмной
 Серого неба северного,
 С мутного моря ледяного,
 С девятью горбами на спине
 3940 На оленях *кэй-тубут*
 Дьявол *Тимир Чохчордоон*
 Дымом поминок
 Чёрным клубясь,
 Пламенем синим пыхтя,
 Землю сотрясая,
 Небо раскачивая,
 Полный гнева
 Прямо на неё едет, оказывается.
- 3950 *Джырыбына Джырылыатта*
 — Какой он из себя,
 Обличье какое имеет
 Этот смерти жаждущий
 Злодей страшный,
 Наружности какой,
 Вида какого
 Это чудовище, — думая,
 С ног до головы
 Взглядом прознительным
 Вверх-вниз разглядывала —
 3960 Вида неземного,
 Удела незавидного,
 Мира-*дябын* хищник, оказывается.

- Самагын туорайыттан
 Сытынньан дүлүнү
 Сығарыччы таппыт курдук
 Соботох собоох хара атах
 Сулбу үүнэн түһэн иһэн,
 Үктэнэрдээх буоллун диэх курдук,
 Тобугуттан аллараа өтгө
- 3970 Аччаччы тэбиммит
 Атахха майгыннаах,
 Ачаах тырабастаах,
 Атах дуомнааах эбит.
 Түөһүн тылыттан
 Сыгынахтаах тиити
 Сыһыары бырахпыт курдук,
 Содьуой соботох былас
 Таннара саннылыыйбыт,
 Чокуйсуулаах буоллун диэх курдук,
- 3980 Содур кытаҕас,
 Содуомнаах лабаа
 Сутуруктаах эбит.
 Сыыр быстыбытын курдук
 Сыллаччы сытыйбыт сырайдаах,
 Хайыарбыт ойбон курдук
 Хааннаах хаһылыттаҕас харахтаах,
 Буордаах дулҕа курдук
 Буугунаабыт боллоруттаҕас муруннаах,
 Хайа хайдыбытын курдук
- 3990 Амаан-дьамаан аях дуомнаах,
 Сэттэ илии халыг
 Дьэбиннээх иэдэстээх
 Абыс кырыллаах тимир килэди,
 Илэ дэриэтинньик
 Дьиэнийэн-дьиэгэйэн иһэрин көрөөт,
- Дьырыбына Дьырылыатта обургу
 Кытаанахтык кыйһырда,
 Унуоҕа кыйытынна,
 Аһары абарда,
- 4000 Охторуулаах ох саатын
 Сулбу ойутан ылан,

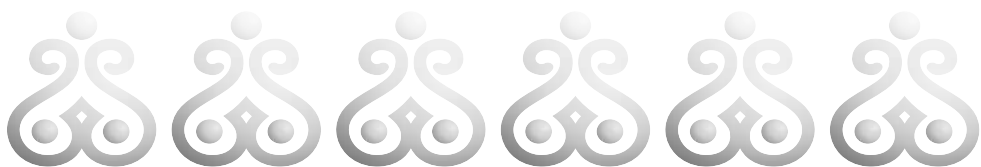

От промежности
 Подобно пню гнилому,
 На бок сдвинутому,
 Нога-ступа чёрная выростала,
 Прямая с концом согнутым,
 Будто бы ступня,
 Ниже колен
 3970 Широко расставленная,
 Ноги напоминающая,
 Словно пальцы
 С развилкой на конце, оказывается.

Под ложечкой
 Подобно лиственнице
 С корнями вывороченной,
 В сажень маховую длиной
 Рука единственная,
 Как клещи кузнечные
 3980 С кулаком тяжёлым,
 Словно к драке готовясь,
 Вниз свисает, оказывается.

Подобно обрыву горному,
 Лицо с губами вывернутыми,
 Подобно проруби промерзшей
 Со злыми глазами красными,
 Подобно кочке травяной
 С сопящим носом мясистым,
 Подобно горке с трещиной,
 3990 С открытым как рывина ртом,
 С щеками со ржавчиной
 В семь пальцев,
 Восьмигранник железный,
 Привидение наяву
 Идущее навстречу увидев,

Джырыбына Джырылыатта удалая
 Сильно рассердилась,
 Страшно разозлилась,
 Что кости даже заломило.
 4000 Лук смертоносный,
 Сразу выхватив,

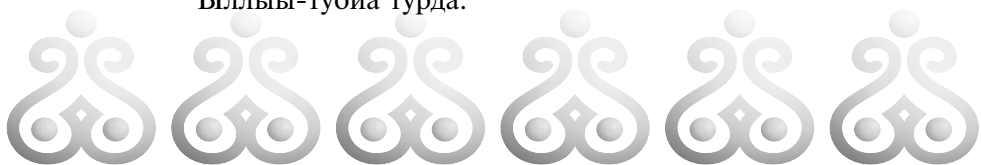

Куорсуннаах кураҕаччы охторунан
Куһуйбутунан барда.

Тимир Чохчордоон улуу күтүр
Тобус уон бууттаах
Дулай таас чохоочтуанан
Орто дойдун бэрдин
Охторуулаах охторун
Таннары сапсыйбахтаан кэбистэ.
4010 Кэй-губут келөтүттэн
Тимир Чохчордоон
Ыстанан кэбистэ да,
Кэй-губут кыыла
Көстө мэлис гына хаалла.

Илэ дэриэтинньик
Ириэнэх сири иэччэбэр дылы
Иэдьэгэй курдук ибили тэпсэн,
Тон сири тобугар дылы
Тобурах курдук
4020 Тобулута нуоралаан,
Сылла-мылла сырайа сылланнаан,
Амаан-дьамааан айаҕа дьаадьяннаан,
Дэгиэ хара тийһэ килэннии,
Дьэбин уоһуйан турдаҕа.

Онуоха Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр барахсан
Үөрбэ хаан үнүүтүн
Адьярай уол диэки
Өрө дьуксуйан туран,
4030 Күүстээх өйө
Көмөгөйүгэр көөнньөн,
Уохтаах санаата
Уолугар оргуйан,
Сүүһүн хаана сүүрэлээн,
Имин хаана тыгыалаан,
Уоһун хаана оонньоон,
Өлүү күтүр өстөөбү
Өгөрү-батыры көрөн туран
Ыллыы-туойа турда:

Стрелами с пером-курагаччы
Беспрерывно сыпать стала.

Тимир Чохчордоон чудовище

В девяносто пудов
Дубиной каменной
Богатыря мира срединного
От стрел убийственных
Запросто отбивался.
4010 Как только *Тимир Чохчордоон*
С упряжки спрыгнул,
Кэй-тубут тут же
На глазах исчез,
Будто испарился.

Привидение сущее

Землю сырую как творог
До сустава бёдренного растаптывая,
Землю мёрзлую как снег
До чашек коленных
4020 Насквозь продавливая,
Рожу противную искривляя,
Рот широкий раскрывая,
Острые зубы чёрные выставляя,
Молча стоял-глядел.

Тогда милая девушка-богатырь

Джырыбына Джырылыатта
Пику грозную
На сына *адярайского*
В упор направила,
4030 Ум сильный
В голове забурлил,
Мысли горячие
В груди вскипали,
Кровь горячая в гортани забила,
Румянец на щеках заиграл,
Губы от крови заалели;
Злодею страшному
Прямо в глаза глядя,
Вот так пела-запевала:

- 4040 — Көр, көр бу!
 Түгэх дойду дүрбүөннээбэ,
 Аллараа дыбын ааттааба,
 Тобус сириэнэн бүгүрү бөкчөгөр
 Кэй-тубут көлөлөөх
 Кэдэрги дойду кимиэллээбэ
 Тимир Чохчордоон обургуга,
 Тон суолгун тордоон
 Тон күөннэр туруулаһаары
 Дорбоонноох суолу тобулан
- 4050 Тус бэйэбинэн тийэн кэллим.
 Хантан хааннаах,
 Кимтэн кииннээх
 Кыыс оҕо кэлэнгин
 Кэнэлийэ туойдун диэтэргин,
 Арабас манган халлаантан
 Илэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх,
 Дыллыа манган аттаах
 Дьырыбына Дьырылыатта диэн буолабын.
- 4060 Ханнык халыг дьанха соруктанан
 Аба уустаан аймаһытаары,
 Ийэ уустаан эһээри,
 Эргийэн-туолуйан кэллин диэтэргин,
 Адьарай бийһин адырбалара,
 Сиэхсит бийһин идэмэрдэрэ,
 Ааһа көрөн атабаһаан,
 Үрүт көрөн өһөгөйдөөн,
 Туһааннаах тойон убайбын,
 Дьороҕоно сото
- 4070 Тойон Дьөлүүт бухатыыры,
 Куотар кубулбаккытынан
 Орто дойдутуттан уйуһуппут,
 Төрөөбүт сириттэн тэлэһиппит
 Буордаах бугул саба
 Буруйгутун муунталыы,
 Арыы тыа саба
 Аньыгыттан арангалыы,
 Буулабалаан буллум,
 Анаан адабайдым.

- 4040 — *Кёр бу!* Смотри же, смотри!
 Мира нижнего безобразник,
 Царства подземного именитый,
 С девятью горбами на спине,
 На оленях *кэй-тубут*
 Иного мира зловещему,
 К страшному *Тимир Чохчордоону*
 С силой чёрною мериться
 По остывшим его следам,
 Дорогу долгую пробив,
 4050 Пришла, вот сама стою.
 Откуда родом,
 Чьих кровей
 Девушка появилась,
 Долго так говорила — спросишь,
 С жёлто-белого неба
 Наяву спущенным,
 Словами говорящим
 С молочно-белым конём
Джырыбына Джырылыатта — это я.
 4060 По какому делу важному
 Род отцовский уничтожить,
 Род материнский истребить
 Пришла-прибыла — спросишь,
 Хищники рода *адярай*,
 Обжоры из племени сатана,
 Мимо проходя обижая,
 Сверху ненавидя,
 Брата моего старшего
 Длинноголенастого
 4070 *Тойон Дёллю'т* богатыря
 Обманом-коварством
 С земли срединной оторвали,
 От земли родимой отлучили,
 С копну с землёй
 В преступлении разобратся,
 С островок лесной
 За грех расчитаться
 Прямо приехала,
 Нарочно нагрянула.

- 4080 Алдъархай араллаан
 Адабайыан иннинэ,
 Сордоох содуом
 Суунабалы иннинэ,
 Тойон Дьөлүүт убайбын
 Тус бэйэтинэн
 Тута аҕала оҕус!
 Сиэри дьыэһийэр,
 Аһаары ахталыйар,
 Өлөрөөрү өһүөмнһүлүүр буоллаххына,
- 4090 Тутум да сиргэ чугуруппакка,
 Харыс ла сиргэ халбарыппакка,
 Дуолан күүскүн тоһутан,
 Сордоох хааннын тоһон,
 Суорга собулбалатыам!
 Илбистээх эккин
 Ибили сынньаммын,
 Ыллык айы ыһыабым,
 Ыкка-куска сиэтиэбим,
 Тоһой айы ыһаммын,
- 4100 Тумустаахха тонсуйтарым!
 Сибииргитин синнэри үктээн,
 Өлөр өлүү уутун
 Өрө дэбилитэн,
 Ийэ уустан эһиэбим,
 Аан дойдугун
 Атыһахтаах уу курдук
 Арбийа оонньоон,
 Аҕа уустаан аймыабым,
 Эппиэт-хоруй тылгын
- 4110 Этэ тардыый!- диэтэ.

 Тимир Чохчордоон
 Өлүү күтүр өстөөх
 Өтөр-наар истибэтэх,
 Өһөхтөһөр тыллартан
 Өһүргэнэн үөһүн таттарда,
 Үстүү саһаан сире өрүтэ көтүөлээн,
 Тон сир тоһугун оруутугар дылы
 Тоһута түһүтэлээн,
 Түнкүл-танкыл буолбахтаата,

- 4080 Пока суматоха-беда
 Ещё не началась,
 Пока раздор несчастный
 Ещё не нагрязнул,
 Брата моего старшего
Тойон Дёллю'т богатыря
 Сейчас же сюда приведи!
 Если съестъ желаешь,
 Убить думаешь,
 Уничтожить мечтаешь,
 4090 Ни на шаг не отпуская,
 Ни на пядь не отступая,
 Силу буйную сломаю,
 Кровь чёрную выпущу,
 Как скотину павшую выброшу!
 Тело кровожадное
 Насмерть забью,
 На съедение собакам,
 По путям-дорогам разбросаю,
 На расклевание птицам
 4100 На поворотах-спусках развешаю!
 Землю-сибирь вашу повергну,
 Воду гибельную
 Наверх выпущу,
 Род материнский уничтожу,
 Страну всю
 Как воду в лукошке-*атыйах*
 Расплескаю-разорю,
 Род отцовский истерблю,
 Слово своё-ответ
 4110 Сейчас же говори! — сказала.

Тимир Чохчордоон дьявол
 Таких слов злобных,
 Давно не слыхав,
 До смерти оскорбился,
 Крик предсмертный испустил,
 По три сажени перепрыгивая,
 Землю мёрзлую
 По коленных чашек продавливая,
 Едва на ногах устоял,

- 4120 Хаһыытыгы халарыктаан,
Хара буору хааннаах баппагайынан
Хардарыга таһыйбахтаата,
Соххор дуолана обургу
Сор уута суунабалаах,
Соботох харабынан,
Сүүлэ киирбит
Атыр обус курдук,
Сүлүһүннээбинэн өһүччү,
4130 Сүүрэлэтэ көрөн кэбистэ,
Симэһиннээбинэн илгиһиннэ,
Хааннаабынан хаххылынна.
Ынчык курдук ыган таһаарбыт
Ыһыы-хаһыы былаастаах
Ырыатын-тойугун дуома
Ыпсыыта суобунан
Ыраах сатарыы турда:

- Адьыры-будьуру!
Адьярантайбыан-будьярантайбыан!
Аар-дьаалы! Иэр-татай!!!
4140 Алтан түөстээх
Аарыат чыычаахтааҕар
Аччыгый буолан баран
Айахыйын сыһа абатыан!
Чооруос саҕа буоллар да,
Тумсун дуома чобуоккатыан!
Чэйи, хотуой!
Сип-сибилигин дьиэһийэммин,
Иэһнээх тириигин
Илды таһыйаммын,
4150 Ийэлээх-аҕабар эппэтэх
Элэ-была тылгын
Эһэлгэн эрэ эһгээрдээммин
Этитэ-иэтэ оонньоотобум!!!
Кэлбити таһаарбатах,
Түспүтү төһнөрбөтөх,
Тобус уоннуур куотар кубулбаттаах
Обот Хобочой удаган балтыбын
Өлөрөн-өһөрөн өрөгөйдөөбүт
Буут-боппуута буруйугар

- 4120 С криком крутятся,
 Землю чёрную
 Ладонями кровавыми хватал,
 У силача кривого
 Слезливый,
 Глаз единственный
 Как у пороза в пору гона
 Вовсю выпучился,
 Кровью налился,
 Злобой загорелся.
- 4130 Слюнами брызгал,
 Кровью блевал.
 Подобное стону
 Пение такое
 Вперемешку с криком-плачем,
 Со словами невнятными
 Вдаль разнеслось:
- *Адяры-будюру!*
Адярынтайбын-будюрунтайбын!
Аар-дяалы! Иер-татай!!!
- 4140 Медногрудной
 Птички-аарыат
 Хотя меньше,
 Речь досадную ведёт!
 Хотя сама с птичку-чечётку,
 Слова язвительные говорит!
 Ну-ка, девка!
 Вот-те сейчас разозлюсь,
 Тебя с кожею-костью
 Всю изобью,
- 4150 Слова последние,
 Что и отцу с матерью не сказала,
 С рыданием-причитанием
 Говорить заставлю!!!
 Туда, откуда не возвращаются,
 Откуда не поднимаются,
 С девяноста ловушками-уловками
 Сестру *Обот Хобочой* удаганку
 Торжествуя убила-сразила,
 За вину эту в пуд с половиной

Тойон убайгын
 4160 Топпоторбун дабаны
 Тута-бааччы ыйыстыабым.
 Этин-хаанын эмэлийиэн иннинэ
 Кэриэс-хомуруос тылгын
 Кэпси тардый! — диэт,
 Дэгиэ хара тынгырабын
 Тыгытыр-таатыр тыаһатан,
 Сиир сирэйдэннэ,
 Аһыыр айахтанна.

Оччону көрөн туран
 4170 Дьырыбына Дьырылыатта
 Кыыс бухатыыр обургу
 Үнүүлээбинэн өтөрү көрдө,
 Батастаабынан батары көрдө,
 Кыыһыран кыыдыйда,
 Уордайан туолаһыйда.

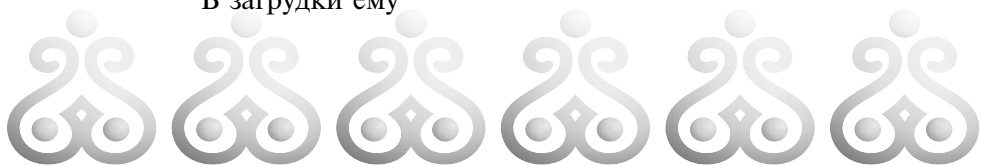
Адъарай уолун
 Айабын абатыттан
 Харытын хатан иниирэ,
 Хатылла-хатылла лынкынаата,
 4180 Сототун сындааһына
 Чочоруйа-чочоруйа чункунаата,
 Иэнин иниирэ
 Эриллэ-эриллэ лачыгыраата.

Харахтарын уота
 Чабылбан дапсыырын курдук
 Чабылбайбахтаан ылла,
 Хатан мас курдук
 Ханаччы таттарда,
 Чуор мас курдук
 4190 Чоноччу таттарда,
 Сирэйэ-хараба
 Сиэрэ уотунан
 Сиэһэн барда.

Тэбиэһирэн баран
 Дьизэрэнкэйдээн тийиэн,
 Үөрбэ-хаан үнүүтүнэн
 Адъарай уолун
 Онгойор уолугун үүтүнэн

- 4160 Брата твоего старшего,
Хотя и не наемся,
Тут же проглочу.
Пока кровь с мясом целы,
Слова-завещание
Поскорее Расскажи! — сказав,
Желающий съесть,
Готовый сожрать,
Цепкими когтями чёрными
Царапаться стал.
- Увидев это,
4170 Девушка-богатырь
Джырыбына Джырылыатта удалая
Взглядом как копьём пронзила,
Глазами будто пикой впиалась,
В ярость пришла,
Гневом разразилась.
В досаде от слов
Сына *адярайского*
Мышцы на предплечье
Со звоном напряглись,
4180 Сухожилия на голени
С треском натянулись,
Жилы на спине
С хрустом закрутились.
Глаза горящие
Будто молнии сполохи,
Огнём засверкали,
Как дерево сухое
Всю её стянуло,
Как дерево крепкое,
4190 Голову кверху задрало,
Лицо её
Огнём серным
Словно загорелось.
Всё более распалаясь,
На кончиках пальцев
Пикою грозной
Сына *адярайского*
В загрудки ему

Өтөрү түспүтүнэн барда.

4200 Онуоха Тимир Чохчордоон обургу

Халбаһа таас куйабын
Таһыырдыы тутан баран,
Дьаадьах гынан дьалты туттан,
Атын үлүгэрдик
Аадакыс гынан
Аһара охсон биэрдэ.

Онуоха биһиги кыыспыт

Көрөн туран дыктиргигэн иннигэр
Хара түөкүн баара

4210 Хантан даһаны ылбытын
Харахтаамына хаалла,
Хаһыырбытынан хардалаах,
Хааннаах хара болотунан
Төбөгүн сиигин устун
Түһэрэн истэбинэ,

Дьырыбына Дьырылыатта

Кыыс бухатыыр эмискэ үлүгэр
Көлбөлдүйэн көстөр
Кыһыл көмүс куйабын

4220 Кырыытынан өрө дуксуйан,
Халты дайбатта да,
Ханас өттүлэринэн
Хаһыытаһа-хаһыытаһа
Халбарыйсан киирэн бардылар,

Уна өттүлэринэн

Урбачыһа сылдьаннар
Уордаах үлүгэрдик
Умсарыта садьыстылар,
Өбүргэһэ-өөбүргэһэ

4230 Өттүктэһэн өрүкүстүлэр.

Хайа хайаба

Хардассыбытыгар дылы буолла,
Мыраан мыраанга
Ыпсыбытыгар дылы буолла.

Кырыылаах кырыылаахха сынтарыйда,

Уһуктаах уһуктаахха уйадыйда,

Нападать стала.

4200 Тогда *Тимир Чохчордоон*
Панцырь каменный схватив,
Себя прикрыл,
Движение неуклюжее сделал
Непонятым образом
Повернувшись,
От удара увернулся.

 Тогда девушка наша
К удивлению своему
Сама даже не заметила,
4210 Откуда разбойник
Чёрный меч кровавый
Нежданно-негаданно достав,
С криком ответным
Над самой головой
Её замахнулся.

 Но *Джырыбына Джырылыатта*
Девушка-богатырь внезапно
Светом отливающей
Край кольчуги золотой
4220 Под меч подставила,
Мимо ударив, оба
С левого боку
С криком непрерывным
Толкаться стали,

 С правого боку
В злобе слепой,
В схватке жестокой
Цепляться стали,
С рыком-рёвом
4230 Через бедро кидаться стали.
Как гора на гору
Будто навалилась,
Сопка с сопкой
Будто сошлась.

Клинок на клинок нашёл,
Остриё на остриё наткнулось,

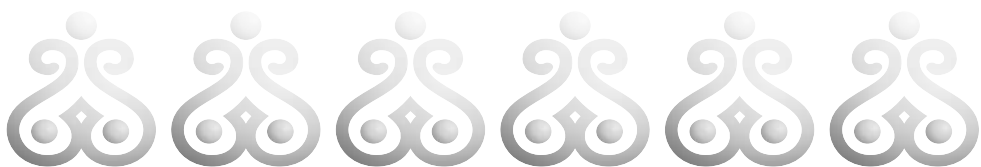
Биилээх биилээххэ бэтиннэ,
 Чохооччу чохооччуга чунгунаата.
 4240 Уодьуганнаан охсуспакка,
 Таба даласпакка,
 Сыарба сынгаабын,
 Эрбии тийхин курдук,
 Эгил-тэгил,
 Отут түүннээх күнү мэлды
 Охсуһан улайдастылар.

Тонг дьулуо мууһу
 Тобуктарын харабар дылы
 Тобулу нуоралаатылар,
 Чэннээх сирин
 4250 Дьилбэхтэригэр дылы
 Дэлбэритэ лээбилээтилэр.
 Сэтгэ көс усталаах
 Дьэбиннээх ууну
 Тиэрэ дэбилитэн таһаардылар.

Дьилэй тиит саба
 Чиэрбэлэр чиккэннэстилэр,
 Баайтаһын биэ саба
 Бабалар бахчаннастылар,
 Сытынньан сыгынах саба
 4260 Тыймыттар кыйманнастылар.

Ол үлүгэр охсуһууга
 Кыргыз хайалара
 Кылана хаһыбырдылар,
 Илбис хайалара
 Иһиирэн чыскырыттылар.
 Силээхтэ киһи
 Силлээбит силэ
 Сиргэ тийибэт
 Силлиэтэ турда,
 4270 Хатан киһи
 Хаахтаабыт хааба
 Сиргэ түспэт
 Хахсаата буолла.

Адъарай биистэрэ

Лезвие на лезвие попало,
 Колотушка о колотушку ударилась,
 Никто никого не одолевая,
 4240 Никто ни в кого не попадая,
 Как полозья саней равные,
 Как зубья пилы похожие,
 Тридцать дней,
 Тридцать ночей
 Подряд без остановки бились.

Лёд замёрзший
 По чашки коленные
 Сплошь проломили,
 Землю обледеневшую
 4250 По ляжки толстые
 В кусочки раскрошили,
 На семьдесят верст
 Воды ржавой из-под земли
 Наружу выступило,
 Как деревья молодые
 Черви крупные извивались,
 Как кобылы нагульные
 Жабы жирные подпрыгивали,
 Как пни подгнившие
 4260 Ящерицы вытягивались.

От битвы бедственной
 Хребты воинственные
 Тревожно завопили,
 Горы кровожадные
 Пронзительно засвистели.
 Плевок человека-щёголя
 До земли не достаёт —
 Такая буря
 Сильная поднялась,
 4270 Сопля человека калёного
 Земли не найдёт —
 Такая пурга ужасная
 Завертела-закружила.
 Племенам *адярайским*,

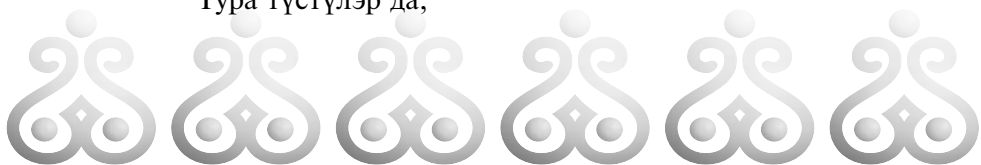

Аймаһыйар алдырхайдара кэллэ,
Биллибэт улуустара
Ииримтийэр иэдээннэрэ
Илбиһирэ дьизэһийдэ.

- 4280 Дьэ, ол курдук,
Оһоллоох охсуһууга
Улаат-халаат устуһан,
Уна-хангас уурсуһан,
Оройу алларсыыга
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Охсоро уоһуран барда,
Тэбэрэ тэтимирэн истэ,
Сэймэктэһэр сидьин уолун
4290 Сэттэ хос тиһиликтээх
Лиһир тимир куйабын
Сиритэ-хайыта сынһыан
Сэһһэлгэлээн истэ.

- Онуоха Тимир Чохордоон
Уодьуганын туттаран,
Кэһһинэн кэдырэннээтэ,
Ойоһоһунан содыронноото.
Табыллыбытттары таннары далайан,
Түбэспиттэри түһһэри көтөн
Тус хоту диэки
4300 Таннары халарыктаан,
Будулһаннаах байһал
Ороһуоллаах уутун оломноон,
Ортотуһааһы очуос хайаһа
Уһуутаспытыһан ойон таһыстылар.

- Уллунгахха доргуйбат,
Тингилэххэ һьиргийбэт,
Оһоллоох-охсуһуулаах очуоска,
Дьилэй таас чыыстай буолакка
Дьулааннаахтык дугдуруспутунан
4310 Дуулаһа бэртэрэ
Лиһигир гына
Тура түстүлэр да,

Время взбеситься пришло,
 Силам нечистым
 Пора сумасшествия,
 Час кровопролития настал.

- Вот в такой
- 4280 Схватке смертельной,
 Налево-направо
 В драке бедственной,
 В безумстве поголовном
 У девушки-богатыря
Джырыбына Джырылыатта
 Удары сильнее стали,
 Пинки вернее стали,
 Противника мерзкого
 Семислойный толстый
- 4290 Тяжёлый панцырь железный
 Ударами-пинками
 Долбить-крошить стала.

- Тогда *Тимир Чохчордоон*
 Удила закусил,
 Задом попятился,
 Бочком протолкнулся.
 Встречных навзничь сбивая,
 Поперечных ничком сваливая,
 Прямо на север
- 4300 Обратно двинувшись,
 Море бурное с водою солёной
 Вброд перейдя,
 На скалы срединные
 Задыхаясь взобрались.

- На утёсе, что
 Под ступнёй не дрогнет,
 На скале несчастий-схваток,
 На сплошь каменном пяточке
 С видом озлобленным
- 4310 Сильные из сильных
 С грохотом оказавшись
 Биться принялись:

Чэчэгэйи тэһиспитинэн бардылар,
 Оройу охсуспутунан бардылар,
 Хааннаах дайбаһыыга
 Хардарсыбытынан бардылар.

Өр-өтөр гыммакка
 Дьырыбына Дьырылыатта обургу
 4320 Тимир Чохордоон сордоох
 Төбөтүгэр танһыбыт
 Тимир нанһаһын танһаһын
 Тураах уйатын курдук
 Танһары дайбаан түһэрдэ,
 Санныгар кэппит
 Тимир сэннэһлгэ танһаһын
 Суор уйатын курдук
 Санныгчы сынһан кэбистэ.

Сэттэ сиринэн сиикэй
 4330 Сириттэбэс баастаата,
 Тобус сиринэн дьулааннаах
 Тобуллабас баастаата,
 Абыс сиринэн аякалаах
 Аһабас баастаата.

Оһол уолаттара*,
 Олгуй, хомуос тута-тута,
 Охсуһуулаах буолак диэки
 Обот-соллонг идэмэрдээх
 Оторой-моторой сырыстылар,
 4340 Илбис мэнэгэй кыргыттара*,
 Кытһыйа, хамһыйах тута-тута,
 Кырыы харахтарынан
 Кынчыатаһа көрсүһэннэр,
 Кыргыһыылаах буолак диэки
 Кырыыларынан тыкаардылар.

Дьырыбына Дьырылыатта
 Соботоһто үлүгэр
 Солотуу көмүс чоһооччутунан,
 Туруорбакка чокуйдарбын диэн,
 4350 Уһуутаабыт улуу дьаалыны
 Уу дьулайга чункунатта,

Виски пробивать,
 В макушку колотить начали,
 С кулаками кровавыми
 Друг на друга кидаться взялись.

Долго не думая,
Джырыбына Джырылыатта удалая
Тимир Чохчордоона бедного

4320 Нарост на голове
 Из мусора железного
 Словно гнездо вороны
 Вмиг лихо разнесла;
 На спину надетые
 Наплечики железные
 Словно гнездо сороки
 Вдребезги разбила.

В семи местах свежих

4330 Ран рваных нанесла,
 В девяти местах
 Девять ран глубоких пробила,
 В восьми местах
 Восемь ран открытых оставила.

Духи жадные

Бед-несчастий *осол**
 С ковшами-котелками
 На место драки
 С радостью поскакали,

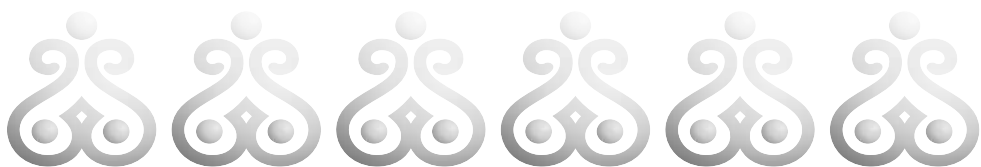
Девки-духа *илбис**

4340 Души прожорливые
 С ложками-чашками,
 Друг на друга косясь,
 На место схватки
 Кокетничая пробежали.

Джырыбына Джырылыатта

Незамедлительно быстро,
 Чтоб чудовище страшное
 Добить, пока не поднялся,
 Колотушкой золочёной

4350 В родничок треснула,

Дьизэһэйбит дьирээ чиччиги
 Дьэбиннээх сырайга сырбаталаата.
 Тимир Чохчордоон,
 Киһи эрэ буоллар,
 Туруйалаан тонхоронноото,
 Аттаан адырбастаата.

- Кыыс бухатыыр
 Кыһыйбыта бэрдиттэн,
 Кыһыйрбыта күүһүттэн
 Ситэ баттаан ылан,
 4360 Тиһилик көмүс тингилэбинэн
 Абааһы уолун
 Сиһин үөһүн
 Ибили үктээн туран,
 Халдыктаах бастары,
 Тон болуо сүрэхтэри,
 Хайбахтаах хара-лааҕай быардары,
 Чиккэйэр сиһин үөстэри
 Тилийэ тардан ылла да,
 Үс күннүк сиртэн
 4370 Өрбөдүйэн көстөр
 Үөрбэ хаан үнүүтүгэр
 Өрө анһан туран,
 Өстөөбүн өһөрбүт
 Өһүн хоһооно,
 Саастаабын самнарбыт
 Саргылаах сангата
 Саманнык буолла:

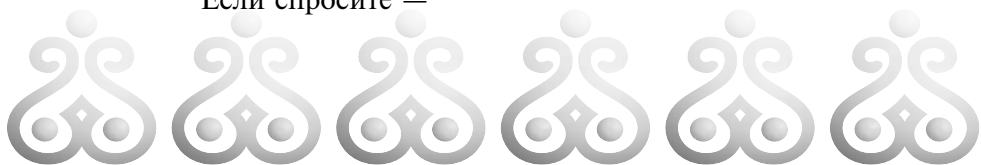
- Көр, көр субу!!!
 4380 Будулҕаннаах кудулу байҕал
 Иччилэрэ буолан дьизэһийбит
 Тимир Мэнгилгэн тойон,
 Хатан Чангый хотун,
 Этэр тылым эгэлгэтин
 Истэ сэргэбэлээн!
 Хантан хааннаах,
 Ханнык ааттаах
 Кыыс оҕо барахсан
 Кылааннааҕа буолабын диэтэргит,

Урода упрямого
 В лицо ржавое лупить стала.
Тимир Чохчордоон,
 Наконец-то поддался,
 На ногах не удержался,
 На четвереньках оказался.

Девушка-богатырь
 В ярости сильной,
 В досаде большой,
 Вмиг догнав,
 4360 Сына *абаасы*
 Ногой в подошвах золотых
 На аорту-*сис ёсэ**
 С силою наступив,
 Шею вместе с головой,
 Сердце-глыбу твёрдую,
 С придатком печень чёрную,
 Жилу аорту-*сис ёсэ,*
 Вместе всё вырвав,
 4370 За три дня езды
 Грозно блистающую
 На пику грозную насадив,
 Высоко над головой подняв,
 Торжества над недругом
 Слова такие сказала,
 Победы над врагом
 Песню славную
 Такую пропела:

— *Кёр, кёр субу!* Смотри же вот!
 Мутного моря северного
 4380 Хозяева грозные
Тойон Тимир Мэнгилгэн,
Хотун Хатан Чангый,
 Смысл слов моих
 Слушайте-внемлите!
 Родом откуда,
 Имени какого
 Девушка милая, остистая
 Если спросите —

Араҗас манган халлаантан
 4390 Илэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх,
 Дыллыа манган атгаах
 Дьырыбына Дьырылыатта диэн
 Кыыс бухатыыр оҕо
 Илэ бэйэбинэн,
 Дьүдү-бараан сэбэрэбинэн*
 Кэлэн турабын.

Туспа дойду дьорболооҕо,
 Тэҕил дойду дьирбиннээбэ
 4400 Дойдубутун долгутта,
 Тойоммутун чокуйда диэн
 Туора көрөр буолаайабыт!!!

Обот Хобочой удаҕан
 Обуруктаах албаһынан
 Үрүт көрөн өһөгөйдөөн,
 Дьороҕоно сото
 Тойон Дьөлүүт убайбын
 Кулумньулаах кубулҕатынан
 Уоран-талаан ылан
 4410 Орто дойдутуттан уйуһуппун
 Сордоох суолун сонордооммун
 Сулбуччу соруктаах кэллим.

Идэмэрдээх биистэрин
 Ээхтэрин этитэн,
 Илбистээх эттэрин
 Ибили сэймэктээн
 Элиэбэ эриэкэттим,
 Суорга тонсуйтардым,
 Содуомнаах аймаҕын
 4420 Субай хааннарынан
 Тубараабыт дьуолкалары сууйдум,
 Хамсыктаах түөкүттэр
 Хара тыыннарынан
 Хатыраабыт хайгыалары аҕаатым.

Салама быһан,
 Саадах ыйаан*,
 Дьаныардаахпын самнаран,
 Өһүөннээхпин өһөрөн,

- С жёлто-белого неба
 4390 Наяву спущенным,
 Словами говорящим
 С молочно-белым конём
Джырыбына Джырылыатта
 Девушка-богатырь
 Сама собою,
 Такой вот наружности,
 Пришла-стою.
 Смелая из страны другой,
 Наглая из страны дальней
 4400 Землю нашу всполошила,
Тойона нашего забила,
 Не думайте, не коситесь!!!

- Удаганка *Обот Хобочой*
 Хитростью-уловками,
 По злобе страшной
 Брата моего старшего
 Длинноголенастого
Тойон Дёллют богатыря,
 Обманула-увела
 4410 От земли родной отдалила,
 По следам брата несчастного
 С целью одной пришла.
 Племена прожорливые
 Вынудила-заставила,
 Тела их грешные
 Выкинула-разбросала,
 Чтоб коршуны растерзали,
 Вороны расклевали,
 Племян буйных-шумных
 4420 Алой кровью-*субай*
 Проходы просохшие промыла,
 Мошенников падучих
 Душами тёмными
 Затесины голодавшие пометила.
 Веревку-*салама** развесила,
 Лук со стрелами-*саадах** разместила,
 Противника одолела,
 Врага повергла,

4430 Саргы-дьяалы салалынна,
Өрөгөй-талаан үрдээтэ!
Эниги бэйэлээхтэргэ
Иннибэр тутуурдаах,
Идэнгэ-куданга кэһиилээх
Эргийэн туолууан кэлэн турабын.

Этэн баран

Эбириийэх иннинэ
Халлааны сатарытар хаһыблаах
Хара мангаас суордар
Халаатаан кэлэнгит
4440 «Хап» гыннара хабын эрэ!
Аһаан-сиэн сыһаабыран
Араскааттаах аартыкпын арыян,
Соргулаах суолбун тобулан
Алгы-сили хаалыг диэн,
Ааттаһан эрэбин! — диэтэ.

Ити курдук этэн

Ыллаан бүтэрин абай кытта,
Халбаһалаах халлаан
Хара мангаас суордара,
4450 Хахаара-хахаара
Халааран кэлэннэр,
Хапсаҕайдара хабан,
Кытыгырастара кытаахтаан,
Дьобулбалара тонсуйан,
Идэнгэ-куданга кэһиини
Ильдэ баран хааллылар.

Хара мангаас бастаах,

Хара чыллырыыт түүлээх
Хахаарбыт халык суор
4460 Супту сурулаан
Тимир Чохчордоон өлүгүн үрдүгэр
Дабдас гына олоро түстэ да,
Тытыр тынҕырабынан
Тобулу тонсуйан,
Туора-маары харбылаан,
Тумсун чуубур-чаабыр гыннаран,,

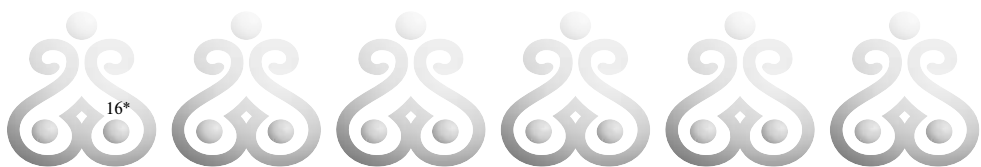

4430 Удача-счастье повернулась,
 Радость-торжество вознеслась!
 К вам самим
 С подарком в руках,
 С гостинцем обильным
 Довольная вернулась.

Дух перевести не успею,
 Глазом моргнуть не сумею,
 Криком небо разрывая,
 Чёрные вороны белоголовые,
 Тут же подлетайте,
 4440 Сноровисто «хан» хватайте!
 Досыта-доотвала наевшись,
 Проход звенящий прорубив,
 Дорогу счастливую открыв,
 Меня благословите-проводите,
 Прошу-умоляю! — сказала.

Так она говоря,
 Пение только закончила,
 Неба обледеневшего
 Вороны белоголовые
 4450 Громко каркая-худахча,
 Тут же налетели,
 Гостинец желанный
 Кто клювом подхватив,
 Кто когтями вцепившись,
 Полностью разобрали,
 Восвояси улетели.

Белоголовый,
 В чёрных перьях чешуйчатых
 Ворон каркающий
 4460 Камнем вниз слетел,
 На труп *Тимир Чохчордоона*
 Тяжело опустился,
 Когтями острыми
 Начал стучать-клевать,
 Куски подряд вырывать,
 И клюв прочищая,

Тойуктаах буола олорто:

- Бууя, бууйантайбыан!
 Чулуп-чалыптайбыан!
- 4470 Хайа дойду
 Хардастыбат хатан унуохтааба,
 Сыйыллыват тыйыс ингирдээбэ
 Тийээн кэлбиккиний эбитин эриэхсит!
 Дирин дьэбилгэ сибиир
 Дылбиннээхтэрин тиэритэннин,
 Аллараа дыбын
 Адырбаларын садабалаангың,
 Хааны-сиини хаптардабың
 Хамабатын эриэхсит!
- 4480 Маннык дэлэй кэһиигэр,
 Байым маннабар
 Балтараачай үрдүгэр
 Балтараачай махтал буоллун!

- Чэй эрэ, хотуой киһиэ,
 Аны да илбис-иирээн энгэрдэнэн,
 Айаннаан аһар аартыктаргың
 Араскааттаан арыйыахпыт,
 Туспа дойдуларга
 Туораан тахсар
- 4490 Тобус кулукулаах
 Добдуур ыллыктаах,
 Содуомнаах суолгун тобулуохпут.
 Хойугун хойут даһаны
 Субай хаанынан
 Суунабаланаар содуомнаах күннэригэр
 Дьолгун-соргутун тосхойо туруохпут.
- Бууйантайбыан, бууйантайбыан! — диэн.
- Тынгырабын тытырбатын,
 Тумсун чуубурбатын
- 4500 Тойугулаан бүтээт,
 Турум-тарым көрбөхтөөн
 Тобулу чускуйан кэбистэ.

Ити кэнниттэн
 Кыыс оҥо кылаан бэрдэ

Пение такое завёл:

— *Бууйа, бууйантайбын!*

Чулуп-чалынтайбын!

- 4470 Из какой страны такой
С костями калёными,
С сухожилиями крепкими
Пришла-явилась, хорошо ведь!
Земли-сибири далёкой
Ловкачей перевернув,
Мира нижнего-*дябын*
Хищников перетряхнув,
Кровью свежей напоила
Так славно, ведь!
- 4480 За такое воздаяние богатое,
За угощение обильное
Полтора на полтора
Благодарность тебе!

Ну-ка, бой-девка,
С коварствами-ссорами
И дальше мы тебе
Путь раскатистый откроем,
К странам чужим
Попутно завернуть
4490 С девятью затычками,
С тропками тревожными
Дорогу буйную пробьём.
И позже-потом
Кровью алой истекать
В суровые дни твои
Удачей-счастьем наделим.

Бууйантайбын, бууйантайбын! — сказав,

- 4500 Когтями царапая,
Клювом посвистывая,
Пение закончив,
Туда-сюда поглядев,
Пронзительно прокричал.

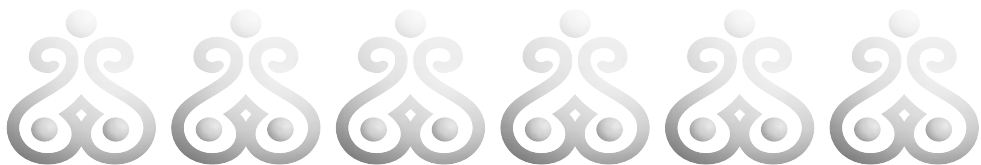
После этого

Джырыбына Джырылыатта

- Дьырыбына Дьырылыатта бухатыыр
 Өстөөхтөрүн өһөрөн,
 Үөрэн-көтөн үлүһүйэн,
 Тон сири
 4510 Тобугун харабар дылы
 Тобута буурдаталаан,
 Ириэнэх сири
 Иэччэбэр дылы
 Ибили үктэтэлээн,
 Дьулуһуйан тахсан,
 Абыс чампарыктаах,
 Тобус чочумаастаах
 Таллан эбириэн
 Туруук таас хайа
 4520 Дьулусханнаах кирбиитигэр
 Чиччигинээбитинэн тийэ охсон,
 Тула эргиччи баттаан,
 Көрөн турбута, оҕолоор!

- Дьэ, үчүгэй төлкөлөөх,
 Куһаҕан түмүктээх диэбиккэ дылы,
 Бу дойду
 Кысыйар кырыытыгар,
 Чускуйар чампарыгар,
 Орулуур оройугар
 4530 Турулуу тохто турар
 Тула өттө муус тонуулардаах,
 Харылыы тохто турар
 Хаар халбаһалардаах эбит.
 Турар сириттэн
 Тутум халбарыйдабына,
 Тура ыстаныах айылаах
 Чочумас чуоһур таастар
 Кыдымабыра кырыыланан,
 Чочоруһа үрдээн туралларыгар
 Чуннуур быһыытынан,
 4540 Чуолбан үүтүн саға
 Чуочабы тобулу одуулаан
 Чочумча көрөн турбахтаан баран,
 Дьороһуйан чуо тиййбитэ —

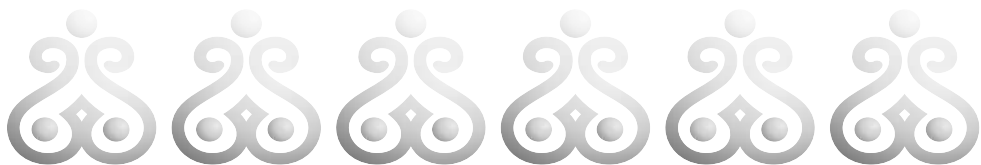

Девушка-богатырь остистая,
 Противников повергнув,
 От радости сияя,
 Землю мёрзлую
 До чашек коленных
 4510 Насквозь продавливая,
 Землю сырую
 До сустава бёдренного
 В месиво превращая,
 Ввысь устремилась.

С восемью навесами,
 С девятью бугорками
 До пёстрой вертикальной
 Горы каменной
 До перевала скользкого
 4520 Шагами стремительными
 Добравшись, стала
 Вокруг смотреть, ребята!

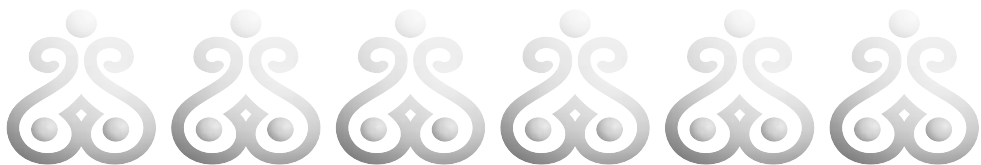
— Ну, хорошее — с будущим,
 Плохое — с концом, говорят,
 Страна эта
 В краю свистящем,
 В навесе визжащем,
 В темени кричащем
 С грохотом падающие
 4530 Глыбы ледяные имеет,
 С шумом падающие
 Снега лавины имеет, оказывается.

Чуть что с места сдвинется
 Даже на четыре пальца,
 Будто готовые рухнуть
 Скалистые горы чубарые
 Торосами весенними
 Возвышаются-торчат.
 Как бы опасаясь,
 4540 В узкую щёлку на макушке
 Пристально смотрела,
 Немножко постояла
 И напрямик подошла —

Күөх төлөнүнэн
 Күүскэ өрө уһууту турар,
 Хара лааҕай таас халҕан
 Ханас чанчыгынан
 Абыс саастаах
 4550 Атыыр сылгы баһын саҕа,
 Тон иниирдээх тоһуппатах,
 Ириэнэх иниирдээх энчирэппэтэх,
 Хатан иниирдээх хампарыппатах
 Хара хаппар күлүүһүнэн
 Халыр-илир гыннаран
 Хатаан кэбиспиттэр эбит.

Өрө көтөн түһэн,
 Өбүрүөлээн тийиэн
 Хампы тэбэн кэбиһэрин кытта,
 4560 Хара түлэхэ буруо
 Халлаанҕа өрө төтөлүйэн,
 Хараарыс гынан хаалла.
 Онуоха баара
 Толлон-чугуйан турбакка:
 — Тойон убайым эрэйдээх
 Суккуруур тыына эрэ
 Субу манна сытара буолуо? — диэн
 Үөгүлүү түһэн баран,
 Үс хос бохсуулаах,
 Абыс кырыылаах
 4570 Үрүн көмүс үтүмэх буолан,
 Өтөрү түһэн,
 Үс хаардаах
 Өбүрүмэр атыыр обус
 Өһөхтөөх-хааннаах
 Өнүл баһын унуобун
 Өрө туппут курдук,
 Өлүү тыынынан үргүйэр
 Үүт-куолаҕай устун
 Үгүрэлии түһэн баран
 4580 Өрүкүс гынан хаалла.
 Кини бэйэкэлээх буоллабына

Синим пламенем
 С силой вверх пышущую
 Чёрную дверь каменную
 С левой стороны
 С голову жеребца восьмитравого
 С пластиной-*халлар*, чтоб люди
 4550 С мышцами холодными не срывали,
 С мышцами тёплыми не сбивали,
 С мышцами калёными не ломали,
 На чёрный замок железный
 С лязгом «*халыр-илыр*»
 Заперли, оказывается.

Джырыбына Джырылыатта

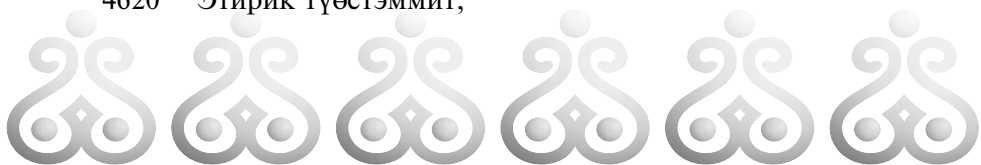
Внезапно подскочила,
 Дверь с силою пнула,
 Враз ногою разбила,
 4560 Чёрный дым поминальный
 В небо взметнув, исчез.
 Тут она
 Не испугалась, не смутилась:
 — Бедный брат мой старший
 Едва дышит-живой
 Вот тут находится, наверно? —
 Громко вскрикнув,
 С тремя узлами,
 С восемью гранями
 4570 В жердь серебряную-*ютюмэх*
 Сразу оборотившись,
 Трёхтравого
 Быка-пороз
 Злобную-окровавленную
 Голову грозную
 Словно наверх подняли,
 Воздухом смертным несущую
 В дыру узкую
 Птицей-бекас заголосив,
 4580 Промелькнула-исчезла.
 Вот такая девушка наша,

Тонг буору тогута түһэн,
 Күр мууһу көнгү көтөн,
 Үрүт өттө үмүрүк,
 Алын өттө нэлбиһэх
 Түннүк-үөлэс мэлигир,
 Түүнүктээх үрүттээх,
 Дьэбиннээх эркиннээх,
 Ардахтаах алыннаах
 4590 Түг харанга ордууга
 Түгкэлийэн тийгэн кэллэ.

Айыы киһитин угуоҕа
 Арыы-даккы буолбут,
 Күн киһитин угуоҕа
 Күөрэ даккы буолбут.
 Дьороҕоно сото
 Тойон Дьөлүүт бухатыыр
 Илиилээх атаҕа
 4600 Эпсэри тардыллан,
 Хамса умнаһын курдук
 Ап-оҕурук ситиминэн
 Чороччу кэлгилибит эбит.

Дьырыбына Дьырылыатта
 Унуох-тирии көрүгнэммит,
 Уйуттубат буолбут,
 Улугуран хаалахтаабыт
 Убайа киһи барахсаны
 Уон субуй кырынааһы
 Кэккэлэһиннэри туппут курдук
 4610 Уон бабыа тарбахтарынан
 Төбөгүн түһэбэр өйүү тутан
 Ап-оҕурук быатын
 Алыптаах тыл албаһынан
 Атаҕыттан-илиититтэн
 Араара тардыалаан кэбистэ.
 Убайын өгөйөн
 Өйдөөн-дьүүллээн көрбүтэ,
 Иннэ буолан ииммит,
 Сүүтүк буолан сүүдүйбүт,
 4620 Этирик түөстэммит,

Землю мёрзлую продавливая,
 Льды толстые разбивая,
 Кверху узкий,
 Книзу широкий
 Без окон, без дверей,
 С потолком гнилым,
 Со стенами ржавыми,
 С полом в плесени
 4590 В логово тёмное
 Провалилась-оказалась.

Там кости людей *Айыы*
 Кучами свалены,
 Кости детей Солнца
 Валежником раскиданы.
 Длинноголенастого
Тойон Дёллют богатыря
 Руки-ноги туго затянуты
 Как трубка-хамса,
 4600 Путами колдовскими
 Как пестик скручены,
 Лежит, оказывается.

Джырыбына Джырылыатта,
 Бедного брата старшего,
 Беспомощного такого,
 Что кожа да кости одни,
 На ногах не стоящего,
 Как рядами уложенных
 Десять горностаев гибких,
 4610 Десятью пальцами крепкими
 Голову к коленям прижала,
 Силою слова волшебного
 Верёвку колдовскую,
 Путы порвала,
 Руки-ноги освободила.

К брату нагнувшись
 Поближе посмотрела —
 Как иголка исхудал,
 Как напёрсток усох.
 4620 Рёбра на груди

Эрэнэ моойдоммут,
Айыы тыргыл тыына быстара,
Аан дойдутуттан арахсара
Тыһы кыл саҕа хаалбыт.

Ити икки ардыгар
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр барахсан
Үгүһү өйдөөтө,
Уһуну санаата:

4630 «Бээрэ, ити аллараа эмиэ
«Абыраа», — диир санга баар ээ.
Эмиэ хантан айыы хаан аймаҕа
Атаҕастаннаҕа эбитэй?! — дии санаата да,
Аллараа диэки
Анхалаат устун ыстанан кэбистэ.

Чэннээх муннукка тийэн
Лиһигир гына тура түстэ,
Эргиччи көрөн
Эрилиннэтэн кэбиспитэ.

4640 Хангас муннукка
Хаахыныы турар
Хатааһыннаах таас халҕан баарыгар
Хапсаҕайданан тийэн,
Хаһытыты түһэн баран
Хайа тэбэн кэбистэ.

Иһирдьэ диэки көрбүтэ,
Икки сатанах баҕанаҕа
Икки илиититтэн

4650 Кэдэрги кэлгиллибит
Айыы кыыһын албаннааҕа
Хонкуйан турар эбит.

Онно ойон тийэн
Ап-оһурук быатын
Алыптаах күүһүнэн
Быта курдук
Быһыта тардан,
Араарда даҕаны

На пальцах сосчитать,
 Дыхание божье испустить,
 Мир срединный покинуть —
 С тонкий волосок-*кыл* осталось.

Между тем
Джырыбына Джырылыатта,
 Милая девушка-богатырь,
 Многое поняла,
 Всё обдумала:

4630 «Погоди-ка, в мире нижнем
 Я слово «спаси» слышала,
 Кто-то из племени *Айыы-Хаан*
 Тоже в обиду попал?!» — подумав,
 По дыре узкой
 Вниз спрыгнула.

В углу обледенелом
 С грохотом очутилась,
 Глазами быстрыми
 Вокруг огляделась,

4640 В углу левом
 Скрипучую каменную
 Дверь запертую увидела,
 Ловко подскочив,
 Громко вскрикнув,
 Враз ногами разбила,
 Вовнутрь заглянула —
 На двух столбах-*сатанах*
 За руки связанная,
 Славная девушка *Айыы*

4650 Голову склонив
 Стоит, оказывается.

Тотчас к ней подскочив,
 Путы колдовские
 Силою волшебною
 Как верёвку из трав-*быта*
 Быстро-ловко
 Тут же разорвав,

Бобо кууһаат,
 Үнкэл-танхал
 4660 Үөхсэ-үтүрүйсэ турар
 Үөлэс курдугунан,
 Өһүөмһүнү үгдэритэн,
 Үөгүлээбитинэн үргүлдү
 Өрө көтөн табыста.

Дьырыбына Дьырылыатта
 Кыыс бухатыыр обургу
 Тус собуруу диэки
 Үс өргөстөөбүнэн
 Өтөрү-батыры,
 4670 Өрү-һары көрөн туран,
 Ыллыы-туойа турда:

— Көр, көр бу!
 Күн оҕото көлөм,
 Айыы оҕото аргыһым —
 Араҕас манан халлаантан
 Илэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх
 Дыллыа манан атым!

Мин этэр тылым
 4680 Иччилээх эгэлгэтэ
 Көмүс чыгычаах буолан
 Көтө-дайдан тийиэн,
 Икки кулгаабын кулукутугар
 Илэ дьиэһийиэн
 Иһиллэ оҕустун,
 Иэнигитэ кэпсээтин!
 Саргы-талаан салалынна,
 Өрөгөй-талаан үрдээтэ!
 Ыраах да буолларгын чугаһаа,
 4690 Чугас да буолларгын чугуулаа!

Иһнэ диэн этэн-тыһанан
 Бүтэрин аҕай кытта,
 Эһирийиэх иннинэ
 Эһискэ үлүгэр,
 Нэһим көмүс сиэлин

4660 Крепко к себе прижав,
С зазорами-защепками,
С криком-бранью,
Как труба печная
По дыре узкой
В гневе сильном
Без остановки вверх взлетела.

Джырыбына Джырылыатта

4670 Девушка-богатырь удалая,
В сторону южную
Трёхлучистыми
Глазами пронзительными
Вверх-вниз глядя
Пела-стояла:

— *Кёр, кёр бу!* Смотри же!
Конь мой — дитя солнца,
Спутник мой — дитя *Айыы*,
С жёлто-белого неба
Наяву спущенный,
Словами говорящий
Молочно-белый конь!

4680 Моих слов вещей
Смыслы таинственные,
Секреты причудливые
Птицей золотой
До тебя дойдут,
В ухо твоё влетят,
Пусть слышны будут,
Пусть ласково звучат!
Удача-счастье повернулась,
Радость-торжество вознеслась!
4690 Если далеко — ближе будь,
Если близко — подходи!

Как только она
Слова эти высказала,
Дух перевести не успела —
Как вдруг
Гриву золотую

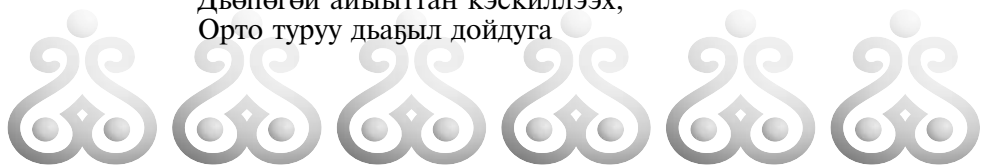

Тэлгэтэ бырабан,
 Куйаар солко кутуругун
 Субуруччу туттан,
 4700 Дьырылаччы тыбыыран,
 Тыллаах-өстөөх
 Дыллыа манган ат
 Хотун иччитигэр
 Хорус гына түстэ.

Онуоха Дьырыбына Дьырылыатта
 Уун-утары ойон тийэн,
 Үөһээ боллоругуттан
 Үстэ таптайда,
 4710 Аллараа боллоругуттан
 Алтата таптайда,
 Иэбии көмүс тэһииниттэн
 Иилэ хабан ылла,
 Иэдэһиттэн имэрийбэхтээн кэбистэ.

Ат сылгы барахсан,
 Иһин түгэбиттэн
 Ингэлээх бэйэлээхтик
 Ингэрсийбэхтээтэ даҕаны,
 Сахалы сангарда,
 4720 Ураанхайды онолуйда:
 — Анньаһа, анньаһа!
 Тыбырыкпыан, тыбырыкпыан!
 Эрэллээхэй иччикэйиэм,
 Үтүө санаалаах,
 Үс хос эргиирдээх
 Ньыгыл таас оройгор
 Долоҕойдоон тохтотон,
 Таба түһэрэн,
 Истэн сэнгээр эрэ.

Эйиэхэ миинэр мингэнэн,
 4730 Көлүнэр көлөнөн
 Дьүрүс хаантан тускуллаах,
 Дьылба хаантан ыйыылаах,
 Одун хаантан онгоһуулаах,
 Дьөһөгөй айыыттан кэскиллээх,
 Орто туруу дьабыл дойдуга

Широко распустив,
 Шальной хвост шёлковый
 Далеко раскинув,
 Огнями из бочки-*холлогос*
 4700 Звучно фыркая,
 Словами говорящий
 Молочно-белый конь
 Перед хозяйкой своей
 Сразу предстал.

Джырыбына Джырылыатта

К нему подбежала,
 По губам верхним
 Три раза похлопала,
 По губам нижним
 4710 Шесть раз потрепала,
 За поводья из золота-*иэгии**
 Крепко схватила,
 По щекам тёплым погладила.

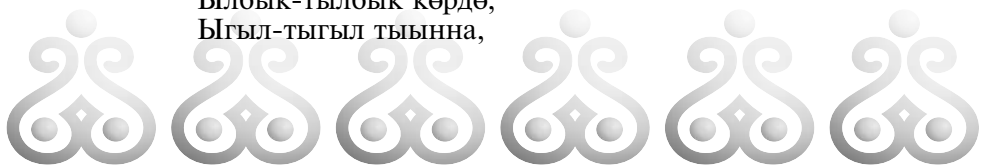
Милый конь
 Из глубины души
 С жадностью задрожал,
 С нежностью заржал,
 По-саху заговорил,
 По-уранхайски промолвил:
 4720 — *Анньаса, анньаса!*

Тыбырыкыян, тыбырыкыян!
 Хозяюшка верная,
 Подруга добрая моя,
 Меня выслушай,
 Крепкой башкой своей
 О трёх обручах
 Прими-внимай,
 Верно оцени.

Когда тебе конём верховым
 4730 Лошадью упряжную,
*Дюрюс Хааном** определённым,
*Джылга Хааном** сотворённым,
*Одун Хааном** указанным,
 От *Дёсёгэй Айыы** назначенным,
 В мир срединный

- Тогуорутан түнээр күннэригэр,
 Хангас кулгаабым кулукутугар
 Арабас илгэни ингэрбиттэрэ,
 Туһааннаах иччин
 4740 Оһоллоох-боһоллоох суолу
 Ортотунан оломнуур күнүгэр,
 Иэдээнгэ киирэр
 Идэмэрдээх кэмигэр,
 Ону төлө илгистэн биэрээр! — диэн,
 Түгнэстибэт төлкөлөөбүттэрэ,
 Умсубат түөрэхтээбиттэрэ.
 Итиччэтигэр эн,
 Иччикэйим оҕото,
 Хабан ылан,
 4750 Быһа тутан,
 Быһабаһын истэригэр иһэт,
 Быһабаһын тастарыгар абыныхтаа!
 Саар булгунных саба
 Саргы бөбө салаллыа,
 Дуул булгунных саба
 Дьол бөбө тосхойуо,
 Тыбырыкпын-тыбырыкпын! — диэтэ да,

- Ат кунньулу маҥан кулгаабын
 Куудьуччу туттан,
 4760 Илгистэн кулуһуйарын кытта,
 Арылыас кус сыммытын саба
 Арабас илгэ, үөһэ күөрэйээт,
 Таннары кыйааран түһэн истэбинэ,
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Иэйэхситэ илэ эбүрдэлээбитин
 Илиитин иһинэн
 «Лып» гыннаран ылла да,
 Быһабаһынан быһа тутта —
 Кыламаннаах хаһа
 4770 Кырыылана сытар
 Кыыска ойон тийэн
 Иһигэр иһэттэ,
 Таһыгар абыныхтаата даһаны,
 Кыыс кыламанна тэпшэйэн,
 Ылбык-тылбык көрдө,
 Ыгыл-тыгыл тыынна,

- Меня спускали,
 Защёлку, чеку-кулуку
 Левого уха моего
 Жёлтым маслом-*илгэ** впитали,
 4740 И так судьбу определили —
 Когда хозяйка твоя
 Дорогу с бедами-препонами
 Проходить будет,
 Головой помотав, его выпустишь! — сказали,
 И чаша судьбы не опрокинется,
 Жребий-*тёрэх* не перевернётся!
 Вот тогда,
 Хозяюшка моя,
 Это *илгэ* поймав,
 4750 Попролам разделив,
 Половину испить дай,
 Половину снаружи намажь! —
 С горку *саар-булгуннях*
 Успех-удача будет,
 С курган *дуул-булгуннях*
 Счастье большое наступит,
Тыбырыкын-тыбырыкын! — сказала.

- Лошадь резвая
 Ухо белое подняла —
 4760 Как только головой замотала,
 С яйцо утки-гоголь
 Жёлтое масло-*илгэ* вверх взметнувшись,
 Стало опускаться было,
Джырыбына Джырылыатта
 Такое благодеяние *Иэйэхсит*
 Рукою цепкой
 «Лып» поймала,
 Наполовину поделила —
 4770 К девушке чернобровой
 В издыхании последнем
 Быстро подбежала,
 Как только её напоила,
 Снаружи намазала,
 Девушки ресницы задвигались,
 Глаза приоткрылись,
 Дыхание вернулось.

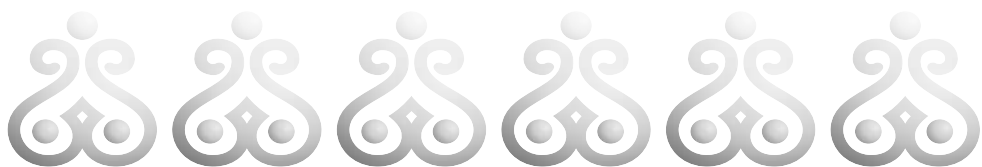
- Имин итии хаана
Илэччи иэнигийдэ,
Уоһун хаана
- 4780 Уккулла оонньоото,
Сүүһүн хаана
Төгүрүччү сүүрдэ,
Угуйан баран уһуктубуттуу
Күлбүтүнэн-үөрбүтүнэн ойон тураат,
Айыһыт тэнэ абыраллаах
Дьырыбына Дьырылыаттаны
Моонһуттан кууһан туран,
Үөһээ уостарыттан
Үстүүтэ уурастылар,
- 4790 Аллараа уостарыттан
Алталыгыта сылластылар.
Улаан ньюура суһуктуйбут
Убайыгар ойон тийэн,
Арабас илгэ анарын
Таһыгар абынахтаата,
Анараангыта адьас
Арылыс гына түстэ,
Ити кэннэ
Иһигэр иһэппитэ,
- 4800 Илэ бэйэтэ буола түстэ.
Ити кэнниттэн
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Атын амабаччытыттан салайа тарта:
— Эһиги иккиэн
Мэнгэстэ миинин! — диэтэ.
Убайдаах кыһа
Аттарын мэнгэстэннэр,
Толоһоһун тэһиинин
- 4810 Тус собуруу диэки
Тэгэличчи баттаатылар.
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Турар сириттэн
Тобустуу саһааны
Тобута буурдаталаан,

- Алая кровь горячая
 По щекам разлилась,
 Девичья кровь живая
 4780 На губах заиграла,
 Свежая кровь молодая
 По лбу пробежала.
 Будто ото сна проснулась,
 Счастливая-радостная
 Вскочила и подбежала
 К *Джырыбына Джырылыатта*
 К спасительнице словно *Айыысыт*,
 За шею её обняла,
 Три раза в губы верхние
 4790 Шесть раз в губы нижние
 Крепко поцеловались.
 К брату бледному подбежав,
Джырыбына Джырылыатта,
 Половиной илгэ жёлтого
 Снаружи намазала —
 Тот вздохнул,
 Сразу изменился,
 Половину *илгэ* жёлтого
 Ему испить дала —
 4800 Он самим собой стал.
 Затем
 Девушка-богатырь удалая
Джырыбына Джырылыатта
 Удила из прутьев в руки взяла:
 — Вдвоём верхом
 На коня садитесь! — сказала.
 Брат с девушкой
 На коня сели,
 Поводья жёсткие
 4810 В сторону юга
 Сразу повернули.
 Девушка-богатырь отчаянная
Джырыбына Джырылыатта
 По девять сажений
 Прыжками-буур
 С места решительно опережая,

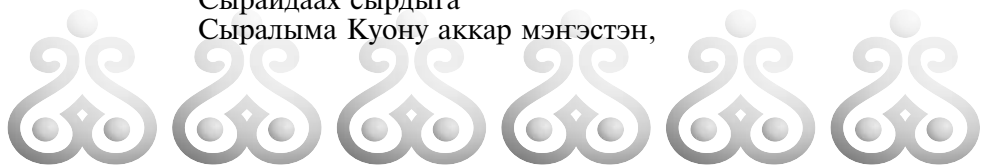
- Атгын бэйэлиин
 Аргыстаһа-аалсыһа айаннааннар,
 4820 Күкүр таас хайалары дабайталаан,
 Турук таас очуостары туораталаан,
 Алгыстаах аан ийэ дойдуларыгар
 Тийэ оҕустулар,
 Сирдэри сиксигиттэн
 Сиэлэн сэгэлдытэн,
 Дойдуларын улаҕатыттан
 Торбо сэлиинэн кэлэн,
 Улаҕата биллибэт,
 Унуоргута көстүбэт
 4830 Туналҕаннаах толоон
 Туоллар ортотугар кэлэн
 Тобуоруһан тохтоотулар.
 Тойон Дьөлүүт
 Айыы кыыһа атаһынаан,
 Күн оҕото сэгэринээн
 Атгарыттан ойон түстүлэр.
 Кинилэр түһэллэрин кытта,
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Уоһа чорбоннуу,
 4840 Тийһэ турталдыһа турда:
 — Дьэ-буо, дьэ-буо!
 Күндү убайым,
 Күн дьүөгэм, этэр кэскиллээх
 Кэрэмэс тылбын
 Эттээх-хаангытыгар ингэрэн,
 Истэн сэнээринг эрэ!
 Түгэх дойду
 Түрбүөннээхтэрин түгнэрэн,
 Аллараа дыабын
 Адырбаларын алдыатан,
 4850 Саргыгытын салайдым,
 Дьолгутун тосхойдум,
 Күн сиригэр өтгөөтүм,
 Айыы сиригэр аҕаллым.
 Тойон убайыам
 Хотун санаһыам — диэн тураммын,
 Энчирээбэт кэскилинэн,

- С конем ретивым
 Бок о бок рядом
 Через горы грозные,
 4820 Через скалы отвесные,
 До благословенной
 Земли родной доехали.
 Земли просторные
 С мест окраинных,
 Рысью быстрой
 С самых углов проскакав,
 До места такого доехали, что
 Конца никто не знал,
 Края никто не видал,
 4830 Долины той лучезарной
 В середине столпились.
Тойон Деллю'т
 С подругой страны Айыы,
 С голубушкой страны солнца
 С коня соскочили.
 Как только спустились,
Джырыбына Джырылыатта
 Губы сжимая,
 Зубами сверкая пропела:
 4840 — *Дя-э буо-а, дя-э буо-а!*
 Брат мой дорогой,
 Подруга моя солнечная,
 Слова заветные мои
 Слушайте-внимайте,
 В тело-душу впитайте!
 Мира нижнего
 Злобных повергнув,
 Мира *дябын*
 Хищников разгромив,
 4850 Будущее вам уготовила,
 Счастье ваше справила,
 В свете белом обосновала,
 В страну *Айыы* привела.
 Брат мой-*тойон*,
 Невестка моя-*хотун* вас называя,
 В надежде неизменной,

- Мүччүрүйбэт төлкөнөн
 Дьүүл дьүүллээн, сорук туруоран,
 4860 Үс дьүһүлгэн күлүккүтүгэр
 Сүгүрүйэн эрэбин.
 Өлөр тыыннытын
 Үтүмэх төбөтүнэн
 Өрө анһан өрүһүйдүм.
 Үөрүүгүт-көтүүгүт
 Үйэлэргэ түмүлүннүн!
 Дьолгутун холбоон,
 Туһааннаах добордуу буолан
 Олох-тускул онгостун!
 4870 Алаһа дьииэни баһылыктаан
 Аал уоту оттун!
 Алтан сэргэни анһынан,
 Алаас мунунан
 Анах сүөһүлэнин,
 Сыһыы мунунан
 Сылгы сүөһүлэнин,
 Тулаайахтары туругурдун,
 Араннары аһатын,
 Аттаах өйүөгө,
 Сатыы хонуга буоланһыт,
 4880 Иитэр сүөһүгүт сэттэ хос
 Сибиэ дьэргэл күрүөлэнин!
 Төрөтөр оҕоһут үс хос
 Ньээки көмүс уйаланһын!!!
 Кэскиллээбит ыччаттаргыт
 Ийэ ууһа буолан тэнийдиннэр,
 Айбыт оҕолоргут
 Аҕа ууһа буолан барбардыннар,
 Үйэлээх сааскытын монгоон
 Киһи-сүөһү төрдө буолун!!!
- 4890 Дьэ эрэ, тойон убайыам,
 Субу мантан туһааннаах соноһоскун
 Хоруугаан ыһыран ылан
 Хотун доборгутун
 Кылбаа манган ньуурдаах,
 Кыраһыабай бэйэлээх
 Сырайдаах сырдыга
 Сыралыма Куону аккар мэнэстэн,

- По судьбе неизбежной
 Участь вашу решая-предвидя,
 Трем теньям вашим
 4860 Кланяться начинаю.
 Души ваши
 На кончике жребия-*ютюмэх*
 Выше подняв, от смерти спасла.
 Пусть радость-веселье
 Во веки не прекратится!
 Счастье своё соедините,
 Спутниками по жизни будьте,
 Будущее сотворите!
 4870 Дом уютный займите,
 Очаг священный разведите!
 Коновязь медную поставив,
 В *аласах* бескрайних
 Скот рогатый держите,
 В долинах просторных
 Скот конный разведите!
 Сирых пристройте,
 Больных пожалейте,
 Проезжих накормите!
 Прохожих напоите,
 4880 Пусть скотина семикратную
 Ограду широкую имеет!
 Пусть дети тройную
 Зыбку золотую имеют!!!
 Пусть потомство ваше
 В род материнский расширяется,
 Пусть дети рождённые
 В роды отцовские размножаются,
 Годы долгие проживая,
 Предками рода саха станьте!!!
- 4890 Ну, брат мой *тойон*,
 Отсюда жеребца верного
 Голосом зычным позвав,
 Подругу-хозяйку
 С лицом блестящим
 Красавицу белолицую
Хотун Сыралыма Куо
 За спину посадив,

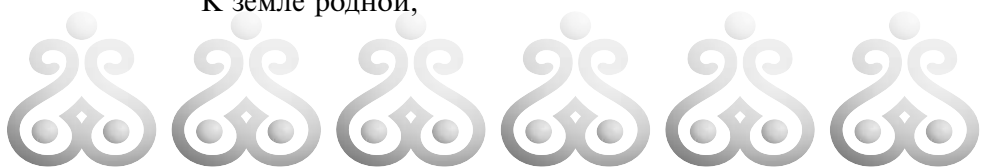
- Айыллыбыг аан дойдугутугар —
 Алаһа дьиэбитигэр,
 4900 Аар тойон аҕабытыгар,
 Күбэй хотун ийэбитигэр
 Бар дьоннугутугар,
 Очурга обустарбакка,
 Араскаакка алкыйтарбакка
 Айаннаан тийиэннит,
 Ахтылжангытын таһаарын,
 Аймахтаргытын аһатын,
 Аламай күннэрин тыктарын
 Айхал айылыат
 4910 Ахан ини буоллун! — диэтэ.

- Онуоха буоллабына
 Сыралыма Куо истэн туран
 Өгүрүк-төгүрүк көрбөхтөөтө,
 Үөрэн-көтөн мичилийдэ,
 Үс төгүл сүгүрүйбэхтээтэ.
 Өрөөбүт уоһун өһүлэн,
 Хоммут уоһун хоннорон,
 Көмүс чуораан курдук
 Күөмэйин көнкөтөн,
 4920 Алтан чуораан курдук
 Айабын аһан, ыллаан барда:
 — Дьэ-дуу! Дьэ-дуу!
 Күн буолан
 Күөрэйэ көтөн
 Үрүг тыыммытын өрүһүйбүт,
 Көнүл босхо көччүшпүт
 Күндү-мааны бүөбэйчээммит!
 Эн кэскиллээбит кэскилгин
 Кэбиннэриэхпит суоҕа,
 4930 Төлкөлөөбүт төлкөбүн
 Төнүннэриэхпит суоҕа!
 Сүрэхтиин-быардыын сөбүлэһэн,
 Эттиин-хаанныын изнигиһэн,
 Киһи буолар кэскили чэчирэтиэхпит,
 Олох олорор тускулу тутуһоохпут.
 Төрөөбүт төрүт буорбар,
 Айыллыбыг алгыстаах алааспар,

В страну отчую,
 В дом родной,
 4900 К отцу *Аар Тойон*,
 К матери *Кюбэй Хотун*,
 К родным-близким,
 На бугристом не переворачиваясь,
 На раскатах не отвлекаясь,
 Доберитесь-доезжайте,
 Жажду-тоску утолите,
 Родичей угощайте,
 Свет дневной покажите,
 Да *айхал-айылыат*
 4910 *Ахан ини!* — благословила.

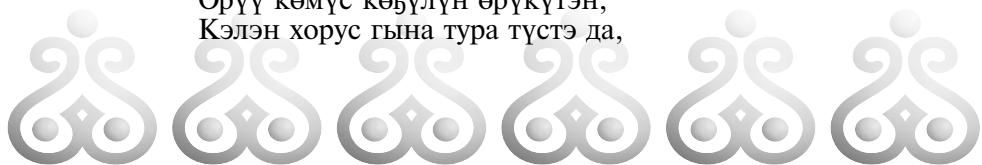
 Услышав это,
 Сыралыма Куо
 Восторженно взглянула,
 Радостно заулыбалась,
 Три раза поклонилась,
 Уста сжатые разомкнув,
 Губы уснувшие пробудив,
 Колокольчиком серебряным
 Голосом звонким заговорила,
 4920 Колокольчиком медным,
 Голосом чистым запела:
 — *Дя-э ду-у! Дя-э ду-у!*
 Солнцем ярким
 Высоко поднявшись,
 Души наши светлые спасла,
 От врагов страшных освободила,
 Голубка наша дорогая!
 Что ты предсказала
 Мы будущее не испортим,
 4930 Что ты нам предназначила
 Мы судьбу сохраним!
 Сердцем-душою в согласии,
 Телом-кровью в наслаждении
 Род человеческий продолжим,
 Жизнь счастливую проживём.
 Дороги *Аартык-Хотун* приоткрыв,
 К земле родной,

- Абыс харажалаах
 Аартык хотуну арийан,
 4940 Анды Баалыыр аар тойон аґабар,
 Чөккөй Өтүмэх күн күбэй ийэбэр,
 Бар дьоммор барыларыгар
 Дьол-соргу тутуурдаах,
 Өрөгөй-талаан үктэллээх
 Үөрэн-көтөн тийэммит
 Үүнэр-үөскүүр төлкөлөннөхпүт!
 Түгэх дойдуну түөһэнгин,
 Аллараа дойдуну арґарангын
 Үрүн тыыммытын өрүһүйбүт,
 4950 Күн сиригэр көччүппүт
 Үрдүк үтүөбэр
 Үнэ-сүктэ турабын! — диэтэ.

Дьороґоно сото
 Тойон Дьөлүүт
 Тус собуруу диэки
 Тобулу одуулаан туран
 Тойуктаах буолла.

- Дьэ-көр! Дьэ-бу!
 Күн оґото көлөм,
 4960 Айыы оґото атым,
 Туйабын саґатыттан
 Чучугур чоубур соноґоһум,
 Саргылаах алгыспын,
 Дьоллоох тойукпун
 Чуо-бааччы чуордук истиий!
 Өстөөхпүтүн өһөрдүбүт,
 Саастаахпытын самнардыбыт,
 Өрөгөй-талаан үрдээтэ,
 Саргы-дьаалы салалынна!
 4970 Ыраах да буолларгын
 Чугас буола тардый,
 Суох да буолларгын
 Баар буола тардый! — диирин кытта,
 Ат сылгы барахсан,
 Уһун субурґа кутуругун субуруган,
 Өрүү көмүс көбүлүн өрүкүтэн,
 Кэлэн хорус ғына тура түстэ да,

4940 Восемь заслонов,
 В *алаас* мой благословенный,
 К отцу *Анды Баалыыр аар тойону*,
 К матери *Чёркёй Ётюмэх* милостивой,
 Ко всем родным-близким
 Со счастьем-удачей на руках,
 С торжеством-радостью приедем,
 Будем жить-поживать,
 Расти-умножаться!

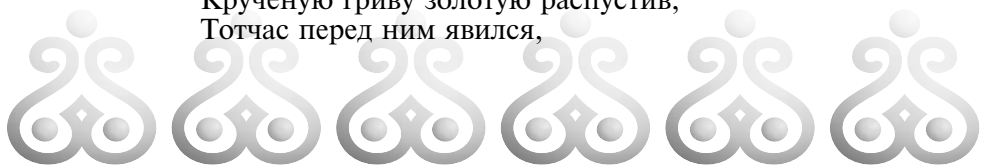
4950 Миры дальние ведая,
 Мир нижний объезжая,
 Души наши светлые спасла,
 Насладиться светом белым дала,
 Доброте твоей высокой
 Кланяюсь-молюсь! — сказала.

Длинноноленастый
Тойон Дёллю'т,
 В сторону южную
 Безотрывно всматриваясь,
Тойук * такой запел.

4960 — *Дя-э кёр! Дя-э бу!* Смотри вот!
 Конь мой — дитя солнца,
 Спутник мой — дитя *Айыы*,
 С самых копыт чубарый
 Трещотка-жеребец,
 Благопожелание-*алгыс* мой,
 Тойук счастливый мой
 Ушами чуткими выслушай!

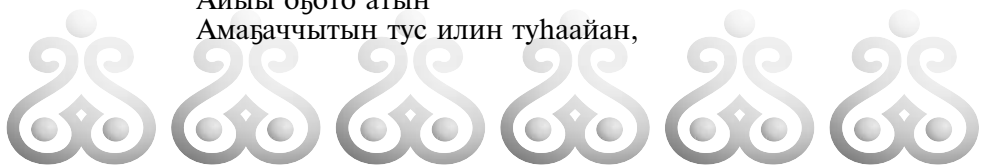
4970 Врагов одолели,
 Недругов повалили,
 Счастье-талант повернулось,
 Удача-успех улыбнулась!

Если далеко —
 Ближе будь,
 Если нет — скорее явись!
 Как только он сказал,
 Конь милый,
 Хвост длинный полосой раскинув,
 Кручённую гриву золотую распустив,
 Тотчас перед ним явился,

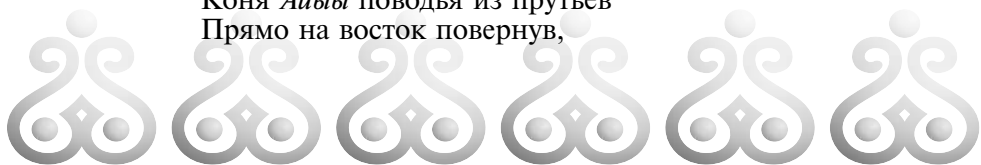
- Иэдэс-хаалдык биэрбэхтээн
 Инэрсийбэхтээн кэбинээтин кытта,
 4980 Тойон Дьөлүүт
 Иэбии тимир тэһиниттэн
 Иилэ хабан ылла даҕаны,
 Үөһэ боллоругуттан үлбүрүйбэхтээтэ,
 Аллараа боллоругуттан таптайбахтаата.
 Уонна эргитэ тардан
 Эппэнэ-тэппэнэ инэһититтэн тэбинээт,
 Куулаттан көшпүт
 Куртуйах улар курдук
 «Хап» гына олоро түстэ.
 4990 Сырайдаах талыыта
 Сыдыаай манган ньуурдаах
 Сыралыма Куо
 Энийэттэн көшпүт
 Эрдэбэс улар курдук
 Элээрэн тахсан мэнэһиннэ.
 Ат толобоһун тэһинин
 Тус илин диэки
 Тэгэличчи баттаан
 Айаннаан халыарытан,
 5000 Сиэллэрэн дьэргэһитэн иһэн,

- Тойон Дьөлүүт
 Тойуктаах буолла:
 — Күн дойдутугар көгүшпүт,
 Дьоллоох олоххо тускулаабыт
 Дьохуннаах дьолгунан,
 Күндү балтым,
 Күн бүөбэйим,
 Уруй-айхал буоллун!!!
 Өрүүтүн даҕаны
 5010 Өлөн эрэри өрүһүй,
 Хаһан даҕаны
 Хаалан эрэри харааннаа!
 Айыы хаан аймаҕар
 Албан аатын албаннын,
 Күн улуухугар
 Көмүскэллээх солонг үөдүйдүн! — диэт,
 Айыы обото атын
 Амаҕаччытын тус илин туһаайан,

- С ржанием негромким
Туда-сюда поглядев, стал.
4980 *Тойон Дёллю'т*
За поводья из железа
Гнutoго-изгии схватил,
По губе верхней похлопал,
По губе нижней потрепал,
К себе повернув,
На стремя наступив,
Словно тетерев, слетевший
Со склона северного,
Ловко «хан» на седло уселся.
4990 Лицом отменная,
Красавица белоликая
Сырaльма Куо
Словно тетёрка, слетевшая
С кромки склона,
К нему подсела.
Поводья толстые
Прямо на восток
Жестом широким развернув,
Свободно ступая,
5000 Рысью понеслись.

- Тут *Тойон Дёллют*
Пение-тойук начал:
— Силой достойной
В страну солнца привела,
На счастье благословила,
Сестра дорогая,
Голубка родная!
Уруй-айхал тебе!!!
И впредь всегда
5010 Умирующих спасай,
Немощных,
Слабых защищай!
Племена Айыы
Имя твоё восславят,
Солнца улусы
Дело доброе продолжат! — сказав,
Коня *Айыы* поводья из прутьев
Прямо на восток повернув,

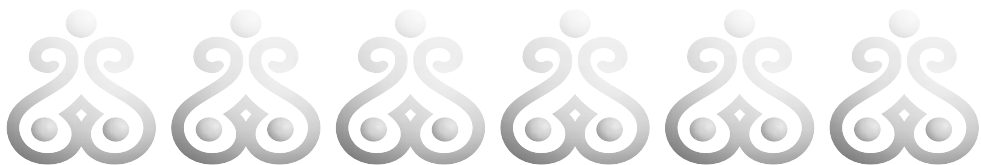

5020 Күүстээхтик тибилыйбитигэр
Дьөһөгөй оҕото барахсан
Сиэлэн күрдүргэтэ турда.

Араҕас манган халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манган атын
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Иэбии көмүс тэһииниттэн
Иилэ хабан ылан,
5030 Тэлэккэччитэ сылдьан,
Ингэһэбэ кыһаммакка,
Хахыйахтан көппүт
Хара улар курдук
Халахачыйа ойон тахсан,
Милдьириит көмүс ынгырыгар
Миинэн олоро түһээт,
Тор тэһиинин

Тус собуруу диэки
Тэгэличчи баттаата,
5040 Кытаанахтык кымныыһлаата,
Киксэрэн тыбыллыда.
Ат барахсан атаҕа элэннээтэ,
Дьылбэгэ күөрэйтэлээтэ,
Көбүлэ өрөкүйдэ,
Сиэлэ тэлээрдэ,
Кугуруга хоройдо да,
Сулус быстыбытын курдук,
Субурус гынан хаалла.

Айыллыбыт алааһыгар,
5050 Төрөөбүт хочотугар
Өрүкүтэн кэлэн,
Үөмэр-чүөмэр үктэннэрэн
Үлүскэннээх тусаһатыгар
Тийэн түһэ оуста;
Бабыгырыы олорор бар кыллаах
Бастын байбары манган сэргэтигэр

5020 Сильно пришпорил,
Дёсёгэй-дитя милое
 Рысцей поскакал.

С жёлто-белого неба
 Наяву спущенного,
 Словами говорящего
 Молочно-белого коня
Джырыбына Джырылыатта
 Девушка-богатырь удалая,
 Ловко за поводья
 Из золота-*цэгии* схватив,
 5030 С ним вертеться стала,
 На стремя не глядя,
 Словно глухарь, слетевший
 С берёзки молодой-*хахыйах*,
 На седло золотое-*милдириит*
 Проворно вскочила,
 Поводья жёсткие
 Жестом широким
 Прямо на юг
 Властно потянула,
 5040 Кнутом сильно ударила,
 Резко пришпорила.

У коня бедного
 Копыта зарябили,
 Колени замелькали,
 Грива развевалась,
 Хвост вытянулся,
 Словно звезда падающая
 Вперед пустился.

5050 В *алаас* родной вернувшись,
 В долину знакомую вступив,
 Во двор просторный вошла,
 Аккуратно ступая
 К жилище-*тусана* прошла,
 С коня слезла,
 Молочно-белого коня
 К главной, белоствольной,

- Дыллыа манган атын
 Байбаччы баайан баран,
 Тоҕус туллук баһын
 5060 Туура баттаан бырахпыт иһин
 Тохтоппот дьулусханнаах
 Дьулуо манган
 Тусаһатын ортотунан
 Добуйа хааман,
 Күлүмүрдүүр күндэлэс күүлэтигэр
 Күлбүтүнэн көтөн түстэ.
 Абыс оҕо албаһынан аһар
 Аарыктаах лип-хаан халбанын
 Арыһа баттаан,
 5070 Айыылаах атыллаабатах,
 Буруйдаах дугуйбатах
 Уолах тиит боруогун атыллаан,
 Дьиэтин ортотугар
 Лиһигир гына тура түстэ.

- Онуоха баара, добоор,
 Ийэлээх-аҕата буоланнар
 Кэтэбэриин оронго
 Туора-маары түһэн
 Утуйан барчыгыната
 5080 Сытаахтыыллар эбит.
 Харахтарын уута
 Таманнарыгар дьанхаламмыт,
 Көмүскэлэрин уута
 Көмөгөйдөрүгэр чопчуламмыт.
 Күүтэллэрин күүһүттэн
 Сүүтүк буолан сүүдүйбүттэр,
 Кэтэһэн-кэтэһэн
 Кэлтэгэй буола сыспыттар.

- Ол икки ардыгар
 5090 Уна диэкиттэн одууластылар,
 Ханас диэкиттэн хаамыстылар,
 Суол ааныттан турдулар,
 Үгэх иһиттэн өнгөннөстүлэр.
 Хотон иһиттэн хомулуннулар.
 Кэргэнэ-чабара, күндү дьонноро

- С орлом клёкочущим
К коновязи богатой привязав,
Счастливого, гладкое
- 5060 Надворье такое огромное,
Что кинув девяти пуночек
Головы отрубленные,
Не остановить стремления,
Походкой плавной пройдя,
В сени светлые-широкие
С улыбкою ступила.
- Открыв дверь тяжёлую
С побрякушками медными,
Что восемь людей молодых
- 5070 Только хитростью отворяют,
Порог переступив из лесин толстых,
Что виновный не осмелится,
Что грешный не отважится,
С грохотом дома оказалась.

- И видит там, дружок,
Отец с матерью
На нарах задних,
Вдоль-поперёк лёжа,
Бедняжки старенькие
- 5080 Спят-храпят, оказывается.
Слёзы из глаз
В глазницах скопились,
Капли из очей
У горла сбились,
От ожиданий долгих
Словно напёрсток усохли,
От волнений бесконечных
Как месяц ушербный похудели.

- В это время
- 5090 Справа разглядывать стали,
Слева смотреть стали,
У дверей выстраивались,
Из кладовки выглядывали,
Из хлевов выбирались.
Вокруг обслуга-прислуга,

Тула түһэн, үмүөрүстүлэр,
 Үөрэн-көтөн үөмэхтистилэр,
 Күлэн-салан сыһыгырастылар.

Оччо үлүгэргэ

- 5100 Офонньордоох эмээхсин,
 Уолуйан-соһуйан,
 Оронноругар олоро түһэннэр,
 Харахтарын хаһыннылар,
 Халтаһаларын сотуннулар.
 Хантас гына көрө түспүттэригэр,
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Олбук-солбук уураталаан ылла.

Ити кэлин өттүттэн

- 5110 Дьырыбына Дьырылыатта
 Ийэлээх аҕатыгар,
 Бар дьонугар
 Сүһүөхтээх бэйэтэ сүгүрүйэн,
 Үөрэ-көтө
 Ыллыы-туойа турбут
 Ыллыктаах санаата маннык буолла:

— Көрүүй эрэ субу!

- Айбыт аар тойон аҕам,
 Ииппит күн күбэй ийэм,
 Көрүөх-билэ дьоннорум
 5120 Бүрү-бүттүүн, дэри-дэхси,
 Эйэбэс тылбын,
 Эгэлгэлээх тойукпун
 Сэргэбэлээн эрэ!

Өлөрөөрү өһөгөйдөөбүт

- Өстөөхтөрбүн өһөрөн,
 Самнараары адабыйбыт
 Дьяныардаахтарбын садабалаан,
 Саар булгунных саҕа
 Саргыбыт салалынна,
 5130 Дуул булгунных саҕа
 Дьолбут тосхойдо.
 Өлбүттэрбин өрүһүйдүм,
 Сүппүттэрбин буллум!
 Тойон убайбын —
 Дьороҕоно сото

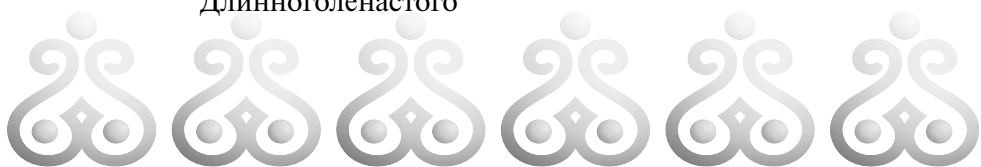

Родственнички дорогие,
 Радостно столпились,
 Громко веселились.

5100 В суматохе этой
 Старик со старухой
 Растерялись-испугались,
 На нары присев,
 Глаза протёрли,
 Веки вытерли.
 Вверх посмотрели,
Джырыбына Джырылыатта
 Одного за другим расцеловала.

5110 После этого
Джырыбына Джырылыатта
 Отцу с матерью,
 Всем родичам,
 В коленях сгибаясь,
 Радостно распевала,
 Такие достойные
 Слова говорила:

— Посмотри-ка, вот!
 Отец мой, *тойон* сотворивший,
 Мать моя, меня воспитавшая,
 Родственнички мои
 5120 Все без исключения,
 Мое слово доброе,
Тойук волнительный
 Послушайте-ка!
 Смертью грозивших
 Врагов победили,
 Уничтожить желающих
 Упорством преодолели,
 С горку *саар-булгуннях*
 Удача-успех пошла,
 5130 С курган *дуул-булгуннях*
 Счастье большое привалило,
 Погибших спасла,
 Пропавших нашла!
 Брата старшего
 Длинноголенастого

- Тойон Дьөлүүтү
 Чугас дойдуга
 Дьолугар тускулаатым,
 Аара аймах-билэ дьонугар
 5140 Аналлааҕар атаардым.
 Ол тобо диэтэргит,
 Олус моһуйдаргыт,
 Субу орто туруу дойду
 Улай ньууругар
 Олохсуйан үөскээбит
 Анды Баалыыр Тойон оҕонньор,
 Чөккөй Өгүмэх Хотун эмээхсин
 Тойон болуо сүрэхтэрин
 Чопчулара туллан,
 5150 Хайбахтаах хара быардарын
 Тулаайаҕа халааҕан,
 Айыллан үөскэппит
 Сэтгэ былас
 Сиэрэй солко суһуохтаах,
 Сырайдаах талыыта
 Сыдьаай манган ньуурдаах
 Сыралыма Куо диэн
 Кыыс кылааннааҕа оҕолорун
 Хотугу хороҕой чунку халлаан
 5160 Харанга улаҕатыгар,
 Будулҕаннаах муус байбал
 Иччитэ буолбут
 Тобус бүгүйэх систээх,
 Кэй-губут көлөлөөх
 Тимир Чохчордоон дьяалы
 Уоран-талаан ылан,
 Тимир бурут бынанан
 Чороччу кэлгийэн баран,
 Түгэх өтгө
 5170 Түннэри холоруктуур
 Түүнүктээх түрмэтигэр
 Түнкүнэтэн түһэрбит эбит.
 Отгон тойон убайбын —
 Тойон Дьөлүүтү
 Обот Хобочой удаҕан сордоох
 Соруйан модьуйан суолугар тоһуйбут,

- Тойон Дёллю'т богатыря
 В краях ближних
 На счастье наставила,
 Родственникам-знакомым,
 5140 К суженой проводила.
 Если спросите почему,
 Если донимать будете —
 В этом мире срединном,
 На лоне его счастливом
 Поселились-проживали
 Анды Баалыыр тойон старик,
 Чёркэй Ётюмех хотун старуха,
 Сердец их горячих
 5150 Сосочек оторван,
 Печени их чёрной
 Придаток вырван,
 Дочку ими рождённую,
 В семь сажений маховых
 С серой косой шёлковой,
 Лицом превосходную,
 Красавицу белолицую
 Сыралыма Куо,
 Девушку остистую
 Северного неба скучного
 5160 В углу тёмном,
 Мутного моря ледового
 Хозяином ставший,
 На оленях кэй-тубут
 С девятью горбами на спине,
 Тимир Чохчордоон зловецкий
 Украл-увёл,
 Толстой верёвкой железной
 Как чучело крепко связав,
 Снизу насквозь
 5170 Вихрями продуваемой,
 Плесенью покрытой,
 В тюрму спустил, оказывается.
 Брата моего старшего
 Тойон Дёллют богатыря
 Обот Хобочой удаганка несчастная
 На дороге подстерегла,

- Куотар кубулбатынан кучуйан,
 Ааһар албаһынан алкыйбыт,
 Аллараа дыбыннга
 5180 Таннары дьуоҕардан,
 Ап-оҕурук быатынан
 Хам кэлгийэн баран,
 Харанга хаайытыгар
 Хамнаабат гына
 Хараҕалаабыт эбит.
 Ону булан өрүһүйэн,
 Үрүн күннэ өттөөтүм,
 Үйэлээх олоххо тускулаатым,
 Туһааннаах доҕордуу,
 5190 Эрэллээх кэргэнни буолангыт,
 Киһи буолар кэскилин тэрининг,
 Дьон буолар тускулу оностун! — диэн,
 Дойдуларыгар-дьонноругар ыыттым.
 Тойон убайбын, хотун санаспын
 Ахтыбыт аҕабын аҕырымнатан,
 Кэтэспит ийэбин мичилитэн,
 Күнүн дьонун
 Көхсүлэрин кэнэт диэммин,
 Көлөлөөн-билэлээн,
 5200 Кинилэри атаардым, — диэтэ.

- Итиччэни истэн
 Дьоно тоҕуорустулар,
 Дьахталлар ханардастылар,
 Кыргызтар сырыстылар,
 Уолаттар чуобустулар.
 Түргэн үлүгэрдик
 Сандап манган остуолу
 Сандаарыччы таттылар.
 Кунан оҕус чорболдьуйар нокоолоох
 5210 Буутун чомоччу буһардылар.
 Бургунас ынах мүлүрүйэр бүдүргэйдээх
 Бүтүн түөһүн күөстээтилэр.
 Байтаһын сылгы
 Бары ойоҕоһун
 Адырыччы буһараннар,
 Мас ымыһаҕа хоторон,

- Коварством заманила,
 Обманом увлекла,
 В нижний мир-*дябын*
 5180 Вниз головой уpekла,
 Путами колдовскими
 Туго скрутив,
 В тюрьме мрачной
 Неподвижно
 Петлёй стянула, оказывается.
 Я их нашла-спасла,
 На свет белый вывела,
 На жизнь долгую благословила,
 Друзьями преданными,
 5190 Супругами верными будьте,
 Судьбу счастливую займите,
 Жизнь зажиточную сделайте! — сказала,
 На родину, к родным отправила.
 Брата старшего, *тойона*,
 Невестку *хотун*,
 Чтоб после разлуки долгой
 Отца, что соскучился, утешить,
 Мать, что заждалась, порадовать,
 Родных-близких успокоить
 5200 На конях-упряжках проводила.

- Выслушав это,
 Родственники собрались,
 Женщины заторопились,
 Девушки забегали,
 Юноши столпились.
 В спешке большой
 Пышный стол-*санда*
 Быстро-споро накрыли.
 Бычка-*кунан* молодого
 5210 Заднюю часть жирную нарубили,
 Тёлки-*бургунас* молодой
 Грудную часть нарезали,
 Лошади-*баайтасын* нагульной
 Рёбра все сварили,
 В деревянной чаше-*ымыйа*
 Доверху наложили,

Өрөһөлүү ууран кэбистилэр.
Сизэллээх моонньохтоох

- 5220 Чороон айахха
Бадьара дьоруо сылгы
Батыччахтыыр арыылаах,
Саамы кымыһы
Дьалкылдыгычы куттулар.
Кэрдийс ойуулаах
Кэриэн тэгил кытыһаба
Ааттаах сылгы
Бидилгэhtiир арыылаах
Саламааты ажаллылар.
Матаар ойуу баттааһыннаах
- 5230 Матааччаах иһиккэ
Сөҥ сүөгэйи
Сөлөнөйдүү куттулар.

- Түөлбэлээн төгүрүччү олонорноор,
Аһаан-сиэн үлүмнэтэн бардылар.
Дьырыбына Дьырылыатта аһаан бүтэн,
Таһырдыа ойон тахсан,
Тусаһатын туораан,
Толоонун ортотугар
Добуй-игий үктээн,
- 5240 Үөмэр-чүөмэр хааман,
Өгүрүк-төгүрүк көрбөхтөөн,
Абыс салаалаах
Аал Кудук маһыгар тийиэн,
Аһа түһэн хааман халыһыйан истэбинэ,

- Эмискэ үлүгэр
Үрдүк халлааныгар
Күлүм-чабыл күн
Өлбөөдүйэ түстэ.
Хардан эһэ тириитин
- 5250 Хастыы таппыт курдук,
Хара ньүөрсүн былыттар
Халлаан төбөтүн оройуттан
Өрүтэ үөмэлэһэн,
Таннары сабыытаһан,
Харангара быстыһыйан табыстылар.
Абыс харабаалаах

Всё выставили.

С бахромой

- 5220 Из волос конских
Чорооны высокие
Кумысом молодым,
 Маслом сдобренным,
 Через край наполнили.
 С резьбой бороздками
 В круглой чаше-*кытыйа*
 Маслом густо сдобренную
Кашу-саламаат
 Полную принесли.
 В посуде-*матаарчах*
- 5230 С узорами выдавленными
 Сметану густую
 Вдоволь положили.

Все кругом-*тёлбэ** расселись,

Охотно кушать начали.

Джырыбына Джырылыатта

Утощенья отведав,

Из дому вышла,

В середине долины,

Словно крадучись,

- 5240 Легко ступая,
 Удивленно вокруг глядя, оказалась.
 До восьмиветвистого
Аал Кудук Мас древа дойдя,
 Мимо проходить стала.

Вдруг

На небе высоком

Свет солнца яркого

Мгновенно померк.

Словно содранная

- 5250 Шкура медведя матёрого,
 Тучи тёмные дождевые
 На самую середину неба
 Со всех сторон стянулись,
 Кольцом плотным сгрудились,
 Сразу всё вокруг потемнело.
 С восемью застёжками

- Ахсым холорук адабыйда,
Тобус кулукулаах
Дохсун буурѳа турда.
- 5260 Турар кумалааны
Тосту кумалаата,
Өнкөгөр тиити
Үлтү үрдэ,
Алынгах маһы
Анныттан түөрдэ,
Сытынньанг дүлүнү сыылларда,
Эмэх маһы эргиттэ.
От-мас оһуорун дьуххалаата,
Сир ийэ симэбин сүргэйдэ.
- 5270 Икки атахтаах
Энинэ бэйэлээх
Тулуйан турбат
Буурѳата буолла.
- Мунду миинин курдук
Буһурук-иһирик буолла,
Балык миинин курдук
Бадык-бүдүк турда.
Туман-имэн аргыстаах
Сииктээх салгын сиргийдэ,
- 5280 Уулаах салгын улкуйда,
Муустаах тон былыттар
Тобурабынан тобута ыстаннылар.
Хаардаах хара дьайѳа былыттар
Хаарынан хайа барбытгара
Үрэх баһыттан
Үөр куруппааскы көтөрүм
Үргэн көппүтүн курдук,
Үрүн хаарынан
Үллүйэн кэбистэ.
- 5290 Хамсыктаах холорук намтаата,
Дохсун буурѳа тохтоото.

Онуоха буоллабына,
Дьырыбына Дьырылыатга
Кыыс бухатыыр барахсан
Толоотторун улабатынан
Тобулу одуулаан көрбүтэ —

- Ураган резкий поднялся,
С девятью запорами
Пурга буйная началась.
- 5260 Сухое дерево с дуплом
Вдребезги разбила,
Лиственницу кривую
На части поломала,
Дерево подгнившее
С корнями вырвала,
Бревно лежащее передвинула,
Дерево трухлявое перевернула.
 Узоры растений содрала,
- 5270 Матушки-земли
Цветы-наряды раскидала.
Пурга такая началась,
Что всяким-разным
Двуногим не устоять.
 Как уха из *мундушки*
Серовато стало,
Как уха из рыбёшки
Пасмурно стало.
Со мглой-туманом
Воздухом сырым пахнуло,
- 5280 Ветром влажным потянуло,
С туч холодных
Градом закидало.
 Тучи нескладные,
Чёрные-плотные
Снегом густым разрешились,
Словно с речек дальних
Куропатки прилетевшие,
Снегом белым
Землю покрыло.
- 5290 Вихрь буйный утих,
Пурга бурная прекратилась.

Тогда
Джырыбына Джырылыатта,
Милая девушка-богатырь
В доли дальние
Всматриваться стала —

- Тусаһатын уна өттүнэн,
Толоонун ортотугар
5300 Үрбэлдьин үс атахтаах
Үрүн көмүс аранас
Күлүмүрдээн түспүт.
Ол үрүт өттүгэр
Көрө түстэххэ
Күн киһитин үтүөгэ,
Адыылыгы түстэххэ
Айыы киһитин ааттааба
Кини диэки
Арылыччы көрөн,
5310 Супту одулаан,
Оһоллоох-боһоллоох
Орто дойду буора
Олохпун огдолутоо диэх курдук,
Айдааннаах-иирээннээх
Айыы сир буора
Атахпын киртитиэ диэх курдук,
Үктэннэхпинэ үгдэрийиэм диэн,
Сиргэ түспэккэ эрэ,
Үрүн көмүс аранас үрдүгэр
Сэрэхтээх аҕайдык
5320 Сэгэчи туттан турар эбит.
- Ол ойбоһугар
Тобус атахтаах,
Добуулаах аранас
Сардангалаан түспүтүн үрдүгэр
Тобус дуолан түнгүрэтгэр
Дьоһуннанан олороллор эбит.
Ити кэнниттэн
Алта атахтаах
5330 Алтан аранас чабыллыан түспүт,
Ол үрүт өттүгэр
Сэтгэ дьэһиэлдьит ходоһойдор
Симэнэн-киэргэнэн олороллор эбит.

Онукайы көрө түһээт,
Дыллыа манан аттаах
Дьырыбына Дьырылыатта
Бэри диэн бэркиһээтэ,

- На правой стороне двора,
 В середине долины
 На трёх ножках
 5300 Лабаз серебряный,
 Сверкая, спустился.
 А наверху на нём,
 Если взглядеться —
 Лучший в стране солнца,
 Если приглядеться —
 Отменный в стране *Айыы*
 Взором ясным смотрит,
 Глаза пронзительные
 С неё не сводит,
 5310 Земля мира среднего
 С бедами-несчастьями
 Жизнь мне ломает думая,
 Земля страны *Айыы*
 С раздорами-спорами
 Ноги мои запачкает
 Словно боясь,
 Если наступлю, ослабею считая,
 С лабаза серебряного
 С опаской смотрит,
 5320 Стоит, оказывается.

 С боковой стороны
 С девятью ножками
 Лабаза-*арангас* с зазубринами
 В сиянии сверху спущенного,
 Девять рослых родственников-*тюнгюр**
 Важно восседают, оказывается.
 На верхней стороне
 С шестью ножками
 С сверканием спущенного
 5330 Лабаза-*арангас* медного
 Семь сватов-*ходогой**
 В нарядах роскошных сидят, оказывается.

Увидев это,
 С молочно-белым конем
Джырыбына Джырылыатта
 Очень удивилась,

- Булгу муодарѳаата:
 «Бу туох албан ааппар,
 Дьонун солобор
 5340 Абыс уон абыс
 Ааһар былыт албастаахтара
 Тобус уон тобус
 Куотар былыт кубулѳаттаахтара
 Үөһээ дойдуттан
 Түһүрүйэн түстэхтэрэй?» — диэн,
 Үгүһү үөтэн көрөөт,
 Өтөрү өйдөөтө,
 Батары барыллаата,
 Элбэѳи эгэлгэлээтэ,
 5350 Чахчытын таайда.
 Аал Кудук маһын
 Аттыгар туран
 Араарбакка арылыччы адыылаата,
 Кубулупшукка курдары көрдө.
 Үс хаттыгастаах
 Үрдүк мэнэ халлаантан
 Үрүн былыт дугуйданан түспүт,
 Үөргү-сүөргү бухатыыр
 Аранаһын үрдүттэн
 5360 Үнүүлээбинэн-батастаабынан
 Өтөрү-батары көрбөхтүү,
 Сүдьүс гынан сүгүрүйэн баран,
 Субу курдук диэн
 Тойуктаах буолан дуораһытта,
 Ырыалаах буолан ынгсалытта:
 — Дьэ-бу! Көр-бу!
 Аан дойду аѳата буолбут
 Арылы Тойон оѳонньор,
 Сир сибиир ийэтэ буолбут
 5370 Кэрэмэс Хотун эмээхсин
 Көрдөр харахтарын харата,
 Көтүрдэр тиистэрин миилэтэ,
 Көмөлүйэр сүрэхтэрин чопчута,
 Абыс хаттыгастаах
 Араѳас маһан халлаантан
 Илэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх,

- Весьма поразилась —
 «На какое-такое
 Моё имя славное,
 5340 Чин мой достойный
 Хитрецы от восьмидесяти восьми
 Облаков проходящих,
 Коварные от девяноста девяти
 Облаков убегающих
 С мира верхнего спустились?» —
 Многое перебирая,
 Минувшее вспомнила,
 Смело прикинула,
 5350 Накрепко задумалась,
 До правды добралась.
 Стоя
 Возле *Аал Кудук* дерева,
 Глаз ясных не сводила,
 Неподвижно насквозь смотрела.
 С трёхъярусного
 Высокого неба вечного
 На облаке белом спустившись,
 Богатырь неладный
 С лабаза своего
 5360 Глазами пронзительными
 Вверх-вниз разглядывая,
 Спину согнувши,
 Быстро поклонившись,
 Такой *тойук* звонкий завёл,
 Вот такое пение затянул:
 — *Дя-э бу! Кёр бу!* Смотри вот!
 Отцом земли изначальной ставшего
Арылы Тойон старика,
 Матерью земли-сибири ставшей
 5370 *Кэрэмэс Хотун* старухи
 Зеница глаз смотрящих,
 Десна зубов выпадающих,
 Сосочек сердец горячих,
 С восьмиярусного
 Жёлто-белого неба
 Наяву спущенным,
 Словами говорящим

- Дыллыа манган аттаах
 Дьырыбына Дьырылыатта
 5380 Кыыс бухатыыр барахсан
 Күн бүөбэйим,
 Күндү күөрэгэйиэм!
 Дьэ эрэ дуу,
 Аан бастаан тус бэйэбэр,
 Дьоллоох ытыскар
 Сомсон ылар
 Толору тускулунан
 Дорообобун тутууй эрэ!
 Хантан хааннаах,
 5390 Кимтэн кииннээх,
 Ханнык ааттаах киһи кэлэн
 Кэс тылгын кэпсээтинг диэтэргин,
 Бу үөһэ турар
 Тобус хаттыгастаах
 Дьоллуо манган халлаан
 Туналѳаннаах туонатыгар
 Олохсуйан үөскээбит,
 Үрүн Аар Тойон диэн абалаахпын,
 Үрүн Арылы Хотун диэн ийэлээхпин.
 5400 Үрүн былыт көдьүнгэлээх,
 Уулаах былыт олбохтоох,
 Үрүн Уолантаайы буолабын.
 Туох суо-бараан соруктаах,
 Кэбэл кэскил кэпсэллээх,
 Халын-дьанҥа наадалаах
 Бу орто туруу дьабыл дойдуга
 Түһүрүйэн түстүгүт диэтэргин,
 Эн албан аатын
 Араѳас манган халлаанҥа
 5410 Аарыгырбытын иннигэр,
 Дьохуннаах сураѳын
 Добун үрдүк халлаанҥа
 Дагда таба түүтэ буолан
 Тарѳаммытын туһугар
 Тийиэн кэлэн турабын.
 Аллараа дьабын
 Адьырѳаларын садабалаан
 Айыы аймабын арангаччылаата,

- С молочно-белым конём
Джырыбына Джырылыатта
 5380 Девушка-богатырь милая,
 Солнцем взлелеянная моя,
 Дорогой жавороночек мой!
 Ну-ка, что ли,
 Перво-наперво тебе одной,
 Ладонью счастливой
 Своей черпающей
 Благодушием полное
 Привет-*дорообо* моё прими!
 Откуда родом, чьих кровей
 5390 Какого имени человек явился
 Слова заветные сказывать,
 Если спросишь —
 Наверху,
 Девятирусного
 Счастливого неба чистого
 На сияющем лоне
 Поселившимися
 С отцом *Юрюнг Аар Тойон*,
 С матерью *Юрюнг Арылы Хотун*,
 5400 С нарами из облака белого,
 С подстилкой из облака дождевого
Юрюнг Уолантаайы меня зовут.
 С целью какой,
 С какой новостью хорошей,
 За какой надобностью строгой
 В этот мир срединный
 С поперечными пятнами ступил,
 Если спросишь — так вот,
 На имя твоё прославленное
 5410 На жёлто-белом небе,
 На молву про тебя достойную,
 Что распространилась
 По высокому небу сильному,
 Как шерстинки меха оленя-*дагда*,
 Я сюда явился.
 Хищников злых
 Нижнего мира-*дябын* расстроив,
 За племена Айыы заступилась,

- 5420 Күн дьонун өрүһүйдэ,-диэн
 Үрдүк солонг үөдүйдэ,
 Албан аатын арбыйда.
 Дьэ ол иһин
 Албан-дьаһах ааккын ааттаан,
 Адабыян анаан түстүм,
 Эрэллээх кэргэн онгостоору
 Эрэнэн эриэкээн кэллим!
 Ама даҕаны
- 5430 Айан киһитэ буолларбын,
 Араҕас манган халлаанга
 Анал ыырдаах
 Айыллыбыт уолан буолабын.
 Эһ даҕаны эмиэ
 Оһоллоох-боһоллоох
 Орто туруу дьабыл дойду
 Оҕото буоллабын.
 Онон тэллэххэ сытар
 Тэннээх кэргэнинэн кэпсэтээри,
 Хоойго сытар
 Холоонноох хотунунан онгуллаары
- 5440 Эттээх-хааммынан
 Эһиэхэ эриэкээтим.
 Сүһүөхтүүн сүгүрүй,
 Сүрэхтиин сылаанный,
 Күн буолан мичилий,
 Ый буолан ымалый.
 Киһи буолар
 Кэскили тэриниэх,
 Олох оһорор
 Тускулу онгостуох!
- 5450 Күндү көнүлгүн,
 Көхтөөх сөбүлэнгин
 Этэ тардаргын
 Эрэнэ күүтэ турабын! — диэн
 Саталаах халлаанга
 Санараатын кытта,
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Кыыс бухатыыр обургу
 Кыһыһыран кылынкыдыйда,
 Уордайан урбачыйда,

Людей страны солнца спасла! — говорят,
 5420 Звание высокое появилось,
 Имя славное разнеслось.
 Вот потому
 Имя заветное твоё называя,
 Издалека спустился,
 Женой верной иметь желая,
 С надеждой явился!

Пусть я
 Сразу с дороги зашёл,
 На жёлто-белом небе
 5430 Место своё имеющим
 Сотворён был молодцем.
 Ты тоже
 С бедами-преградами,
 С поперечными пятнами
 Мира срединного дитя.

Чтобы в постели лежать
 Женою достойной видеть,
 Потому чтобы рядом спать
 Хозяйкою равной сделать,
 5440 Плотью-кровью всею
 К тебе потянулся.
 В коленях склонись,
 Сердцем отзовись,
 Солнцем засияй,
 Луной улыбнись.

Людьми прослыв
 Будущее обеспечим,
 Жизнь прожив
 5450 Благополучие сотворим!
 Желание твое дорогое,
 Слово согласное
 В нетерпении-надежде
 Ожидая-стою! — сказал.

Слова эти в воздухе гулком
 Едва прозвучали —
Джырыбына Джырылыатта
 Девушка-богатырь удалая,
 Очень обиделась,
 Сильно разъярилась,

- 5460 Аһары абатыйда.
 Аал Кудук маһын
 Аһары хааман халыарыйан кэлэн,
 Абалаах айахтаах,
 Арангастаах бухатыырга
 Абыйахта батыччахтаан тийдэ,
 Үөрбэ хаан үнүүтүнэн
 Өрө дуксуйа-дуксуйа,
 Тыл-өс этэн,
 Тыылла-хабылла турда.
- 5470 — Тоҕус хаттыгастаах
 Добун халлаан тойоно буолбут,
 Абыс хаттыгастаах
 Араҕас халлаан аҕата буолбут,
 Үрдүк дьүүллээх
 Үрүн Аар Тойон оҕонньор,
 Үтүө санаалаах
 Үрүн Арылы Хотун эмээхсин
 Уһугунан дугуммут,
 Уолугунан тыыммыт
- 5480 Орой дохсун уоллара
 Үрүн былыт көдүүнүгэлээх,
 Уулаах былыт олбохтоох,
 Үрүн Уолантаайы бухатыыр,
 Тус бэйэбэр
 Дорообо биэрэммин
 Тускулуом иһин,
 Сырайгынан көстүүгэр тийибэт
 Сатала суох санҕабыттан
 Салан үлүгэрдик
- 5490 Санаалыын санныйан,
 Салла кэлэйэн турабын.
 Хаһаангыттан ылата мин
 Аар тойон аҕабыттан,
 Күбэй хотун ийэбиттэн,
 Бар дьоммуттан
 Кэс тылы кэпсэтэн,
 Төлкөлөөх сүбэни төрүттээн
 Түһүрүйэн түһэнгин,
 Орто туруу дойду
- 5500 Улай ньууругар

- 5460 В гневе завертелась.
 Дерево *Аал Кудук Мас* обойдя,
 До лабазного богатыря
 Со словами ядовитыми
 Шагами несколькими
 Стремительно подошла,
 Яростью охваченная,
 Пикой грозною замахиваясь,
 Такие слова гневные,
 Такую речь повела:
- 5470 — Девятиярусного
 Неба грозного *тойоном* ставшего,
 Восьмиярусного
 Жёлто-белого неба отцом ставшего
 С рассудком высоким
Юрюнг Аар Тойон старика,
 С желанием добрым
Юрюнг Арылы Хотун старухи
 Привольно выросший,
 Возбуждённо дышащий,
- 5480 Нахально-бесстыжий сын,
 С нарами из облака белого,
 С подстилкой из облака дождевого
Юрюнг Уолантаайы богатырь,
 Лично тебе *дорообо*
 Благословила бы —
 Да вот,
 Лица ясного недостойными
 Речами неуместными
 Сильно опечалена,
- 5490 Словами неразумными
 Горько разочарована.
 Когда вы
 С *Аар Тойон* отцом моим почтенным,
 С *Кюбэй Хотун* матерью дорогой,
 С родными-близкими
 Разговор заветный вели,
 Слова вещие говорили,
 Советы умные держали.
- 5500 Ты ведь ещё
 На лоно счастливое

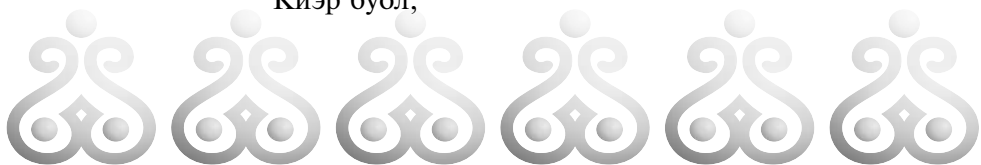
Уллунгаххынан дугуммакка,
 Аан ийэ дойдуга
 Атаххынан үктэмэккэ,
 Аньыыттан-хараттан
 Арангаччылаппыт аатырангын,
 Алта атахтаах
 Аранас үрдүттэн
 Айах атан кэпсэттин!

- Алыс ордук сананан
 5510 Абыс харабалаах
 Аан холорук дапсыырданан,
 Тобус кулукулаах
 Добун холорук добуһуолланан,
 Аан дойдуну аймаһытан,
 Алдьархайы онорон,
 Айыы бөбөнү таһаардын,
 Айыы хаан аймахтарыгар
 Ааккын-суолгун алдыаттын,
 Күн өркөн улуустарыгар
 5520 Көмүс солобун суурайдыг.

Орто дойдуну урусхаллаан,
 Олобун огдолутан туран
 Олох онгостуом,
 Кэргэн кэпсэтиэм диэн,
 Кэдэрги кэмэлдьилэнэн
 Кэлбитин ду, киһийдэх!

- Итинник санаалаах эрээри
 Икки харахпар көстүмэ,
 Иннэ буолан иинэнгин,
 5530 Сүүтүк буолан сүт!
 Анаан-минээн
 Атаҕастаары адабайбыт буоллаххына,
 Бэлэһин бэтэлээбиттэн
 Бэйэн кэмсиниэн
 Аранаскыттан араарыам,
 Турдабыттан сууларыам.
 Анардастыы атаҕастыан суоҕа,
 Соботохтуу сордуон суоҕа!
 Үгүстэн үгүс охтуо,
 5540 Абыйахтан абыйах охтуо.

Киэр буол,

Ногами не ступив,
 Земли срединной
 Ступнёй не коснувшись,
 От зла-греха
 Света белого не защищённый,
 С шестью ножками
 Лабаза своего
 В разговор вступил!

Много думал —

5510 С восемью заслонами
 Вихрь мощный сопровождал,
 С девятью засовами
 Ветер сильный сопутствовал,
 На весь свет тревогу поднял,
 Беду страшную сотворил,
 Грех тяжкий совершил,
 Перед племенами *Айыы*
 Имя своё опозорил,

5520 Перед улусами солнечными
 Чин высокий замарал.

Мир срединный разгромив,
 Жизнь на ней разладив,
 Посвататься захотел,
 Жениться надумал —
 С желанием таким
 Ко мне явился, недотёпа!

С мыслью такую

5530 В глаза мои не попадайся,
 Иголкой исчезни,
 Напёрстком иссохни!

Если навязался

5540 С намерением обидеть,
 От слов ядовитых
 Сам раскаешься,
 С лабаза свалю,
 С прибежища спущу,
 Просто так не обидишь,
 Меня одну не загубишь!
 Из многих много погибнет,
 От немногих немного упадёт.

Вон отсюда,

Кэбэлийэ тур! — диэн,
Кэс тылын кэпсээтэ.

Онуоха буоллабына
Үрүн Уолантаай өрүкүйэн туран,
Өһүктээх тылтан өһүргэнэн,
Өрө уһуурбахтаата,
Омунугар олбоһун үрдүгэр
Өрүтэ ыстанан
5550 Үрүн көмүс арангаһын
Күөгэлдьиччи үктэтэлээтэ,
Күүстээх күөмэйинэн күүгүнэччи
Көбүөлээн кэбистэ:

— Көр, көр эрэ!
Субу содуомнаах
Орто туруу дойдуга
Ороһулаан төрөөбүт
Атах сыгыннах кыыс оһоттон
Сириллэн-үүрүллэн,
5560 Сир-буор сирэйдэниэм,
Сиэкэнийиэм дии санаабатабым!!!
Дьүрүс халлаан дьүүллээхтэрэ,
Дьолуо халлаан тойотторо,
Арабас халлаан аркымаһыттара,
Анаан-минээн атаарбыттара,
Туһааннаах доһорун,
Аналлаах атаһын
Орто дойдуга тускуланан,
Ордууланан үөскээбитэ диэннэр,
5570 Төһнүбэт төлкөнү эппиттэрэ
Түннэри эбит буоллаба?!

Ону баара,
Оһоруугар утаран,
Туһааннаах дьолгуттан
Туора турдун, халты хаамтын!
Кэскилгин кэһэн,
Дьылбаһын быһан,
Дьалбарыйан биэрдин!
Эппит тыл экчи,
5580 Санаабыт санаа биир!

Уйди прочь! — промолвила,
Слово заветное сказала.

И тогда
Юрюнг Уолантаайы взвился,
От слов зловещих оскорбился,
Тяжело задышал,
По горячности своей
На подстилке подпрыгнул,
5550 Лабаз серебряный
Под ногами раскачал,
Голосом страшным
Громко закричал:

— *Кёр, кёр эрэ!* Смотри-ка!
В этом скандальном
Мире срединном
Запоздало родившейся
Девчушкой босоногой
Отвергнут-прогнан,
5560 Лицом ниц паду — не ведал,
Озабочен буду — не думал!!!
Разумные неба гулкого,
Тойоны неба счастливого,
Летописцы неба жёлтого
По назначению провожали,
Подруга нареченная,
Половина назначенная
В срединном мире счастливом
Родилась-выросла, говорили,
5570 Судьбу удачную предрекали,
Всё наоборот оказалось?!
На самом деле
Судьбе сопротивляясь,
От счастья назначенного
Сама отступила-отстранилась!
От будущего уклонившись,
Указ судьбы нарушив,
В сторонку отодвинулась!
Слово непреклонно,
5580 Замысел неизменен!

Эппиппин энчирэппэппин,
Санаабын кубулуппаппын!

Эйигиттэн үүрүллэн

Көрбүт күлүүтүгэр,
Истибит элэгэр барыам кэриэтэ —

Кэтэбинг аһыттан

Кэдэрги баттаан,

Иэнинг тириитин

Ибили таһыйан,

5590 Иэмнгин-дьяамнғын

Илэ-бааччы ыла иликпинэ,

Сүгүнүнэн сүгүллүбэтим буолуо!

Ийэбэр-аҕабар эппэтэх

Илэ-была тылгын этитэн,

Иннигин ылан,

Дуолабын тутан,

Даамнғын дьаһайан,

Хоойго сытар

Холоонноох хотун ойох оностуом!

5600 Хотуой, ол-бу буолан кубулунан,

Холку-илки туттан,

Суобаһы сууйума

Ааты алдьатыма!

Харыс да сиргэ халбарыппакка,

Тутум да сиргэ чугуруппакка,

Чуургун тутуом!

Таһыйсан туран

Таптаһарбыт табыллыбата буолуо,

Охсуһан туран

5610 Уураһарбыт омнуолаах буолуо!

Инньэ диирин кытта

Кыыс оҕо барахсан

Күүстээх санаата

Көхсүн иһиттэн

Көнү көтөн,

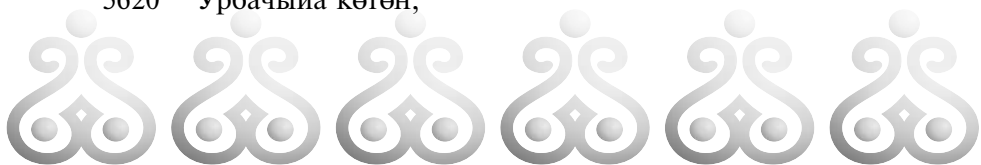
Көмөгөйүн устун

Көбөн оҕотун курдук

Күллүргэччи мөбүстэ.

Уордаах санаата

5620 Урбачыйа көтөн,

От сказанного не отрекаюсь,
Задуманное не меняю!

 Чем тобою прогнанным,
Посмешищем стать,
В осмеяние попасть,
Тебя за космы схватив,
Голову задрав,
Кожу на спине
Исполосую,
5590 Своего добыюсь,
 Ответа-согласия пока не получу
С миром не уйду!

 Родителям несказанные
Слова сказать заставлю,
Себе подчинив,
Волю покорив,
Душу обуздав,
Равной в объятиях лежать
Хотун женой сделаю!
5600 Девушка, нечего притворяться,
Спокойно себя веди,
Чин не замарай,
Имя не позорь!
Ни на пядь не отступлю,
Ни шагу не уступлю,
Слушаться заставлю!
Друг друга шлёбая
Недозволено любить,
С кулаками кидаясь
5610 Осудительно целоваться!

 Как только он высказался —
У девушки милой
Кровь горячая
На загривке закипела,
Вырвавшись
К горлу подкатила,
Словно выводок утки-кряква
Бурлить стала.
 Слова гневные
5620 С силой закрутились,

Улар оџотун курдук
 Уолугун устун
 Бүллүгүрөччи сүүрэлээтэ да
 Үлтү дьиэрэнкэйдээн тийиэн,
 Үс саһаан холобурдаабы
 Өрө көтөн,
 Үс дуогайбыт атахтаах
 Үрүн көмүс арангаһы
 Түүтээбэр чэпчэкистик
 5630 Түһэбинэн түннэри
 Көтөн истэбинэ —

 Үрүн Уолантаайы обургу
 Орто дойду туой буоругар
 Тобугун харатыгар дылы
 Тобулу нуоралаан
 Тура түстэ.
 Уолан киһи бэрдэ
 Уордайбыт уоџар,
 Кыһыһырбыт кылыныгар
 5640 Хардан эһэлии хаһытаата,
 Сур бөрө курдук
 Сулбу ыстанан тийиэн,
 Дырыбына Дырылыатта
 Кэтэбин аһыгар,
 Баабыр кыыл баппаџайын курдук,
 Бабы тарбахтарынан
 Бобо харбыахча буолбутугар,
 Кыыс бухатыыр обургу
 Халбарыччы анһан баран,
 5650 Хардатыгар хангас атахха
 Хатыһа тэбэн кэбиспитэ,
 Халлаан хардааччыта
 Тилэџэ хамсаата,
 Сүһүөбүн сүтэрдэ.
 Өһөгөйбүт улаатан,
 Өлөрсүһэн кэбиһиэхпит,
 Кыһыһырыбыт кытаатан,
 Кыһыллаһан кэбиһиэхпит диэн,
 Сәнһэлгэ буолбут
 5660 Сэптэрин-сэбиргэллэрин

Словно птенец глухаря лесного
В за грудках завертелись,
Вырваться стали.

На ходу приплясывая,
Сажени три
Вверх подскочив,
На трёх ножках тонких
Лабаз серебряный
Легче чем пушинку
5630 Задумала было
Коленями враз опрокинуть.

Но *Юрюнг Уолантаайы* бравый
Мира срединного
Землю глинистую
До чашек коленных продавив,
На ногах оказался.

Парень удалой
В гневе сильном,
В пыли ярости
5640 Медведем матёрым заревел,
Серым волком
Махом одним подскочил,
Джырыбына Джырылыатта

За косы на затылке
Лапам тигра подобными,
Ногтями крючковатыми
Хотел было схватить, но
Девушка-богатырь удалая
От себя оттолкнув,
5650 С левого боку
Подножку подставив,
Разбойника с неба
Чуть не свалила,
С ног сшибла.

Думая, что в злобе
Друг друга зарежут,
Боясь, что в гневе
Кровь выпустят,
Оружия лишние
5660 За ненадобностью

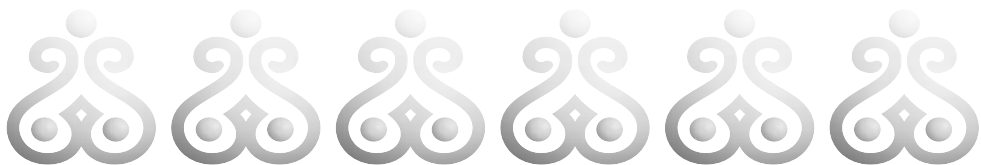
Сиргэ ылан бырахтылар,
Эт илиилэринэн
Эллэспитинэн бардылар.

Куустуһа-куустуһа курбачыйдылар,
Өттүктэхэ-өттүктэхэ өрүкүстүлэр,
Толооннору тобулута нуоралаатылар,
Аабылааннары атаختарынан аймаатылар,
Сыһыылары ибилитэ тэбистилэр.

Ол икки ардыгар
5670 Дьырыбына Дьырылытта обургу
Үөгүлүү түһэн баран,
Түһэбиттэн түөрэ көтөбөн,
Түөһүгэр тилигирэччи мөхтөрөн,
Үгүрэлээбитинэн өрө эһэн кэбиспитэ,
Өһөгөйдөөх өйдөөх
Үрүн Уолантаайы
Үс саһаан холобурдаах
Өрө хойуостан тийиэн
Үгүрэлии түстэ.

5680 Маны көрөн олороннор:
«Үтүө кэпсэтии, өйдөһөр санаа
Өтөрүнэн тахсымаары гынна», — диэннэр,
Түнүрэттэр, хотобойдор
Түн-тан түһэннэр,
Үөһээ дойдуларын диэки
Үрүн быллыт курдук,
Үөмэс-саамас өрүкүһэн табыстылар.

Ол кэнниттэн кыыс оҕо
5690 Кырбыыра кытаатан барда,
Охсоро уоһуран истэ,
Өрө көрбөт өһүктээтэ,
Өрөгөйүн өһөрдө,
Өргөһүн сынтарытта.
Өрөлөһөр кыаҕа суоһуттан
Үөһээ дойду уола
Үөгүлүү түһээт,
Соһуччу үлүгэр
Сулбу ыстанан,

На землю бросили,
Кулаками голыми
Биться начали.

Крепко схватившись вертелись,
Через бёдра кидались,
Долины до колен продавили,
Кустарники ногами поломали,
Луга ступнями истоптали.

5670 Между тем,
Джырыбына Джырылыатта удаляя,
С воплем громким
До груди своей его подняла,
Птицей-бекас закричав,
Вверх подбросила.
В уме злобном
Юрюнг Уолантаайы
Во всю мочь бился,
Кувырок большой проделав,
Сажени на три дальше упал.

5680 Видя всё это:
«Разговор по-доброму, согласие,
Видать, не скоро получится», — сказав,
Сваты-сватья с обеих сторон
Кое-как вещи забрав,
В сторону мира верхнего
Подобно облакам белым
В беспорядке поднялись.

5690 После этого девушка-богатырь
Пущё разозлилась,
Кулаки стали тяжелее,
Удары стали чаще,
Покоя не давая,
Спесь с него сбила.
Поняв, что нет сил бороться,
Молодец мира верхнего,
Громко вскрикнув,
Нежданно-негаданно
Вверх вырвался,

Уулаах былыт олбохтонон,
 5700 Үрүн былыт үктэллэнэн,
 Үөһээ диэки өрүкүс гынан хаалла.

Дырыбына Дырылыатта
 Кыыс бухатыыр обургу
 Сыыһа тутан сымарынна,
 Халта харбаан хабырынна.
 Ол икки ардыгар
 Үрүн Уолантаайы
 Үөһээ тахсан
 5710 Үрүн былыт үрдүттэн
 Үөгүлүү турда:

— Көр, көр бу!
 Аан дойду аҕата буолбут
 Арылы баай тойон оҕонньор,
 Сир-сибиир ийэтэ буолбут
 Кэрэмэс баай хотун эмээхсин
 Кичимэ санаалаах
 Кэскиллээх ыччаттара,
 Борбуйун көтөхпүт
 Бухатыыр кыыстара
 5720 Дырыбына Дырылыатта,
 Этэр тылбын
 Истэ сэргэбэлээ!

— Айыы хаан аймахтарын
 Аналлаахтара буолан бараммыт
 Түгнэри төлкөлөннүбүт,
 Таннары дыһахтанныбыт,
 Күн өркөн улууһугар
 Күлүүгэ бардыбыт,
 Айыы хаан аймаҕар
 5730 Ааппытын алдыаттыбыт.

Аны кэлэн эйиэхэ хардарар
 Хатан санаа самынна,
 Өрөлөһөр өй өстө.
 Дьукку-бааччы дьулайдым,
 Чуурбун тутгардым,
 Чахчы-бааччы чабыйдым,
 Дааммын биэрдим.

Эн биһиги билсибит бэлиэбит,

5700 На подстилке из облака дождевого,
На подножках из облака белого
Вдали испарился.

Джырыбына Джырылыатта

Девушка-богатырь удалая,
Выпустив его, сморщилась,
Упустив, зубами заскрипела.

Между тем

Юрюнг Уолантаайы

Наверху оказавшись,

С облака белого

5710 Стоял-выкрикивал:

— *Кёр, кёр бу!* Смотри же, смотри!

Отцом земли изначальной ставшего

Арылы Тойон старика,

Матерью земли-сибири ставшей

Кэрэмэс Хотун старухи

С мыслями сокровенными,

Со светлым будущим наследница,

На ноги вставшая дочка,

Девушка-богатырь

5720 *Джырыбына Джырылыатта,*

Слово моё

Слушай-внимай!

— От племён *Айыы-Хаан*

Друг другу назначенные,

Судьбу перевернули,

Участь опрокинули,

Солнечных улусов

Посмешищем стали,

Перед родом *Айыы*

5730 Имя опозорили.

Теперь уж спорить

Решение твёрдое исчезло,

Желание побороть пропало.

Совершенно заробел,

Окончательно уступил,

Совсем отказался,

Полностью сдался.

В знак знакомства нашего,

5740 Көрсүспүт түмээммит
 Бэлиэ тускула —
 Бу буоллун! — диэтэ да,
 Күндээр курдугу
 Көнү тутта,
 Сыдыай курдугу
 Сыыйа тарга:

— Мин күбэй хотун ийэкэм
 Сүктэн-бохтон кэлэригэр
 Илин-кэлин кэбиһэрдээх
 5750 Эйэргэстээх кылдыытын
 Кэриэс киэргэл симэбин
 Эйиэхэ бэлэх биэрэбин.
 Кэнэбэһин-кэнэбэс
 Кэрэ-бэлиэ киэргэл гынан
 Көрө сылдыаар диэммин
 Кэс тылбын кэпсиибин! — диэт,
 Күн уота
 Күлүбүрүү оонньуур
 Көмүс кылдыы симэбин
 5760 Кинини туһаайан төлө ыһыгынна да,
 Күлүмүрдүү төгүрүйэн,
 Төбөтүн оройугар
 Кэтэрдиллэ түһэн эрдэбинэ,
 Кыыс бухатыыр обургу
 Үөгүлүү түһэн баран,
 Өрө охсуох буолбута,
 Үлтү ыстанан,
 Халлаан ап-обурук быата
 Икки илиитин бэгэччэгиттэн
 Иирбэ-таарба иилиллээт,
 5770 Тимир бурут быа буолан,
 Идимэрдээх халлаан
 Илин-арбаа дьайыныттан
 Аллараа муннуктарыгар
 Икки тон буйуттарга
 Кыырайдан тийэн тутулла түстэ.

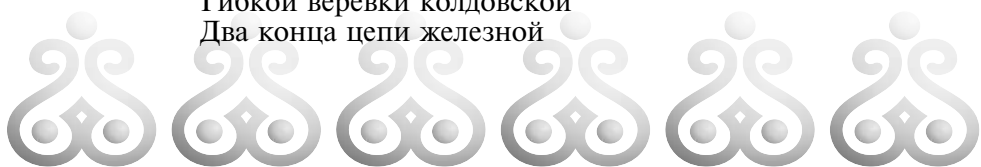
Икки атабын кыыс бэрбээкэйиттэн
 Имиллэнгэс ап-обурук,
 Икки тимир бурут быа

5740 Память о встрече,
Примета особенная
Да будет это! — сказав,
Что-то сияющее
Кусок отломил,
Что-то блестящее
В длину вытянул:

— Мать *Кюбэй Хотун* моя
Приданое при замужестве —
Украшение *илин-кэлин кэбисэр**,
Ожерелье с подвесками
5750 Мне на память оставила,
Это я тебе дарю.
Много-много лет
Как украшение памятное
Чтоб при себе ты носила,
Слово заветное говорю! — сказав,
На солнце горящее
Украшение серебряное,
К девушке повернувшись,
Вдруг из рук выпустил,
5760 Круг сверкающий описав.
На темя девушки
Ожерелье чуть было не упало,
Девушка-богатырь удаляя,
Внезапно вскрикнув,
Хотела было вверх откинуть —
Ожерелье рассыпалось,
В небес пути колдовские превратившись,
В запястьях обеих рук
Нитями железными
5770 Мгновенно зацепились,
Неба кровожадного
В восточном-западном краях,
В углах нижних
На двух *тонг** воинах
Налетев, застряли.

От лодыжек обеих
Гибкой верёвки колдовской
Два конца цепи железной

5780 Халлаан собуруу-хоту улабатын
 Атын муннуктарыгар турар
 Икки тонг буойутгарга тийэн
 Тууралаах курдук
 Тутулла түстэ даҕаны,
 Илиилээх атабыттан
 Түүрэ тардан,
 Чиччигинэтэн бардылар.

Оннук обуруктаах санааны
 Оройдотон көрбөккө,
 Ончу таайымына,
 5790 Дьырыбына Дьырылыатта барахсан
 Тас уорбатынан
 Таһыллан иһэн,
 Тиэргэниттэн тирэбирдэ,
 Өнөр буоруттан өрүһүннэ.

Үрүн Уолантаайы обургу
 Үрүн ньүөрсүн былыттан
 Өрүһүспүттүү үлүм-салым,
 Үөһүн таттараат, үөгүлээбитинэн,
 Өрүкүйэн ыстанан кэбистэ да,
 5800 Орто дойду улай ньууругар
 Тойук туойан
 Дуулайа турда:

— Дьэ, дуо эрэ!
 Дьырыбына Дьырылыатта,
 Энчирээбэт этиибин
 Чонкулаан толкуйдаа,
 Экчи-бааччы иһит!

Харанга дьай санаан
 Аптаах албаһынан алкыйан,
 5810 Дааммын ыллабын,
 Чуурбун туттабын диэн
 Хомойо-курутуя санаама,
 Кулуһун көнө хотунугуом!

Албан ааппын арангаччылаан
 Албаһыран адабыйдым,
 Үрдүк солобун көмүскээн
 Үрүт көрөн өһөгөйдөөтүм.
 Өспүт өһүлүннүн,

5780 В северном и южном углах
 Дальних небес стоящих
 Двух *тонг* воинов достигли,
 Будто за крючки
 Сразу скрутили,
 Руки-ноги
 В клубок
 С силою стягивать стали.

Замысла такого
 Коварного не ведая,
 Ничего не подозревая,
 5790 *Джырыбына Джырылыатта* милая
 Навзничь падая,
 От земли родной
 Сил набралась,
 На почве тучной устояла.

Юрюнг Уолантаайы бравый,
 С белого облака влажного
 С выкриком истошным
 Поспешно спрыгнув,
 На счастливый, гладкий
 5800 Мир срединный,
 С видом важным
 Петь-воспевать стал:

— *Дя-э, ду-а эрэ!* А ну-ка!

Джырыбына Джырылыатта,
 Мой сказ непреклонный
 Внимательно выслушай,
 Непременно подумай!

Умысла злого
 Колдовством победил,
 5810 Гордость растоптал,
 Волю покорил думая,
 Не обижайся-не огорчайся,
 Стройная *хотун* моя!

Имя славное оберегая,
 К колдовству обратился,
 Чин высокий защищая,
 Свысока так обошёлся.
 Вражда пусть разрешится,

- Этиһиибит эһиннин!
 5820 Олох онгостор тускуланыах,
 Киһи буолар төлкөлөнүөх.
 Кэргэн буолар кэс тылгын
 Кэпсии охсууй.
 Өссө даҕаны өрө көрөн
 Өһүөннэһэр буоллаххына,
 Ааһа баран akkaастанар буоллаххына,
 Харыс да сиргэ халбарыппакка,
 Халыымнаах бэйэбин хараардыам,
 Тутум да сиргэ чугуруппакка,
 5830 Сулуулаах бэйэбин сорсутоум.
 Оччобуна одун халлаан
 Ордуос тойотторо
 Дьолбутун бохтотуохтара.
 Сайар халлаан
 Саннаах тойотторо
 Саргыбытын самнарыахтара.
 Өрөлөһөн даҕаны
 Үтүөнү булуон суоҕа! — диэтэ.

- Дьырыбына Дьырылыаттта
 5840 Кыыс бухатыыр күүһүн түмэн
 Кылана түһэн баран,
 Кыһыл ынырык былыт
 Кыйданыар дылы
 Кычыгыраччы тылынна,
 Үгүрэлии түһэн баран,
 Үрүн ньүөрсүн былыт
 Үрэллиэр дылы
 Мөхсөн кулуһуйда.
 Илиитинэн илгиэлээтэ,
 5850 Атабынан тэбиэлээтэ,
 Онуоха тимир бурут быа
 Харбыйа-харбыйа халыгыраата,
 Хотойо-хотойо чункунаата,
 Сырдык-хараҥа былдьаһыга
 Саманна сатыылаата,
 Үлүгэр-издээн бөҕө
 Үргүлдү түһэригэр тийдэ.

- 5820 Перепалка прекратится!
 Жизнь нашу давай устроим,
 Судьбы свои соединим,
 Замуж за меня выйти
 Заветное слово скажи.
 Если против меня будешь,
 Ещё враждовать будешь,
 Дальше отвергать станешь,
 Ни на шаг не отпустив,
 Невесту с калымом опозорю,
 Ни на вершок не уступив,
 5830 Девушку с приданным доконаю.
 Тогда неба *Одун*
Тойоны грозные
 Счастье наше пресекут,
 Небес высоких
Тойоны горделивые
 Будущее наше развалят,
 Бесплезно противиться,
 Добра не дожидаться! — сказал.
- 5840 *Джырыбына Джырылыатта,*
 Девушка-богатырь,
 Все силы свои собрав,
 С воплем пронзительным,
 Что облака красные расходились,
 Тужиться начала,
 Изо всех сил своих
 С криком птицы-бекас,
 Что облака белые разошлись,
 Дёргаться стала,
 Руками трясла-трепала,
 5850 Ногами сучила-пинала,
 Отчего пути железные
 С треском рассыпаться стали,
 Со звоном разрываться начали.
 Света-тьмы борьба
 Вот здесь наступила,
 Беды-несчастья
 Вот тут начались.

- Халлаан түүрт муннугар
Хатан ханы буола оуста.
5860 Түүрт тон буюуттар:
— Халлаан төлө түхэрэ
Биир эрэ кэрдиис хаалла! — диэт,
Ап-обурук быаларын
Ыксаан-ыытан кэбиспиттэрэ,
Тиһилик тимир бурут быа
Саҕаһа уотунан
Сардырбаччы сиэспитинэн,
Сэтгэ бэчээтинэй холобурдаах сир
5870 Синнэри тэлэһийэн,
Сибиниэс курдук
Сирдыгинээн хаалла.

- Онуоха Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр кыыдыйан
Өрү-һары үөһэ диэки
Көрө түспүтэ,
Үрүн Уолантаайы эрэйдээх
Үрүн тыынын өрүһүйэн,
Үрүн былыт үктэллээх
Үөһээ үрдүк дьүрүс халлаанга
5880 Күлүпүс гынан,
Көстө сүтэн хаалла.

- Аар Тойон аҕата оҕонньорго,
Күбэй Хотун ийэтэ эмээхсингэ
Кыайтаран тахсыбытын кыалыгытан,
Кыйданан кэлбитин кистээн,
Ыпсаран ыллыы-туойа
Ыҥсалыйа турбута үһү.
— Дьэ-бу! Дьэ-бу!
Аар Тойон аҕам оҕонньор,
5890 Күн Күбэй ийэм эмээхсин!
Ол уолан симэлийэр
Уулаах-хаардаах,
Охтон баранар
Оттоох-мастаах
Орто туруу дойдуга
Отохтоон төрөөбүт,

- С четырёх сторон неба
Крики резкие раздались,
5860 Четыре *тонг* богатыря:
— Небесам рухнуть
Одна насечка осталась! — сказав,
Путы колдовские
В страхе отпустили.
Тогда путы железные,
Словно растопка сухая
Огнём сизым запылали,
Вёрст семь печатных
5870 Напролом опустошив,
Свинцом плавленным
Шипя пропали.

- Тогда *Джырыбына Джырылыатта*,
Девушка-богатырь в гневе
Глазами пронзительными
Вверх-вниз посмотрела,
Юрюнг Уолантаайы, бедняжка,
Жизнь свою спасая,
На подстилке из облака белого
В верхний мир звучный
5880 Тенью промелькнув,
Из глаз скрылся.

- Отцу *Аар Тойон* старику,
Матери *Кюбэй Хотун* старушке
Поражение своё смягчая,
Побег свой прикрывая,
Песню вот такую
Жалостливо затянул.
— *Дя-э бу-а! Дя-э бу!*
5890 *Аар Тойон* отец мой,
Кюн Кюбэй мать моя!
Той страны с убывающими
Водами-снегами,
Падая исчезающими
С деревьями-травами,
На земле срединной
Запоздало рождённое,

- Атах сыгынных
 Айыы оботун
 Аһыныгас эрээри
 5900 Араллааннаах кыыстарын
 Адыаһын сөбүлээбитим.
 Ол тобо диэтэргит —
 Сэттэ хартыгастаах
 Дьэллик манган халлаанга
 Дьэһэгэй Тойон оҕонньор,
 Сидириин Хотун эмээхсин
 Кылыннаах-уохтаах,
 Кынчыатанар кыыс оҕолоро
 Уулаах былыт дугуйдаах
 5910 Ордук ойоҕос
 Уйуллаан Куону кытта
 Үстээбиттэн үлэһэн,
 Оҕо эрдэбиттэн билсигэн,
 Толбон солотун суһуктуппуг,
 Аччыгый эрдэбиттэн билсигэн,
 Албан аатын алдыаппыт,
 Адыарай үһүгүн! — диэн,
 Адыас сөбүлээбэтэ,
 Аккаастаан кэбистэ.
 5920 Өрө көрөн өрөлөспөккө,
 Үрүн былыт өлбүгэлэнэн,
 Үтүөнэн төннөн кэлиим.

Албан дыаһах аатым алдыаннаҕа,
 Толбон дыһоһох солوم сууйулуннаҕа,
 Төттөрү төлкөлөннөбүм,
 Таннары дыһахтаннабым,
 Аанай-туонай абаккабыан!

- Хотторбутуттан хомойон,
 Сырайын саптан,
 5930 Дьонуннаах аҕай
 Дьоннорун иннигэр
 Кудумньулаах илиитин
 Кумуччу туттан,
 Куойбут киһи быһытынан,
 Сулламмыт туос курдук
 Суһуктуйан турда.

- Босоногое
 Дитя *Айыы*,
 Жалостливая такая,
 5900 Девушка суматошная,
 Совсем не понравилась.
 Отчего спросите —
 На семьярусном,
 Белом небе бродячем
Дясэгэй Тойон старика,
Сидириин Хотун старухи
 Сердитой-гневливой,
 Дочкой строптивой,
 Уединяться любящей,
 5910 Ребро лишнее имеющей
 С *Уйуллаан Куо* девушкой
 С трёх лет сговор имея,
 С детства вместе играя,
 Блестящий чин её замаравший,
 С малолетства общаясь
 Славное имя опозоривший,
 Дьявол, говорят, это ты —
 Сказав, вовсе не согласилась,
 Наотрез отказалась.
 5920 Я ничего ей не говоря,
 На облако белое взобрался,
 Добром возвратился.

 Славное имя моё опозорено,
 Блестящий чин мой потускнел,
 Судьба перевернулась,
 Участь опрокинулась,
Аанай-туонай абаккабын!
 Ох, какая досада!

- 5930 Лицо закрыв,
 Поражением огорчён,
 Пред родителями
 Весьма почтенными,
 Руки хваткие прижав,
 Человеком обессиленным,
 Берестой отодранной,
 Растерянно стоял.

- Онуоха Аар тойон аята
 Үүс киис тириитэ
 Өлбүргэлээх бэргэхэтин
 5940 Өрө анһан
 Сэгэс гыннаран баран,
 Уолаһыйбыт быһыынан
 Уолун диэки омургутуйа көрөн,
 Офонньор киһи
 Аллаах ат
 Атара хаамыытын курдук
 Аа-дьуо сангаран
 Амалыйа олордо:
 — Көр-дьэ, көр-дьэ!
 5950 Улаан ньуурдаах ураанхайдар
 Уллунгах устатынан
 Уһаты хаампыт,
 Ууһаан үөскээбит
 Отордоон олорон ааһар
 Орто туруу дойдуга
 Арылы Тойон офонньор,
 Кэрэмэс Хотун эмээхсин
 Кэнчээри ыччатара
 Ол аата
 5960 Кинкиниир киэнг халлаан
 Кэлэр кэскилин кэдэрги астахтара,
 Дьоллоох дьолуо халлаан
 Тускулугар туора турдахтара.
 Дохсун мэник кыыстарын
 Дьобун тупшаккалар,
 Өйдөтөн көрбөккөлөр,
 Үрүң күн анныгар
 Үрүң солону суурайдахтара,
 Аламай күн анныгар
 5970 Албан ааты алдыаттахтара.
 Онон мантан антах
 Маннык атаһ-бытаһ дьонно
 Атаһастатар сатаммат!
 Араһас манган халлаан
 Ачыстааттаахтарын аһалтаан,
 Дьолуо манган халлаан
 Тойотторун тобуорутан,

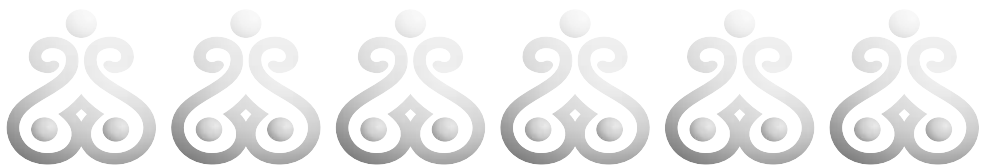
- Тогда *Аар Тойон* отец
 Шапку соболью
 Из меха огузка
 5940 Повыше сдвигая,
 Взглядом смущённым
 На сына удивленно взирая,
 Старик, проживший
 Жизнь свою
 Как шаг бодрый
 Лошадки ходкой,
 Неторопливо, не спеша
 Размеренно заговорил:
 — *Кёр-дя-э!* Смотри-ка, смотри!
- 5950 Уранхайцы светлоликие,
 Со ступнями продольными,
 Из поколения в поколение
 Рождаясь-умножаясь,
 На земле срединной
 Временно живущие,
Арылы Тойон старика,
Кэрэмэс Хотун старухи,
 Потомки-наследники,
 Значит,
- 5960 Судьбу неба необъятного
 Обрато повернули,
 Счастью неба белого
 Поперёк встали.
 Дочку дерзкую, шаловливую,
 К рукам не прибрав,
 На ум не наставив,
 Под солнцем белым
 Чин высокий замарали,
 Под солнцем ярким
- 5970 Имя славное опозорили.
 С сегодняшнего дня
 Людишкам таким
 Себя в обиду давать нельзя!
 С жёлто-белого неба
 Достойных приведём,
 С счастливо-белого неба
Тойонов соберём,

- 5980 Үрүн былыт көдүнгэлээх
 Үрүн Уолантаайыны кытта
 Араҕас манган халлаантан
 Илэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх,
 Дыллыа манган аттаах
 Дьырыбына Дьырылыаттаны
 Дьылбаларын холбуур туһунан
 Утарыласпат уураабы ууран,
 Ыпсарыылаах ыйаабы ылан,
 Дуолан соругу туруоран,
 Дуулабатын булларбатах
 5990 Тобус дуолан бухатыыры
 Тоҕой сэлэ курдук
 Тобуорутан түһэрэн,
 Тэҕил дойдутуттан
 Дьырыбына Дьырылыаттаны
 Туруору күүһүнэн
 Тутан ажалтара охсуохха! — диэн
 Тута дьаһайа олордо.

- 6000 Итини истэн туран
 Үрүн Уолантаайы обургу
 Үс өргөстөөбүнэн
 Өрө көрөн кэбистэ,
 Үөрэ-дьүөрэ этэн,
 Үнгэ-сүктэ турда:

- Айбыт аар тойон аҕам,
 Ииппит иһирэх хотун ийэм!
 Туохха да мунгурун булларбат
 Кыыс оҕо кылаан чыпчаххайа
 Кырдьыга кини быһыылаах.
 Кыайан-хотон кыйдаан баран,
 6010 Кыратык да ымыттан көрүө суоҕа!
 Дуулабатын туттарбатаах
 Тобус дуолан бухатыыры
 Тобуорутан түһэрбит иһин
 Тулутуо суоҕа.
 Кындыа кыыс оҕону кытта

- На подстилках из облака белого
Юрюнг Уолантаайы богатыря
 5980 С жёлто-белого неба
 Наяву спущенным,
 Словами говорящим
 С молочно-белым конём
 С девушкой *Джырыбына Джырылыатта*
 Судьбу соединить
 Задачу важную поставив,
 Решение согласное приняв,
 Указ нерушимый написав,
 5990 Никем не побеждённых
 Девять богатырей могучих
 Как натянутую верёвку-сэлэ
 С мира верхнего спустив,
 Из мест отдалённых
Джырыбына Джырылыатта
 Девушку-богатыря силком
 Быстрее сюда привести! — так
 Сидел-распоряжался.

- Слушая это,
Юрюнг Уолантаайы бравый
 6000 Трёхлучистыми
 Глазами взирал,
 Словами складными
 Жаловаться стал:

- Сотворивший *Тойон* отец мой,
 Воспитавшая *Хотун* мать моя добрая!
 Конца-края ни в чём не ведавшая,
 Из девушек жгучая —
 Это вправду она, кажется,
 6010 Поборов-одолев, прогонит,
 Даже глазом не моргнёт!
 Никем не побеждённым
 Девяти богатырям могучим,
 С мира верхнего спущенным,
 Она не покорится.
 Как кобылица молодая

Кыргыһан, кыыдыйан туран
 Кытыылыыр кытыт курдук
 Кыттыһыахпын билбэтим...
 6020 Орто туруу дойду
 Отох кыыс оботун кытта
 Охсуһан тураммын
 Оһол-өлүү төрдүн
 Орулатан бараммын
 Олоруохпун булбатым.
 Аар тойон аһам обонньор,
 Андабыйбыт алгыскын араар,
 Эппит тылгын энчирэт! —диэн
 Үс бараа күлүгэр
 Үнгэн-сүктэн кэбистэ.

6030 Ийэтэ кэлэн,
 Илиитин иһинэн тутан,
 Үрүн Уолантаайыны
 Айыы хаан аймабар
 Айаннаабыт киһи
 Аччыктаабыта буолуо диэн,
 Ас киэнэ амтаннаабынан
 Аһатан далбардаан бараннар,
 Күн улууһугар
 Көстүбүт киһи
 6040 Көлбөбүрбүтэ буолуо диэн,
 Күн ыраас таһаһынан
 Көбү-сабы тарданнар,
 Сырыы киһитэ
 Сылайбыта буолуо диэн,
 Сымнаһас сылаас оронно
 Сытыаран кэбистилэр.

Уһун сырыыттан
 Улугурбут киһи
 Уонча хонук устата
 6050 Утуйан баччыгыһаата,
 Муннун тыһаһа мунгутаата,
 Таныытын тыһаһа тарылаата.

Элэмтэ буолбут
 Эргэ күрдьэх тайахтаах,

Девушку горделивую
 В схватке-драке одолев,
 Смогу ли сойтись, не знаю...
 Мира срединного
 6020 С девицей захудалой
 В борьбу вступив,
 Несчастье-горе причинив,
 Плакать-рыдать заставив,
 Стану ли с ней жить, не скажу.
 Старик *Тойон* отец мой,
Агыс свой от меня отвори,
 Слово сказанное измени! — говоря,
 Трём его теням
 С мольбой поклонился.

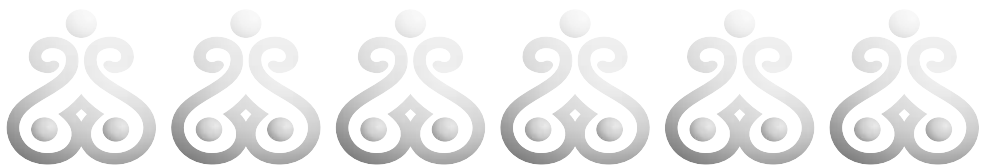
6030 Мать его подошла,
 За руки взяв, подумала —
Юрюнг Уолантаайы

 К племенам *Айыы*,
 Далеко съездив,
 Небось, проголодался —
 Пищей самой вкусной
 Досыта угостила;
 В улусе солнечном
 Долго побыв,
 6040 Наверно, запылится —
 Постель чистую
 Быстренько постелила;
 В дороге дальней,
 Конечно, утомился —
 В мягкую постель тёплую
 Отдохнуть уложила.

 От странствий долгих
 Обессилов,
 Дней на десять,
 6050 Сном крепким заснул,
 Храп только стоял,
 Ноздрями сопел.

 С обшарканной
 Тросточкой-лопатой,

- Мултугур буолбут
 Мунгур күрдэх тутуурдаах,
 Балаҕан барааҕа,
 Хотон хобото
 Хобуоччу Хопчороолдьун эмээхсин
 6060 Кулгаах иччитэ буолан,
 «Хоп» гыммыты
 Хобугуначчы тистэ,
 «Сип» гыммыты
 Сэтиигэ тистэ.
 Кистии саба
 Кэпсээн онгостоору,
 Холбуу тihэн
 Хобулуу түһээри,
 Хонхолой торбос сонун
 6070 Хообоччу кэтэн кэбистэ.
 Оллооччу сытыйбыт
 Олооччу этэрбэһин
 Оодьу-дьоодьу анньынна,
 Сарыы ланха бэргэһэтин
 Саттаччы уурунна да,
 Сатыы даҕаны буоллар
 Салтар-малтар тэбинэн,
 Тус арҕаа диэки
 Тэллэбэ тэлээрэн
 6080 Туллаҕачыйа турда.
 Соруктаах сиригэр
 Араҕас манан халлаан
 Алын таһаатыгар
 Сулбу-халбы тийэн
 Дьэһэгэй Тойон оҕонньорго,
 Сидириин Хотун эмээхсингэ
 Тус бэйэлэрин иннилэригэр
 Тоҕус төгүл туһаайан
 Тонхолдьуйан кэбистэ:
- 6090 — Дьэ, дьэ эрэ дуу!
 Дьэһэгэй Тойон оҕонньор,
 Сидириин Хотун эмээхсин
 Тустуур ини бэйэбитигэр

- С черенком коротким
 Лопатой шербатой в руках,
 В балагане вертихвостка,
 В хлеву трещотка-сплетница
 Старушка *Хобуоччу Хопчороолдюн*,
- 6060 Словно вся из ушей,
 Шушуканье любое «*хон*»
 На ниточку нанизывала,
 Шептание всякое «*сип*»
 К веревочке привязывала,
 Украдкой задумала
 Всем рассказывать,
 Втихомолку захотела
 Со всеми посплетничать,
 Пальтишко телячье надела,
- 6070 Верёвкой затянулась.
 Вконец прохудившиеся
 Короткие торбаса-*олооччу*
 Налево-направо натянув,
 Шапку старую из замши
 На голову накинув,
 Пешком как умела
 Неровно ступая,
 На запад пустилась,
 Только подол
- 6080 На миг промелькнул.
 До места нужного
 В стороне нижней
 Жёлто-белого неба
 Поспешно добравшись,
Тойон Дясэгэй старику,
Хотун Сидириин старушке
 Каждому в отдельности
 По девять раз
 Раскланиваться стала:
- 6090 — *Дя-э, дя-э эрэ дуу!* Ну, ну-ка!
Дясэгэй Тойон старик
Сидириин Хотун старуха
 Вам-де каждому

- Тобус төгүл дорообо!
 Сонунун тугуй диэтэргит —
 Сонобос сылгы соһорунан
 Сатыы манган халлаантан
 Субу курдук сонуннаахпын,
 Кэпсэлин тугуй диэтэргит,
 6100 Күндүл манган халлаантан
 Кунан обус тардарынан
 Куду-хады кэпсээннээхпин.
 Долобойугар тохтоппот
 Тойонуктуур уолбут,
 Үтүөмсүйэр бэйэкээннээх
 Үрүн былыт өлбүгэлээх
 Үрүн Уолантаайы бухатыыр
 Орто туруу дойдуга
 Олохсуйан үөскээбит
 6110 Арылы Тойон обонньор,
 Кэрэмэс Хотун эмээхсин
 Күннүктээх сиртэн
 Кыламаннаах хааһа
 Кырталдьыйан кестөр
 Кытыан үчүгэй кыыстара —
 Арабас манган халлаантан
 Илэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх,
 Дыллыа манган аттаах
 6120 Дырыбына Дырылыатта диэн
 Кыыс оҕо кылаан чыпчахайын,
 Хоойго сытар
 Хотун ойох онгостоору,
 Тэллэххэ сытар
 Тэннээх добор гынаары
 Сэттэ дьэһиэлдыт ходобойдоох,
 Тобус толоромон түнгүрэттэрдээх
 Туруу дьабыл дойдуга
 Түһүрүйэн түһэн баран
 6130 Төттөрү үүрүлүннэ.

Ол тобо диэтэргит —
 Дырыбына Дырылыатта обургу
 Үрүн Уолантаайы эрэйдээби

- Девять раз-де здравствуй!
 Какая-де новость спросите —
 От нижнего неба белого,
 С новостью такою, что
 Жеребцу-*соногос* под силу поднять,
 О чем-де рассказ спросите —
 6100 От блестящего неба белого,
 С рассказом длинным, что
 Бычку-*кунан* под силу тащить.
 Ничему не внемлющий,
 Тойонушка наш молодой,
 Сын чинно-важный,
 На подстилках из облака белого
 Юрюнг Уолантаайы богатырь
 6110 В мире срединном
 Поселившихся
 Отца *Арылы* Тойон старика,
 Матери *Кэрэмэс Хотун* старухи,
 Чьи брови-ресницы
 Издали
 За день езды мерцают,
 Девушку красивую-*кытыан*,
 С жёлто-белого неба
 Наяву спущенным,
 Словами говорящим
 6120 С молочно-белым конём
Джырыбына Джырылыатта
 Девушку ггучую,
 Чтоб в обнимку спать
 Хотун-женою сделать,
 Чтоб в постели лежать
 Подругой равною видеть,
 С семьёю сватьями-*ходогой*,
 С девятью сватами-*тюнгюр*
 На эту землю пятнистую
 6130 Важно спустившись,
 Обрато вернулся.

С чего бы скажете —
Джырыбына Джырылыатта удалая
Юрюнг Уолантаайы бедного

Үрдүк солото
 Үрэллиэр диэри үөхпүт үһү,
 Албан аата
 Аймаһыйыар дылы айдаарбыт үһү.

Абыс хаттыгастаах

6140 Арабас манган халлаан
 Алын таһаатыгар
 Айыллан үөскээбит
 Дьэһэгэй Тойон оҕонньор,
 Сидириин Хотун эмээхсин
 Кыталык манган эрээри
 Кырытынан тыкаарай
 Кындыаланар майгылааах,
 Уулаах былыт дугуйдаах,
 Ордук ойоҕос
 Уйуллаан Куону

6150 Оҕо эрдэбиттэн
 Ойох ыларга омнуолаах,
 Аччыгый сааһыттан
 Анаммыт аныылаах
 Ааккын алдыаппыт
 Далаба, чалбаа үһүгүн! — диэн
 Төттөрү төлкөлөөбүт,
 Таннары дьаһахтаабыт үһү.

Инньэ диэн

6160 Этэн эбилдытэн кэбиспитигэр
 Үс хос хайырбастаах
 Үрүн көмүс чуулаан иһиттэн
 Өгүрүк-төгүрүк көрбүт,
 Үөмэр-чүөмэр үктэммит,
 Уулаах былыт дугуйдаах
 Ордук ойоҕос
 Уйуллаан Куо

Омуннаах санаата

6170 Оройунан оонньоон,
 Уолугунан тыынан,
 Өрүүлээх суһоҕа
 Үрдүк өһүөтүгэр дылы
 Өрүкүйэн табыста да,
 Күөх сизэрэ уотунан

Честь высокую
 Оскорбила-обругала, говорят,
 Имя славное
 Унизила-растоптала, говорят.

Восьмиярусного

6140 Жёлто-белого неба
 На стороне нижней
 Сотворённая-рождённая,
 С отцом *Дясэгэй Тойон*,
 С матерью *Сидириин Хотун*,
 Словно стерх белый,
 Но с манерой жеманной,
 Нравом строптивым,
 В облаке дождевом живущей,
 Ребро лишнее имеющей
 На *Уйуллаан Куо* девушке

6150 Жениться с детских лет
 Сговор постыдный имел,
 С малых лет общаясь,
 Зарок грешный давал,
 Себя так опозоривший
 Негодай хвастливый, говорят! — сказав,
 Судьбу его испортила,
 Жребий перевернула, говорят.

Услышав

6160 Такой рассказ с придыханием,
 С тройным щербем
 В чулане серебряном,
 С глазами ясными,
 С походкой тихой
 В облаке дождевом живущей,
 Ребро лишнее имеющей
Уйуллаан Куо девушки

Мысли запальчивые

6170 В голове завертелись,
 Дух захватило,
 Коса заплетённая
 До матицы высокой
 Вверх взвилась,
 Синим пламенем серы

- Күлүбүрдүү сиэһэн барда.
 Харахтарын уота
 Хататтаах чокууру
 Хардарыта охсубут курдук
 Таннары сардырбаата да,
 Таннары татыаланан
 6180 Татынньахтаан тийээн
 Таңаһын-куйабын тангынна,
 Сэбин-сэбиргэлин ылла да,
 Токутар улар курдук
 Тэлэкэччийэн тахсан,
 Үнкүрүс-күөһэлис гынна даһаны,
 Чуубур тумустаах,
 Чаан олгуй бастаах,
 Чыллырыыт түүлээх,
 Чымаан дьүһүннээх,
 6190 Таллан буурай
 Тыһы өксөкү кыыл буолан,
 Таннары даллаахтаабытынан,
 Туруу дьабыл орто дойду
 Улай ньууругар
 Уйуһуйан тийдэ.
 Абыс салаалаах Аал Кудук мас
 Абыс салаатын
 Атахтарынан кумуйа тардан,
 Даллас гына олоро түстэ да,
 6200 Чабаан таңалайынан
 Чаңгыя-чаңгыя,
 Чубуур кырыы тумсунап
 Чууп-чаап ингэрсийэн,
 Атара сабарай
 Атабын таһыгар
 Хорутуулаах хотууру
 Күүбүр-хаабыр тардан,
 Сытылаан эрэр курдук
 Хардары-таары аалыммахтаан,
 6210 Сахалыы сангара,
 Ураанхайдыы онолуя,
 Уораһыта олордо.

— Субу аан дойду аҕата буолбут

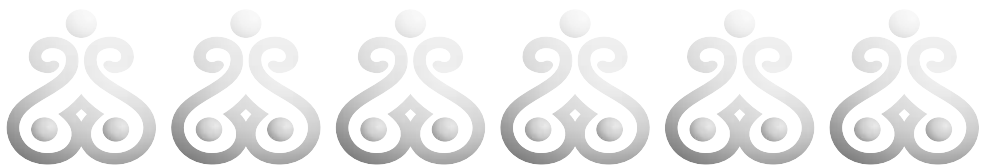

- Огнём ярким загорелась.
 Из глаз её
 Будто из кремня
 Огонь высекали,
 Искры посыпались.
 Проворно поднявшись,
 6180 Движениями грубыми
 В доспехи облачилась,
 Оружие схватила.
 Словно глухарь на току
 Быстро закружилась,
 Перевернулась-кувыркнулась,
 С клювом острым,
 С головой котлом,
 С оперением как чешуя,
 6190 С видом грозным
 В орлицу отменную
 Сразу оборотилась,
 Взмахами крыльев сильными
 В счастливом мире срединном
 С поперечными пятнами
 Тотчас оказалась.
 На дерево Аал Кудук,
 Восемь его ветвей
 Вместе в когти забрав,
 Уселась, крылья раскрыв,
 6200 В гортани издавая
 Клёкот «чанг-чанг» грозный,
 Из клюва с гранью выпуская
 Ржание «чуп-чап»,
 Отрогой смертоносной
 Ступнёй огромной
 Как косу загребущую
 С большой сноровкой
 Будто отбивая
 6210 Взад-вперёд проводя,
 Саха словами говоря,
 По-уранхайскому завывая,
 Гневно завела:

— Отцом этой страны ставшего

- Арылы Тойон обонньор,
 Сир сибиир ийэтэ буолбут
 Кэрэмэс хотун эмээхсин
 Тобугун үрдүгэр добуйбут
 Дуолан мэник кыыстара,
 Арабас манан халлаантан
 6220 Илэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх,
 Дыллыа манан аттаах
 Дьырыбына Дьырылыатта кыыс обо,
 Тыыра баран дыраастый!
 Туохтан туймуулаах,
 Кимтэн кииннээх
 Халлаан даллан өксөкүтэ
 Таннары сабардаатын диэтэргин,
 Уулаах былыт дугуйдаах
 6230 Ордук ойбоҕос
 Уйуллаан Куо тус бэйэбинэн
 Суо-бараан соруктанан кэллим.
 Халын дьанҕа наадаланан
 Ааккын ааттааммын,
 Анаан-минээн
 Адабыйан түстүм.
 Үрүҥ Уолантаайы
 Үстээбиттэн үлэспитэ,
 Алталаабыттан анаммыта диэнгин,
 6240 Эриэн ыт
 Элэгэр бардым,
 Күөрт ыт
 Күлүүтүгэр киирдим.
 Үс хаттыгастаах
 Үрүмэ долгун былыттаах,
 Үрдүк мэнэ халлаан
 Үтүөкэннээх олохтоохторугар,
 Үрүт көрөн өһөгөйдөөн
 Үрүҥ солобун сууйбут,
 6250 Үтүө ааппын алдыаппыт,
 Суон буруйгун муунталыы
 Субу тийиэн кэллим...
 Иэнин тириитин

- Арылы Тойон старика,
 Матерью земли-сибири ставшей
 Кэрэмэс Хотун старухи
 На коленях воспитанная,
 Дочка суматошная,
 С жёлто-белого неба
 6220 Наяву спущенным,
 Словами говорящим
 С молочно-белым конём
 Джырыбына Джырылыатта девица,
 Звонкий тебе здравствуй!
 Если спросишь
 Откуда родом, чей отпрыск
 Большой орлицей небес
 Свет заслонила,
 6230 В облаке дождевом живущая,
 Ребро лишнее имеющая
 Уйуллаан Куо — я сама,
 С целью важной,
 С нуждой тяжёлой,
 Для беседы особой
 На имя твоё
 Неспроста, поди, спустилась.
 Юрюнг Уолантаайы
 С трёх лет сговор имел,
 С шести лет зарок давал, — сказала,
 6240 Теперь псы пёстрые
 Насмехаться начали,
 Кобеля пегие
 Зубоскалить стали.
 Трёхъярусных
 С облаками белопенными
 Вечных небес высоких
 Перед обитателями важными
 Злобу надменно питая,
 Чин высокий мой замарала,
 6250 Имя доброе опозорила,
 Вину тяжкую твою
 Взвесить, сама явилась...
 Кожу на спине

Ибили таһыйан,
Ийэбэр эппэтэх илэ-была тылгын
Этитэ оонньоон,
Ээххин этитиэм,
Чуургун тутуом! — диэтэ.

- Аал Кудук мас
- 6260 Абыс салаатыттан арахан,
Аллараа диэки
Таннары сурулаан,
Таһыыр көмүс ньуурдаах
Талыы ыраас хонууга
Дабдас гына олоро түстэ.
Үнкүрүс-күөһэлис гынна да
Үрдүк үскэллээх,
Үтүөкэн дьүһүннээх,
Күн оботун
- 6270 Көнө унуохтааба,
Айыы дьахтарын
Таллар саарык бастына
Лагларыс гына тура түстэ.

- Үгүрүөлүү түһэн баран
Үлтү батыччахтаан тийэн,
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр обургу
Орулуур оройун
- 6280 Улайдыам буоллаба диэн,
Тобус уон бууттаах
Дьулай таас чохоччутунан
Чункунатан истэбинэ,
Айыы кыыһа барахсан
Хапсабай үлүгэрдик
Халбарыс гынаат,
Уон кырынааһы
Кэккэлэччи туһут курдук
Уран тарбахтарынан
Ордук ойбоһос
- 6290 Уйуллаан Куо харытын
Халты аһарбакка

Безжалостно шлёпая,
 Матери несказанные
 Слова искренние услышу,
 От слов грязных
 Отказаться заставлю, — сказала.

- С восьми веток
 6260 Деревя *Аал Кудук мас*
 Вниз слетев,
 На твёрдую-*тасыыр*
 Поляну чистую,
 Крылья распластав,
 Словно ястреб приземлилась.
 Перевернулась-кувыркнулась,
 Роста высокого,
 Вида прекрасного,
 6270 Земли солнечной
 Девушкой статной,
 Страны *Айыы*
 Женщиной отменной
 Внезапно оборотилась.

- Вдруг
 Птицей-бекас вскрикнув,
 С грохотом подбежав,
 Девушки богатыря
Джырыбына Джырылыатта
 В самое темя направив,
 6280 Девяностопудовой
 Колотушкой каменной
 Замахнулась было,
 Девушка *Айыы*, бедняжка,
 Движением проворным
 Увернувшись,
 Словно десять горностаев
 Рядом лежащих
 Пальцами гибкими
 Ребро лишнее имеющей
 6290 *Уйуллаан* Куо руку
 Без движений лишних

Харбаан ылла.
 Ыгылыйбатах, ыксаабатах куолаһынан
 Тэчигир таас
 Тиийин быһынан сыыйан,
 Ыллаан дырылатан барда:

— Чэйи, эрэ дуо, сэгэр,
 Үс хаттыгастаах,
 Үрүмэ долгун былыттаах
 6300 Үрдүк дьүрүс халлаанга
 Үөдьүйэ үөскээнгин,
 Үрүлүйэр-харылыяр
 Үлүскэннээх өйдөнөн,
 Уолугунан оонньуур
 Омуннаах урданан,
 Оччугуйдук даҕаны
 Ордук туттума,
 Уллунгах устата улаханнык сананыма!

Былыт быллырыытара,
 6310 Халлаан халларыытара,
 Хайабыт даҕаны
 Хардары-таары
 Хатыһан турангыт
 Дүрбүөнүнэн түбүлээтигит,
 Алдьархайынан ааннаатыгыт?!

Халлаан хаамынһанга —
 Күн көлдүнэ Үрүн Уолантаайы
 Төлкөнү сөбүлэспэккэ,
 Кэскили кэпсэппэккэ,
 6320 Күүс өттүнэн күрдьүөгээн
 Күн улуһугар
 Күтүөттээри гыммытыгар,
 Ону сөбүлээбэтэх сүгүлээммээр,
 Аккаастаабыт айыыбар,
 Төнүннэрбит түбүлээммэр
 Ыксары ыгылыдаҕа,
 Уолуһуя уордайдаҕа.

Кыайтарбыт кыһытыгар,
 Хотторбут хомлототугар
 6330 Хоһтоох хотон мунунан
 Хоһу-сиби тарбаттаҕа.

Ловко перехватила.
 Спокойным голосом тихим
 Как жемчуг белый
 Сквозь зубы ровные протягивая,
 Звонко петь стала:

— *Чэйи эрэ, сэгэр!* Ну, подружка!

6300 На трёхъярусном,
 С облаками белопенными,
 На верхнем небе звенящем
 На свет рождённая,
 Бережно хранимая,
 С умом жадным,
 С нравом пылким,
 С гневом буйным,
 Нисколько себя
 Лучше других не считай,
 Ни на пядь больше не думай!

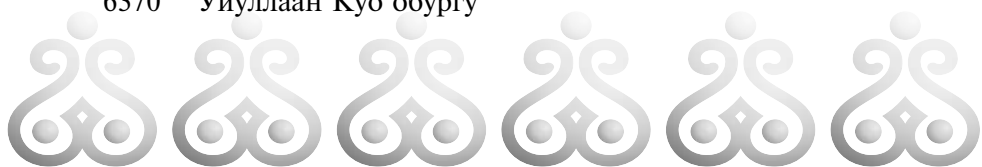
6310 Вы, кулики заоблачные,
 Картавые-*былджырыыт*,
 Вы, бекасы небесные,
 Болтливые-*халларыыт*,
 Каждый по очереди упорно
 Тревогу поднимаете,
 Беду кличете?!

6320 Гуляка небесный —
Юрюнг Уолантаайы бездельник,
 С судьбой не согласный,
 Разговора о будущем не имея,
 Улусы солнечные
 Силою одолев,
 Свататься захотел,
 Мне это не понравилось,
 Потому отказалась,
 Обрато его отправила.
 Он, видно, сильно погорячился,
 Растерялся-разгневался.
 В досаде от отказа,
 В обиде от позора
 6330 Во весь коровник-*хотон*
 Сплетни распространял.

Ону кырыытыттан кырдыктаммыт,
 Кыйыһыйа уордайбыт,
 Кылаан өргөс тэринэн
 Кыргыһаары түспүт
 Кыдыккын кыалыгыт,
 Охсуһаары түспүт
 Омунгун уһарыт! — диэн

- Кэбэһэлээх куолаһынан
- 6340 Кэпсии турбутуттан,
 Ордук ойоҕос
 Уйуллаан Куо
 Кыһыһырбыт санаатын
 Кыйыһыччы кыйдаата,
 Уордайбыт санаатын
 Уна диэки уһарытта,
 Тобус уон бууттаах
 Дьэрэлийэ оонньуур өгнөөх
 Дьылэй таас чохооччугун
- 6350 Төлө ыһыктан кэбиспитэ,
 Тобус бэчээтинэй холобурдаах
 Тон буору күөрэлээн,
 Ириэнэх буору лээбилээн
 Тобулу түһэн,
 Этин сүгэтин курдук
 Элэкис гынан хаалла,
 Чабылбан уотун курдук
 Чабылыс гынан сүттэ.

- Дьырыбына Дьырылыатта
- 6360 Кыыс бухатыыр кылаан бәрдин
 Икки саннын байаатыттан
 Саба тайанан туран
 Сандаарыччы одуулаан,
 Мөлбөөрүччү көрөн,
 Тоноҕостоох бэйэтэ тонхох гынна,
 Сүһүөхтээх бэйэтэ сүгүрүс гынна.
 Бэйэтин сэмэлэнэн,
 Сыһыатын сыымайдаан,
 Буруйун муунталаан
- 6370 Уйуллаан Куо обургу

Всё подряд за правду принимая,
 Больно рассердившись,
 Сильно разгневавшись,
 Хвататься за оружие
 Привычку оставь,
 Мысль запальчивую,
 Гнев угомони! — сказала.

- 6340 Рассказ её такой
 Заносчивый слушая,
 Ребро лишнее имеющая
Уйуллаан Куо
 Слова сердитые
 Подальше отодвинула,
 Мысли гневные
 Прочь прогнала,
 Девяностопудовую
 Разноцветную,
 Колотушку каменную
 6350 На землю выронила.
 Саженой на девять печатных
 Землю мёрзлую продавив,
 Саженой на восемь
 Землю талую замесив,
 Словно стрела громовая
 Быстро промелькнула,
 Словно удар молнии
 Сверкнув, провалилась.

- Джырыбына Джырылыатта*
 6360 Прекрасной девушки-богатыря
 На лопатки плечевые
 Обеими руками опираясь,
 Взор ясный направив,
 Глазами добрыми глядя,
 В суставах наклонилась,
 В позвонках согнулась,
 Себя обвиняя,
 Ошибки осуждая,
 Вину перечисляя,
 6370 *Уйуллаан Куо* бедняжка

Бу курдук диэтэ:

- Субу, субу көр!
 Арабас манган халлаантан
 Илэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх
 Дыллыа манган аттаах
 Дьырыбына Дьырылыатта дьүөгэм,
 Испиттэн илбиһирэ кыыһыран,
 Таспытган дьалыһыйа тэбиэһирэн,
 6380 Көтөр кынаттаах
 Хаста да сыммыттаан
 Көччөхтөөн көтүтэр
 Кыраман ыраах дойдубуттан
 Кыраай халлаантан
 Кыйданан түһэн,
 Кыргызһаары кыдыгырбыт
 Кылгас санаабын кыалыгыттым,
 Добун халлаантан
 Тобулу суодуйан,
 6390 Охсуһаары оботурбут
 Омуннаах санаабын убарыттым.

- Иһит эрэ: инникитин
 Иирээннээх-илбистээх
 Иэдээннэ түбэһэн
 Иккиттэн биирбит
 Иттэннэри түстэбинэ
 Харанга күннэр
 Хаайа хаамтаһтарына,
 Иһирэх санаанан
 6400 Кэтэһпититтэн тирэһэр
 Кэскиллээх буолуохпут.
 Сүүс сүгүлээн боһоллоох
 Содуом суоруйдабына,
 Сүргэбит тостор,
 Суорума соруктанар
 Күчүмэбэй күннэр
 Күөйэ көттөхтөрүнэ,
 Соргулаах санаанан
 Сүүспүтүттэн өйөһөр

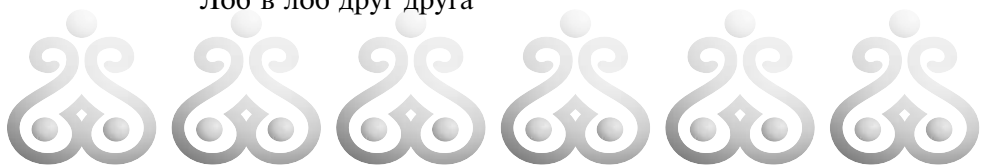

Вот что сказала:

— Вот, вот смотри!

С жёлто-белого неба
 Наяву спущенным,
 Словами говорящим
 С молочно-белым конём
Джырыбына Джырылыатта, подруга,
 Изнутри озлобленная,
 Снаружу разъярённая,
 6380 С места далекого,
 Что птицы перелётные
 Яйца высиживая,
 Птенцов не раз выводят,
 С неба высокого
 Для битвы спущенная,
 От привычки своей
 Крушить-ломать удержалась,
 С неба грозного
 Насквозь пробиваясь,
 6390 Для сражений прибывшая
 Желание горячее уняла.

Послушай-ка: в будущем
 В спорах-ссорах
 Если одна из нас
 В беде окажется,
 Навзничь упадёт,
 Если со всех сторон
 Дни чёрные обложат,
 С намерениями добрыми
 6400 Затылок о затылок
 Опираемся будем;
 Если среди шума-суеты
 Содом начнётся,
 Силы нас покинут,
 Смерть ранняя придёт,
 Время трудное
 Впереди подкараулит,
 С пожеланиями удачи
 Лоб в лоб друг друга

6410 Соруктаах буолуохпут! — диэтэ.

Арыы чаалай ньюурдаах,
 Арабас ньээкилээх
 Алаастарын устун
 Аа-дьуо хаамсаннар,
 Аал Кудук мас таһыгар тийээн,
 Бй тунала сырдыктаах
 Ытыстарыттан ыга тутустулар,
 Сыдьаай манган сырайдарыттан
 Сытыытык сылластылар,

6420 Обугур уран уостарыттан
 Уохтаахтык уурастылар.

Ол кэннэ Уйуллаан Куо
 Үнкүрүс-күөлэһис гынна да,
 Дабыдаллаах талыыта
 Таллан өксөкү буолан
 Тобус хаттыгастаах
 Дьүрүс манган халлаанга
 Өрө тайаара көтөн
 Өрүкүс гынаатын кытта,

6430 Хотобой тыаһа кууһугураан хаалла,
 Кынат тыаһа кыһыгыраан сүттэ...

Ити кэнниттэн
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Айгыр-силис сэлбиргэстээх
 Абыс салаалаах
 Аал Кудук мас анныгар
 Нус-хас буолан
 Олоро түстэ да,

6440 Кытыылыыр кытыт сылгы
 Кымныылыанар буутун
 Быһа баттаабыт курдук
 Кыһыл көмүс тараабынан
 Тобус былас холобурдаах
 Торбо солко суһуобун
 Тараанан намылытан барда.

Ол нуурайа олордобуна

6410 Подпирать будем! — сказала.

По лугам зелёным,
 По холёным, дорогим
Алаасам просторным
 Спокойно прошлись,
 К дереву *Аал Кудук* подойдя,
 Руку при свете луны
 Друг другу пожали,
 В светло-белые щёки
 6420 Друг друга понюхали,
 В нежные губы сочные
 Горячо поцеловались.

После этого *Уйуллаан Куо*
 Перевернулась-кувыркнулась,
 Птицей отборной,
 Орлицей-*ёксёкю* оборотилась,
 Девятирусного
 Звенящего неба белого
 В самую высь
 Легко вспорхнула,
 6430 Взмах крыльев враз промелькнул,
 Лишь перья маховые просвистели...

После этого
Дьырыбына Дьырылыатта
 Под зелёным раскидистым
 Восьмиветвистым
 Деревом *Аал Кудук мас*
 Успокоившись
 Присела,
 Как кобылицы первожерёбой
 6440 Будто ляжки правой
 Наполовину подрезанной
 Гребешком золотым
 Саженой в девять
 Шёлковую косу свою
 Гладить-причёсывать стала.

В это время

Сир түгэбэ ньириһийдэ,
Халлаан дьайына сатараата...

- Абыс хаттыгастаах
- 6450 Арабас манган халлаан
Анысханнаах аргыардаах
Арбаа алын дьайыныттан,
Кубулбаттаах куорабайдаах
Хотугу кырыытынан
Тыстаах-баттахтаах
Хардан эһэ тириитин
Хардары туппут курдук,
Най хара, ыһырыктыйбыт,
6460 Хаардаах харанга былыт
Хараара ыһаабытынан,
Халыйан тағыста да,
Хаардаан халыһытта,
Тобурахтаан добдугуратта.

- Тынгырахтаах кыыл
- Тынгыраба сыстыбат
Тоноруута турда.
Ый быыһа
Ыас харанга ыһаата,
Түн балай
6470 Түүн үөһэ түбүлээтэ.
Бургунас ынах
Муона булгуруйар
Бусхаата турда,
Кулуннаах биэ
Көхсө дьөлөрүйэр
Күпсүөнэ күүһүрдэ,
Кус баһа быһынна,
Кута айаба тиэрилиннэ...
Өлүү бөбө үтүрүөтэ,
6480 Алдьархай бөбө ааннаата,
Аан ийэ дойду
Атыйахтаах уу курдук айманна,
Туруу дьабыл дойду
Тордуйалаах уу курдук долгуйда.
Сир синниэбинэн,
Халлаан хайдыабынан

Вглубь земли загремело,
На краю неба разразилось...

- 6450 С восьмьярусного
Жёлто-белого неба
Со сквозным ветром студёным
В западной части нижней,
С теснинами коварными
По краям северным,
Будто шкуру медведя матёрого
С лапами-когтями
Разложили,
Чёрные, страшные
Тёмные тучи снежные
6460 Толстым слоем грозным
На небе нависли
Снегом навалило,
Градом накатило.

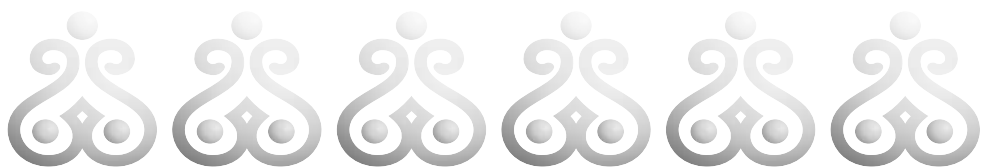
- Даже хищники когтистые
Уцепиться не могли,
Настом накрыло,
Как в дни межлунья
Мгла кромешная нашла,
Непроницаемая
6470 Тьма полуночная наступила.
Мороз такой, что
У коров молодых
Рога отваливаются,
От холода невиданного
У кобыл жерёбых
Спины ломило.
Беда неслыханная нагрязнула,
Пора суровая настала...
Смерть-старушка навестила,
6480 Беда-несчастье навалилась.
Весь мир словно вода
В лотке берестяном-*атыйях* раскачался,
Земля с поперечными пятнами
Как вода в лукошке-*тордуя* заколыхалась.
Земля обрушилась,
Небо раскололось,

- Сырдык-харанга ыпсылжаныгар
 Хабараан тыас
 Хабырыта барда да,
 6490 Хара бэкир киһи
 Күлүпүс гынан
 Көстөн иһэн,
 Барыкыс гынаат,
 Барыннаан ааста уонна
 Соботохто суодакыс,
 Биирдэ бэрикис буолан,
 Тоһобону аспыт курдук
 Дуодакыс гына түстэ.
 Сөбүлэтиэм ахан диэн
 6500 Сүөдэкис ойдо,
 Таптатыам ахан диэн
 Даадакыс ойдо.

Дьырыбына Дьырылыатта
 Кыыс бухатыыр обургу
 Эрилис гыннаран көрө түспүтэ—

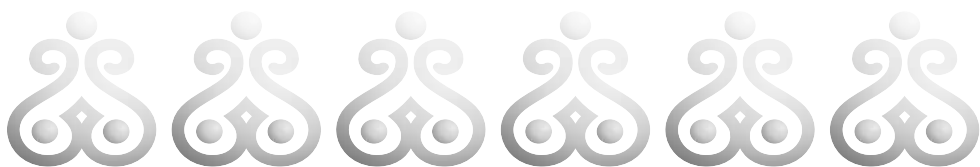
- Түбэспэтэх түктэри дьүһүннээх,
 Табыллыбатах дьаабы дьаһахтаах,
 Өһүөттөөх өһөх хаан харахтаах,
 Сыыстаах-бөхтөөх
 6510 Сыыр быстыбытын курдук
 Сылла-мылла сырайдаах,
 Тобус илии
 Тордохтоох ньуурдаах,
 Абыс илии
 Ардахтаах иэдэстээх,
 Илэ дьиэһийбит дьибилгэннээх,
 Тута буулаабыт дьохтоох,
 Көстүбэт күтүрэ,
 Үлтү үктээри
 6520 Үөмэс-саамас буолан,
 Үөһүн таттаран,
 Ыра баран ырыалаах,
 Тобо баран тойуктаах буола турда:

- Свет-мрак сменились,
Грохот страшный
Раздался,
6490 Долговязый
Человек чёрный
Внезапно
Как бы промелькнул,
Тенью проскользнул,
Призраком сгинул.
И вдруг
Как кол воткнутый
Перед ней оказался,
Говоря, что понравилась,
6500 Прыгать стал,
Что её полюбил,
Скакать начал.

Джырыбына Джырылыатта
Девушка-богатырь удалая,
Оглянувшись увидела —

- С рожей уродливой,
С мордой безобразной,
С налитыми кровью глазами злыми,
Будто заброшенный
6510 Пригорок-оползень
С харей помятой,
В девять пальцев
С кожей в копоти,
В восемь пальцев
С щеками в плесени,
Леший наяву,
Дьявол нездешний,
Сила нечистая,
Растоптать думая,
6520 С шагами неверными,
С криком истошным,
С такой-де песней,
С таким-де *тойуком* стоял, говорят:

— Алаатыга оболоор,
 Адьырынтайбын-будьурунтайбын!
 Алтан түөстээх
 Айыы далбарайбын
 Ахтан-ахтан ахан,
 Ангарым эрэ буолан,
 6530 Айаннаан ааран кэллим.

Абыс харажалаах
 Айаныгым аартыгар
 Арахпакка манаспыт,
 Тобус кулукулаах
 Тэргэн суолум кытыытыгар
 Тэнийбэккэ кэтэспит
 Далбарыйым обото
 Дьырыбына Дьырылыатта,
 Ньыгы-ньыгы ньыгыйыгым,
 6540 Ньыкыйдырым сыысчаана!
 Кылбаа манган сырайгыттан
 Кыба тутан сыллаамахтыам.
 Обуйук-чубуйук уоскуттан
 Бото тутан уураамахтыам!
 Татынньахтыы таалалаан,
 Таптыам ахан турдаба...

Туохтан тууралаах,
 Суо-бараан соруктаах
 Тобулу суоруйдун диэтэргин,
 6550 Эйигинниир эйэргэстээбим,
 Эйэбэс илбиргэстээбим,
 Эмньик эдэр бэйэбэр
 Эркин курдук эрэнэн,
 Сьа бэйэбин
 Сыаналанан кэллим
 Эт бэйэбин
 Эрэнэн кэллим.

Албан дьаһах аатын
 Абыс ньүкэн дьабыннга
 6560 Дагда таба түүтэ буолан
 Тарбаммытын иһин,
 Үөһээ-аллараа
 Үүрээन्नээх-биирээन्नээх

— *Алаатыга, ребята!*
Аджырынтай-будюрунтай!

По медногрудой
 Пташке своей Айыы
 Истосковавшись,
 Наполовину исхудав,
 6530 Издалека путь держал.

За всю дорогу
 С восемью заслонами
 Не отходя поджидала,
 С девятью засовами
 Дальней дороги обочине
 С нетерпением дожидалась,
 Ты, пташечка милая
Джырыбына Джырылыатта,
Ньыгы-ньыгы ньыгыйык моя,
 6540 Сладенькая такая!
 В светло-белые щёки
 Крепко обняв, нюхать же буду,
 В нежные губы сочные
 Руками держа, целовать же буду,
 Нежась-дёргаясь,
 Ласкать же тебя стану!..

Откуда родом,
 С какой целью важною
 С неба грозного
 6550 Насквозь пробился, спросишь —
 К тебе, приветливая-ласковая,
 На тебя, молодую-откормленную,
 Как на стену надеясь,
 Себя, тучного,
 Достойным считая, пришёл,
 Себя, дородного,
 Ровней признавая, прибыл.

Имя твоё прославленное
 По восьми *дябын* безвестным
 6560 Как шерстинки меха оленя-*дагда*
 Разнеслось,
 Наверху-внизу
 Шумных-тревожных

- Үс дойду
 Үгүс биийнин ууһугар
 Үөтүллүбүтүн иннигэр,
 Хоойбор сытар
 Хотунунан онгостоору,
 Оронго сытар
 6570 Ойобунан ылаары
 Анаан-минээн ахан
 Айаннаан кэллим ини,
 Алтан түөстээх далбарайым!
 Ама даҕаны мин диэтэх киһини —
 Харанга ньүкэн дойдуга
 Хайҕалынан ааттаммыт
 Хахсаат Буурай обургуну,—
 Хайдах диэнгин
 6580 Сирэр-талар үһүгүн?!
 Аһыргынан аччыктатыам суоҕа,
 Таннаргынан дьүдьэтиэм суоҕа,
 Чэй, эрэ ньыгы-ньыгы ньыгыйыгым,
 Ньыкырдырым сыысчаана! — диэтэбэ үһү!

- Итиччэни истэн туран,
 Араҕас манан халлаантан
 Илэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх,
 Дыллыа манан аттаах
 Дьырыбына Дьырылыатта
 6590 Кыыс бухатыыр обургу
 Уордайбыт санаата
 Улар оҕотун курдук
 Уолугун үүтүн устун
 Урбачыйан киирдэ,
 Күүстээх санаата
 Көбөн оҕотун курдук
 Көхсүн иһигэр
 Күлүгүрэччи мөбүстэ.

- 6600 Харанга балайга, өлүү күтүргэ
 Соботохто ойон тийиэн,
 Өһүөннээх өһөрүөхсүт
 Өйдөөтүн диэн,
 Үнүү-батас курдугунан

- Трёх миров беспокойных
 В родах многочисленных
 Прославилось — потому
 Чтобы рядом спать
 Хозяйкой-хотун сделать,
 Чтобы в постели лежать
 6570 В жены-ойох взять,
 С желанием-намерением,
 Издалека путь держал,
 Медногрудая пташка моя!
 Неужели меня, достойного,
 В нижнем мире глухом
 Прославленного,
 Хахсаат Буурай молодца,
 Как же ты
 Отвергать-отбирать станешь?!
 6580 Без еды-пищи голодать не дам,
 Одеждой обделять не стану,
 Ну-ка! *Ньыгы-ньыгы ньыгыык*,
 Милашка моя! — сказал ведь.

- Вот такое услышав,
 С жёлто-белого неба
 Наяву спущенным,
 Словами говорящим
 С молочно-белым конём
Джырыбына Джырылыатта
 6590 У девушки-богатыря
 Слова гневные
 Словно выводок глухаря-улар
 К горлу подкатив,
 Бурлить стали,
 Слова резкие
 Словно выводок утки-кряква
 В груди застряв,
 Клокотать начали.

- К дьяволу тёмному, чёрту
 6600 Мигом подлетела,
 Чтобы понял
 Злодей коварный,
 Словно пики-сабли

Өтөрү-батыры көрөн туран,
Сидьин тылын иһин
Сирэйгэ силлээтэ,
Харанга санаатын иһин
Харахха хаахтаата.

Хатан кылааннаабы

6610 Халбарыппакка эрэ
Харабар хатаата,
Сытыы биилээби
Сыбарыппакка эрэ
Сырайыгар тирээтэ,
Сойуо уһуктаабы
Чугуруппакка эрэ
Субатыгар туһаайда.

Түстээх от саба

6620 Түөһүн мөтөтөн,
Өрөөбүт уһун өһүлэн,
Хоммут уһун хомуран,
Дьулааннаахтык туойа турбут
Доржоонноох ырыата
Дуораһыйбыта үһү:

— Көр бу! Көр бу!

6630 Түгэх дойду
Түөкэй саннааба,
Түүн сырыылаах
Дүрбүөттөннээх түөкүнэ,
Аллараа дыбын
Абыс уон абыс
Аһар албастаах,
Алдьархайдаах атамаана,
Халыан санаалаах
Хахсаат Буурай күтүр дыаалы,

Хаһаангы дыһахтан,

Ханнаабы сахтан
Айыы хаан аймабыттан
Хатын ойох ылбыт
6640 Халын хаан уруулаах,
Харбаһык сыдыаннаах
Хайа дойду
Хаспабыттан харахтаннын

Взглядом пронзая,
 За слова мерзкие
 В лицо плюнула,
 За мысли гнусные
 В глаза харкнула.

Клинок острый

- 6610 Ни на шаг не отпуская,
 На глаз направила,
 Лезвие острое
 Сдвинуться не давая,
 В лицо наставила,
 Нож отточенный
 Опомниться не давая,
 На кожу натравила.

Словно сена стожок

- 6620 Грудь выпятив,
 Уста сжатые разомкнув,
 Губы уснувшие пробудив,
 Пение ужасное завела,
 Слова грозные
 Далеко разнеслись, говорят.

— *Кёр бу! Кёр бу!* Смотри!

Мира нижнего
 Мошенник коварный,
 Безобразник ночной,
 Разбойник тревожный,
 6630 Мира нездешнего-*дябын*
 С восьмьюдесятью восьмью
 Уловками проходящими
 Атаман страшный,
 Дерзкий, грубый
Хахсаат Буурай зловещий,

В какие-такие времена,

С каких-таких пор

Из племени *Айыы*

Жену себе брал,

- 6640 Родство большое имел,
 Из какого мира
 С отродьем алчным,
 Из пещеры какой явился,

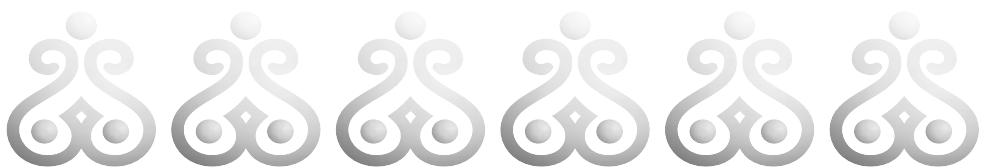
Түгэх дойду
Түөлбэтиттэн түөһүлүннүн?!!

Хамсыктаах хара-дьай дугуйданан,
Айыы хаан аймаҕын
Аңардастыы атабаастаары,
Күн улуунун дьонун
6650 Көнүлгүнэн күөмчүлээри,
Күлүк буолан күлүннээтин,
Барык буолан барыгнаатын!

Киэннээх-кэриннээх эрдэхпинэ,
Хадьар унуоххун
Кыралыы иликпинэ,
Киэр буолан
Кэннигинэн кэбиэрий!
Уһун унуоххун
6660 Урусхаллыы иликпинэ,
Уллунгах устата уларыы,
Харыс сиргэ халбарый
Биллэрбэккэ мэлиттэ,
Сэрэппэккэ сиэтэ диэйэний,
Сэп барда сэрэн! — диэн,
Обуйук уостара ортолдьуһа турда.

Халыан саннаах
Хахсаат Буурай улуу-дьаалы
Хантах гынан
Хаалдыгынан оонньоото,
6670 Суодьас гынан
Сототунан оонньоото.
Тыймыттаах тыл,
Бэтэлээх бэлэс,
Аман айах,
Кураанах куолай
Хаһытыы-хаһытыы
Халарыктаан тийэн,
Хара буорга
6680 Харыалаах сырайын абаата,
Хабырынан кэбистэ.

Хааннаах болот батаһын

Из местности *тёлбэ*
Преисподней выбрался?!!

Голодом чёрным изводить,
Людей племён *Айыы*
Постоянно обижать,
Людей племён солнца

6650 По воле своей притеснять,
Тенью за ними следуешь,
Сумерками жизнь затемняешь?!

Пока я терплю,
Пока кости твои
Не раскрошила,
Отсюда уходи,
Назад отойди!

6660 Пока кости трубчатые
По частям не разобрала,
На шаг отступи,
На пядь подвинься!
Не говори, что не известив — угробила,
Не предупредив — одолела,
Берегись клинка! — сказала,
Губа сочные разомкнула.

Своенравный
Хахсаат Буурай кичливый

Голову вверх задрал,
Шеей завертел,

6670 На ноги вскочив,
Голенью задёргал.

Язык — что ящерица,
Гортань — что яд,

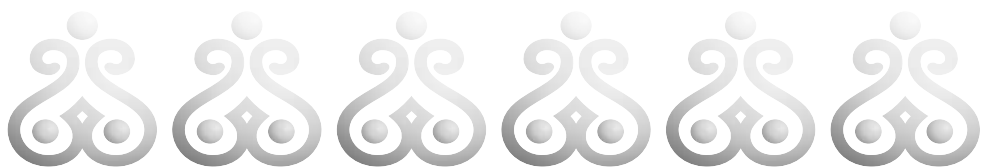
Рот — без зубов,
Горло — пустозвон,

С криком-воплем
Вихрем закружился,

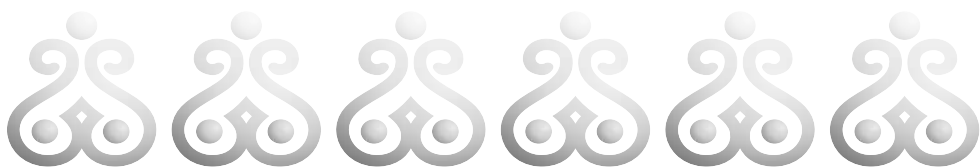
6680 Об землю чёрную
Мордой в копоти уткнулся,
Зубами заскрипел!

Окровавленную

- Харбаан ылан,
Хайыга сынньаары
Харса суох
Халыарбытынан барда,
Хадьар аймаҕа
Хааннаабынан хахаарда,
Сиэмэх удьуора
Симэһиннээбинэн илгиһиннэ.
- 6690 Лиһир-лаһыр тэбинэн
Лэппэрдэтэлээн кэллэ да,
Ээбин этитээри
Илгиэлээбитинэн барда,
Чуурун туттаары
Чункунаппытынан барда.
Хаһыытаһа-хаһыытаһа
Халбарыйсыы буолла,
Кылана-кылана кырбаһыы кытаатта,
Үгүрүлэхэ-үгүрүлэхэ өтгүктэһии буолла.
- 6700 Өркөн сытыы биилээх
Үнүү-батас үөмөхтээтэ.
Үлүгэр үөгүлээтэ,
Алдьархай айаатаата.
Өлөр-өһөр сирдэрин
Өтөр-наар өллөйдөспөтүлэр.
Таалар-талбаарар сирдэрин
Таба дайбаспакка,
Тоһуйсан биэрэннэр,
Чугуруйса сырыттылар.
- 6710 Ити кэнниттэн иккиэн
Ылах курдук ыбылы
Ылсыбытынан бардылар,
Иэмэх курдук ибили
Эрийсиһэн истилэр.
Сырсан кэлэ-кэлэ,
Сырайга сырбатыстылар,
Ойон кэлэ-кэлэ,
Оройго оломностулар,
Ириэнэх сире
- 6720 Иэччэхтэригэр дылы

- Саблю-кинжал схватив,
 Беспощадно
 Бить-колотить задумал,
 Неустанно молотить стал,
 Грубиян известный
 Кровью закашлял,
 Хищник ненасытный
 Сукровицей зафыркал.
- 6690 Тяжело ступая
 Решительно подошёл,
 Чтоб согласие выдавить,
 Трясти начал,
 Чтоб отказать заставить,
 Дубасить стал.
 Оба громко орали,
 Изо всех сил толкались,
 Пронзительно кричали,
 Через бедро кидались.
- 6700 Острыми-отточенными
 Мечами-саблями
 Замахивались,
 Беда приключилась,
 Несчастье прибавилось,
 От ударов увиливая,
 От противника уклоняясь,
 Задом пятились,
 Места уязвимые
 Достать не могли.
- 6710 Оба крепко схватившись
 Как вязки` у саней
 Вертеться-крутиться начали,
 Как тальник податливый
 Сгибаться-разгибаться стали,
 С разбегу друг друга
 По лицу лупить начали,
 Друг к другу подсакивая
 По темени колотить стали,
 Землю талую
- 6720 До сустава бёдренного

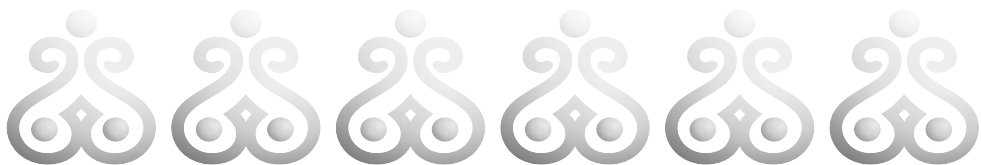

Ибили тэбистилэр,
Тон сири
Тобуктарыгар дылы
Тобулу лээбилээтилэр.

- Сындыыс уота сырайда,
Этин этэн ньириһийдэ.
Туруу дыабыл дойдуну
Тордуйалаах уу курдук
Тобо кэстилэр,
6730 Аан дойдуну
Атыйахтаах уу курдук
Айгыратан аймаатылар;
Сыа бэйэлэрэ
Сыналыа быһыытыйда,
Эт бэйэлэрэ
Элэйбит көрүнгөннэ.
Мэний-мэний мэнийдилэр,
Тыгыл-тыгыл тыыннылар.
6740 Өлүү дүбдүргэнэ үтүрүөгэ,
Сах быһылаана турда,
Кус баһа быһынна,
Кута айаба тиэрилиннэ.

Ол үлүгэргэ
Орто туруу дойдуга
Оһол уола орулаата,
Илбис кыһа иэрийдэ.

- Үөһээ дойдуттан
Үрүн былыт быһынан
Өнөйөн көрдүлэр,
6750 Аллараа дойдуттан
Сир быстыбытынан
Быллараат быһыттан
Бииллэригэр дылы
Быган көрдүлэр да,
Сир синниэбинэн сэхэргээтилэр,
Халлаан хайдыабынан хаһытаатылар:

В прах истоптали,
 Землю мёрзлую
 До чашек коленных
 Насквозь продавили.

- Звезда-*сындыыс* промелькнула,
 Гром страшный загремел.
 Землю с поперечными пятнами
 Словно воду в сосуде-*тордуйа*
 Берестяном расплескали,
 6730 Мир срединный
 Как воду в лукошке-*атыйах*
 Берестяном всколыхнули,
 Такие тучные,
 Как бы уставать начали,
 Такие дородные,
 Вроде слабеть стали;
 Тяжело запыхтели,
 Прерывисто задышали,
 6740 Кутерьма смертельная прижала,
 Суматоха чертовская пошла,
 Голова у уток отвалилась,
 Трясины бездна раскрылась.

В напасти такой
 На земле срединной
 Сын-*осол* заорал,
 Дочь-*илбис* завизжала.

- С мира верхнего
 Через облака белые
 Вниз посмотрели,
 6750 С мира нижнего
 В расщелины земли,
 В местах бугристых
 По пояс высунувшись,
 Вверх поглядев,
 Затрещали — земля провалится,
 Заорали — небо расколется:

— Үөһээ дойдуну үгдэритээри,
 Аллараа дойдуну аймаары,
 Орто дойдуну огдолутаары
 6760 Охсуспут охсууугутун ууратан,
 Охсууулаах очуоска барангыт
 Иккиттэн бииргит
 Инникитин ылсыаххыт үһү,
 Үүс-аас бэйэлээх
 Үрүн Аар тойон
 Үрдүк дьүүлэ оннук! — дэһэннэр,
 Үөгүлэһэн кэбистилэр.

Икки тэргэн ый нэмиэтэ буолбут
 Икки иэмэх кулгаабынан
 6770 Итини истээт,
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Кыыс бухатыыр барахсан
 Дайбаһытын дьафарытан,
 Туора ойон бизэрэн,
 Тобус саһаан холобурдаах
 Дуул булгунньахха
 Дьорос гына түстэ,

Үөрбэ хаан үнгүүтүнэн
 Өрө дуксуруйа-дуксуруйа,
 6780 Өрөлөһөр өһүн
 Өрүү өһүлбэтэх,
 Туруулаһар санаатын
 Дьукку бырахпатах,
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Кыыс бухатыыр обургу
 Тыл-өс этэн
 Тыылла-хабылла турда:

— Дьэ дуо, дьэ бу!
 Хансык хара дьайдаах
 6790 Хахсаат Буурай күтүр-дьаалы,
 Эн да бэйэлээх буолларгын,
 Этэр тылбын иһит эрэ.
 Субу мантан тус хоту
 Саабылаан батас

— Чтоб мир верхний обессилить,
 Чтоб мир нижний растревожить,
 Чтоб мир срединный разладить
 6760 Затеяли битву, остановитесь же,
 К утесу сражений пойдите,
 Пока один из вас не одолеет,
 Битву там продолжайте,
 Старца достопочтенного,
Юрюнг Аар тойон старика
 Таков наказ всевышнего! —
 Так воскликнули.

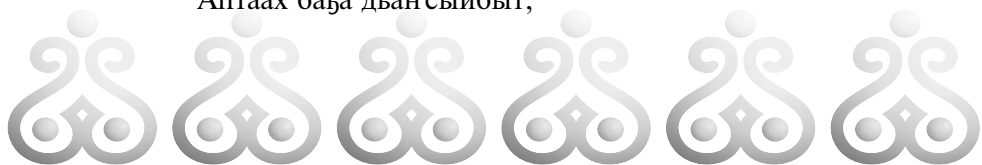
Услышав это
 Круглыми словно луна
 6770 Ушами с серьгами-иэмэх,
Джырыбына Джырылыатта
 Девушка-богатырь милая,
 Удары прекратив,
 В сторону отскочила,
 На кургане мощном
 Саженой в девять,
 Внезапно оказалась.

Пикой грозною
 Вверх замахиваясь,
 6780 Намерение драться
 Никак не оставляя,
 Желание тягаться
 Нисколько не умиряя,
Джырыбына Джырылыатта
 Девушка-богатырь удаляя
 Такие вот речи-слова
 Стояла-изрекала:

— Дя-э ду-а, дя-э бу! А ну-ка, ну!
 Грубый, дерзкий
 6790 *Хахсаат Буурай* зловещий,
 Хоть ты такой хвалённый,
 Слова мои выслушай.
 Отсюда прямо на севере
 Словно пальмы большой

- Сытыы биитин
 Сытыары туспут курдук
 Сүһүктүйбат ньуурдаах,
 Хороҕой чунку халлаан
 Туут хайыһары
 6800 Туруору туспут курдук
 Дьохтоох улаҕа уһугар,
 Уот будулҕан байҕал
 Уотунан уһуурбут
 Улай ыһырык долгунун
 Ууллаҕас ортотугар,
 Ибили тэбистэххэ —
 Ингиттэн кэбиһэр
 Иннинэн-кэннинэн сирэйдээх,
 Идэмэрдээх илбистээх
 6810 Таллан таас эбириэн
 Тачыгыр таас тамалҕаннаах,
 Чымааннаах чалгырыыннаах
 Чыыстай буолак,
 Субай хаан суунаҕалаах
 Өлөрсүүнэн өөбүргээбит
 Оһоллоох уһулу очуос,
 Кыргыһыылаах кырыы буолак*
 Кынчыатана сытара буолуо.
- Ол дойду дуо, улуу-дьаалы,
 6820 Түһэҕтээххэ түөрэннээбэт,
 Уллунҕахтаахха уйадыйбат,
 Күүстээххэ күөрэлэммэт,
 Тинилэхтээххэ ньиргийбэт,
 Илбис кыһа иэрийэр
 Илбистээх быата тириллибит,
 Хара дьайдааҕы халбарытар
 Халбас харата хатаммыт,
 Оһол уола оруулаабыт
 Оһоллоох дойду буолуоҕа.
- 6830 Одурууннаах ойуун бөҕө
 Онолуйа туойбут,
 Угаайылаах удаҕан бөҕө
 Урдурҕаччы мэнэрийбит,
 Аптаах баҕа дьансыйбыт,

- Лезвие острое,
 Плашмя лежащее,
 Ярко блестящее,
 Вытянутого неба скучного
 Как лыжи-туут*,
 6800 Стойма стоящие,
 На заднем конце дальнем,
 Огнём горящего океана
 Пламенем пылающей
 Волны жуткой
 В середине зыбкой,
 Ногами наступить —
 Только чуть дрогнет,
 Спереди-сзади с рожей,
 Ненасытная-кровожадная,
 6810 Из камней отборных
 В крапинках с таволгой,
 На высоте недоступной
 Поляна чистая,
 Кровью алой омытый,
 Гибелью дышащий
 Грозный утёс бедствий,
*Кырыы-буолак** сражений
 Яростный находится.
- О, страна эта жуткая,
 6820 Надавишь — не качнётся,
 Наступишь — не колыхнётся,
 Сильным — не пробьётся,
 Под пятой — не прогнётся.
 Там *илбис кыыса* верещит —
 Верёвка колдовская натянута,
 Там злодеев скидывает —
*Халбас харата** скреплена,
 Там *осол уола* ревёт —
 Бед-несчастий место будет.
 6830 Там шаманы неистовые
 Голосили-вопили,
 Там *удаганки* истошные
 Менерячили-дурели,
 Колдуны пели-гнусавили,

Айдааны таппыт
 Абааһы биийин
 Аньыылаах унуоҕа
 Арыы-даккы буолбут,
 Көмүскэллээх санаалаах
 6840 Күн киһитин
 Көнө дьулугур унуоҕа
 Күөрэ-даккы буолбут,
 Көрүөх дьулаан дойду буолуоҕа.

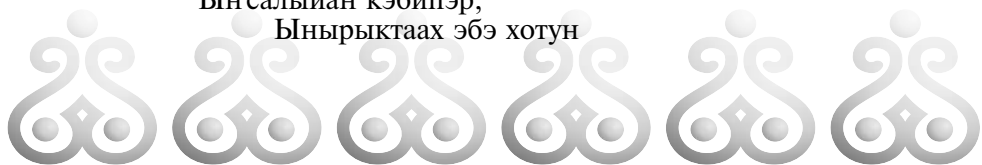
Дьууктуурга турунан
 Дьоло бараммыт киһи
 Тохто сууралла турар
 Тулатыттан ылата
 Тобуктаан айанныыр
 Дьулааннаах дойду буолуоҕа!
 6850 Аньыылаах-харалаах киһиэхэ
 Аараттан аймаһыйар сир турдаҕа!

Обот-соллон уолаттара
 Обурук быаны тутаннар,
 Оһолу-боһолу оноро турар,
 Илбис-иирээн кыргыттара
 Кытыйа-хамыйах кырбаһаннар,
 Илбиһи-иирээни эргитэ турар
 Идэмэрдээх дойду буолуоҕа!

Дьоллоох киһи тийиэн
 6860 Тура түстэбинэ,
 Түөрэбэ умсубатах,
 Туруу дойду иччитэ
 Төбөтүн оройугар
 Кыыс дьахтар курдук
 Кычыгыраччы күлэ турар,

Содуомнаах киһи тийиэн,
 Соһуччу тура түстэбинэ,
 Сор суунаҕалаах
 Суккуллар түгэбэр
 6870 Ыарыһах киһи курдук
 Ыараханлык ынчыктаан
 Ыар дьанҕа буруйдаахха
 Ынсалыйан кэбиһэр,

Ынырыктаах эбэ хотун

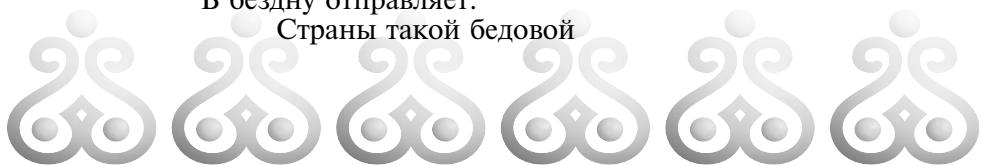
Там раздор начинающих
 Племян *абаасы**
 Кости грешные
 Разбросаны-раскиданы,
 С душой милостивой
 6840 Людей солнечных
 Кости трубчатые
 В кучу свалены —
 Ужасно смотреть будет.

Угробить задумавший
 Человек несчастный
 Вечно осыпающихся
 Со стен здешних дальше
 На коленях проползает —
 6850 Страшная страна будет!
 Грешного-виноватого
 Жуткое место ждёт!

Молодцы алчные
 С путами колдовскими
 Препятствия причиняют,
 Девчонки скандальные
 С чашками-ложками
 В разборку-потасовку вступают —
 Кровожадная страна будет!

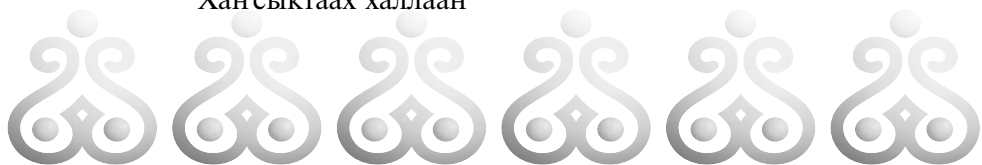
Если человек счастливый
 6860 С судьбой непрокинутой
 На землю эту ступит,
 Хозяйка матери-земли
 С поперечными пятнами,
 Словно женщина молодая,
 Смеётся-хохочет.

Если человек скандальный
 Внезапно появится,
 Для мук сотворённом
 На дне глубоком
 6870 Как человека больного
 Со стоном тяжёлым
 За грехи тяжкие
 В бездну отправляет.
 Страны такой бедовой

- Ынгыр мэнэник хайатыгар,
 Ыйааммыт халбас харатыгар
 Күн быатын күөйсүһэн,
 Күһэнэ быатын бысыһан
 Көрүөх эрэ, күтүр өстөөх!
 6880 Уһун тыыммытын улайдаһан,
 Уйаны-хатаны онно быһаарсыаһа,
 Умсарыһлаах улуу дьаалы!!!
 Этэн баран эһирийиэх иннинэ
 Эндиэлээх аартыгы тэлэйэн,
 Тийэ оһус! — диэтэ да,
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Кыыс бухатыыр обургу
 Чинэрийбитинэн тиэрэ кэдэрийээт,
 6890 Үнкүрүс-күөһэлис гынна да,
 Сытыы баһыыр тыһырахтаах,
 Уһуктаах дэгиэ тумустаах,
 Үс хос чыллырыт
 Үрүн көмүс түүлээх,
 Кырыйыы көмүс
 Кыштыый кынаттаах,
 Тардыы көмүс
 Дайаарар дабыдаллаах,
 Тыһы бар кыыл буолан
 Тус хоту диэки
 6900 Туһаайа туттан,
 Сэттэ саастаах
 Суор хара аһыыр оһус
 Халдыктаах баһын
 Хайа баттаан баран
 Хантаччы бырахпыт курдук,
 Хаан ньамаһыллай аартык
 Хараара суоруйбутунан,
 Күлүгэ да көстүбэккэ,
 «Күлүкүс» гынан хаалла.

- 6910 Хаһсаат буурай хара сордоох
 Дьэгин өтгүнэн дьиигэнийэн
 Халарыктаан ылла да,
 Хансыктаах халлаан

- На седловине горы
 Висящей «*халбас хара*»
 За «*кюн быата*» — ниточку жизни
 За «*кюсэнгэ быата*» — верёвку от солнца
 Биться-драться станем, окаянный!
 6880 До последнего дыхания
 Проверим, кто крепче-слабее,
 Губитель, чудовище!!!
 Не успею дух перевести,
 Проход опасный открыв,
 Побыстрее приходи! — сказав,
Джырыбына Джырылыатта
 Девушка-богатырь удалая,
 Резко назад откинулась,
 Перевернулась-кувыркнулась,
 6890 С когтями цепкими,
 С клювом остроконечным,
 С трехслойными чешуйчатыми
 Перьями серебристыми,
 С крыльями-ножницами
 Из серебра *кырыйыы*,
 С предплечьем-*дабыдал*
 Из серебра *тардыы*
 Птицей-орлицей
 Прямо на север
 6900 Направилась.

Словно семитравого
 Быка масти чёрной
 Головы опрокинутой,
 С позвонком шейным
 Горло перерезанное
 В проход кровавый,
 Узкий, тёмный
 Незаметно исчезла,
 Даже тени не показалось.

- 6910 *Хаксаат Буурай* несчастный
 В левую сторону
 Закружился-завертелся,
 Вороном белоголовым оборотился,

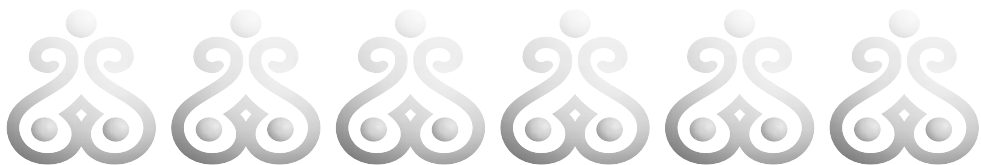

Хаһыытыы халаарар
Хара мангаас суора буолан
Халаахтыы көтө турда.

Эгил-тэбил дайбаан,
Тэбис-тэнгэ хатыһан,
Тачыгыр таас тамалҕаннаах,
6920 Чымааннаах чыллырыыннаах
Чыыстай буолакка,
Оһоллоох уһулу очуоска,
Кыргыһыылаах кырыы тааска,
Часкыйбытынан-хаһыытаспытынан,
Чиччигинэйэн тийиэннэр
Тура түстүлэр да,
Тэбил дойдуттан тэнгээхтэр
Тэмтэспитинэн бардылар,
6930 Хол дойдуттан холоонноохтор
Холоспутунан бардылар.

Кыргыһыы бөбө
Кытаанаҕа турда.
Кырыылаах кырыылаахха кыыратынна,
Биилээх биилээххэ бэтиннэ,
Уһуктаах уһуктаахха уйадыйда;
Унуох-сулаһын уккулунна,
Ингиир-сындааһын илиһиннэ,
Илбистээх иирээн изнигийдэ,
Иэдээн бөбө тирилиннэ.
6940 Оһоллоох содуомҕа
Оройдорунан түһэннэр,
Оломун билбэккэ,
Оломооттоһон киирдилэр.

Хороҕой чунку халлаан
Хотугу улаҕатыттан
Таллан таас очуостар
Ыпсыһа түспүттэрин курдук,
Тобус сүллэр этин
Тоҕо лүһүгүрэйэн тахсан
6950 Тон муһунан тобурахтаата,
Хардан эһэ тириитин

Криком истошным
 Каркая-кудахча,
 Крыльями размахивая, полетел.

Крыльями в такт размахивая,
 Друг от друга не отставая,
 С таволгой каменной
 6920 На холодную, чешуйчатую,
 Чистую поляну-буолак,
 На утёс бедственный,
 На место схваток
 С визгом-криком
 Судорожно дёргаясь прилетели,
 На ноги встав,
 Равные из стран дальних
 Тягаться начали,
 6930 Достойные из миров разных
 Примериваться стали.

Схватка страшная
 Тут началась,
 Остриё — на остриё,
 Лезвие — на лезвие,
 Клинок — на клинок;
 Кости-суставы затрещали,
 Мышцы-сухожилия зазвенели,
 Разборка кровавая началась,
 Беда-горе приключилась.
 6940 Не зная пощады
 Подряд колоть-колотить стали,
 Не зная броду,
 Как в бездну нырнули.

Вытянутого неба скучного
 С края северного,
 Утёсы отборные будто
 Друг на друга упали,
 Девять туч грозových
 Выбежало-выскочило,
 6950 Градом обрушилось,
 Шкуру медведя матёрого

Хардары туппут курдук
 Хара былгыт халыйан тахсан
 Хаардаан хаһылыгта.
 Алдырхайдаах аан халарык адабыйда,
 Сордоох дуолан буурба турда,
 Дьулуо тонот буолла.
 Хамсык тонот хангаата.

6960 Аллараа абааһылар
 Аартыгы булбакка
 Атан өллүлэр,
 Соххор биистэрэ
 Суолларын тобулбакка
 Токуччу тоннулар.
 Ийэ уустаан эһиннилэр,
 Аба уустаан айманнылар,
 Бйдара ыһылы ыстанна,
 Күннэрэ көстө мэлийдэ.

6970 Хааннаах хапсыһыы
 Ханыылаһан барда,
 Кыргыз кыһа кыттыста,
 Оһоллоох оһсуһуу
 Ойоболоһон барда, —
 Оһол уола ордоотоото,
 Кимизэллээх киирсии
 Кэккэлэһэн барда —
 Кэкэ буурай кэбиэрийдэ.

6980 Онуоха баара —
 Оһсуһуулаах очуос хайалара
 Уһулута барыах курдук гынна,
 Чыллырыыннаах чыыстай буолактара
 Тырыта барыах курдук гынна...
 Уот будулбан байбал
 Уордайбыт уорбаланна,
 Табыллыбатах таһааланна,
 Аннытыттан дьалкылынна,
 Улабатыттан уораһыйда,
 Кытытыттан кыыдыйда,
 Түгэбиттэн түллэннээтэ,

Будто наверху повесили,
 Чёрной мглой накрыло,
 Снегу навалило.
 Вихрь неистовый обрушился,
 Пурга свирепая поднялась,
 Гололёд страшный наступил,
 Мор чёрный обступил.

Нижние черти-абаасы
 6960 Прохода не найдя,
 На дорогах сгнули,
 Племена одноглазых
 Тропки не видя,
 От холода сдохли.
 Род материнский извёлся,
 Род отцовский расстроился,
 Месяца на небе не стало,
 Солнца ясного не видно.

Схватка кровавая
 6970 Разгорелась —
Илбис кыыса прибежала,
 Схватка беспощадная
 Разразилась, —
Осол уола заорал,
 Драка яростная
 Разбушевалась —
Кэкэ буурай-старушка бесновалась.

Меж тем —
 Утёсы бедственные
 6980 Чуть было не отломились,
 Чешуйчатая поляна-буолак
 Почти что разрывалась...
 Горящий огнём океан
 Словно разозлился,
 Сурово разбушевался,
 Со dna разволновался,
 С края заднего разъярился,
 С берега раскидался,
 Снизу раскачался,

6990 Бэлэһиттэн мэнилдыйдэ,
Ортотутан туолаһыйда,
Иччилээбинэн ингизиннэ...

Хара балаһа долгуннар
Таас хайалар чампырыктарыгар
Таһымныы дьалкыллан,
Таннары дьэбидийэн,
Үс ньүкэн түгэбэр
Өлөр өлүү уута буолан
Адьарай дойдутун
7000 Аанныы халыйан табыстылар,
Бүтүннүүтүн бүрүйээри бүрүүкээтилэр,
Имири тимирдээри иэнигийдилэр.

Ол курдук,
Отут хонук устата
Оломноон охсуһаннар,
Сэптэрин-сэбиргэллэрин
Сибээккэ курдук сэймэктээтилэр,
Өргөстөрүн-кылааннарын
Үөрэбэстэнэр үлүскэннээх
7010 Үөл талах курдук үрөйдилэр,
Хатан ингиирдэрэ
Хардастан барда быһыылаах,
Уһун унгуохтара
Уйадыйан барда бадахтаах.

Онтон кэлин өттүгэр
Хахай кыыл хаана хааннаах,
Тынгырахтаах кыыл тыына тыыннаах,
Хахсаат Буурай улуу-дьаалы
Уһатан умсарарыгар тириэртэ,
7020 Кэнэйдээн кэбиннэрэрэ буолла.
Тэбэрэ чингээтэ,
Охсоро улаатта,
Кырбыыра кытаатта,
Санаатабын ахсын
Самнарыта сыста,
Таптабын аайы
Чабытан истэ.

6990 Спереди расплескался,
С середины расходился,
С жадностью задыхался...

Чёрные полосы волн
До выступов гор скалистых
Плещутся-вздываются,
Обратно скатываются,
Мира нижнего-*дябын*
Землю *аджарайскую*
Водою мёртвою

7000 Со всех сторон залили,
Полностью чуть не затопили,
Всё проглотить захотели.

И так,
Тридцать суток подряд
Беспощадно сражаясь,
Доспехи-оружия
Окончательно расшибли,
Острые копыя-пики
На части разломали,
7010 Словно прутья раскидали.
Мускулы крепкие
Как бы ослабели,
Кости трубчатые
Как бы подустали.

В это же время,
С кровью львиной,
С силой звериной,
Хахсаат Буурай решил, что
В драке долгой доконает,
7020 Без передышки одолеет —
Крепче пинать,
Сильнее тузить,
Больнее колотить стал,
С ударом каждым
С ног сваливает,
В цель попадая,
Робеть заставляет.

Көхсүн куйахтара

7030 Көнү сынньылынна,
Сарын куйахтара
Сайа охсулунна,
Тобук куйахтара,
Тобулу кырбанна.
Күн туллара,
Күһэнэ быстара
Күөйэ көттө.

Онуоха буоллабына,

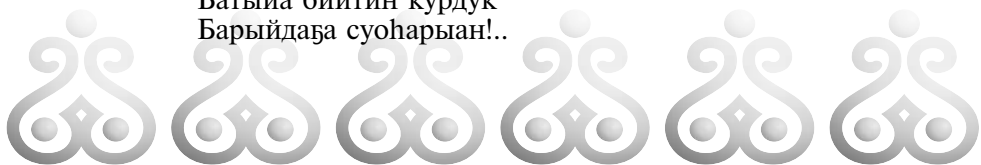
7040 Дьырыбына Дьырылыатта барахсан
Тыын быһаҕаһынан
Тыгыл-тыгыл тыынна,
Халбаһа тааска хаххаланан,
Халын соругун этээри,
Күрбэ тааска күрэнэн
Көрдөһүүтүн кэпсээри
Көбүс түһэн,
Ыһырык-күдэрик быһыгар
Ытыы-сонгуу,
Ыллыы-туойа сырытта:

— Ый-ыйбын! Аай-айбыан!

7050 Күдэн былыт көлдүнүгэр
Күүспүн өһүлтэрэн,
Көлбөбүрүөм диэбэтэбим,
Чаллай ааргы чабыгар
Чуурбун тутгаран,
Чугуйуом эрэ диэбэтэбим!
Ыраах ыыспа ыаматыгар
Ычакпын ыллараң,
Ытыам-сонгуом диэбэтэбим!

Өлөр хаалар күнүм

7060 Өндүл халлаанга
Өрө тутан кэбиспит
Үнүү-батас курдук
Үтүрүйдэбэ үлүгэриэн!
Бырастыылаһар күнүм
Быһал-тэһэл кылааннаах
Батыа биитин курдук
Барыйдаба суоһарыан!..

Панцири на спине
 В прах разбил,
 7030 Панцыри на плечах
 Пополам разрубил,
 Панцыри на коленях
 Насквозь пробил,
 Солнце-*кюн* вот-вот упадёт,
 Верёвка-*кюсэнгэ* вот-вот порвётся,
 Уже конец её подходит.

Меж тем,
Джырыбына Джырылыатта бедная
 Из последних сил
 7040 Тяжело задышала,
 Из-за камня-валуна,
 Цели важные говорить стала,
 Из-за камня-бульжника
 Просьбу свою высказывать стала,
 Духом упавши,
 Среди тумана-пыли,
 С плачем-мольбой,
 Пение-*тойук* начала:

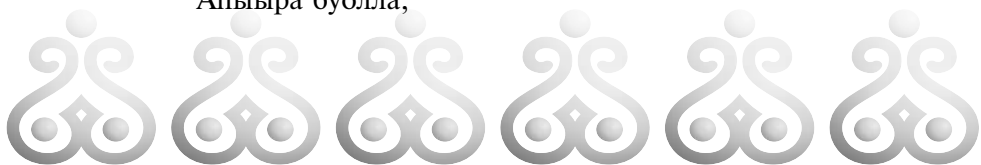
— *Ый-ыйбын! Аай-айбыан!*
 7050 Что бездельник заоблачный
 Меня силой одолеет —
 Не знала,
 Что бахвальство дурака круглого
 Заставит подчиниться —
 Не думала,
 Что из-за отродья какого-то дух потеряв,
 Слезами умываться стану —
 Не ведала!

Как это страшно —
 7060 День предсмертный,
 Словно пика острая,
 Как на небо высокое
 На меня направлен!
 Час прощания
 Как лезвие сверкающее
 Пальмы смертоносной
 Вот нагрянул!..

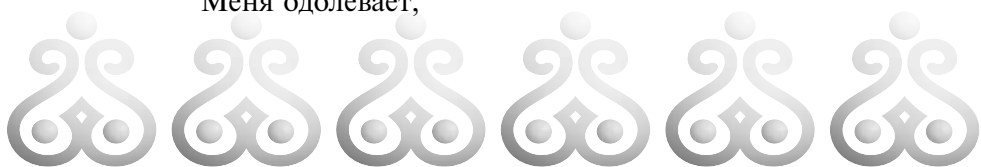
- Хайа, мин дабаны
 Хаалар-бохтор кэммэр
 7070 Хайыһан көрдөхпүнэ —
 Харысхаллаах санаалаах,
 Халын хаххалаах,
 Адын-хаан аймахтаах этим.
 Элэ-была быстан,
 Эстэр сахпар
 Эргиллэн көрдөхпүнэ —
 Эйэбэс санаалаах,
 Эрбэбэр эрчимнээх,
 Иһэгэй энгэрдээх,
 7080 Иһирэх бэйэлээх
 Эт-хаан уруулаах —
 Эдьэн иэийэхситтээх этим.
 Этэр тылым иччитэ,
 Тырыбыныыр дабыдаллаах,
 Дьэирэнг көмүс чыычаах буолан,
 Дьэллик манган халлаанга
 Дьэирэһийэ чугдааран,
 Көрөн баран
 Чыпчылыыах түгэнэ,
 7090 Этэн баран
 Эбирийиэх иннинэ
 Дьөһөгөй айыы түргэнинэн
 Тийиэ охсууй эрэ!
 Эрдэбэс улар саба
 Эйэбэс эркиннээх,
 Токутар улар саба
 Дьол соргулаах,
 Аарастахха абырыыр
 Айыы намыһын удабан,
 7100 Уулаах быллыт дугуйдаах
 Ордук ойоҕос
 Уйуллаан Куо,
 Улуу дьаалы
 Утуйбут да буолларгын уһугун,
 Ыраах да буолларгын чугаһаа!

Адъарай уола
 Аһыра буолла,

- Я, ведь, тоже
 В час предсмертный
 7070 Если оглянуться —
 Защиту верную,
 Родню милостивую,
*Адын хаан** имела,
 Когда силы на исходе
 В час прощальный
 Оглянуться-посмотреть —
 С сердцем добрым,
 С рукой энергичной,
 Добродетельную
 7080 Покровительницу
 Сестру родную —
Иэйиэхсит имела.
 Дух-иччи слов моих,
 Проворной-быстрой
 Птичкой-*дерэнг* золотою став,
 На небо бродячее взлетев,
 С песней звонкою,
 Пока глазом одним
 Моргнуть не успею,
 7090 Пока дух свой
 Перевести не сумею,
 С быстротой *Дёсёгёй Айыы*
 Промчись-ка!
 Как самка птицы-улар
 Добротой отмеченная,
 Как глухарь токующий
 Счастьем наделённая,
 В несчастье помогающая
Айыы Намысын удаган,
 7100 В облаке дождевом живущая,
 Ребро лишнее имеющая
Уйуллаан Куо
 Почтеннейшая,
 Если спишь — просыпайся,
 Если далеко — приближайся!

Сын *адярайский*
 Меня одолевает,

Сидын аймажа
 Сиирэ буолла.
 7110 Үрүн өркөн тыыммын
 Өрүһүйэ тардьый! — диэн
 Өттүгэстии түһэн,
 Өйөлүн өйдүү түстэ.

Итини истэн туран,
 Түүн сырыылаах
 Түүлээх уллунах,
 Буулаҕатын булларбатах
 Бурҕалды сото,
 7120 Халыан бэйэлээх
 Хахсаат Буурай күтүр дьаалы
 Кыргыһыга кыайбыт кыадыан,
 Хантас гынан
 Хара курдьаҕанан
 Хаахтаан кэбистэ,
 Силиктэһиитэ хоппут сиэхсит
 Сис туттан
 Симэһиннээбинэн силлээн кэбистэ.

Өтүк баттанан
 Өрө уһууран баран,
 7130 Ытырыык ыты
 Ырыта-хайыта тэбиэлээн
 Ырдыгынантан ээр курдук
 Ымдаан эккин
 Ырыата ыһылла,
 Субан-дьайаан
 Тойуга тохто турбута үһү:

— Адьырынтайбыан! Будьурунтайбыан!
 Аар-дьаалы Иэрт-татай!
 Араҕас манан халлаантан
 7140 Илэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх,
 Дыллыа манан аттаах
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Далбарайым оҕото!

Ат тардыбат
 Аньыы-сэмэ бөҕөтө

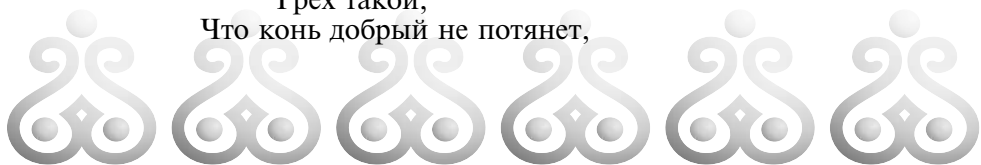
Отродье нечистое
 Меня пожирает.
 7110 Душу мою чистую
 Спасай-приезжай! — сказав,
 На боку лёжа,
 Думать-вспоминать стала.

Услышав это,
 Гость ночной
 С лапой волосатой,
 Поражения не знавший
 Богатырь кривоногий,
 7120 Грубый, дерзкий
Хахсаат Буурай зловещий,
 Разбойник в схватке одолевший,
 Голову назад задрав,
 Насекомыми чёрными
 Харкнул,
 Душегуб в драке победивший,
 Руки за спину заложив,
 Сукровицей сплюнул.

В бока упёршись,
 7130 Глубоко вздохнув,
 Словно собака кусачая,
 Ногами забитая,
 Злобно рычащая,
 Невнятные
 Звуки издавая,
 Без конца-края
Тойук такой завёл:

— *Аджырынтай! Будюрунтай!*
Аар-дяалы! Иэрт-татай!
 7140 С жёлто-белого неба
 Наяву спущенным,
 Словами говорящим
 С молочно-белым конём
 Джырыбына Джырылыатта,
 Пташка моя!

Грех такой,
 Что конь добрый не потянет,

- Адабыйыан иннинэ,
 Аан ийэ дойдуну
 Арбыйа ооньообут
 7150 Аатырбыт бэйэбиттэн
 Ааттаһа оҕус,
 Оҕус тардыбат
 Оһоллоох охсуһуу бөҕөтө
 Орулуон иннинэ,
 Орто туруу дойду олоҕо
 Огдолуйуон иннинэ,
 Ойох буоларыг туһунан
 Оройдото этэнгин
 Уоскут эрэ, урбалдьыйам!
 7160 Эрэй-буруй бөҕөтө
 Элбиэн-эбиллиэн иннинэ,
 «Ээх!» диэнгин
 Эйэлэһэн кэбис,
 Эרבэйээнэм оҕото!

- Алабарчааным сыысчаана,
 Алаһа бараан ордуубутугар
 Ахтыһан тийэммит,
 Барҕа баһаам малааһын
 Бадалайдаан бараммыт,
 7170 Улайдыр ахан уруулары
 Уталыппакка тэрийэммит,
 Сымара дьайаан ороммутугар
 Сыта сыннаҕалыахпыт, сыччыыйыам!
 Баҕа тириитэ быыспытын
 Байбаччы тардан,
 Кэрэх тириитэ тэллэхпитигэр
 Тилэри тиэлийэн,
 Сутаакы тириитэ суорҕаммытыгар
 Сулбуччу сууланан,
 7180 Ньылба тириитэ сыттыкпытыгар
 Сылаанньыйа сыһаабыран
 Сытыахпыт ахан буоллаҕа!

Сырайдарбыт сылластарынан сыллаһан,
 Уостарыкпыт тулларианан уураһан,
 Тоҕус соххор улуу
 Төлүтэ биэрэн төрөппөхтөөн,

Пока ещё не навалился,
 По всей земле-матери
 Прославленного,
 7150 Самого меня
 Проси-умоляй;

Схватка бедственная,
 Что вол крепкий не осилит,
 Пока не завязалась,
 На земле срединной
 Жизнь ещё не разладилась,
 Женой моей

Согласна стать сказав,
 Успокой, шустрая моя!
 7160 Пока горя-беды на земле
 Ещё не прибавилось,
 Слово «да» сказав,
 Давай помирись,
 Милая моя!

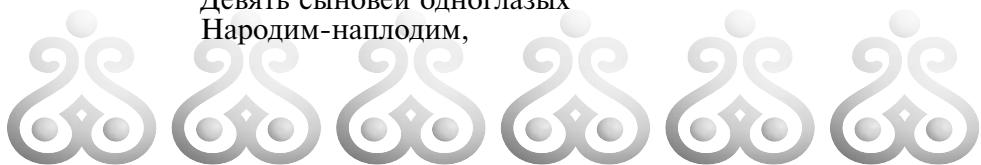
Большеглазая ты моя,
 В логово наше излюбленное
 Соскучившись войдём,
 Большой пир-малаасын
 Скоренько проведём,

7170 На уруу* вдоволь попируем,
 Доотвала наевшись,
 На нарах-глыбе широкой
 Будем кататься-валяться, *сыччыый**!

Ширму из кожи лягушячьей
 Нарядную развесим,
 Постель из жертвенной шкуры-кэрэх
 Вовсю расстелим,
 В одеяло из шкуры падали
 Тепло укутаемся,

7180 На подушке из шкуры телёнка-недоноска,
 Обнимаясь-нежась
 Будем лежать-наслаждаться!

Лица от нюханья помнутся,
 Губы от поцелуев отвалятся,
 Девять сыновей одноглазых
 Народим-наплодим,

7190 Тоџус бийин ууһугар
 Тойотторунан олордуохпут,
 Абыс харалбан кыргыттары
 Аһары түһэн айталааммыт,
 Абыс бийин ууһугар
 Хатыттарынан аныахпыт!
 Ныгы, ныгы-ныгыыйыгым,
 Ныкырдыырым сыысчаана! — дии-дии,
 Сыллых сырай сыллаһынна,
 Уруох уос уунан кэллэ.
 Таптаабыт киһи буолан
 Таала быһыытыйда.

7200 Ол кэнниттэн
 Сизэрэ уотун курдук
 Сирдьигинэс тыастаах,
 Хатат уотун курдук
 Хатан сырыылаах,
 Умайар уот тыллаах,
 Уолугун үүтүнэн
 Онһойор айахтаах,
 Уот Чуураан диэн,
 Урдурбаччы оботтоох
 7210 Сорук Боллур уолун
 Сулбу ынғыран ылан,
 Субу курдук диэн
 Соруодуян кэбистэ:

— Иэрт татай, эминэ туомуй!
 Ийэ курдук ийэбэр,
 Аба курдук абабар,
 Араан тыа урууларбар
 Хахсаат Буурай обургу
 Хайыы-сахха кыайа-хото тутан,
 Хоойго сытар
 7220 Хотун ойоһун сүгүннэрэн,
 Тэҕил дойдуттан
 Тэллэххэ сытар
 Тэннээбин булан,
 Тиэтэйэн иһэр,

В девяти племенах
Тойонами посадим;
 Восемь дочерей косоглазых
 7190 Зачав-сотворив,
 В восьми племенах
 Хозяйками-*хотун* назначим!
Ньыгы, ньыгы-ньыгыйк моя,
 Милушка, миленькая! — говоря,
 Чтоб нюхать — лицо стянуло,
 Чтоб целовать — губы вытянуло,
 Будто любовью объятый
 Размяг-растаял.

После этого
 7200 Словно от серы искры
 Трескучие, шумливые,
 Словно от огнива пламя
 Быстрое-резвое,
 Со ртом зияющим
 Над кадыком-*уолук,*
 Взахлёб говорящего
 Острослова-краснобая,
Сорук-Боллур посыльного
 7210 *Уот Чуураан* парня
 Быстро подозвав,
 Такое вот сказал,
 Строго наказал:

— *Иэрт татай, эминэ туомуй!*
 Матери моей как все матери,
 Отцу моему как все отцы,
 Всем родным передай:
Хахсаат Буурай молодец,
 Давным-давно преуспев,
 Из дальних стран,
 7220 Чтобы рядом спать
 Равную себе найдя,
 Чтобы в постели лежать
 Жену-*хотун* домой везёт,
 Торопится-спешит.

Уруу-тараа аһына
Оноро-тэрийэ оѳустуннар! — диэн

Оһол-тоһол

- 7230 Онолуйан кэбиспинэн,
Сылбырба аҕайдык
Сыналытан кэбиспитинэн,
Өмүрэх курдук,
Өйдүү-дьүүлүү барбакка,
Өрүкүчүс гынан хаалла.

Соругу-илдьити

- 7240 Сулбуччу тириэрдэр
Оройунан көрбүт,
Уолугунан тыыммыт
Уот Чуураан обургу
Хахсаат Буурай
Халыымнаах илдьитин
Ийэлээх-аҕатын иннигэр
Кэбэрдэ-кэбэрдэ кэлэбэйдээн,
Илдьити этэн
Илгистэ турбута үһү:

— Адьыры-будьуру! Адьыры-будьуру!

Өһөх Сөлүөннэй тойонукаам!

Үрдүк тиит холобурдаах

Үөрүү-көтүү үксээтэ.

- 7250 Хахсаат Буурай обургу
Күн өркөн улууһун
Көстөр дьүһүннээх үтүөгүн,
Күөгэл-нусхал бэйэлээбин
Кэргэн ини ылла.

Айыы-хаан аймаҕын

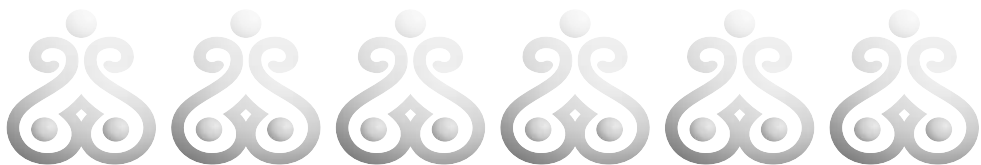
Алабаркаан кэрэтин —

Араҕас манан халлаантан

Илэ-бодо айыллан түспүт

Тыллаах-өстөөх,

- 7260 Дыллыа манан ааттаах
Дьырыбына Дьырылыатта
Кыыс бухатыыр эрэйдээби
Күүс өттүнэн

Пусть угощения свадебные
Быстро приготовят! —

- Отрывисто сказал,
Коротко наказал,
Ни слова не сказав,
7230 Ни рассуждать не став,
Будто больная-имяречка
Ничего не разбирая,
Посыльный испарился.

Посыльный быстрый,
Озорник известный,
Всегда возбуждённый
Уот Чуураан шустрый
К отцу-матери прискакав,
7240 *Хахсаат Буурай* сына их
Слова-наказания,
Икая-заикаясь,
Взахлёб передавая,
Головой мотая,
Стоял-говорил:

— *Аджыры-будюру! Аджыры-будюру!*
Ёсёх Сёлённэй, тойонушка мой!
С лиственницу высокую
Радости-веселья выпало.

- Хахсаат Буурай* бравый
7250 Улусов солнечных
Девушку красивую,
Самую нежную
В жёны-де себе взял.
Племени *Айыы*,
Красотку ясноглазую,
С жёлто-белого неба
Наяву спущенным,
Словами говорящим
7260 С молочно-белым конём
Джырыбына Джырылыатта,
Бедняжку девушку-богатыря
Силой переборов,

Күөйэ тутан баран,
Хотун ойох кэпсэттэ.

Уһапакка эрэбит,
Уруу-тараа аһына
Оноро охсор үһүгүт! —
Соругум субу курдук диэн,
Сулбуччу суоруйда,

7270 Илдьитин ити курдук диэн,
Иэгэлик гынан кэбистэ.

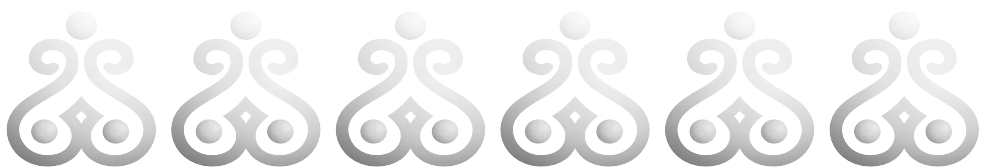
Оччону истэн бараннар,
Ол дьон обургулар
Олоруохтара үһү дуо! —
Олгуй курдук
Оргуйа түстүлэр.

Ити кэннэ буоллабына,
Этэн баран

7280 Эгирийиэх иннинэ —
Эмискэ үлүгэр
Түрбүөттөөх түгэх дойду
Түлэһэ дьабыл халлаанын
Түөрт бүүрүгэ
Төлө дьигиһийбэхтээтэ,
Түгнэри ытыллан ылла,
Түөрэбэ түгнэстиэх курдук
Дьөлө дьигиһийбэхтээтэ,
Хабыллар хаба ортотунан
Хаарбах күөс курдук

7290 Хайа ыстанна даҕаны
Суолдьут сулус
«Сур» гынна,
Сындыыс сулус
«Сыр» гынна.
Сытыы сырдык сатыылаата,
Күндэлэс ыраас көһүннэ,
Хотоҕой кууһурда,
Дабыдал тыаһа сатараата.

7300 Ол икки ардыгар
Халлааны хайа суруйан,

Её не спросив,
В жёны засватал.

Надолго не откладывая,
Для пира-уруу угощения
Срочно приготовить сказал! —
Такое моё поручение —
Быстро выложил,
7270 Таково моё послание
Задание передал.

Услышав такое,
Существа этикие
Разве останутся сидеть! —
Словно котёл на костре
Закипели-забурлили.

После этого
Дух перевести не успели,
Глазом моргнуть не сумели —
7280 Вдруг ни с того, ни с сего
Нижнего мира тревожного,
Пятнистого неба жертвенного
Четыре кромки будто
Вот-вот разойдутся,
Завертелось-завихрилось,
Дно будто перевернётся,
Насквозь затряслось,
В середине самой
7290 Как у котла старого
Надвое расколосось,

И звезда путеводная
С шумом «сур» пролетела,
Звезда падающая
Со звуком «сыр» сверкнула,
Свет ясный разлился,
Солнце яркое показалось,
Шум крыльев засвистел,
Звук предплечья-*дабыдал* заскрипел.

7300 Между тем
Небо слегка прочертив,

Кырыйы көмүс кынаттаах,
 Кутуу көмүс куорсуннаах,
 Кылдыылардаах харахтаах,
 Кырааскалаах атахтаах,
 Кырыылардаах тумустаах,
 Кырымпалыыр куоластаах
 Кыталык көтөр
 Кынкынас саната
 Кылыгырайан иһилиннэ.

7310 — Кынкыр! Кынкыр!

Араҕас манган халлаантан
 Илэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх,
 Дыллыа манган аттаах
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Кыыс бухатыыр туһааннаах
 Этэр тылын иччитэ*
 Дьырибиниир ырыалаах
 Дьыэрэнг көмүс чыгычаах буолан,
 Дьэлик манган халлаанга
 Дьыэрэһийэ чугдаарбытын,
 Тэргэн кулгаахпынан истэн,
 Тэҕил туруу дойдуттан
 Тэлэһийэн кэллим.

7320

Умса түстэххэ

Сүүстэн өйөһөр,
 Иттэннэри түстэххэ
 Кэтэхтэн тардыһар
 Кэниэрдээх кэм
 Кэккэлэһэн кэлбитиҕэр,
 Бу эйиэхэ анаан,
 Элэ былан быстарыгар
 Эргиллэн көрөр
 Эдьэнг изийэхситтэринг
 Үс хаттыгастаах
 Үрдүк дьүрүс халлаантан
 Өлбөг мэнэ уугун,
 Үрүн сөлөгөйү түһэрдилэр.

7330

С крылом из серебра-кырыйы*,
 С пером из серебра-кутуу*,
 С глазами с ободками,
 С ножками крашеными,
 С клювом гранёным,
 С голосом скрипичным,
 Белого журавлика-кыталык
 Клики нежные
 Трелями зазвенели:

7310 — *Кынкыр! Кынкыр!*

С жёлто-белого неба
 Наяву спущенным,
 Словами говорящим
 С молочно-белым конём
Джырыбына Джырылыатта
 Девушки-богатыря
 Хозяина-иччи слова

7320 В звонкоголосую
 Птичку-*дерэнг* оборотившись,
 На белом небе бродячем
 Как распевала,
 Двумя ушами-*тэргэн* * услышав,
 Из стран далёких
 Отделившись прилетела.

Кто ничком упадёт

7330 В лоб подпереть,
 Кто навзничь упадёт
 За затылок поддержать,
 Когда времена такие
 Друг за другом придут,
 Если у тебя,
 Силы на исходе будут,
 Сёстры милостивые
Едянг Иэйиэхсит
 С трёхъярусного,
 Звучного неба высокого
 Воду живительную —
 Белую влагу спустили.

- Хаан-хатыс туоларыгар
 7340 Хайыһан көрөр,
 Хаан-уруу тамайар
 Харьыктыах айыыларын
 Абыс хаттыгастаах
 Арабас манан халлаантан
 Ахсаабыт ахсымы биэрэр
 Арабас илгэни
 Анаан атаардылар.
 Кырыылаах тумсубуттан
 7350 Кыыратан кэбистэхпинэ,
 «Тып» гыннаран ылан,
 Тылгар тириэрдэннин,
 Искэр иһэн кэбистэххинэ,
 Иккистээн төрөөбүт саба
 Ингирдэнэн туруон!
- Чэ эрэ!
 Аламай күммүт
 Анаатгарын туругар
 Айаххын ат!
 Күндү күммүт
 7360 Күлүмнүүрүн туругар
 Көмөгөйгүн көнкөт! — диэт,
 Арабас илгэни
 Аллараа ыһыктыбытын,
 Үрүн сөлөгөйү
 Үөһэтгэн түһэрбитин
 Дырыбына Дырылыатта барахсан
 Мүччү тутар
 Мүһүлгэннээх буолуо дуо?!
 «Тып» гыннаран ылан,
 7370 Тылыгар тириэрдэн
 Иэнигийэн ахан
 Иһэн кэбистэ да,
 Иккиһин төрөөбүт курдук
 Ингирин тыаһа иһилиннэ,
 Тарбабын тыаһа лачырбаата...
 Алдьархайга амныраабатах
 Айыы обото буола түстэ,

- Если в дни суровые
 7340 Защита большая нужна будет,
 Сёстры кровные,
 Заступницы *Айыы*
 С восьмьярусного
 Жёлто-белого неба
 Силу бесконечную
 Жёлтую влагу
 Тебе отправили.
 Я с клюва гранёного
 Тебе скину,
 7350 Ловко «*тып*» её схватив,
 Языком коснувшись,
 Глоток сделаешь —
 Будто вновь родившись,
 Силу-мощь обретёшь!
- Чэ, эрэ!* А ну-ка!
 Чтобы солнце белое
 Светясь, восходило,
 Рот свой открой!
 Чтобы солнце золотое
 7360 Ярко сверкало,
 Гортань свою раскрой! — сказав,
 Жёлтое изобилие
 Вниз опустила,
 Влагу живительную
 Сверху скинула.
Джырыбына Джырылыатта милая
 Разве ж могла
 Неуклюже промахнуться?!!
 Мигом «*тып*» схватив,
 7370 Языком коснувшись,
 С чувством умилённым
 Глоток сделав,
 Будто вновь родилась,
 Мышцы затрещали,
 Пальцы закрипели...
 Беды не ведавшее
 В дитя *Айыы* превратилась,

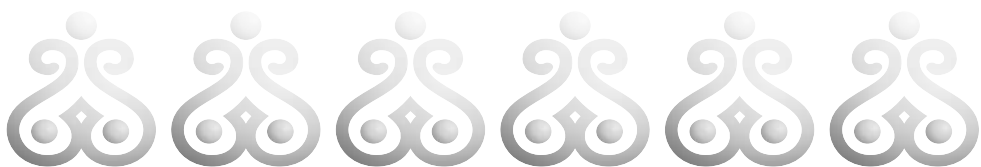
Охсуууга бохтолооботох
Орто дойду оѳото буола түстэ.

7380 Оһол уолаттара обургулар
Оһоллоох-боһоллоох охсуууга
Оройдорун үрдүгэр оруластылар,
Илбис кыргыттара киирсиигэ
Иэмэх тимиргэ илгиһиннилэр,
Аллараа дойдуну
Арбыйбытынан бардылар,
Түгэх дойдуну
Дүрбүйбүтүнэн бардылар,
Ньүкэн дойдуну

7390 Ньүксүйбүтүнэн бардылар.
 Охсууулаах очуос таастара
Ону тулуйумуна
Онолуйан ыларга дылы гынна,
Кыргыһыылаах кырыы таастара
Кыдыйсыыны кыайымына
Кыланан ыларга дылы гынна,
Алдьархай бөѳө ааннаата,
Өлүү бөѳө үтүрүөтэ.

7400 Алта дьэһиэлдьит
Алларааттан быган көрдө,
Үс дөһүөлдүт
Үөһээттэн өнөйөн көрдө,
 Тобус хаттыгастаах
Добун манган халлаан
Толотторуулаах тойоно буолбут,
Үүс-киис тириитэ
Өлбүргэлээх бэргэхэлээх
Үрүн Аар тойон
Үс дьөһүөлдүттэрэ

7410 Үөһээттэн тураннар
Үөгүллэн кэбиспиттэрэ,
Үргэн көшпүт
Үрүн тулук үөрүн курдук
Үрэл-сарал көтө турбута үһү:

В схватках не бывавшее
Дитя мира срединного стала.

7380 Сынoвья-*осол* отчаянные
В бедах-несчастьях схваток
Над головами заорали,
Дочери-*илбис* в стычках
Как кольца железные затряслись.
Миры нижние
Колотить начали,
В миры подземные
Стучаться стали,
Места глухие

7390 Дубасить взялись.
 Высокие утёсы бедствий
Этого не выдержав,
Вдруг будто заревели,
Каменья схваток-*буолак*
Резни не перенося,
Внезапно будто завизжали,
Беда бесконечная пришла,
Смерть лютая прижала.

 Шестеро слуг
7400 С мира нижнего поглядеть высунулись,
Три служителя
С мира верхнего узнать заглянули,
 Девятиярусного
Грозного неба светлого
Главным тойоном ставшего
Из огузка меха соболиного
Шапку имеющего,
Юрюнг Аар Тойон старика,
Три служителя,

7410 Находясь наверху
Рёвом заревели —
Словно напуганная
Стайка пуночек белых
В стороны разлетелось, говорят:

— Өгөх өйдөөх өгөр,
 Урдурбаччы санаалаах умсар,
 Хайа дьайдаах кыайтарар
 Халбас харатын миинэн,
 Хайа-хайабыт
 7420 Кыралыйан турар
 Кырдыккытын быһаарыххыт үһү!

Онуоха буоллабына
 Хол дойдуттан холоонноохтор,
 Тэгийл дойдуттан тэннээхтэр:
 — Сөп! — диэннэр,
 Сөнүдүйэн кэбистилэр,
 — Бардыбыт! — диэннэр,
 Баргыгытаһан кэбистилэр да,
 Уот кудулу байбал үрдүнэн
 7430 Уунанныы уста турар
 Уот сындыыс халбас харатыгар
 Уйуһуйан тийэннэр
 «Хап» гынан хатана түһэн,
 Хапсыспытынан бардылар.

Оһол өйдөөбү үлтү үтэйэр,
 Урдурбаччы санаалаабы умсары охсор,
 Хара дьайдаабы хапгаччы биэрэр
 Халбас харата харбыс гынаат,
 Халааран кэлэн
 7440 Халлаан сындыыс уотунан
 Хабараан санаалаах,
 Хара дьуоҕа бэйэлээх
 Хахсаат Буурай обургуну
 Бырдах курдук
 Быһа биэрбитигэр:

— Кыыс оҕобут
 Кыптыыйданарын сабана,
 Уол оҕобут
 Онобостонорун сабана
 7450 Иккистээн эргиллиэм! — диэн,
 Илгистэн кэбистэ да,

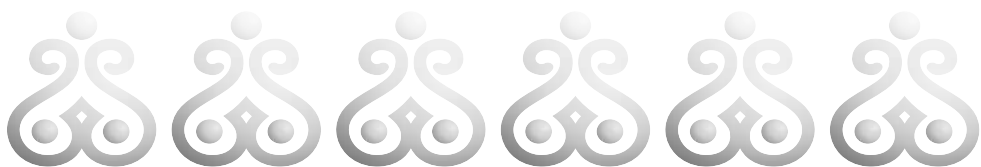

— Того, кто
 С мыслью злобной губит,
 С нравом строптивым карает,
 С натурой чёрной казнит,
 На «*халбас харата*»* усевшись,
 7420 Кто прав-неправ,
 Истину определите, говорят.

Тогда
 Из стран дальних достойные,
 Из мест отдалённых равные
 Голосом гулким:
 — Да! — буркнув,
 Голосом громким:
 — Пошли! — рявкнув,
 7430 Над морем *Уот Кудулу* протянутой
 К верёвке «*халбас харата*» колдовской
 Подобно звезде-*сындыыс* падающей
 Они как бешеные подбежали,
 Ловко «*хап*» зацепившись,
 Друг друга сшибать стали.

Кого с мыслью злобной губит,
 С нравом строптивым карает,
 С натурой чёрной казнит,
 «*Халбас харата*» дьявольский
 7440 Издали раскачавшись,
 Небесной молнией смерти
 Дерзкого, грубого
Хахсаат Буурай зловещего
 Словно мошку
 Махом одним резанул.
 Тогда тот:

— Когда дочка ваша
 Ножницы-*кыттыый* в руки возьмёт,
 Когда сын ваш
 Из лука пулять начнёт,
 7450 Ещё раз появлюсь! — сказав,
 Гневно задёргался,

Халаахтаан көтөр
Хара суор курдук
Халбаһа уот долгунна
Хап төбөгүн оройунан
Хараарыс гынан хаалла.

- Ону көрөн
Уот Кудулу байбал
Уот балаһа долгунугар
7460 Бырах былыт саба
Былаайах быһабаһа былаайабынан
Быыгынааччы охсон,
Түөлбэ күөл саба
Дүнүр ангара дүнүрүн
Дүүгүнэччи тыһатан,
Илбистээх Иэрэгэй удабан
Илгистэ түһэн баран,
Төтгөрү сүргүөхтээх
7470 Өлүү дьириминэй балыга буолан,
Үс төгүл умсан көрдө да,
Үс төгүл кураанах тахсан,
Үлтү холоруктуу сырытта.

- Кыайбыт-хоппут
Кыыс оҕо кылаан бэрдэ
Арабас манан халлаантан
Илэ-бодо айыллан түспүт
Тыллаах-өстөөх,
Дыллыа манан аттаах
Дьырыбына Дьырылыатта
7480 Кыыс бухатыыр обургу
Күн өркөн улуунун
Күтүр күүстээбэ буолан,
Айыы-хаан аймабын
Аарыма ааттааба буолан
Аман өс этэн
Амалыйа туойда:

— Уот кудулу байбал эбэкэм
Уордаах Дьэһиэнтэй иччитэ,
Биэриилээх биэс тарбабым

Словно ворон чёрный,
По небу летящий,
Криком своим тревожа,
В моря огненном валу
Вниз головой нырнул.

Увидев такое,
На валу огненном
7460 Моря *Уот Кудулу байгал*
С оторванное облако
Полу-колотушкой
Шумно стуча,
С кругленькое озеро
В полу-бубен шаманский

Громко барабаня,
Ерэгэй удаганка кровожадная,
Головой помотав,
7470 Рыбой гибели-*джириминэй*
Оборотившись,
Трижды нырнув,
Трижды впустую вынырнув,
Долго вертелась-кружилась.

Победив-поборов,
Девушка отборная,
С жёлто-белого неба
Наяву спущенным,
Словами говорящим
7480 С молочно-белым конём
Джырыбына Джырылыатта
Девушка-богатырь остистая,
Улусов солнечных
Самой сильною став,
Племён *Айыы хаан*
Самой могучей прослыв,
Слово заветное
Петь-сказывать начала:

— *Моря Уот Кудулу байгал*
Дух-иччи Уордаах Дясэнтэй,
Пяти моих пальцев дающих

- 7490 Биһиримнээх бэригин
 Бэлэскэр мэниэһин эрэ!
 Онобойдоох уон тарбаһым
 Уунуулаах уурумһутун
 Обот дьуоҕа куолаһайгар
 Оборон чупчуруй эрэ!
 Түспүтү төнүннэрбэтэх
 Тимир балаһа долгунгар
 Тимирдиэххинэн тимирт эрэ!
 Дирин далайынан дьибиллий,
 7500 Хара далайынан халыһый!
 Саастаахпын самнаран
 Саргым үрдээтэ,
 Өстөөхпүн өһөрөн
 Өрөгөйүм үрдээтэ.
 Сүгүлээн түбүлээбит
 Сүүс тоҕойдоох,
 Содуомнаах суолгунан
 Соргунаан солбуйан
 Тускулаан кулун!
 7510 Айдаан адаһыйбыт
 Араскааттах аартыккытын
 Алгыһынан аргыстаан
 Аһан биэрин! — диэн
 Тыл этэн,
 Дьуон дьанадыһа турбута үһү.
- Суола соргуламмыт,
 Айана алгыстаммыт
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Кыыс бухатыыр обургу
 7520 Араһас манган халлаантан
 Илэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх,
 Дыллыа манган ата,
 Туорт хаардаах бугул саһа
 Түөрэм таас туйаһа чугдааран,
 Көмүлүөк оһох
 Көнкөлөй ураатын курдук
 Икки таныгыттан
 Холлобостоох уоту

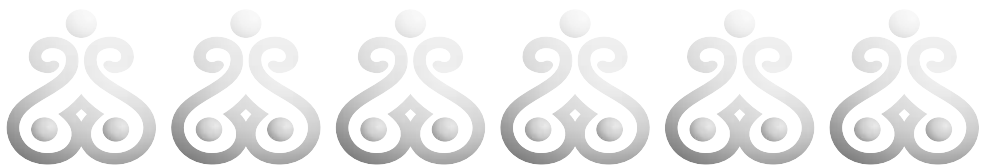
- 7490 Преподношение
 Проглоти-ка!
 Десяти моих пальцев стреляющих
 Запасы протягиваю,
 В жадную глотку бездонную
 Скорей всасывай!
 Утонувший в твои
 Валы железные
 Пусть не вернётся!
 Пропастью бездонной обернись,
 7500 Глубиной чёрною затянись!
 Противника одолела,
 Счастье возвысилось,
 Врага повергла,
 Торжество вознеслось!
 Суматохой славную
 Дорогу опасную,
 Со ста препонами,
 Счастьем заменив,
 Меня благославите!
 7510 Шумом прослывшую
 Дорогу раскатную
 С благословением
 Мне откройте! — сказав,
 Речь вела,
 Пела-стояла, говорят.
- С дорогой счастливой,
 С *алгысом* отправленной,
Джырыбына Джырылыатта
 Девушки-богатыря
 7520 С жёлто-белого неба
 Наяву спущенный,
 Словами говорящий
 Молочно-белый конь
 Как четыре копны под снегом
 Копытами каменными звеня,
 Словно труба полая
 Печки-камельк*,
 Из двух ноздрей пламень
 Как из бочки-холлогос

7530 Тоџо уһууран,
Туһааннаах иччитин
Тус иннигэр кэлэн,
Тумул хара тыа
Туллан-быстан түспүтүн курдук,
Тура түстэ.

Онуоха кини диэтэх киһи
Дьыллыа манан атын
Иэбии көмүс тэһииниттэн
Имигэс бэйэлээхтик
7540 Иилэ хабан ылла да,
Үөһээ боллоругуттан
Үстэ таптайда,
Аллара боллоругуттан
Алтата таптайда.
Эппэнэ-тэппэнэ ингэһиттэн тэбинэн,
Милдьириит көмүс ынгырыгар
Хахыйахтан көппүт
Хара улар курдук
Халыарыйан тахсан,
7550 «Хап» гына хатана түстэ.
Сайынны күн
Саабылаан батас биитин курдук
Саймаарыйан тахсар
Саргылаах алын кырыатын диэки
Салайа баттаан кэбистэ.

Кулгаабын тыһаһа
Куһугураччы көтөр
Арылыас кус кынатын курдук
Куугунаан хаалла.
7560 Икки иэдэстэрэ
Инчэбэй талабынан
Ибили эттиир курдук
Итии салгынынан
Илгийбэхтээн ылла,
Сырайа буоллабына
Сытыы талабынан
Сынньан эрэр курдук

7530 Вовсю извергая,
 Прямо перед своей
 Хозяйкой нареченной
 Словно мыс лесной
 Упал-обрушился,
 Вмиг оказался.

Хозяйка удалая
 Молочно-белого коня
 За кручёный поводок золотой
 Пальцами гибкими
 7540 Быстро подхватив,
 По губам верхним
 Три раза похлопала,
 По губам нижним
 Шесть раз потрепала.
 О стремена прыгучие упираясь,
 На седло золотое-*милдириит*
 Словно с берёзки взлетевший
 Глухарь-улар

7550 Легко «*хан*» вскочила,
 Ловко уселась.
 Летнего солнца восходящего,
 Словно пальмы большой
 Лезвие блестящее
 К нижнему краю светлому
 Поводья направила.

В ушах
 Словно от крыльев утки-гоголь,
 Быстро летящей,
 Прошумело-прозвенело,
 7560 По щекам обеим
 Словно прутьями мокрыми
 Упорно кто-то хлещет,
 Воздухом горячим
 Повеяло,
 По лицу её
 Словно прутьями тонкими
 Легко кто-то шлёпает,

Сылаас салгынынан
Салгыйбахтаан ылла.

- 7570 Орто туруу дойдута
Оһуорданан көһүннэ,
Тэгил бараан дойдута
Дьэрэкээннэнэн көһүннэ.
Сиэллэрэн сиксилиттэ,
Дьоруолатан долгуһутта,
Хаамтаран халыһытта,
Ойутан оломнотто.
Айылгылаах аалай-чаалай алаастары
Ааһа баттатаалаан,
- 7580 Кэскиллээх киэн нэлэй сыһыылары
Кимиилээхтик курдаттаан,
«Аал уотум,
Алаһа дьиэм манан буолуо!» — диэн,
Тобус өргөстөөх
Томторболоох сандаар күн
Төлөккөй кулуккутун
Төлө анһан тэмтэйэр,
Тус илин диэки туһаайан,
Дьулукучутан истэ.
- 7590 Толомон чаһаан толоон
Тумул арбаа сабатыгар
Долгуһуйан тийэн,
Туолаһыйар толоон унуоргутун
Тобулу одуулаан көрбүтэ —
Торбо күөбүнэн
Долгулдуйа сытар толоон
Буобура нусхал булунгар,
Хаардаах кэбиһиилээх оту
- 7600 Чопчу турар булгунһах
Түөһүллэр төбөтүн оройуттан,
Кыыбыр-иибир кыым кыламнаан,
Бур-бур буруо бурбачыйар.

Ону көрөн,
Орто туруу дойду

Воздухом тёплым
Погладило.

- 7570 Мир срединный
Узорчатым показался,
Широкий край родной
Расшитым представился.
Рысцою пустилась,
Иноходью пробежалась,
Галопом проскакала,
Ветерком пронеслась.
 Пролетая мимо
- 7580 Просторных равнин тучных,
Проезжая через
Сочно-зелёные поля широкие,
«Там огонь мой священный,
Мой очаг уютный!» — думая,
Откуда девятилучистое
Кольцеобразное солнце светлое
Защёлки слабые открыв,
По утрам восходит,
Коня прямо на восток направив,
Стремительно понеслась.
- 7590 Блестящей долины величавой
До западной стороны мыса
Ровным ходом добравшись,
В ту сторону долины
Безотрывно всмотрелась —
Равнины, покрытой
Зеленью шёлковой,
В уголке укромном
Словно опрокинутый
Сток сена под снегом
- 7600 Горки-булгуннях одинокой
Из макушки самой
Временами искры светятся,
Веером дымок клубится.

Увидев это,
Мира срединного

Арылыас ахсым оҗото
 Булгу муодарбаата,
 Дьикти дьиибэргээтэ,
 Дибдигирэтэн тиййдэ,
 7610 Толоон ортотуттан
 Туолаһыйа үүнэн тахсыбыт
 Томторболоох томторгон
 Туох буруота ити
 Бургучуйара эбитэй? — диэн,
 Дьоруолатан долгутан кэлэн,
 Томтор үрдүгэр дугунан,
 Тохтоон туран кэбистэ.

Ол турдабына,
 Сирэм күөх
 7620 Сир анныгар
 Ботур-ботур кэпсэтии иһилиннэ.
 Кырдыаҕас эмээхсин саната:
 — Оо, дьэ күммүт күөрэйэн,
 Күлүм-чабыл күлүмүрдээбит.
 Офонньоор, уһуннук даҕаны
 Утуйан улугурбуппут,
 Уоккун эбии отун эрэ, — диэтэ.
 Онуоха офонньоор саната:
 — Эмээхсиним эрэйдээх,
 7630 Эттэбин эрэйиэн,
 Хата, бэйэн туран
 Хатан суостаах оһоххор
 Хардаҕаста бырах эрэ, — диэтэ.

Эмээхсин саната
 Офонньоругар кэлэн:
 — Дьэ, дуо доҕоруом,
 Туһааннаах офонньооруом!
 Бүрүүкээбит-бүрүйбүт
 Бөлүүннү түлэй-бараан
 7640 Түүн ийэм иэнигийэн,
 Көлбөхтөөх дьайа
 Көстө сыстыбыта буолуо диэн,
 Күөх далай уутунан
 Көнү аннынан сууннум.

- Девушка привольная
 Очень удивилась,
 Весьма поразилась,
 Поближе подъехала,
 7610 В середине поляны,
 На холме выпуклом
 Что за дым клубится,
 Что за искры светятся? —
 Озадачилась она,
 На иноходце добром,
 Земли слегка касаясь,
 На холм взобралась.
- В это время
 Под землёй,
 7620 Зеленью покрытой,
 Шёпот послышался.
 Старушки голос:
 — О, дя-э, высоко солнышко поднялось,
 Ярко заблестело-заиграло.
 Старик, как долго
 Мы спали, расслабились,
 Подкинь-ка малость дровишек, — говорит.
 На то голос старика:
 — Старушка моя бедная,
 7630 Ну, тоже мне сказала,
 Напротив, сама встав,
 Жаркой печке своей
 Подбрось-ка полена, — сказал.
- Голос старухи,
 Подойдя к старику:
 — Дя-э, дуо-а, дружок,
 Мой муж законный!
 Землю мраком накрывшей,
 7640 Тёмной-неодолимой,
 Ночи непроглядной
 Остатки молочные
 Ко мне пристали, думая,
 Водами озера глубокого
 Нечисть с себя смыла.

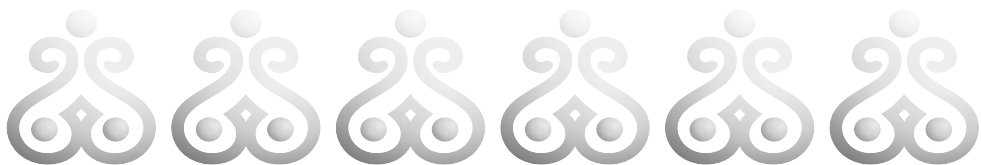

Халыйан тахсыбыт
 Хаппахтаах харанга бараан
 Түүн ийэм бүрүүкээн,
 Дьанхалаах дьайа
 Таба сыстыбыта буолуо диэн,
 7650 Харанга далай уутунан
 Хастыы аннынным.
 Хайа, добочуок,
 Ким-хайа холооннооҕо буоллум,
 Холбоо, хохуй эрэ! — диэтэ.

Оҕонньор киһи
 Күлэн күһүгүрэппэхтээтэ,
 Күөмэйин көнкөттө:
 — Оо, дьэ, күн бүөбэйикпин,
 7660 Дьохуннаах доборбун,
 Туналҕаннаах ньуургун
 Улуу дойду одьунаастарыгар
 Чулуулаан туһаайбат,
 Хоһооммор холбообот,
 Хохуйбат бэйэлээх буолуом дуо?! —
 Уонна, дьэ,
 Өрөөбүт уонун өһүлэн
 Өрүкүйэ олордо,
 Хоммут уонун хомуран
 Хохуулайа олордо:

7670 — Көр дуо, доҕоор!
 Күрэн манан баттахтаах
 Көмүс түөстээх күөрэгэйбин,
 Күн сиригэр көрбүт,
 Сэһэн Чэмэй сэгэттэйбин
 Киһи киэнэ киргиллээбэр
 Кимиэхэ, хайаҕа тэннээн,
 Холбуу тутан
 Холуом, хохуйуом баарай?!

7680 Субу сэттэ хартыгастаах
 Дьэллик манан халлаан
 Килэдийэр таһаатыгар,
 Кинтэйэр киэлитигэр

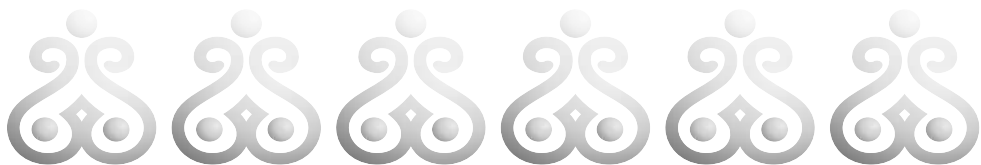

Бесшумно наступившего,
 Небо заслонившего
 Тьмы-темени ночной
 Грязь налипшая
 На мне осталась, думая,
 7650 Водами омота чёрного
 Живо с лица стёрла.
 Ну, что дружок,
 С кем я могу сравниться,
 Сравни, воспевай! — сказала.

 Старик, её муж
 Громко захихикал,
 Голос пробивая, закашлялся:
 — О, дя-э, голубку солнечную,
 7660 Подругу почтенную,
 Тебя, светлолицую,
 С лучшими мира сего
 Как же мне не сравнить,
 В стихах упоминая,
 Как же мне не воспеть?!
 И, наконец,
 Уста сжатые разомкнув,
 Охотно говорить начал,
 Губы уснувшие пробудив,
 Старательно говорить стал:

7670 — Смотри же, подруга!
 С пряжами седеющими
 Пташку златогрудую,
 На свете единственную
 Сэсэн Чямэй милую,
 С каким человеком с проседью,
 С каким-таким сопоставляя,
 С ним рядом ставя,
 Сравнить, описать могу?!

7680 Этого семиярусного
 Белого неба бродячего,
 На просторах необъятных,
 На глади бескрайней,

- Кэрэхсэнэн үөскээбит
 Дьэһэгэй Тойон оҕонньор,
 Сидириин Хотун эмээхсин
 Көрдөр харахтарын харата,
 Көмөлүйдэр сүрэхтэрин чопчута;
 Кут бэйэлэрэ кубулуйбута,
 Сүр бэйэлэрэ сүүдүйбүтэ,
 7690 Уулаах былыт дугуйдаах
 Ордук ойоҕос
 Уйуллаан Куо диэн,
 Кыыс оҕо кылаан чыпчархайыгар
 Холбуох-хотуйуох этим да,
 Дьонуннаах дьон кэпсээнинэн
 Дохсун-ордус дииллэр.
 Аламай күн анныгар
 Амарах бэйэлээхпин
 Ама онно хотуйуом-холбуом дуо,
 7700 Холоонноохой биэбэйиэм!
- Арай орто туруу дойдуга
 Олохсуйан үөскээбит,
 Аан дойду аҕата буолбут
 Арылы Тойон оҕонньор,
 Сир-сибиир ийэтэ буолбут
 Кэрэмэс Хотун эмээхсин
 Хайбахтаах хара бырдарын
 Тулаайаҕа туллан үөскээбит,
 Көтүрдэр тиистэрин миилэтэ
 7710 Көмөлүйэн түспүт
 Күндү күөрэгэйдэрэ,
 Күн далбарайдара буолбут,
 Араҕас манган халлаантан
 Илэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх,
 Дыллыа манган аттаах
 Дьырыбына Дьырылыатта диэн
 Кыыс бухатыыр барахсанна —
 Саха киһи самныбат саргылааҕа,
 7720 Киһи аймах кэхтибэт кэскиллээбэ
 Аал чачыр уоту оттон,
 Киһи-сүөһү төрдө буолан

- В ласке воспитанная
 Отца *Дясэгэй Тойон*,
 Матери *Сидириин Хотун*
 Глаз смотрящих зеница,
 Сердец горячих сосочек,
 Продолжение их души-*кут*,
 Впитавшая их силу-*сюр*,
 7690 В облаке дождевом живущей,
 Ребро лишнее имеющей
 С девушкой отменной
 По имени *Уйуллаан Куо*
 Сравнил-воспел бы,
 Но люди почтенные
 Дерзка-груба, рассказывают.
 Под солнцем ясным
 Мою самую ласковую
 Неужели с ней сравнил бы
 7700 Бесподобную свою!

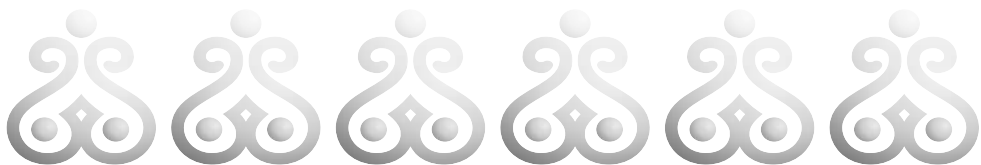
- В мире срединном
 Живущих-обитающих
 Отца земли изначальной
Арылы Тойон старика,
 Матери земли-сибири,
Кэрэмэс Хотун старухи
 Печени чёрной
 Отростку подобная,
 Зубов выпадающих десна,
 7710 Сердца горячего сосочек,
 Жаворонок дорогой,
 Пташка солнечная,
 С жёлто-белого неба
 Наяву спущенным,
 Словами говорящим
 С молочно-белым конём
Джырыбына Джырылыатта
 Милая девушка-богатырь живёт.
 Разве что с ней —
 7720 Род саха продолжающей,
 С очагом священным,
 Мир живой плодить

Чэчириргэ дьылжалаах,
 Тобус алгыстаах
 Толомон манган күн
 Тусаһаҕа тохтообутун,
 Түһүлгэбэ түспүтүн курдук,
 Көрүөхтэн кэрэ дьүһүннээх
 Кыыс оҕо кылаан бэрдигэр
 7730 Күндү бэйэлээх биэбэйбин
 Холбуу-хоһуйа саныбын! — диэн
 Хоһоонноох буолла.
 Ыпсаран-хопсорон
 Ыллаан бүппүт
 Оҕонньор сангата:

— Эйэлээх кэргэним,
 Эмээхсиним барахсан,
 Дьэ, аны мин —
 7740 Ким-хайа холото буоллум.
 Хоммут уоскун хоннорон
 Холбоо-хоһуй эрэ! — диэн
 Көрдөһүүлээх буолла.
 Эмээхсин киһи,
 Эт сүрэбэ эмэлийэн,
 Этэн дьиирэннэппитинэн барда:

— Дьэ, дьэ дуу!
 Кэскиллээх кэргэммин,
 Туһааннаах тойоммун,
 Сэргэх сэбэрэлээх
 7750 Сээркээн Сэһэн* доҕорбун,
 Кимиэхэ-хайаҕа
 Холуох-хоһуйуох бэйэбиний?!
 Бу тобус хартыгастаах
 Дьолуо манган халлаан
 Туналбаннаах дьуодьатыгар
 Туругуран үөскээбит,
 Үгүс киһи
 Үнэр суута буолбут,
 Элбэх киһи
 7760 Сүгүрүйэр тойоно буолбут,

Судьбой назначенной,
 Такой, что словно девятилучистое,
 Отменно белое солнце
 Над жилищем-*туласа* встало,
 На поляну-*түсюлгэ* село,
 Красоты невиданной,
 7730 Лучшей из лучших девушкой,
 Голубку дорогую свою
 Сравнить-описать могу! —
 Такие слова сказал.
 Словами ладными-слаженными
 Пение закончив,
 Старик говорит:

— Ласковая жена моя,
 Старушка милая,
 Ну, теперь я —
 7740 С кем меня сравнишь?
 Губы уснувшие пробудив,
 Сравни-опиши! — сказал,
 Просить стал.
 Сердце старушки
 Заныло-защемило,
 Звонко сказывать начала:

— *Дя-э, дя-э ду-у!*
 Мужа верного,
 Тойона своего,
 Лицом приятного
 7750 *Сээркээн Сэсэн* дружочка,
 С кем-с чем,
 Как мне сравнить-описать?!
 Под этим девятиярусным
 Белым небом счастливым,
 На лоне его сияющем
 Счастливо живущих,
 Для многих
 Судьей ставший,
 Для многих
 7760 *Тойон* для поклонений,

Ыраас халлаан ыырдаах,
 Чэлгиэн халлаан тэлгэхэлээх,
 Абыс арыл хаттыгастаах
 Арабас халлаан алаастаах,
 Хаардаах бугул саба
 Арабас наадал түптэлээх,
 Үс бодуол өрүкүйэр тыыннаах,
 Үүтгээх таас үктэллээх,
 Үүс-киис тириитэ
 7770 Өлбүргэлээх бэргэхэлээх,
 Дьодьуолаах торуоскалаах
 Үрүн Аар Тойон офонньор,
 Үрүн Арылы Хотун эмээхсин
 Күндү ыччаттара,
 Көмүс бизэбэйдэрэ Үрүн Уолантаайы
 Уол обо одьунааһыгар
 Холбуом-хоһуйуом этэ да,
 Дохсун-холуон сурахтааба,
 Дуорас киниэхэ холообоппун!

7780 Ороскуота биллибэт
 Орто туруу дойдуга
 Отохтоон үөскээбит,
 Күндэ күөлтэн күөстэммит,
 Тыымпы күөлтэн тыыннаммыт,
 Тобус туу дуомнаах
 Тонолохоон офонньор,
 Абыс ардыа сыыстаах
 Акымаллай эмээхсин

7790 Көмүс унуохтарын көтөбөргө
 Күн улуһуттан көнгүллээх,
 Алтан унуохтарын аранастыырга
 Айыы аймабыттан айдарыылаах,
 Албан ааттарын ааттатарга,
 Дьохун сурахтарын тарбатарга
 Тускуланан үөскээбит,
 Толугурдаах торбуйах
 Ойоһонун унуоһа үнүүлээх,
 Таабылаах убаһа
 Саннын унуоһа батыйалаах,
 7800 Бастыг мааны уоллара

Округа для него — небо чистое,
 Двор его — небо свежее,
Алаасы — восьмиярусное
 Жёлтое небо открытое,
 С копну под снегом,
 Сизый дымокур разбросанный
 С тремя душами грозными,
 С подножьем из камня с дырой,
 С шапкой богатой
 7770 Из огузка соболей,
 С тростью счастливой
Юрюнг Аар Тойон старика,
Юрюнг Арылы Хотун старухи
 С наследником дорогим,
 Сыном *Юрюнг Уолантаайы*,
 Парнем отборным
 Сравнила-вспела бы,
 Но дерзкий-грубый говорят,
 Ни за что с ним не сравню!

7780 С ущербом бесчисленным
 На срединной земле вечной
 Запоздало родившихся,
 С озера-*кюндэ* кормящихся,
 С озера-*тыымпы* питающихся,
 С девятью вершами-*туу* ветхими
Тоголокоон старика,
 С восемью вершами-*ардя* частыми
Акымаллай старухи,

Кости золотые схоронить
 7790 С согласия солнечных улусов,
 Останки медные в *арангас* сложить,
 С позволения племени *Айыы*,
 Имя их славное прославлять,
 Славу их достойную оглашать
 Сотворённый-созданный,
 С копьём из кости ребра
 Телёнка шелудивого,
 С пальмой из кости плеча
 Жеребёнка линялого,

7800 Сын ненаглядный

Ап-Чарапынай,
 Муос Ноонобой уол обо
 Одун хаантан онкулланан,
 Дьылба хаантан дылбаланан,
 Дьүрүс хаантан төлкөлөнөн
 Кут буолан кубулуйан,
 Сүр буолан сүүдүйэн,
 Орто туруу дойдуга
 Отохтоон үөскээбитэ
 7810 Отут сылын туолла.
 Ол Ап-Чарапынай,
 Муос Ноонобой уол ньургунугар
 Холбуубун-хоһуйабын,
 Холоонноох доборуом!

Итиччэни истэн олорон
 Офонньор киһи барахсан
 Омолуйа үөрэн чөмчөөрүйдэ:
 — Эмээхсиним барахсан,
 Эттэбин эриэккэһин,
 7820 Кэпсээтэбин кэскиллээбин,
 Сэһэргээтэбин сиэрдээбин,
 Санардабын саталлаабын!
 Кырдыга дабаны,
 Халлаан хараба,
 Сир кулгааба,
 Сээркээн Сэһэн дэттэрэн,
 Соһо сылдыар
 Солунна холоннобум,
 Кэһэ сылдыар
 7830 Кэпсэлгэ киирдэбим.

Ол Ап-Чарапынай,
 Муос Ноонобой уол обо ньургуна
 Орто туруу дойду
 Олобун онгорорго,
 Киһи-сүөһү кэскилин чэчирэтэргэ
 Киэнтэн кэскиллэтэн,
 Үрдүктэн төлкөлөтөн,
 Үтүмэхтэнэн түһэрриллэн,
 Күүһүн-уобун көрдөрүмээри,

Ап-Чарапынай

Муос Нооногой парень,
Одун Хааном определённый,
Джылга Хааном назначенный,
Дюрюс Хааном указанный,
 В их души-кут превратившись,
 В их силу-сюр обратившись,
 В срединной земле вечной
 Малорослым оказавшись,
 7810 Тридцать лет проживает.

С этим *Ап-Чарапынай*
Муос Нооногой парнем отменным
 Сравниваю-воспеваю
 Друга мне равного!

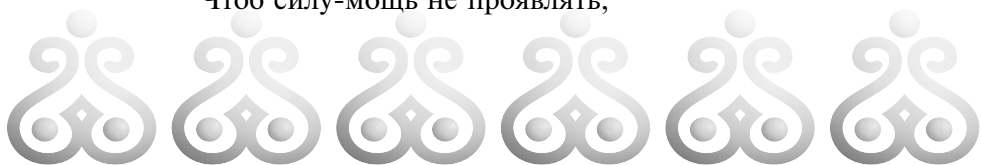
Услышав такое
 Старик-бедолага
 Очень обрадовался:
 — Старушка милая,

7820 Как складно ты сказала,
 Сладко рассказала,
 Справедливо сравнила,
 Умело воспела!

И вправду же,
 Не зря про меня говорят,
 Небес глаза, земли уши
Сээркээн Сэсэн,
 Новостям нескончаемым
 Меня уподобили,
 К слухам бесконечным

7830 Меня причислили.

Этот *Ап-Чарапынай*,
Муос Нооногой парень-нюргун
 Родился, чтоб продлить
 Жизнь на земле срединной,
 Чтоб мир живой расцветал,
 Свыше указанный,
 Сверху спущенный,
 Издалека отправленный,
 Чтоб силу-мощь не проявлять,

7840 Дьүһүнүн-бодотун биллэримээри,
 Бүгүнгү күнгэ дылы
 Бөлтөр силис анныгар
 Бүгэн үөскээн сылдыар.

Кийиттэн кирис улахан,
 Сахаттан санаатынан үрдүк,
 Ураанхайтан уһунунан ордук,
 Күүстээхтэн күүстээх бастыга,
 Бухатыыр буулажа бэрдэ
 Кини эрэ буолар.

7850 Аллаах ат барахсан
 Аарыктаах баһын быата
 Аартык бастарыгар тийэринэн
 Аар саарга аатырбыт
 Аналлаах албан-дьаһах аата,
 Дьоруо ат чуорааннаах дубата
 Суол умнас төбөтө тийэринэн
 Туһааннаах толбон-дьаһах солото

Адаар хара тыаны

Атабын аннынан
 7860 Аймаан айанныыр,
 Алып Хандаҕай аттаах
 Ала Дуурай бухатыыр диэн.

Абыс иилээх-саҕалаах,

Атааннаах-мөнгүөннээх
 Аан дойду аҕата буолар,
 Оруһуоллаах уулаах,
 Оһуор чэчир симэхтээх
 Орто туруу дойду

Тойоно буолар улуу дуоланга
 7870 Хохуйдун эбээт биэбэкэм!

Сээркээн Сэһэн оҕонньордоох

Сиэрдээх сэһэннэрин,
 Тиин курдук чэрэллэн,
 Ситэри истэн баран,
 Араҕас манан халлаантан
 Илэ-бодо айыллан түспүт
 Тыллаах-өстөөх,
 Дыллыа манан аттаах
 Дьырыбына Дьырылыатта

- 7840 Вид-облик не выказывать,
 До сегодняшнего дня
 На свет не показывается,
 Под корнем дерева таится.
 Статью других виднее,
 Духом саха крепче,
 Ростом уранхайцев выше,
 Силой силачей сильнее,
 Богатырь такой дюжий
 Только лишь он.
- 7850 На милом коне ходком
 В уздечке с побрякушками
 На всех путях-дорогах,
 По всей стране прославленный
 Чин имеет доблестный,
 На иноходце с бубенчиками
 По всем дорогам звучащее
 Имя его блестящее —
 Тёмный лес неровный,
 Под ногами торчащий,
 Поваливая проезжает,
- 7860 С конём *Алып Хандагай*
 Богатырь *Ала Дуурай* —
 Кто восьмикрайной, восьмигранной,
 Со спорами-раздорами
 Мира всего отцом станет,
 С водой рассольною,
 В наряде-убранстве зелёном
 Мира срединного *тойоном* будет,
 С тем великаном рослым-*дуолан*
- 7870 Сравнила, голубка моя!

 Старика *Сээркэн Сэсэн*
 Повесть справедливую
 Как белка чуткая
 До конца дослушав,
 С жёлто-белого неба
 Наяву спущенным,
 Словами говорящим
 С молочно-белым конём
Джырыбына Джырылыатта

- 7880 Кыыс бухатыыр обургу
 Айыы обото атын үрдүгэр
 Куулаттан көппүт
 Куртуйах улар курдук
 Куһугурайан тахсан,
 Халлаан мөнгүнэ ынгырыгар
 «Хап» гына олоро түстэ.
 Толобоһун тэһиинин
 Тус илин диэки
 Тэгэличчи баттаата да,
- 7890 Тумул хара тыалары тулалаан,
 Эргэнэ хара тыалары эргийэн,
 Сиэллэрэн-хаамтаран
 Сэгэлдытэн тийиэн,
 Ортотуттан күн тахсар
 Туолаһыйбыт толорон толоон
 Сардангалаах арбаа дьайынгынан
 Айаннатан дайытан киирэн,
 Анараа сабатын диэки
 Анааран көрбүтэ:
- 7900 Дьэ, добоор,
 Тутум сотолоох,
 Харыс харылаах,
 Дээдэйбит истээх,
 Балтараа арсыын сирэйдээх
 Ап-Чарапынай,
 Муос Ноонобой уол
 Толугурдаах торбуйах
 Ойобоһун унуоҕа үнүүтүн
 Өрө тушпутунан,
- 7910 Таабылаах убаһа
 Саннын унуоҕа батыйатын
 Таннары далайбытынан,
 Киниэхэ уун-утары
 Сүүрэн нооторуйан иһэр эбит.

Ону көрөөт, Дьырыбына Дьырылыатта
 Кыыс бухатыыр обургу
 Уолуяа быһыытыйда.

- 7880 Девушка-богатырь
 Словно тетерев, взлетевший
 Со склона северного,
 На коня-дитя *Айыы*
 С шумом поднявшись,
 На седло высокое
 Быстро «*хан*» вскочила.
 Поводья верные
 Прямо на восток,
 Решительно повернув,
 7890 Мысы тёмные обходя,
 Тайгу глухую объезжая,
 Рысью переменной
 Легко ступая,
 Быстро добравшись
 До поляны обширной,
 Где солнце восходит,
 На землю раздольную ступив,
 На опушку западную
 Присматриваться стала:

- 7900 *Дя-э*, ну, дружище,
 Голень — в кулак-*тутум**,
 Предплечье — в пядь-*харыс**,
 Живот толстый — что мяч,
 Лицо — аршина полтора,
Ап-Чарапынай
Муос Нооной парень,
 Копьё из кости ребра
 Телёнка шелудивого
 Вверх поднимая,
 7910 Пальмой из кости плеча
 Жеребёнка линиялого
 Внизу размахивая,
 Навстречу к ней
 Бежит-семенит, оказывается.

Увидев это, девушка-богатырь
Джырыбына Джырылыатта
 Видать, растерялась.

- Ол икки ардыгар
 Ап-Чарапынай
 7920 Муос Ноонобой уол соботохто
 Кини иннигэр кэлэн
 «Хорус» гынан тура түстэ да,
 Хантас гынан,
 Хатан-чабаан үлүгэрдик,
 Хаһаангыттан эрэ
 Ханьыласпыт курдук,
 Хоһоон тыла холбоон,
 Тойук туойан,
 Этэн эбэлдытэ турда:
- 7930 — Чэй, чэйи эрэнчэ,
 Орто туруу дойду
 Улай ньууругар
 Олохсуйан үөскээбит,
 Аан дойду аҕата буолбут
 Арылы Тойон обонньор,
 Сир сибиир ийэтэ буолбут
 Кэрэмэс Хотун эмээхсин
 Көрдөр харахтарын харата,
 Көмөлүйэр сүрэхтэрин чопчута,
 7940 Хайбахтаах хара бырдарын
 Туулайа туллан,
 Кут бэйэлэрэ кубулуйан,
 Сүр бэйэлэрэ сүүдүйэн,
 Төлкөлөнөн төрөөбүт
 Күнгэ тэннээх күэрэгэйдэрэ,
 Алтан түөстээх далбардара —
 Албаннаах кыыстара,
 Араҕас манган халлаантан
 Илэ-бодо айыллан түспүт
 7950 Тыллаах-өстөөх,
 Дыллыа манган аттаах
 Дьырыбына Дьырылыатта диэн
 Тускуллаах добоччугуом,
 Тус бэйэбэр туһаайан,
 Тонобостоох бэйэкэм тонхойобун!

«Туох суо-бараан соруктанан»*

- Между тем
Ап-Чарапынай
 7920 *Муос Нооногой* парень
 Вмиг резко
 Пред ней оказавшись,
 Голову подняв,
 Будто давно её
 Хорошо знал,
 Голосом высоким,
 Словами складными,
Тойук запевая,
 Стоял-сказывал:
- 7930 — *Чэй, чэйи эрэнчэ,*
 Срединной земли вечной
 На чистой глади щедрой
 Живущих-процветающих,
 Отца земли изначальной
Арылы Тойон старика,
 Матери земли-сибири
Кэрэмэс Хотун старухи
 Глаз смотрящих зеница,
 Сердец горячих сосочек,
 7940 Печени чёрной
 Придаток крепкий,
 В их души-*кут* превратившись,
 В их силу-*сюр* обратившись,
 С назначением рождённая
 Жаворонок солнцу равный,
 Пташка медногрудая,
 Девушка прославленная,
 С жёлто-белого неба
 Наяву спущенным,
 7950 Словами говорящим
 С молочно-белым конём
Джырыбына Джырылыатта,
 Подруга моя счастливая,
 К тебе самой обращаюсь,
 В позвонках сгибаюсь!

«По какой надобности важной

- Суолбар тоһуйдун?» — диэтэргин,
 Эн диэтэх кыыс оҕо
 Кылаан ньургуннааба
 7960 Үөһээ дойду үтүөлэрин
 Үөлэстэринэн үргүйэн,
 Аллараа дыбын адырайдарын
 Аһан иһэнгин
 Хампы хааман,
 Тоҕу кэһэн,
 Үрдүк үтүөҥ, албан аатыҥ
 Аартык-аартык бастарыгар
 Дагда таба түүтэ буолан
 Тарҕаммытын истэммин,
 7970 Анаан-минээн аат ааттаан,
 Кэргэнни буолан
 Кэскил тэриниэхпит диэн,
 Доҕордуу буолан
 Олох онгостуохпут диэн,
 Эриэккэс сэгэрбин
 Эриэкээн кэтэстим!
 — Чэй эрэ, биэбэйиэм,
 Дьүһүнэ бүрэ диэннин
 Төттөрү этэр буолаайангый,
 7980 Тыһа кылгас диэннин
 Мыына көрөр буолаайангый!
 Сырдык дууһаҥ дьайытынан,
 Тэбэр сүрэбин иэйиитинэн
 Олохтоох тылгын
 Онкуллаа дуо, биэбэйиэм! — диир.
- Онуоха Дьырыбына Дьырылыатта,
 Оһоллоох-боһоллоох
 Охсуһуум суола
 Оһо илик эбит буоллаба,
 7990 Бу аһар былыт албаһа,
 Чиччик былыт дьылбингэ
 Ситэн сиэри дьыһийдэбэ
 Садабалалаһаары саараатаба! — дии санаата,
 Үөгүлээбитинэн өрүкүйэн тийдэ да,
 Ап-Чарапынай,
 Муос Нооноҕой уол,

На пути поджидаешь?» — спросишь,
 Ты, славная такая,
 Отборная из девушек,
 7960 Знатных мира верхнего
 Жизнь сквозняком продула,
Адьяев мира нижнего
 Мимо проходя,
 Тяжело ступая,
 Растоптала-расплескала,
 Имя доброе, слава высокая
 На всех путях-дорогах
 Как шерстинки меха оленя-*дагда*
 Разлетелась-разнеслась.

7970 Услыхав это на имя твоё,
 Судьбы соединив,
 Будущее устроим,
 Друзьями став
 Жизнь построим, думая,
 С надеждой большой
 Тебя дождался!

— Ну-ка, милая,
 Некрасивый думая,
 Не отвергай,
 7980 Коротконогий думая,
 Не будь недовольной!
 По движению души чистой,
 По велению сердца трепетного
 Слово разумное
 Говори же, милая, — сказал.

Джсырыбына Джсырылыатта подумала:
 С бедами-несчастьями
 Жизни моей перипетии
 Ещё, видимо, не кончились,
 7990 Лукавый облака проходящего,
 Негодяй облака летучего,
 Настигнув, убить захотел,
 Расчленил решил! — думая,
 С криком истошным к нему подбежала,
Ап-Чарапынай
Муос Ноногой парня

Оройун үүтүн устун
 Охсон кууһуннаран эрдэбинэ,
 Хайдах гынан аһарбытын
 8000 Харахтаамына хаалла:

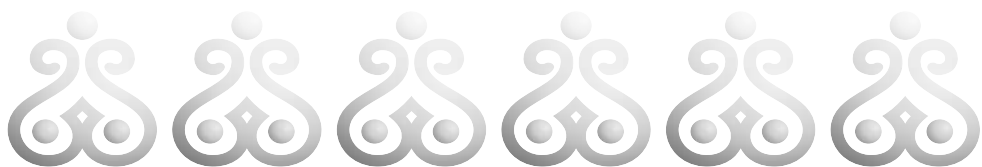
Хас хардыгытын ахсын

Итиннэ «элэкис»,
 Манна «малакыс» гынан,
 Куота көтө сырытта;
 Ончу обустарбата,
 Таба дайбапшата.
 Үкэр күөх отторун
 Үлтү үктээтилэр,
 8010 Хампа күөх симэхтэрин
 Хампы хаамтылар.

Ап-Чарапынай,
 Муос Нооноҕой уол обургу
 Аһаран биэрэн истэ:
 Хара буору
 Хайыта дайбатта,
 Тон буору
 Тобута сүргэттэрдэ.

Ол икки ардыгар
 Ап-Чарапынай,
 8020 Муос Нооноҕой уол
 Өрүһүспүт курдук
 Үнкүрүс-күөһэлис гынна да,
 Тобус саһаан холобурдаах
 Туруйалаан тийиэн,
 Дуолан бухатыыр буолан,
 Тон буору
 Тобугун ортотугар диэри
 Тобулу нуоралаан,
 Дуул булгунных саҕа
 8030 Дууллас гынан, тура түстэ.

Онуоха баара дуо, добоор,
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Кыыс бухатыыр обургу
 Дьикти-бааччы дьийбэргээн,

8000 В самую макушку
 Замахнулась было —
 Заметить не успела,
 Как он увернулся.
 Но каждый раз
 Там — тень,
 Тут — пыль,
 Проворно убежал,
 Не дал себя ударить,
 Не дал себя настигнуть.

8010 Траву осоку-юкэр
 На поляне растоптали.
 Всю зелень-хампа
 На лугу раздавили.
Ап-Чарапынай
Муос Нооногой удалой
 Всё время ускользал:
 Разбивала —
 Там земля чёрная,
 Разрывала —
 Тут земля мёрзлая.

8020 Между тем
Ап-Чарапынай
Муос-Нооногой бравый,
 Недолго думая,
 Перевернулся-кувыркнулся,
 Саженой девять
 Журавлём проскочив,
 Богатырём могучим оборотился,
 Землю мёрзлую
 До чашек коленных
 Вглубь продавив,
 Мощным холмом-булгуннях
 8030 Вдруг пред нею предстал.

Вот тут-то, дружок,
Джырыбына Джырылыатта
 Девушка-богатырь удалая
 Очень удивилась,

Булгу тосту муодаржаан,
 Үнүүлээбинэн-батастаабынан
 Өтөрү-батыры өрү-нары
 Өйдөөн-дьүүллээн көрбүтэ —

- Үйэлээх сааһыгар
- 8040 Үрдүк үскэллээх,
 Халын таһаалаах,
 Саха киһитин
 Саарын бастыга
 Уураанхай киһитин
 Одьунаас улахана —
 Дарабар саннынан
 Халлааны хаххалыах,
 Кэтит көхсүнэн
 Күнү бүөлүөх,
- 8050 Киһи киэнэ киргиллээбэ,
 Бухатыыр буулабата
 Бугдаллан турар эбит.
- Ону көрөн туран,
 Дьырыбына Дьырылыатта
 Кэннинэн чинэрийдэ,
 Киис курдук килбэгийдэ,
 Буобура курдук нусхайда,
 Саарба курдук наскыйда.
- Окко түспүт оноһуум,
 8060 Сиргэ түспүт сэрибиэйим,
 Кэскиллээх кэргэним,
 Дьоллоох доборум! — диэн
 Ала Дуурай этэ-тыына турда.
 — Этэр тылым эгэлгэтин
 Үс эргиирдээх
 Ньыгыл таас оройгор
 Таба түһэрэн,
 Истэ сэнээр эрэ, сэгэриэм!

- Хайдах маннык эн
- 8070 Ааһар быллыт ааттааба,
 Куотар быллыт кубулбата буолан
 Үөскээбитин эбитэй диэтэргин,

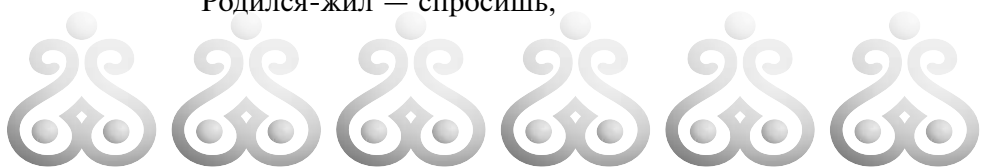
Весьма поразилась,
Словно пики-сабли
Взгляд пронзительный направила,
Воочию увидела —

- 8040 Глазами вовек невиданный,
Роста высокого,
Дебелый-дородный
Среди людей саха
*Саарын** самый,
Среди уранхайцев
Один-одинец,
Плечи так высоки,
Что небо прикрывают,
Спина так широка,
Что солнце заслоняет,
8050 Мужик с проседью-*киргилээх*,
Богатырь могучий
Скалою стоит.

 Такого увидев,
Джырыбына Джырылыатта
Назад попятилась,
Словно соболю застенялась,
Точно бобёр размягчилась,
Как куница расслабилась.

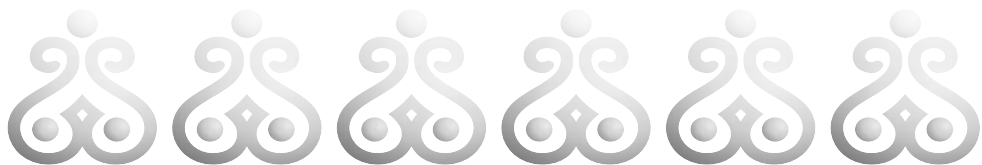
- 8060 — На траву упавшая участь,
На землю выпавший жребий,
Жена моя будущая,
Подруга моя счастливая! — так
Ала Дуурай слово своё начал.
 — Все мои слова выслушай,
О трёх обручах
Крепкой башкой своей
Прими-внимай,
Верно оцени, милая!

- 8070 Как же это ты
Лукавым облака проходящего,
Мерзавцем облака летучего,
Родился-жил — спросишь,

- Сир кулгаага аатырбыт,
Халлаан хараба буолбут
Сээркээн Сэһэн оҕонньор
Кэскиллээх сэһэнинэн,
Дьүрүс халлаан дьүүллээхтэрэ,
Дьулуо халлаан тойотторо
Сул туос
- 8080 Суруктарыгар суруйаннар,
Арынга таас
Аркыымаларыгар анньаннар,
Субу көстөр бэйэбин
Ап-Чарапынай
Муос Нооноҕой уолга,
Кут гынан кубулутан,
Сүр гынан сүүдүтэн,
Отут сыл устата
Отохтоон баран
- 8090 Отоһом туолан,
Оноруум ситэн —
Орто туруу дойдуга
Олорорго уолдыастым!

- Көмүскэллээх санаалаах
Күн улуухугар
Көстөр-биллэр үрдүк солوم,
Аһыныгас санаалаах
Айыы-хаан аймабар
Ааттанар албан аатым —
- 8100 Адаар хара тыаны
Атабын аннынан
Аймаан айанныыр
Алып Хандаҕай аттаах
Ала Дуурай диэн буолабын.
Орто туруу дойдуга
Оһол-содуом уурайдын!
Күн сирин үрдүгэр
Кыргыз-иирсээн кыйданнын!
Кэлтэрийбэт кэскили тэнитэн,
- 8110 Огдолуйбат олобу оностуох,
Дьолбутун холбоон,

- Земли ушами названного,
 Небес глазами прослывшего,
 По словам *Сээркээн Сэсэн*
 Старика мудрого,
 Звучного неба судьи,
 Счастливого неба *тойоны*
 В берестяном
 8080 Письме написали,
 В каменном
 Архиве пометили,
 Меня вот таким
Ап-Чарапынай
Муос Ноногой парнем
 Душу-*кут* изменив,
 Дух-*сюр* сказав,
 На тридцать лет
 Малорослым сделали.
 8090 Теперь срок вышел,
 Участь исполнил —
 В мире срединном
 Жить пора пришла!
- Среди милосердных
 Племян улусов солнечных
 Чин высокий мой известный,
 Среди сострадательных
 Рода *Айыы-Хаан*
 Имя моё славное —
 8100 Тёмный лес неровный,
 Под ногами торчащий,
 Поваливая проезжающий
 С конём *Алып Хандагай*
Ала Дуурай богатырь.
 Пусть в мире срединном
 Увечье-скандал кончится!
 Пусть на земле солнечной
 Битва-раздор прекратится!
 Пусть жизнь не разладится,
 8110 Будущее прекрасным будет,
 Счастье соединив,

Тускута тэриниэх! — диэтэ.

Дырыбына Дырылыатта,
Сүрэхтиин сөбүлээн,
Сүһүөхтээх бэйэтэ сүгүрүс гынна.

Дьулуо манган халлаан
Тус илин энгийэтиттэн,
Эриэхэлээн сии олорор
Эрдэбэс улар кыылым
8120 Эрбийэтин түүтүн курдук,
Эбир дыабыл былыт
Иэнигийэ тэнийэн табыста,
Эдэр киһи инники аһын
Силэйэ тэбэр
Иибир-сиибир
Итии салгын илдьиттэннэ,
Сылаас салгын тыыннанна.

Ити кэнниттэн
8130 Сир симэх иччилэрэ
Синньэ-дьерэкээн кыргыттар
Сэлэлии тэлээрэн,
От-мас иччилэрэ
Оһуор-бичик уолаттар
Тула хаайа сүүрэннэр,
Тус илин диэкиртэн
Ала Дуурай бухатыыр
Адаар хара тыаны
Атабын аннынан
Аймаан айанныыр
8140 Алып Хандабай атын
Өрүкүтэн аҕаллылар.

Дырыбына Дырылыатта
Ала Дуурай обургулуун
Аналлаах аттарын миинэннэр,
Алаастарын диэки
Алгыстаах суолунан
Айанната турдулар.

Тийиэн кэлбиттэрэ,
Толомон чабаан толоон

Благо сотворим! — сказал.

Джырыбына Джырылыатта

Всем сердцем согласилась,
В суставах поклонилась.

Белого неба счастливого

С восточной кромки
Словно орехами занятого
Самки-глухаря

- 8120 Перья мелкие,
Облако в пятнах поперечных
Появилось-расположилось,
Волосы парня молодого
Ласково на лбу теребя,
Воздухом лёгким
Тихо-нежно повеяло,
Ветром тёплым обдало.

После этого

- 8130 Девицы-духи цветов полевых,
Верёвкой-сэлэ с побрякушками
Сзади обступили,
Духи трав-лесов
Молодцы узорчатые
Все вокруг забегали,
С восточной стороны
Богатыря *Ала Дуурай*
Тёмный лес неровный,
Под ногами торчащий,
Поваливая проезжающего
8140 *Алып Хандагай* коня
Неукротимого привели.

Джырыбына Джырылыатта

С *Ала Дуурай* богатырём
На коня названного сели,
К *алаасу* своему
По дороге благословенной
Направились.

Вот они приехали —
Зелёной долины внушительной

- 8150 Томторболоох дьуодьатыгар
 Түөлбэ күөл саҕа
 Түһүлгэни төрүттээбиттэр,
 Араҕас чэчири аспыттар,
 Томторболоох оһуордаах
 Тобус толугу сэргэни
 Тобуорутан туруорбуттар,
 Кэрэниис ойуулаах
 Сэттэ ситэ сэргэни
 Кэккэлэччи аспыттар.
- 8160 Матааччах иһит бааралаабыт,
 Кэриэн ымыһа кэккэлээбит,
 Тобук чааскы чуоһуспут,
 Талахтаах далбардаах
 Чабычач таньаласпыт,
 Симэхтээх дэлбиргэлээх
 Сири иһит сириэдийбит.
 Көмүстээх көнүө иһит
 Кычыгыраччы кыстаммыт.
 Сөн сүөгэй сөлөгөйдөөх,
- 8170 Аранас арыы далбардаах,
 Саамы кымыс садырыыннаах
 Барҕа малааһын тардыллыбыт,
 Уйгулаах уруу тэриллибит.

- Алаас-алаас аайы
 Ахталы байтаһыны астаан,
 Халын хаһанан
 Харчы уурбуттар,
 Суон саалынан
 Мохсуо охсубуттар,
- 8180 Ойбон кытаҕы олорпунттар,
 Чонкур хомуоһу уурбуттар,
 Оннук толору уйгулаах,
 Байым быйаннаах
 Улуу түһүлгэни
 Тобус үйэ тухары
 Туругурдан тэрийбиттэр эбит,

- 8150 На пригорке счастливом
 Как озеро широкое
 Место-*түсюлгэ* устроили,
 Березками-*чэчир* украсили,
 Девять коновязей толстых
 С зарубками выпуклыми,
 Вблизи поставили,
 Семь коновязей убранных
 С рисунками ритуальными
 Рядами поставили.
- 8160 Чаша-*матаарчах* парами,
 Кубки-*кэриэн* ымыйа рядами,
 Чашки-*тобук* кучами,
 Сосуды-*чабычах*
 С ободами из тальников,
 Гривой белой убранные
 Кожаные мехи-*сири исит*,
 Кумысные мехи-*кёгёр* с позолотой,
 Везде поставлены-расставлены.
 С густой сметаной-*сёлёгэй* *
- 8170 Жёлтым маслом сдобренным,
Чорооны с кумысом молодым
 Торжество-*малаасын* приготовили,
 Пир-уруу устроили.

- Во всех *алаасах*
 Скот нагульный забивали,
 Из толстых кусков сала
 Плитки-харчы вырезали,
 Из конского жира вкусного
 Городки-мохсуо готовили,
 8180 С прорубь-кытах поставили,
 Костяной ковш-чонкур положили,
 Такое изобильное
 Щедрое, благословенное
Тюсюлгэ великое
 На девять веков
 Установили-обосновали, оказывается,

Абыс үйэ тухары
Аарыгырдан арийбыттар эбит.

- Түһүлгэ киинигэр
8190 Күүстээхтэр күөн көрүстүлэр,
Күрэс былдыастылар,
Кырындыан манан кырдалга
Кыанар чэгиэн бэйэлээхтэр
Кылыйсан кыыраттылар,
Сыпсай чэлгиэн сыһыыларга
Сырсан кынарыстылар,
Баабый күүстээхтэр
Тардыһан мадыктаастылар.
Аһанһыан манна асхарыйда,
8200 Моҕус манна уобалаата,
Олонхоһут чулуута
Олонхолоон долларһутта,
Ырыаһыт дьэллэмэ
Ыллаан дьизэрһиттэ.
Уйгулаах түһүлгэ
Уһараан көрбөтө,
Барба малааһын
Баранары билбэтэ...
- Ол курдук, кинилэр
8210 Үйэ-саас тухары
Алаһа дьизэни тэринэннэр,
Аал уоту отоннор,
Үс саханы үөскэтэн,
Төрөтөр оһолоро төлкөлөнөн,
Иитэр сүөһүлэрэ күрүөлэнэн,
Ураанхай саханы ууһатан,
Дуулаһа туйгуттар
Орто дойду ньууругар
Олохсуйан үөскээннэр,
Олорбуттара үһү!

На восемь веков
Возвеличили-прославили, оказывается.

8190 В центре *түсюлгэ*
Сильнейшие встречались,
Первенство отбивали;
На поляне чистой-белой
Лёгкие-прыткие
В прыжках состязались;
На равнинах славных
Вперегонки бежали;
Мощные-мускулистые
Палки перетягивали.

8200 Обжора тут нахватался,
Голодный тут подкрепился,
Олонхосуты знаменитые
Олонхо сказывали,
Певцы голосистые
Тойук затягивали.

Пиру щедрому —
Конца не видно,
Тюсюлгэ богатому —
Завершения не заметно...

8210 И так они
Во веки веков
В доме уютном,
С очагом священным,
Трёх саха обосновав,
Детей славных расплодив,
Скот домашний разведя,
Род *уранхайцев* продлевая,
Люди славные
В мире срединном
Рождаясь-умножаясь,
Жили-селились, говорят!

Аар базах — священный столб, где приносили в жертву духам скот; место проведения торжеств.

Аал Кудук мас — священное дерево, символ благополучия хозяев срединного мира.

Абааны (абаасы) — злой дух, злое начало, всё вредное и враждебное людям.

Адъарай (адярай) — дьявол, чёрт, чудовище; адъарай аймаба — племя злых существ.

Айыы — доброе начало, ынах айыыта, сылгы айыыта — покровители рогатого и конного скота.

Айыыһыт хотун, Иэйэхсит хотун — добрые духи, покровители семьи и детей.

Алаас — елань, поляна посреди лесистой горы; место проживания семьи саха.

Алгыс — благословение, благопожелание; заклинание, моление.

Арангас (арангас) — лабаз на дереве для хранения пищи от хищных зверей; могильный лабаз, где укладывали останки умерших.

Бар өксөкү барыллыа кыыллаах — с чучелом Ёсёкёкю, сказочной птицы с двумя, тремя головами.

Болгуо, кэрдийс, эрэдэһин, өрүү, изэбии **тимир** — разновидность изделий из железа.

Булгуннах, саар-булгуннах, дуул булгуннах — курган, холм, бугор, сопка.

Дябака (дябака) — нарядная женская шапка.

Дябын (дябын) — нижний мир, безвестная даль.

Дьүрүс Хаан, Дьылба Хаан, Одун (Адын) Хаан — предопределители судьбы человека.

Дьөһөгөй Айыы (Дёсёгёй Айыы) — покровитель конного скота.

Илбис — дух кровожадности, войны; илбис кыыса — дух кровопролития, убийства.

Илгэ — изобилие, полный достаток, богатство.

Илин-кэлин кэбиһэр — женское украшение, надеваемое спереди и сзади поверх одежды.

Иччи — духи-хозяйева земной жизни.

Көмүлүөк (камелёк) — якутская печь.

Көстүбэт (невидимка) — нечистый дух.

Кут — душа живых существ; душа, сущность вещи; дух.

Кыры-буолак — поляна для схваток.

Кырыйыы, кутуу, тардыы, эрийии, чопчу, аалыы, сындыыс **көмүс** — *способы обработки золота, серебра.*

Кэй-тубут — *бодливые молодые олени до года.*

Оһол (*осол*) — *несчастный случай, увечье; оһол уолаттара — духи бед-несчастий.*

Сүр (*сюр*) — *жизненные силы, психическая энергия человека.*

Сөлөгөй — *сок, влага; үрүң сөлөгөй — обилие молочной пищи.*

Саадах — *лук со всеми принадлежностями (футляром, колчаном, стрелами и поясом).*

Салама — *волосяной шнур, увешанный символическими дарами духам.*

Саламаат — *каша на сметане или сливочном масле.*

Сардаана — *висячая полка в амбаре.*

Саарын — *известный, достойный признания, почитаемый.*

Сири иһит — *непромокаемой сосуд (бочка) из кожи особой выделки.*

Сис үһэ (*сис ёсэ*) — *главная артерия, аорта.*

Сындыыс сулус — *падающая звезда, метеор.*

Сыччыый — *ласковое обращение к ребёнку, родному человеку.*

Таһыыр, чопчу, толуу **көмүс** — *форма и качество золота, серебра.*

Тиит — *дерево-лиственница.*

Тойук — *пение в народном стиле, импровизация.*

Тонг буойун (*тонг воин*) — *бесстрашный воин.*

Тутум, харыс — *единицы измерения с помощью кистей рук и пальцев.*

Туут хайыһар — *широкие охотничьи лыжи, подбитые шкурой.*

Түнгүр, ходобой (*тюнгюр, ходогой*) — *родственники через женитьбу детей.*

Түөлбэ (*тёлбэ*) — *круглое обособленное местечко.*

Тэргэн — *большой.*

Уруу — *свадьба, брачный пир.*

Хабылык — *настольная игра, подбрасывание и подхватывание палочек.*

Халбас харата — *вид состязаний в силе и ловкости, сидя на подвешенном канате.*

Хотон — *помещение для скота, хлев.*

Заслуженный работник культуры ЯАССР,
известный олонхосут П.П.Ядрихинский-Бэдьээлэ

ИҢИНЭЭБИТЭ СОДЕРЖАНИЕ

Т.И.Петрова. О стиле перевода эпоса олонхо на русский язык
6

П.Н.Дмитриев-Туутук. Олонхосут П.П.Ядрихинский-Бэдьээлэ
9

Девушка-богатырь Джырыбына Джырылыатта.
Текст на якутском языке и перевод
12

Примечания
436

Иллюстрации
438

Научно-популярное издание

Олонхосут

Ядрихинский Прокопий Прокопьевич-Бэдьээлэ

ДЕВУШКА-БОГАТЫРЬ ДЖЫРЫБЫНА ДЖЫРЫЛЫАТТА

Запись со слов олонхосута

Дмитриев Петр Никифорович-Туутук

Олонхо

На якутском, русском языках

Техн. редактор *М.П.Лыткина*

Худ. редактор *И.Н.Жергин*

Комп. верстка *М.Р.Петухова*

Разработка логотипа *А.С.Бочкарева-Иннокентьева*

Формат 84x108/32. Усл.п.л. 23,52. Тираж 500 экз. Заказ № 172.

ИП Лыткина М.П. Издательство «Сайдам»,

Республика Саха (Якутия)

677000, г. Якутск, ул. Ойунского, 3, офис 707

тел./факс: 35-61-95, 8-914-226-8205

Отпечатано с готовых диапозитивов

в «Медиа-холдинг «Якутия»,

677000, г. Якутск, пер. Вилюйский, 20